

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Науково-дослідний інститут українознавства

Українознавчий альманах

Випуск 36

Київ 2025

Випуск присвячено дослідженню ціннісно-сміслового універсуму української культури в ретроспективі та в умовах російсько-української війни 2014-2025 рр. Автори журналу аналізують виклики, які стоять перед українством у світі, їх відображення у сучасній культурі воюючої України, та пошуки адекватних відповідей; досліджують соціально-психологічні виміри російсько-української війни; роль емоційного інтелекту у формуванні лідерських якостей офіцерів Національної гвардії України; виховний потенціал діючих під час російсько-української війни музеїв та їх зусилля по формуванню української ідентичності молоді тощо. Низка статей присвячена дослідженню культурної спадщини українців як невід'ємної складової ціннісно-сміслового універсуму української культури.

На увагу науковців заслуговують також рецензії, опубліковані на сторінках цього випуску журналу.

Для науковців, викладачів, студентів.

Головний редактор

Roman Dodonov (Додонов Роман Олександрович), доктор філософських наук, професор, директор Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

Відповідальна редакторка

Iryna Grabovska (Грабовська Ірина Миколаївна), кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

Редакційна колегія

Tetiana Vlasova (Власова Тетяна Іванівна), доктор філософських наук, професор, Український державний університет науки та технологій, м. Дніпро, Україна; **Nadiya Gavrylyuk (Гаврилюк Надія Оксентіївна)**, доктор історичних наук, заступник директора, Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна; **Dr hab. Lech Zdybel (Здибел Лех)**, доктор філософії (габілітований), професор Інституту філософії Університету імені Марії Кюрі-Скłodовської, м. Люблін, Польща; **Svitlana Kahamlyk (Кагамлик Світлана Романівна)**, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна; **Oksana Kis (Кісь Оксана Романівна)**, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут народознавства НАН України, м. Львів, Україна; **Rostyslav Konta (Конта Ростислав Михайлович)**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна; **dr Jaroslaw Moklak (Мокляк Ярослав)**, доктор історії (габілітований), професор Інституту історії Ягеллонського університету, м. Краків, Польща; **apl. Prof. Dr. Annegret Plontke-Lüning (Плонтке-Люнінг Аннегрет)**, позаштатний професор, доктор Єнського університету імені Фрідріха Шиллера, м. Єна, Німеччина; **Sergii Rudenko (Руденко Сергій Валерійович)**, доктор філософських наук, професор, заступник декана філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна; **Roman Sapenko (Сапенко Роман)**, доктор філософії (габілітований), професор, Зеленогурський університет, м. Зелена Гура, Польща; **Svitlana Storozhuk (Сторожук Світлана Володимирівна)**, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна; **Mykola Khylyko (Хилько Микола Іванович)**, доктор філософських наук, професор, філософський факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна; **Kateryna Shevchuk (Шевчук Катерина Сергіївна)**, доктор філософських наук, професор, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, Україна

Упорядниця номера

Вікторія Іванова – провідний фахівець

Затверджено Вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Протокол №6 від 24 червня 2025 року).

Журнал засновано у 2009 р. Зареєстровано Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16411-4883Р від 04.02.2010 р. Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року «Українознавчий альманах» визнано фаховим виданням у категорії "Б" з філософських наук (наказ № 886 від 02 липня 2020 р.) та історичних наук (наказ № 1471 від 26 листопада 2020 р.). **Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №1450 (протокол № 14 від 25.04.2024 року).**

Ukrainoznavchy Almanakh (Almanac of Ukrainian Studies). Issue 36. Kyiv: "Milenium", 2025. 178 p.
ISSN 2520-2626
DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36>

The issue is devoted to the study of the value and meaning universe of Ukrainian culture in retrospect and in the conditions of the Russian-Ukrainian war of 2014-2025. The authors of the journal analyze the challenges Ukraine is facing in the world, their reflection in modern culture of the warring Ukraine, and the search for adequate responses; explore the socio-psychological dimensions of the Russian-Ukrainian war; the role of emotional intelligence in shaping the leadership qualities of officers of the National Guard of Ukraine; the educational potential of museums operating during the Russian-Ukrainian war and their efforts to form the Ukrainian identity of young people, etc. Several articles are devoted to the study of the cultural heritage of Ukrainians as an integral part of the value and meaning universe of Ukrainian culture.

The reviews published in this issue are also worthy of researchers' attention.
For researchers, teachers, and students.

Chief editor

Roman Dodonov, Doctor of Philosophy, Professor, Director of the Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Responsible editor

Iryna Grabovska, PhD, Senior Researcher, Senior Researcher of the Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Editorial board

Tetiana Vlasova, Doctor of Philosophy, Professor, Ukrainian State University of Science and Technology, Dnipro, Ukraine; **Nadiya Gavrylyuk**, Doctor of Historical Sciences, Deputy Director, Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine; **Dr. hab. Lech Zdybel**, Doctor of Philosophy (habilitation), Professor at the Institute of Philosophy of Marie Curie-Sklodowska University, Lublin, Poland; **Svitlana Kahamlyk**, Doctor of Historical Sciences, Leading Researcher, Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine; **Oksana Kis**, Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine; **Rostyslav Konta**, Doctor of Historical Sciences, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine; **Dr. Jaroslaw Moklak**, Doctor of History (habilitation), Professor at the Institute of History of the Jagiellonian University, Krakow, Poland; **Apl. Prof. Dr. Annegret Plontke-Lüning**, Associate Professor, PhD, Friedrich Schiller Jena University, Jena, Germany; **Sergii Rudenko**, Doctor of Philosophy, Professor, Deputy Dean of the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine; **Roman Sapenko**, Doctor of Philosophy (habilitation), Professor, Zelenogura University, Zelena Gura, Poland; **Svitlana Storozhuk**, Doctor of Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine; **Mykola Khylyko**, Doctor of Philosophy, Professor, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine; **Kateryna Shevchuk**, Doctor of Philosophy, Professor, Rivne State Humanities University, Rivne, Ukraine

Complied by:

Viktoriya Ivanova – Leading Specialist

Approved by the Academic Council of the Scientific Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Protocol No 6 dated 24 June 2025).

The journal was founded in 2009. It is registered by the Ministry of Justice of Ukraine. Certificate of state registration of KV No. 16411–4883P dated February 4, 2010. By the decision of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 2, 2020, the "Almanac of Ukrainian Studies" was recognised as a professional publication in category "B" for philosophical sciences (Order No. 886 of July 2, 2020) and historical sciences (Order No. 1471 of November 26, 2020 r.). **Registration of an entity in the field of print media:** Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting No. 1450 (protocol No. 14 of April 25, 2024).

ЗМІСТ

Афанасьєва Людмила, Глебова Наталя, Глинська Людмила, Цюрупа Михайло ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ	8
Бродецька Юлія МОВА ЯК СЕНСОКОД КУЛЬТУРНОГО БУТТЯ	14
Газізова Олена ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ ЗА КОРДОНОМ: УКРАЇНОЗНАВЧІ ПРАКТИКИ	19
Гайдамачук Ольга “ТРИВОЖНА ВАЛІЗКА” У СПОГАДАХ УКРАЇНЦІВ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ	26
Грабовська Ірина КУЛЬТУРНИЦЬКА МІСІЯ МУЗЕЮ КНИГИ І ДРУКАРСТВА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ	40
Грабовський Сергій УКРАЇНА Й УКРАЇНЦІ У СВІТІ: ВИКЛИКИ ТА ВІДПОВІДІ	48
Додонов Роман СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ, НАЦІОНАЛЬНА ОБРАЗА ТА ЦИКЛІЧНЕ НАСИЛЛЯ	59
Єпішенков Костянтин ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ КИЄВО-РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ВОЛОДИМИРА БАРАНА	67
Зайченко Ольга ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВНОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО МУЗЕЮ В ЧАС ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ	73
Іванець Андрій ГОЛОДОМОР У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА МИКОЛИ СЛІПЧЕНКА (за матеріалами постійного фонду Музею Голодомору та родинного архіву митця)	79
Кагамлик Світлана, Кугай Віталій РОДИНА СКОРОПАДСЬКИХ І КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.	86
Лозко Галина НАУКОВА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЯЗИЧНИЦЬКОГО КАЛЕНДАРЯ НА МАТЕРІАЛІ ВІРУВАНЬ ПОЛІЩУКІВ: ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛ	93
Матвєєв Віталій РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФОРМУВАННІ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ОФІЦЕРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ	101
Мотенко Ярослав РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРНА ФАНТАСТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ	113
Паздрій Вікторія «ЯФЕТИЧНА» ЄВРОПЕЙСЬКІСТЬ ЯК ОСНОВА КУЛЬТУРНОЇ ГЕНЕЗИ УКРАЇНЦІВ У ДОРОБКУ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ШКОЛИ ІСТОРІОГРАФІЇ	119

Сорочук Людмила	128
"ОЙ У ЛУЗИ ЧЕРВОНА КАЛИНА": ВІД СТРЕЛЕЦЬКОЇ ПІСНІ ДО СИМВОЛУ НЕПОБОРНOSTІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ МІЛІТАРНОЇ АГРЕСІЇ	
Стребкова Юлія, Кравченко Ірина	133
ПРОЕКТИВНА МАЛЮНКОВА МЕТОДИКА «НАМАЛЮЙ ФІЛОСОФІЮ» У ДОСЛІДЖЕННІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ	
Цимбал Тетяна	138
ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ПУБЛІЦИСТИЦІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ	
Фігурний Юрій, Шакурова Ольга	144
АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВАНКИ ДЛЯ СПРОСТУВАННЯ РОСІЙСЬКИХ МІФІВ І ФЕЙКІВ	
Чупрій Леонід, Настояща Катерина	151
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ГАЛУЗІ, ЗОКРЕМА КІНОІНДУСТРІЇ, В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ	
Шамсутдинова-Лебедюк Тетяна, Браздецька Тетяна	157
КУЛЬТУРА БЛАГОЧЕСТЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ПРАВОСЛАВНЕ ШАНУВАННЯ ЮЛІАНІЇ ТА АНАСТАСІЇ ГОЛЬШАНСЬКИХ	
РЕЦЕНЗІЇ	
Талько Тетяна	164
ГЕОПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ (Рецензія на монографію «Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія» / Грабовська І., Грабовський С., Додонов Р., Кагамлик С., Марутян Р., Настояща К., Турпак Н., Чупрій Л. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, Видавництво «Міленіум», 2024. 344 с.)	
Товмаш Дмитро, Гулейкова Ірина	171
ШЛЯХИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБАГАЧЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО АРСЕНАЛУ УКРАЇНОЗНАВСТВА (Рецензія на монографію «Національне уявне як чинник соціальної інтеграції: Монографія. К.: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2025. 398 с.)	

CONTENT

Afanasieva Liudmyla, Hlebova Natalia, Glynska Liudmyla, Tsiurupa Mykhailo PHILOSOPHICAL METHODOLOGY OF RESEARCHING ETHNIC IDENTITY IN WAR CONDITIONS	8
Brodetska Yulia LANGUAGE AS A SYMBOLIC CODE OF CULTURAL EXISTENCE	14
Hazizova Olena FORMATION AND PRESERVATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY OF THE YOUNG GENERATION ABROAD: UKRAINIAN STUDIES PRACTICES	19
Haidamachuk Olha THE 'EMERGENCY GRAB BAG' OF MEMORIES, OR UKRAINIANS' TONALITIES OF MEMORIES ABOUT THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR	26
Grabovska Iryna CULTURAL MISSION OF THE MUSEUM OF BOOKS AND PRINTING OF UKRAINE DURING THE WAR	40
Hrabovskyi Serhii UKRAINE AND UKRAINIANS IN THE WORLD: CHALLENGES AND RESPONSES	48
Dodonov Roman SOCIO-PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: CULTURAL MEMORY, NATIONAL RESENTMENT, AND CYCLIC VIOLENCE	59
Yepishenkov Kostiantyn THE PROBLEM OF THE ORIGIN OF THE KYIVAN-RUS STATE IN THE UKRAINIAN STUDIES OF VLODYMYR BARAN	67
Zaichenko Olha EDUCATIONAL POTENTIAL OF THE STATE POLYTECHNIC MUSEUM IN THE TIME OF RUSSIAN WAR AGAINST UKRAINE	73
Ivanets Andrii THE HOLODOMOR IN THE WORK OF ARTIST MYKOLA SLIPCHENKO (based on materials from the permanent collection of the Holodomor Museum and the artist's family archive)	79
Kahamlyk Svitlana, Kugai Vitalii CULTURAL AND SOCIAL LIFE OF THE UKRAINIAN EMIGRATION IN GREAT BRITAIN IN THE 1930S - THE MIDDLE OF THE 20TH CENTURY (BASED ON THE MATERIALS OF THE SKOROPADSKI ARCHIVAL FUND)	86
Lozko Halyna SCIENTIFIC RECONSTRUCTION OF THE HEATHEN CALENDAR BASED ON THE BELIEFS OF THE POLISHCHUKS: SPRING CYCLE	93
Matvieiev Vitalii THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES OF THE OFFICER OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE	101
Motenko Yaroslav RUSSIAN LITERARY FICTION AS A TOOL OF INFORMATION WARFARE	113
Pazdrii Victoriia "JAPHETHIAN" EUROPEANNESS AS THE BASIS OF THE CULTURAL GENESIS OF UKRAINIANS IN THE WORK OF THE STATE SCHOOL OF HISTORIOGRAPHY	119

Sorochuk Liudmyla	128
«OI U LUZI CHERVONA KALYNA»: FROM A RIFLEMEN SONG TO A SYMBOL OF THE INVINCIBILITY OF THE UKRAINIAN NATION DURING RUSSIAN MILITARY AGGRESSION	
Strebkova Julia, Kravchenko Iryna	133
PROJECTIVE ILLUSTRATIVE METHOD “DRAW PHILOSOPHY” IN THE RESEARCH OF THE VALUE-SENSE SPHERE	
Tsymbal Tetiana	138
DOCTRINE OF UKRAINIAN MILITARY LITERATURE IN THE PUBLICISTRY OF SYMON PETLIURA	
Fihurnyi Yurii, Shakurova Olha	144
ACTUALIZATION OF THE ETHNOCULTURAL POTENTIAL OF UKRAINIAN EMBROIDERED SHIRT TO REFUTE RUSSIAN MYTHS AND FAKES	
Chuprii Leonid, Nastoiashcha Kateryna	151
FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE DOMESTIC CULTURAL INDUSTRY, IN PARTICULAR THE FILM INDUSTRY, IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE RUSSIAN AGGRESSION	
Shamsutdinova-Lebediuk Tetiana, Brazdetska Tetiana	157
THE CULTURE OF PIETY IN THE UKRAINIAN LANDS: THE ORTHODOX VENERATION OF JULIANIA AND ANASTASIA HOLSHANSKI/ HOLSHAŃSKI	
REVIEWS	
Talko Tatiana	164
UKRAINE'S GEOPOLITICAL SUBJECTIVITY AS INTERPRETED BY UKRAINIAN SCHOLARS (Review of the monograph “Ukraine's Geopolitical Subjectivity in the Context of Global Challenges: A Monograph / Grabovska I., Hrabovskyi S., Dodonov R., Kahamlyk S., Marutian R., Nastoiashcha K., Turpak N., Chuprii L. Kyiv: Research Institute of Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Millennium Publishing House, 2024. 344 p.)	
Tovmash Dmytro, Huleikova Iryna	171
WAYS AND PROSPECTS OF ENRICHING THE METHODOLOGICAL ARSENAL OF UKRAINIAN STUDIES (Review of the monograph “National Imaginary as a Factor of Social Integration: Monograph. Kyiv: G.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine, 2025. 398 p.)	

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.1>
УДК: 141.7:316.722:316.42

Людмила АФНАСЬЄВА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна

ORCID: 0000-0002-9386-6529
Email: lyulmila.csr@gmail.com

Наталія ГЛЕБОВА

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна

ORCID: 0000-0003-3417-1337
Email: nat.glebova2005@gmail.com

Людмила ГЛИНСЬКА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна

ORCID: 0000-0003-2223-2024
Email: glinskay.lyudmila2016@gmail.com

Михайло ЦЮРУПА

доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна

ORCID: 0000-0003-0464-7939
Email: mvz999@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У роботі крізь призму філософської методології досліджено проблематику розвитку етноспільнот в умовах війни. Проаналізовано низку соціальних концепцій, що дозволяють глибше осмислити динаміку етнічної ідентичності, трансформацію соціальних зв'язків та зміну форм колективної взаємодії етнічних спільнот у кризових обставинах, зокрема, у стані війни, розв'язаної неоімперією кремля проти незалежної України. Встановлено, що дані концепції не лише пояснюють окремі соціальні явища, а й уможливають інтерпретацію глибинних процесів, що відбуваються з етнічними спільнотами в ситуаціях вимушеної мобільності, втрати звичного середовища та необхідності адаптації до нових соціокультурних умов. Встановлено, що філософський системний підхід відкриває нові перспективи для розуміння складної динаміки етнічної ідентичності, трансформації соціальних зв'язків та пошуку сенсу буття в кризових обставинах сучасності, а філософські методи виявляються релевантними для такого аналізу, оскільки вони дають змогу вийти за межі емпіричного опису й наблизитися до розуміння фундаментальних смислів, які визначають саму суть існування етноспільнот в умовах радикальної соціальної трансформації, спричиненої війною. Констатується необхідність філософського осмислення цих процесів, що дозволить не лише зафіксувати факти соціальних змін, але й інтерпретувати їх у площині глибинних смислів, ціннісних структур та життєвих орієнтирів етноспільнот. Обґрунтовується потреба комплексного застосування філософських методів для якомога ціліснішого системного аналітичного проникнення у глибинні основи структури етнічної ідентичності як динамічної системи смислів спільнот, що формуються у відповідь на екзистенційні виклики.

Ключові слова: етнічна ідентичність, етнічні спільноти, етнокультурні трансформації в умовах війни, філософські методи дослідження.

Liudmyla AFANASIEVA

*Ph.D in Philosophy, Associate Professor, Department of Sociology and Philosophy,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University*

Natalia HLEBOVA

*Dr. of Sciences in Sociology, Professor,
Department of Sociology and Philosophy*

Liudmyla GLYNSKA

*Ph.D in Philosophy, Associate Professor, Department of Sociology and Philosophy,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University*

Mykhailo TSIURUPA

*Ph.D in Philosophy, professor,
Professor, Department of Sociology and Philosophy,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University*

PHILOSOPHICAL METHODOLOGY OF RESEARCHING ETHNIC IDENTITY IN WAR CONDITIONS

Abstract. *This paper examines the issue of ethnic community development in wartime through the prism of philosophical methodology. A number of social concepts are analyzed, allowing for a deeper understanding of the dynamics of ethnic identity, the transformation of social ties, and changes in the forms of collective interaction between ethnic communities in crisis situations. It has been established that these concepts not only explain individual social phenomena but also enable the interpretation of the underlying processes that occur with ethnic communities in situations of forced mobility, loss of familiar surroundings, and the need to adapt to new sociocultural conditions. It has been established that a philosophical systemic approach opens up new perspectives for understanding the complex dynamics of ethnic identity, the transformation of social relations, and the search for meaning in crisis situations of the present day and philosophical methods are relevant for such analysis because they allow us to go beyond empirical description and come closer to understanding the fundamental meanings that define the very essence of the existence of ethnic communities in conditions of radical social transformation caused by war. The necessity of philosophical reflection on these processes is stated, which will allow not only to record the facts of social change but also to interpret them in terms of the deep meanings, value structures, and life orientations of ethnic communities. The need for the comprehensive application of philosophical methods is justified in order to achieve the most complete systematic analytical insight into the deep foundations of the structure of ethnic identity as a dynamic system of meanings of communities that are formed in response to existential challenges.*

Keywords: *ethnic identity, ethnic communities, ethnocultural transformations in wartime, philosophical research methods.*

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобалізаційних процесів та безпрецедентної вимушеної мобільності населення, спричиненої війною в Україні, дослідження етнічних спільнот стає особливо актуальним. Воно дозволяє зрозуміти, як ці спільноти адаптуються до нових реалій, зберігають культурні традиції та формують етнічну самосвідомість у кризових ситуаціях. Це вивчення є ключовим для осмислення механізмів трансформації етнічної самосвідомості та ролі етноспільнот у нових соціальних конфігураціях.

Аналіз джерел та літератури. Ретроспективний аналіз багатьох філософських праць засвідчує значну роль філософської рефлексії у виявленні концептуальних спрямувань уваги освітніх засобів протидії деструктивним впливам воєнного часу на соціокультурні чинники розвитку багатонаціональних спільнот.

У вітчизняній та зарубіжній науковій традиції сформувалися підходи до аналізу етнічної ідентично-

сті (зокрема, у працях Е. Сміта, Б. Андерсона, С. Гантінгтона, Ю. Лотмана, Дж. Фінні) як динамічного багатомірного конструкту, що стосується самоусвідомлення особистістю себе членом етнічної групи [11], адаптаційних процесів мігрантів та внутрішньо переміщених осіб (Л. Афанасьєва, М. Ворона, Н. Глебова, Л. Глинська, О. Маланчук, В. Євтух) [1, с. 66–72], феномена культурної пам'яті (А. Ассман, П. Нора) та колективної травми (К. Александер).

Особливої ваги набуває питання адаптації етноспільнот до нових соціальних реалій у стані кризи та збереження етнокультурних традицій у разі втрати звичного середовища, оскільки, як вказує Н. Кривда, ключовим об'єктом впливу агресора є українська ідентичність і вся наша територія смислів та цінностей [9]. Разом із тим, за результатами аналізу даних низки досліджень О. Злобіна в праці «Війна та зміни національно-етнічної ідентичності» констатує, що загальним трендом у змінах національно-етнічної ідентичності під час війни є зміц-

нення національно-етнічної ідентифікації в усіх компонентах, причому найбільший внесок в цей процес робить афективна складова, емоційне відчуття належності до спільноти, що на рівні особистості забезпечує важливий психологічний ресурс протидії стресорам війни» [5, с. 83–87].

Дослідники С. Яремчук, В. Дияк, К. Тушко констатують потребу розробки філософської інтерпретації проблеми та пошуку шляхів уникнення фрагментації суспільства і поділу всередині нього на Своїх та Чужих, але не коштом «гомогенізації ідентичності всередині соціуму, а виробленням спільної аксіологічної шкали, ґрунтуючись на якій, у суспільстві зможуть гармонійно співіснувати різні ідентичності, що закриватиме шлях до ксенофобії» [10, с. 105–111].

Як слушно вказує І. Грабовська, саме такі пошуки можуть «дати вагомий підстави для формування цілісної картини світопереживання української людини епохи криз та катастроф» [4, с. 26]. Однак, попри значний доробок вітчизняних науковців, комплексне поєднання філософських методів – герменевтики, феноменології, екзистенціального аналізу з вивченням соціальних концепцій етноспільнот в умовах війни залишається актуальним та перспективним напрямом. Більшість наявних досліджень фокусуються на емпіричних аспектах – соціально-економічному становищі та проблемах адаптації ВПО, інституційних викликах інтеграції, культурних проявах ідентичності, тоді як питання смислових і ціннісних трансформацій етнічної належності в умовах травматичного досвіду часто залишаються на периферії академічного дискурсу. Отже, існує потреба у філософському осмисленні цих процесів, що дозволить не лише зафіксувати факти соціальних змін, але й інтерпретувати їх у площині глибинних смислів, ціннісних структур та життєвих орієнтирів етноспільнот. У вказаному контексті саме філософські методи сьогодні виявляються релевантними для поєднання філософського осмислення феномена етнічної ідентичності в умовах війни з аналізом соціальних практик і структур, оскільки вони дають змогу вийти за межі емпіричного опису й наблизитися до розуміння фундаментальних смислів, які визначають саму суть існування етноспільнот.

Отже, ракурс даного дослідження зумовлений насамперед тим, що особливо актуальним джерелом філософської рефлексії в умовах війни є можливість інтерпретації даних низки соціально-психологічних та соціологічних досліджень, які безпосередньо вказують на особливості соціокультурних впливів загроз і викликів сьогодення.

Метою статті є комплексний розгляд використання основних філософських методів вивчення розвитку етнічної ідентичності як динамічного смислоконструкту в контексті екзистенційних викликів в умовах війни.

Основна частина. Одним з об'єктів філософського аналізу наукового підходу до дослідження особливостей соціокультурного розвитку сучасних багатонаціональних спільнот в умовах війни виступає

етнічна ідентичність, яка визначається як усвідомлення індивідом своєї належності до певної етнічної групи на основі спільних рис, таких, як мова, культура, історія, традиції та релігія [1; 6]. Вказані елементи, водночас стабільні й змінні, проявляються під впливом соціального середовища й політичних трансформацій – систем пояснення зв'язків між індивідом, спільнотою та суспільством у цілому. Зазначимо, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році спричинило не лише гуманітарну катастрофу, але й активізувало процеси, пов'язані з внутрішньою міграцією, вимушеним переселенням та перебудовою соціального простору. Як слушно зазначено в соціологічному дослідженні, проведеному Центром соціологічних досліджень МДПУ імені Богдана Хмельницького за участі авторів, «в умовах війни спільноти не зникають, а видозмінюються, зберігаючи елементи ідентичності через інші форми комунікації та підтримки» [7, с. 31].

Особливого значення набувають дослідження локальних спільнот, зокрема етнічних, що опинилися в ситуації вимушеного переселення з окупованих територій. У нових обставинах ці спільноти зберігають свою суб'єктність і продовжують бути носіями культурної спадщини. Як засвідчують результати проведеного соціологічного дослідження на теренах Мелітопольщини (Мелітополь як полікультурне місто став осередком компактного проживання представників різних етнічних груп – греків, болгар, кримських татар, євреїв, німців, вірмен та інших) – «для більшості опитаних етнічна належність не втратила значення, а набула нового емоційного та символічного наповнення» [7, с. 29]. У фокусі – особистісне переживання, як-от: «Коли я прокидаюся в іншому місті, ще довго згадую, що я не вдома. Але «дім» уже не там, де був» чи то «...з вирваним корінням, у підвішеному стані, мені здається, що так себе почуває кожна людина, яка поїхала з України через війну» [7, с. 37]. Отже, феноменологічний метод дозволяє дослідити, як люди переживають ці зміни, як вони переосмислюють своє «я» в новому контексті. Наприклад, люди, які втратили свій соціальний статус або професійну ідентичність через війну, можуть переживати глибоку кризу. Отже, можемо констатувати, що у даному випадку феноменологічний аналіз зосереджується на суб'єктивному досвіді – переживанні втрати, дезорієнтації, нової соціалізації, а також допомагає зрозуміти шляхи відновлення й вибудови нової ідентичності особистості в умовах невизначеності.

Фундаментальні питання людського існування: свобода, відповідальність, вибір, сенс життя досліджує екзистенційна філософія, розглядаючи людину у процесі постійного «становлення» і самовизначення у світі, де немає заздалегідь заданих смислів. У контексті війни екзистенційний аналіз дозволяє осмислити ідентичність як процес пошуку сенсу. У цьому контексті виникає потреба в глибокому осмисленні механізмів формування, збереження та трансформації

ції етнічної самосвідомості як одного з фундаментальних чинників життєстійкості та спротиву. Адже «етнічна самоідентифікація часто стає «якорем», який тримає людину у стані внутрішньої цілісності на тлі зовнішньої руйнації» [7, с. 30]. Зміна ставлення до міста походження, зокрема Мелітополя, відбувається шляхом переосмислення символів, слів та образів через призму втрати [7, с. 36]. У контексті війни ідентичність зазнає особливої впливу, адже переміщення, розрив із культурним середовищем та досвід травми можуть як посилювати почуття належності, так і спричинити його переосмислення. «Переїзд у нове місце супроводжувався розривом звичних соціальних контактів...» [8, с. 2]. Тісно пов'язане з ситуацією переміщення поняття соціальної згуртованості (солідарності), яке відображає рівень довіри, взаємопідтримки та відчуття спільності серед членів етнічної спільноти. В умовах конфлікту та дезінтеграції соціальних структур важливо дослідити, чи здатна спільнота консолідуватися навколо спільних цінностей, чи, навпаки, зазнає фрагментації та внутрішнього розпаду. У цьому контексті показовим є те, що «формується нова ідентичність – ідентичність громади вимушених переселенців...» [8, с. 2], яка ґрунтується на відчутті взаємопідтримки та взаємного досвіду. Як підкреслюється у звіті, «завдяки взаємопідтримці та усвідомленню спільності травматичного досвіду...» [8, с. 2], переселенці починають відчувати спільну приналежність навіть попри втрату територіальної чи культурної єдності.

Іншою важливою концепцією є адаптація та інтеграція, що описують процеси пристосування етнічної спільноти до нових умов після переміщення. Тут акцент робиться на тому, як приймаюче суспільство впливає на перебіг інтеграційних процесів, а також, які внутрішні ресурси самих спільнот сприяють успішному подоланню кризи та включенню в нове соціальне середовище. Ці процеси нерозривно пов'язані з пошуком нового соціального «дому» – фізичного й символічного. Хоча прямо про втрату дому не сказано, емоційна складова адаптації проглядається в описах нової солідарності та переосмислення ідентичності.

Особливу увагу привертає поняття вимушеної мобільності, яка постає як наслідок зовнішніх деструктивних чинників – передусім війни та окупації. Процес деконструкції ідентичності є складним феноменом, особливо гостро проявляється в умовах вимушеного переміщення та втрати звичного соціально-культурного контексту. Втрата дому, обмеження у використанні рідної мови в публічному просторі, руйнування традиційної системи координат призводять до розмивання усталених уявлень особистості про себе та свою належність. Людина, позбавлена звичних ідентифікаційних маркерів, опиняється перед необхідністю переосмислення власного «я» та конструювання нової ідентичності, яка б відповідала зміненним реаліям.

Наслідки втрати мовної та культурної ідентичності є глибокими та багатоглибинними. Як слушно зазначається: «Люди втрачають частину своєї іден-

тичності – етнічної, мовної, культурної — коли не мають змоги говорити рідною мовою або ж стикаються з тиском асиміляції» [8, с. 35]. Її наслідки мають не лише матеріальний або демографічний характер, а й істотний вплив на соціальні ролі, ієрархії, психологічну стабільність та культурну тяглість спільнот. У цьому контексті нові ідентичності, що постають у середовищі переміщених осіб, можна розглядати як адаптивну відповідь на глибоку деструкцію соціального порядку. Етнічні спільноти в нових умовах прагнуть «... зберегти своє «ми» навіть за відсутності територіальної приналежності – через ритуали, мову, традиції» [7, с. 34].

У контексті конфліктів та зростання соціальної напруженості особливої гостроти набувають концепти ксенофобії та дискримінації. Вимушені переселенці, які відрізняються мовою, культурою чи зовнішністю від приймаючої громади, часто стикаються з упередженим ставленням та дискримінацією в різних сферах життя. Діти особливо вразливі до негативних наслідків ксенофобії, відчуваючи свою «іншість» та стаючи об'єктами булінгу через мовні або культурні відмінності. Про це свідчить твердження: «У дітей з'являється відчуття «іншості», вони можуть зазнавати булінгу, особливо якщо розмовляють іншою мовою або мають інше культурне тло» [8, с. 32]. Важливо підкреслити, що дискримінація не завжди проявляється у відкритій формі. Часто вона є прихованою, проявляючись у невербальних сигналах, таких як погляди, мовчання або особлива реакція на використання рідної мови. Як зазначається у результатах дослідження: «Ми не завжди бачимо дискримінацію напрому, але відчуваємо її у дрібницях – у поглядах, у мовчанні, у тому, як люди реагують, коли ми говоримо своєю мовою» [8, с. 34]. Люди, які зазнають таких мікроагресій, можуть навіть не завжди усвідомлювати, що стали об'єктом дискримінації, сприймаючи це як особисте неприязне ставлення. Про це також свідчить думка: «Деякі переселенці не ідентифікують певні ситуації як дискримінацію, хоча це – її приховані прояви» [8, с. 30]. Однак накопичення таких «дрібниць» створює атмосферу відчуження та соціальної ізоляції.

Отже, як можемо констатувати з попереднього огляду теоретичних наукових джерел та низки практичних досліджень, аналіз низки джерел [1; 2; 3; 4; 5; 9; 10] засвідчує, що:

- феномен війни викликає не лише фізичну, а й символічну дезінтеграцію ідентичностей;
- етнічна самосвідомість може відігравати роль захисного механізму в умовах соціальної нестабільності, слугуючи джерелом внутрішньої опори;
- етнічна ідентичність у стані кризи стає простором переосмислення життєвих сенсів і спрямовує їх до особистої екзистенції.

Тому прикметно, що у дослідженні соціальних структур суспільного життя філософська методологія сьогодення традиційно ґрунтується на поєднанні низки концептів, що забезпечують багаторакурсне

охоплення проблеми. Зокрема, феноменологічний метод простежується у багатьох дослідженнях «життєвого світу» (*Lebenswelt*) індивіда. Феноменологічний метод зосереджується на суб'єктивному досвіді – переживанні втрати, дезорієнтації, нової соціалізації. Звернення до герменевтичного методу у контексті дослідження етноспільнот, що переживають війну та вимушене переміщення, дозволяє інтерпретувати наративи вимушених переселенців – людей, які пережили війну та втрату дому, дає можливість зрозуміти їхні особистісні та колективні смисли, пов'язані з цим травматичним досвідом. Герменевтичний метод передбачає інтерпретацію нарративів, символів і текстів, через які етноспільноти конструюють свою ідентичність у нових для себе умовах шляхом переосмислення символів, слів та образів через призму втрати. Екзистенційний підхід зосереджується на фундаментальних питаннях людського існування: свобода, відповідальність, вибір, сенс життя, смерть, розглядаючи людину як істоту, що постійно перебуває у процесі «становлення», самовизначення у світі, де немає задалегідь заданих смислів.

У контексті війни, яка ставить людей перед обличчям екзистенційних викликів, екзистенційний підхід є особливо актуальним. Він вимагає від дослідника «епохе» – тимчасового утримання від попередніх знань та упереджень, щоб максимально точно описати феномени «як вони є» в досвіді людини. Екзистенційний підхід дозволяє глибоко осмислити поняття деконструкції ідентичності в умовах, коли війна руйнує звичні соціальні ролі, статуси, ідентичності, а люди втрачають свої «маски», опиняючись перед обличчям власної екзистенційної самотності. Екзистенційний аналіз допомагає зрозуміти, як ця деконструкція може бути не лише травматичною, а й стати початком нового, більш автентичного «Я», що свідомо обирає свій шлях і творить свої власні смисли. Отже, на нашу думку, саме комплексне використання філософської методології дозволяє продукувати нові смислові простори, що поєднують елементи минулого та сьогодення, і дедалі більш очевидною стає потреба у комплексному використанні філософських методів для цілісного охоплення проблеми розвитку етнокультурних спільнот в умовах актуальних викликів.

Висновки. Як можемо висувати, у аналізованому вище матеріалі теоретичних розробок і емпіричних досліджень чітко простежується використання кількох важливих концепцій у світлі філософської методології, що дозволяє дослідникам вийти за межі описового рівня і перейти до інтерпретації глибинних смислів, ціннісних засад і нормативних орієнтацій, що лежать в основі життєдіяльності етноспільнот. Констатується продуктивність герменевтичного, феноменологічного та екзистенційного підходів до аналізу складних динамічних соціальних структур в умовах війни. Такий підхід є необхідним для розуміння складної соціокультурної динаміки, яка розгортається в умовах війни та глобальних викликів сучасності. Філософські методи надають дослідникам інструменти

для розуміння того, як війна, вимушена мобільність та деконструкція ідентичності переживаються та осмислюються самими представниками етнічних спільнот. Зазначені методи доповнюють один одного, надаючи можливість аналізувати як колективні смисли та культурні тексти (герменевтика), так і індивідуальний, суб'єктивний досвід (феноменологія), а також осмислювати глибинні екзистенційні виклики, з якими стикаються люди в умовах війни та вимушеної мобільності (екзистенціалізм). Поєднання цих підходів створює міждисциплінарне підґрунтя для аналізу трансформацій етнічної ідентичності в умовах сучасних соціальних змін, а зазначені методи у своїй сукупності, на наш погляд, дозволяють подолати суто описовий рівень аналізу й перейти до осмислення складної динаміки смислів, яка формує нові соціальні концепції в умовах війни. У цьому контексті філософський аналіз стає не лише інструментом теоретичного осмислення, а й практичним засобом підтримки етноспільнот у процесі реконструкції ідентичності, формування нових форм солідарності й культурної адаптації. Таким чином, філософські методи не просто релевантні, а необхідні для повноцінного аналізу соціальних концепцій, адже саме вони дозволяють бачити в етноспільноті не лише соціальну групу, а й притаманну цій спільноті єдність життєвих сенсів.

1. Афанасьєва Л.В., Букресва І.В., Глинська, Л.Ф., Глебова, Н.І. Сородність духу, епохи і людини в інтерсуб'єктних освітніх практиках сьогоденної України. *Українознавчий альманах*. Вип. 31. К.: «Міленіум», 2022. С. 66–72.
2. Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія / Грабовська Ірина, Грабовський Сергій та інш. К.: КНУТШ, Вид-во «Міленіум», 2024. 344 с.
3. Грабовська І. Актуальність дослідження консолідаційних процесів українства доби постколоніалізму. *Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія*. Київ: Міленіум, 2018. С. 15–38.
4. Грабовська І. Українська людина в часи катаклізмів: пошуки шляхів та методів дослідження проблеми. *Українознавчий альманах*. Випуск 35. 2024. С. 23–31.
5. Злобіна О. Війна та зміни національно-етнічної ідентичності / Проблеми розвитку соціологічної теорії: Суспільна динаміка, соціальна взаємодія та соціологічні дослідження в умовах війни. *Матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Суспільна динаміка, соціальна взаємодія та соціологічні дослідження в умовах війни»*, 1-2 грудня 2023 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). К.: Видавництво «Наукова столиця», 2024. С. 83–87.
6. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-18071>

7. Звіт за результатами контент-аналізу, фокус-групових дискусій та глибинних інтерв'ю в рамках реалізації проєкту за підтримки Ради Європи «Етнічні спільноти і спільність: запорука громадської активності та довіри» / Мелітопольська міська рада, Центр соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Мелітополь, Запоріжжя, 2023. 114 с. URL: <https://fsusgum.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/zvit-proyekt-kontent-fokus-grupy.pdf>
 8. Звіт результатів соціологічного дослідження «Дім там, де ми разом» в рамках Проєкту РЄ «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні». Київ. Запоріжжя, 2024. 72 с. URL: <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1J0RM0jBgcx1607bS0anZeVymAQIEUwa9>
 9. Кривда Н. Чому важливо говорити про ідентичність в умовах війни? Культурна ідентичність. URL: https://youtu.be/AClh7_nB5k?si=23V2AuANDcgiooC-
 10. Яремчук С., Дяк В., Тушко К. Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. № 1. С. 105–111.
 11. Phinney J. S. Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin*. 1990. №3. Pp. 499–514.
- References**
1. Afanasieva L.V., Bukrieva I.V., Hlynska L.F., Hlebova N.I. (2022). *Soridnist' dukhu, epokhy i liudyny v intersub'iektivnykh osvithnykh praktykakh soshodnoyi Ukrainy* [Kinship of spirit, era and human in intersubjective educational practices of contemporary Ukraine]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Issue 31. Pp. 66–72. (in Ukrainian).
 2. *Heopolitychna sub'yektnist' Ukrainy v konteksti hlobal'nykh vyklykiv: monohrafiya* [Geopolitical subjectivity of Ukraine in the context of global challenges: monograph] /Hrabovs'ka Iryna, Hrabovs'kyi Serhiy ta insh. (2024). K.: KNUTSH, Vyd-vo «Milenium». 344 p. (in Ukrainian).
 3. Hrabovska I. (2018). *Aktualnist doslidzhennia konsolidatsiinykh protsesiv ukrainstva doby postkolonializmu* [The relevance of the study of consolidation processes of Ukrainianism in the postcolonial era]. *Konsolidatsiia ukrainstva v postkolonialnyi dobu: monohrafiia*. Kyiv: Milenium. Pp. 15–38. (in Ukrainian).
 4. Grabovs'ka I. (2024). *Ukrayins'ka liudyna v chasy kataklizmiv: poshuky shliakhiv ta metodiv doslidzhennia problemy* [The Ukrainian individual in times of cataclysms: searching for ways and methods to study the issue]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Issue 35. Pp. 23–31. URL: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.35.8> (in Ukrainian).
 5. Zlobina O. (2024). *Viina ta zminy natsional'no-etnichnoi identychnosti* [War and changes in national-ethnic identity]. *Problemy rozvytku sotsiolohichnoi teorii: Suspil'na dynamika, sotsial'na vzaiemodiia ta sotsiolohichni doslidzhennia v umovakh viiny*. Proc. of the 20th International Scientific-Practical Conference (Kyiv, Dec 1–2, 2023). Kyiv: Naukova stolytsia. Pp. 83–87. (in Ukrainian).
 6. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. URL: <https://esu.com.ua/article-18071> (in Ukrainian).
 7. Melitopols'ka mis'ka rada, Tsentr sotsiolohichnykh doslidzen' MDPU im. B. Khmel'nyts'koho (2023). *Zvit za rezultatyamy kontent-analizu, fokus-hrupovykh dyskusii ta hlybnykh interv'iu v ramkakh proiektu «Etnichni spil'noty i spil'nist': zaporuka hromads'koi aktyvnosti ta dovery»* [Report on the results of content analysis, focus groups and in-depth interviews within the project "Ethnic communities and unity: a guarantee of civic activity and trust"]. *Melitopol-Zaporizhzhia*. 114 p. URL: <https://fsusgum.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/zvit-proyekt-kontent-fokus-grupy.pdf> (in Ukrainian).
 8. Rada Yevropy (2024). *Zvit rezultativ sotsiolohichnoho doslidzhennia «Dim tam, de my razom»* [Report on the results of the sociological study "Home is where we are together"] *within the Council of Europe Project*. Kyiv–Zaporizhzhia. 72 p. URL: <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1J0RM0jBgcx1607bS0anZeVymAQIEUwa9> (in Ukrainian).
 9. Kryvda N. (n.d.). *Chomu vazhlyvo hovoryty pro identychnist' v umovakh viiny? Kul'turna identychnist'* [Why it is important to talk about identity during war? Cultural identity]. [Video]. YouTube. URL: https://youtu.be/AClh7_nB5k?si=23V2AuANDcgiooC- (in Ukrainian).
 10. Yaremchuk S., Dyak V., Tushko K. (2023). *Problemy formuvannia ukrains'koi kul'turnoi identychnosti v umovakh viiny* [Problems of forming Ukrainian cultural identity during the war]. *Hrani: naukovoteoretychnyi al'manakh*. No.1. Pp. 105–111. (in Ukrainian).
 11. Phinney J.S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin*. No.3. Pp. 499–514.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.2>
УДК 141

Юлія БРОДЕЦЬКА

доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна

ORCID: 0000-0001-9186-0767
Email: yuliyabrod@gmail.com

МОВА ЯК СЕНСОКОД КУЛЬТУРНОГО БУТТЯ

Анотація. Аналітика дослідження зосереджена на філософській рефлексії феномена мови як сенсокоду культурного буття народу. У якості категорії буття, тобто в своїй метафізичній, символічній ролі, мова є умовою етногенезу – буттєтворення етносу, спільноти, народу. Її історичне значення не окреслюється лише інструментальністю мови, а вимагає глибинної рефлексії, розуміння ролі феномена в формуванні індивідуальної картини світу, залучення людини в соціокультурне середовище, підтримки соціального порядку, формування історії. Як символічний феномен, мова зберігає за собою значення першоеlementу як індивідуального, так і соціального буття. Її внутрішня єдність, інтегральність, як категорії буття, забезпечує, відповідно, консолідацію соціуму. А отже, будь-які спроби маніпуляції мовою є по суті претензіями людини на роль ономастета, що призводить до розгуртування, розлому, кризи буття соціального.

Спроби поглянути на мову як умову культурного буття людини, запропоновані автором, дозволяють відтворити логіку буттєтворення як процесу перш за все, сенсотворення. Оскільки характеризують саме метафізичну природу мови, її вплив на соціокультурне буття людини. Тож можливість відкрити сакральну природу мови, тобто побачити її здатність до відтворення культурного та соціального буття, вимагає від людини виходу за шаблони раціоналістичного мислення. Цей крок по суті проявляє себе в нашому екзистенційному прагненні до спілкування як процесу ділення з іншим сенсом. З останнього, власне, й народжуються всі ті форми соціальності, що існують в сучасному світі – етнос, спільнота, суспільність. Тому зазначається, що ситуація множинності мов, їх історичного розгалуження й диференціації, не скасовує онтологічної єдності мови, не впливає на її статус та роль, як провідної категорії буття. Вся діалектична різнобарвність мови концентрується навколо її першоеlementу – сенсу, носієм якого в слові є корінь – внутрішній зміст, що проявляється у варіаціях різних діалектів мови. І саме збереження і трансляція цього внутрішнього змісту відповідає не лише за розвиток і сталість мови, але й історичну перспективу самого суспільства.

Ключові слова: мовні сенсокоди, культура, етногенезис, багатомовність, криза культури.

Yulia BRODETSKA

Doctor of Sciences in Philosophy,
Professor, Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University

LANGUAGE AS A SYMBOLIC CODE OF CULTURAL EXISTENCE

Abstract. The analysis of the study is focused on the philosophical reflection of the language phenomenon. Language appears as a symbolic code of the people's cultural existence. As a category of existence, that is, in its metaphysical, symbolic role, language is a condition for ethnogenesis - the process of the formation of an ethnos, community, people. The historical significance of language is not defined only by its instrumentality. Understanding this phenomenon requires a person to deeply reflect, to realize the role of language in the formation of an individual picture of the world, in involving a person in the socio-cultural environment. As a symbolic phenomenon, language retains the meaning of the primary element of individual and social existence. Its internal unity, integrity, ensures the consolidation of society. Therefore, any attempts to manipulate language lead to disunity, rupture, and social existence crisis.

Attempts to look at language as a condition of human cultural existence, proposed by the author, allow us to recreate the logic of the creation of being as a process, first of all, meaning-making. Since we are talking about the metaphysical nature of language, its influence on the socio-cultural existence of a person. The sacred nature of language is its ability to reproduce cultural and social existence by human. This process manifests itself in human's existential desire for communication. Since communication, in fact, is the source of all forms of sociality that exist in the modern world – ethnicity, community, publicness. Therefore, it is noted that the situation of the languages diversity, their historical branching and differentiation, does not affect the ontological unity of language, its status and role. Since

language always retains the status of the leading category of being. All the diversity of language is concentrated around its primary element, which is meaning. In turn, the carrier of meaning in a word is the root - the inner meaning, which is manifested in the variations of different dialects of the language. And it is the preservation and transmission of this inner meaning that is responsible for the development and stability of the language, as well as the historical perspective of society itself.

Key words: *language sense codes, culture, ethnogenesis, multilingualism, cultural crisis.*

Постановка проблеми. Активне звернення до мови як складової історії українського народу, його культурного коду, дуже часто, на жаль, лишається на маніфестаційному рівні, не розкриваючи дійсного значення, і навіть призначення мови. Адже мова є сенсокодом культурного і соціального буття народу. І це означає, що без розуміння її місії, історичної ролі в нашому буттєтворенні, неможливим є майбутнє нашого суспільства (як, власне, й інших). Тож саме без філософської рефлексії щодо мови, без занурення в її онтологічну природу тут не обійтись. Таким чином, **метою даної аналітичної розвідки** є спроба прослідити й відтворити механізм та логіку сенсбуттєвої ролі мови як категорії буття, тобто феномена метафізичного. З цією метою й буде проведена філософська рефлексія мови.

Аналіз джерел та літератури. Треба зазначити, що проблема мови, її походження, ролі, місії має давню лінгвістичну та філософську традицію. Аспекти сакральної природи мови оформлюються вже в рамках античної лінгвофілософської традиції в теоріях фюсей (Демокрит, Лукрецій) та тесей (Платон, Плотін). Подальші розвідки щодо природи мови реалізуються в рамках релігійної філософії в концепції філософії імені. Але найбільшою реверсією мова як досліджуваний феномен, зазнає в рамках реверсій сучасної філософії, що апелює до мови як матриці, інструменту «читання» світу. Мова йде перш за все про розвідки аналітичної філософії і її спроби перетворити мову на інструментальну шкалу інтерпретації нашої свідомості світу (ранній Л.Вітгенштайн, Г.Фреге, Б.Рассел, М.Шлік), що як відомо, зазнали критики вже в наш час. Власне з цими спробами переглянути роль мови в бутті соціальному і пов'язані наші пошуки.

Основна частина. Отже, мова – це даність, тобто наша початкова обдарованість, як і сам дар мовлення-мислення. Її місія – це відтворення смислів, відродження ідей у людині, які розгортають наш внутрішній потенціал, єднують, роблять унікальними (ідентифікують). Словами мови формуються фундаментальні духовні зв'язки, відтворюється сама соціальність, розбудовується культурне буття народу. Іншими словами, не люди єднують себе словами, застосовуючи мову як засіб взаєморозуміння, але слова поєднують людей! Наша етнічність, народність, спільнотність, суспільність, і навіть національність – це результат «роботи» мови, реалізація нею своєї історичної та культурної місії, в наслідок чого і утворюється певна історична цілісність, формується онтологічний зв'язок.

Таке розуміння мови, її сакральної природи, вимагає від сучасної людини певних зусиль. Антропологічна модель свідомості, що так ретельно вибудовувалася класичною наукою, починаючи з епохи Просвітництва, ретельно сформувала в нас розуміння людини, її свідомості, як центральної категорії буття. Але чи так це насправді? Питання постає все частіше. Наслідки і траєкторії лінгвістичного повороту, що відбувається в рамках сучасної філософії ХХ століття, свідчать про невдалість спроб перетворити мову на «універсальний інструмент» читання людиною світу, на засіб «копедмечування» світу (детальніше про це можна ознайомитись в авторській монографії «Метамарфози сучасної філософії» [1; 2]).

Мова, її розвиток, потенціал зберігається в тій трансцендентності, тій визначальній місії, яку відіграє мова в формуванні етносвідомості особистості, культурної та історичної спадщини суспільства. *Трансцендентна природа мови – це її здатність до відтворення людиною буття культурного та соціального, що проявляє себе в екзистенційному прагненні людини до спілкування. З останнього, власне, й народжуються всі ті форми соціальності, що існують в сучасному світі – етнос, народність, спільнота, суспільність.*

Складність усвідомлення такої логіки базується на факті співіснування безлічі мов. Здається, що біблійні оповідання про єдину прамову, це легенди, що носять більше етичний характер, ніж історичний. Проте тут варто розуміти, що зазначена єдність мови – це не зовнішня, а внутрішня якість, тобто *принцип існування мови як універсального культурного сенсокоду: «єднання навколо сенсу (внутрішнього слова)»,* що зберігається в самому корені слів.

Власне, ілюстрацією до міркувань щодо мови як історичного сенсокоду, дослідники часто апелюють до питання про її першоелемент: Чи є першоелементом мови літера? На це питання лінгвістична традиція дає цікаві відповіді. Так, наприклад, кабала розглядає літери єврейського алфавіту (голосні та напівголосні звуки) як першоелементи мови, що мають трансцендентне значення. На цьому, власне, заснований аналіз слова, тобто визначення значення словесного числа – гематрія.

Дослідники цього напрямку виходять з того, що наші голосові органи «підлаштовані під літери», оскільки їхнє завдання – проголошення певної якості звуків. Тож так само як око є органом світла, тобто існує, оскільки є світло, так і органи мови і слуху існують тому, що є звук як енергія світу. «Створені під звуки», голосові органи людини, таким чином, відтворюють якість буття. Тому літери мають самостійне

буття, як і цифри, що існують до арифметики. Іншими словами, літери (голосові звуки) висловлюють певні початкові якості буття.

Слова складаються з літер, але літери не є суть слова, так, як і слова не суть лише літери. Як зазначають представники філософії мови, у переході від літер до слова і полягає таємниця народження слів, втілення сенсу. Таким чином, літера – це та перша матерія, в якій і з якої слово-ідея утворює собі тіло. У слові відбувається перетворення звуку на символ – осередок ідеї. Так здається, що ідея в слові ніби говорить себе буквами, але при цьому букви вже втрачають себе в слові. Тому слово не складається з літер, а скоріше розкладається на літери.

Отже, *універсальність мови, її єдність, що лежить в онтологічній основі феномена, це, насамперед, єдність сенсів як підґрунтя нашого співбуття*. Так, у Книзі Буття є наступний фрагмент стосовно цього: «І вся земля була одними устами, і один голос в усіх. І сталося, коли вони пішли зі сходу, і знайшли поле в землі Сеннаар, і поселилися там. І сказав чоловік до свого друга: Прийдіть і зробім цегли, і випечім огнем. І цегла була їм замість каменя, і глина замість розчину. І сказали: Ходіть, збудуймо собі місто і башту, якої вершок буде до неба. І зробім собі ім'я раніше, ніж розійдемося по лиці всієї землі. І зійшов Господь побачити місто і башту, яку будували людські сини. І сказав Господь: Ось рід один і мова одна в усіх, і ось зачали робити, і тепер не перестануть – доки не закінчать. Ходіть, і зійшовши, помішаймо їм там їхні мови, щоб не почув кожний свого друга. І Господь розсівав їх звідти по лиці всієї землі, і перестали будувати місто і башту. Задля цього названо ім'я того місця Змішання, бо там Господь змішав уста всіх народів. І звідти Господь розсівав їх по лиці всієї землі» [3, Бут. 11:1–8].

Цікаво, що біблійна історія про вавилонську багатомовність припадає на період, коли вже утворилися три гілки народів, а отже, і діалектів: яфетиди, семіти та хаміти. Загадкою для сучасних дослідників залишається те, що раніше мова цих етнічних груп була одною, тобто вони розуміли один одного. Іншими словами, до вавилонського полону мовні діалекти вже існували, але мова була одна, тобто мовні діалекти народів не перешкоджали цьому, як тепер цьому не заважають індивідуальні риси вимови. Оскільки *мовні відмінності не блокували внутрішнього слова – сенсу, як першоелементу культурного буття*.

Блокування внутрішнього слова, що обернулося втратою сенсу, тобто взаєморозуміння, як оповідають давні тексти, є наслідком порушення людиною Божого порядку. Внутрішній зміст мови втрачається, з'являється глухота до індивідуальних особливостей звукової мови. Вавилонське стовпотворіння, що торкнулося звукового тіла мови, проявило проблему багатомовності – втрати символічного характеру та ролі мови для людини. Таким чином, *багатомовність стала наслідком кризи мови, тобто втрати людиною розуміння щодо її символічного*

значення, інтегральної й буттєутворювальної місії в суспільстві.

Однак, сама по собі ситуація множинності мов не скасовує онтологічної єдності мови «як голосу єдиного світу в єдиній людині», не впливає на її статус та роль, як провідної категорії буття. Оскільки мова, чия сакральна природа іманентна людській духовній природі, по суті представляє собою єдність у різноманітті! Тобто вся діалектична різнобарвність мови концентрується навколо її першоелементу – сенсу, носієм якого в слові є корінь – внутрішній зміст, що проявляється у варіаціях різних діалектів мови. І саме збереження і трансляція цього внутрішнього змісту відповідає не лише за розвиток і сталість мови, але й історичний розвиток самого суспільства.

Тут варто звернутись до лінгвістичної реверсії, що ґрунтується на дослідженнях генези найдавніших мовних родин. Серед останніх, зокрема, виділяють:

- *санскрит* – стародавня літературна мова, що нараховує до 3500 тис. років і належить до індоєвропейської родини мов. Санскрит представляє собою символічну сакральну систему зі складною синтетичною граматику, якою користувались «обрані» (вчені, священники, носії давньої культури);

- *шумерська мова* (бл. 3200 р. до н.е.);

- *давньо-грецька мова* (бл. 3400 р.), що завдяки багатій літературній спадщині стає мовою філософії та науки;

- *іврит* (бл. 3000 р., перші свідчення мови датуються X ст. до н.е.). Іврит не використовується як повсякденна розмовна мова з 200–400 рр. н.е. Тільки в XIX ст. іврит стає розмовною та літературною мовою;

- *китайська мова* (перші писемні свідчення відносять до 1250 до н. е.);

- *арамейська мова* (бл. 3100 р.). – мова богослужіння і релігійних вчень;

- *аккадська мова* (бл. 2800 р. до н.е.), що була розповсюджена в давній Месопотамії. Тепер вона вважається мертвою. Свою назву отримала від міста Аккад – центру месопотамської цивілізації);

- *єгипетська* (корінна мова Єгипту відноситься до афро-азійської мовної родини. Перші писемні пам'ятки відносяться до 3400 р. до н.е.). До кінця XII століття н.е. вона існувала у формі коптської. Сучасна її версія відома як єгипетська арабська, яка витіснила коптську мову, після завоювання мусульманами Єгипту. Коптська мова існує і понині як мова богослужіння Коптської Церкви;

- *єблаїтська* (семітська) мова (III тис. до н.е.) що нині мертва. Безліч табличок з написами цією мовою були знайдені при археологічних розкопках руїн міста Ебла (між Алеппо і Хама, нині – Західна Сирія).

Сенсаційною заявою стали дослідження істориків, лінгвістів щодо прадавності української мови, яка своїм корінням сягає глибин не менше семи тисячоліть, а багатством лексики не поступається санскриту (праєвропейський санскрит містить більше 1000 нинішніх українських кореневих слів). Так, вида-

тний лінгвіст кінця XIX ст. М. Крелуцький, досліджуючи генезис української мови, зазначає: «Займаючись довгий час порівнянням арійських мов, я дійшов висновку, що українська мова не тільки старша всіх слов'янських, не виключаючи так званої старослов'янської, але й санскриту, грецької, латини та інших арійських мов» [4].

Про прадавність української мови свідчить і відомий канадський історик Орест Субтельний, який довів, що українській мові не менше 5 000 років. На всіх теренах, де проживали, або проживають зараз етнічні українці, зберіглася величезна кількість слів, назв, імен, прізвищ, гідронімів, топонімів повністю в їх первісному санскритському варіанті.

Слова із санскриту засвідчують (а відкриття археології доводять), що в Україні з часів ранньої Трипільської культури VII – IV ст. до н.е. вже була розвинута абетка, багата досконала мова, галузі науки: астрологія, астрономія, математика, філософія, сільське господарство та ремісництво¹. «Санскритська мова європейського походження. В Азії вона поширилася тому, що до Індії далеко перед народженням Христа прибули арії з України», – доводить у своєму дослідженні «Етнологія Європи» дослідник санскриту Р. Латгем [5].

Таким чином, базовий та основний лексичний фонд санскриту і української мови виявляється спільним. Про давню історичну спадщину української мови заявляють і численні сучасні дослідження. Так, у статті «Англійська мова» Британської енциклопедії Р. Вілсон зазначає, що англійська мова та більшість індоєвропейських мов походять із прамови, що нею розмовляли десь 5000 років тому на території сучасної України. Про це ж говорять англійські дослідники Р. Макрам, У. Крен і Р. Макніл, відслідковуючи походження англійської і інших індоєвропейських мов з мовного середовища Середньої Наддніпрянщини («The Store of English», 1986р.)².

У свою чергу, англійський філолог та історик Л.Ведел у «Шумерсько-арійському словнику» доводить спорідненість між мовою шумерів і мовою праукраїнців. Те саме стверджує американський історик

В.Рен-Бойкович у роботі «Колиска культури людства» (Нью-Йорк, 1983 р.). Прадавність праукраїнської мови засвідчують також археологічні знахідки. Так, у 1959 році відомий український археолог і вчений-історик О.Черниш виявив в с.Молодове Чернівецької області скам'янілу сопілку на одну гаму. Таку сопілку нині називаємо «гуцульською». Ця знахідка налічує 150 тис. років. Крім того, виявлено музичні інструменти типу флейти з рогу північного оленя, давність яких близько 44600 років³.

Видатний лінгвіст М.Красуський у 1880 році в книжці «Древность малороссийского языка» дійшов наступного висновку: «Займаючись тривалий час порівнянням арійських мов, я дійшов переконання, що малоросійська мова не тільки старіша від усіх слов'янських, а й санскритської, грецької, латинської та інших арійських». Ще один польський історик Ян Красінський у книжці «Польща» ще у 1574 році зазначав, що хто опанує українську мову, той здобуде ключ до швидкого вивчення усіх інших слов'янських мов, бо українській мові властиві найтиповіші риси усіх мов слов'янської лінгвістики. А історичні дослідження останніх десятиліть такої пам'ятки як Кам'яна Могила під Мелітополем дають нам свідчення, що це древнє святилище містить багато писемних зразків ще дошумерського періоду [1].

Висновки. Таким чином, *розвиток мови – це безумовно історичний процес, в якому завдання людини зберегти й ретранслювати цей сенсокод!* Інша ж ситуація – це втручання людини в таїнство словотворення, що проявляє себе в її претензії на створення понять-нுவоришів, що ведуть до сенсовтрати. Оскільки така «мовна творчість» – це по суті продукування відірваних від кореня – безкореневих слів, що не лише засмічують мову, а спотворюють її значення!

Ця криза стосується безпосередньо рівня свідомості людини, тобто розуміння метафізичної природи феномену мови. Оскільки в іншому випадку маємо справу з її маніпулятивним прагненням-претензією на контроль над мовою, а значить, історією (світом, країною тощо). Таке безцеремонне втручання в сакральний мовний простір повторює ситуацію вавилонського змішання, а отже, несе в собі тотальну психологічну глухоту й німоту, руйнування цілісності людського суспільства і самої людини, роз'єднання, врешті-решт війну. Саме через таку маніпуляцію «людство переходить у стан ворожнечі та розбрату».

Тож долання цієї кризи передбачає переусвідомлення людиною природи мови, її статусу в історії

¹ У санскриті знаходимо безліч слів того ж звучання і значення, що і в сучасній українській мові (напр.: біда, мана, доля, Іван, Василь, Тарас, пан, панна, дяка, мука, шістка, двічі, борис, дума, лікі, матка, тата, матар, дарма, догана, нарада, шваґер, каліка, шуба, цар, год, родіті, казати, каві, мудра, любіті, каліна, кутя, пошана, гомін, бодай, брама, буза, коза, уста, ріка, гопак, галава, барін, барада, барана, рута, руда, рух, ріпа, ріка, гопакі, бандура («чарівна, прекрасна»), Гуцулія («шумні, веселі люди»), Русь («країна сяйва і краси»).

²Французький учений Ж. Шампольон у 1822 році знайшов ключ до розкодування та вичитування єгипетських ієрогліфів тільки завдяки праукраїнській мові, яку тоді називали давньоскіфською, сколотською чи давньорусинською.

³ Відомі західні дослідники Г. Бозинський, А. Люмплей, К. Волох вивчали стоянку в с. Королеве на Закарпатті. Результати численних аналізів показали, що вік нашарувань, у яких виявлено найдавніші знаряддя праці, складає щонайменше мільйон років. Тобто освоєння терену України почалося ще мільйон років тому.

та культурі. Це передбачає і розуміння наслідків, відповідальність людини щодо своєї претензії на роль ономатета (творця імен, слів). Бо лише таке переусвідомлення дозволяє нам за звуковою оболонкою мови – формою слова, бачити її справжню духовну природу, тендітний сенс, внутрішнє слово, що зберігає в собі ген народу, нації, зв'язок з історією. Мова – це живий організм, усі частини, елементи якого служать одній меті – бути логосом світу та нашого мислення.

1. Адлер А. Наука жить /Пер. А. Юдин. К.: Port-Royal, 1997. 288 с.
2. Берешит. URL: <https://toldot.ru/limud/library/humash/bereshit/bereshit/>
3. Берман Б. Библейские смыслы. Кн. 1. URL: http://lib.ru/RELIGION/IUDAIZM/BERMAN/smysl.txt_with-big-pictures.html/
4. Бродецька Ю. Метаморфози сучасної філософії. Ч.І. Мова буття. Монографія. Дніпро: ЛІРА, 2023. 248 с. URL: https://ecat.ust.edu.ua/ft/Brodetska_metamorphosis_2023.pdf
5. Бродецька Ю. Метаморфози сучасної філософії. Ч.ІІ. Порядок буття. Монографія. Дніпро: ЛІРА, 2024. 288 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/385423086_METAMORFOZI_SUCASNOI_FILOSOFII_Castina_II_Poradok_butta_Monografia_Dnipro_2024
6. Біблія в перекладі Івана Огієнка. URL: <https://ukrbible.at.ua/>
7. Огієнко І. Історія української літературної мови. К.: «Наша культура і наука», 2001. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>
8. Прокопенко А. Экспозиция книги Бытие: учебный конспект. URL: <https://it.zlibrary-ua.se/book/3219478/83ba4c?afterGeoRedirection=1>
9. Розпутенко І. Третє тисячоліття — Україна і неоколоніалізм. URL: https://books.google.com.ua/books?id=11t3CgAAQBAJ&printsec=copyright&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
10. Рудницька М. «Європейський словник філософій»: повернення до європейської традиції. *Дух і літера*. № 24. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5347/rudnytska_yevropeyskyi_slovyk_filosofii.pdf?sequence=1&isallowed=y/

References

1. Adler A. (1997). *Nauka zhyt* [The science of living] / Trans. A. Yudin. K. 288 p. (in Russian).
2. Bereshit. URL: <https://toldot.ru/limud/library/humash/bereshit/bereshit/> (in Russian).
3. Berman B. *Bibliini smysly* [Biblical meanings]. Book 1. URL: http://lib.ru/RELIGION/IUDAIZM/BERMAN/smysl.txt_with-big-pictures.html/ (in Russian).
4. Brodetska Yu. (2023). *Metamorfozy suchasnoi filosofii* [Metamorphoses of Modern Philosophy. Part I. The Language of Being]. *Monograph*. Dnipro: LIRA, 248 p. URL: https://ecat.ust.edu.ua/ft/Brodetska_metamorphosis_2023.pdf (in Ukrainian).
5. Brodetska Yu. (2024). *Metamorfozy suchasnoi filosofii* [Metamorphoses of Modern Philosophy. Part II. The Order of Being]. *Monograph*. Dnipro: LIRA, 288 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/385423086_METAMORFOZI_SUCASNOI_FILOSOFII_Castina_II_Poradok_butta_Monografia_Dnipro_2024 (in Ukrainian).
6. The Bible translated by Ivan Ogienko. URL: <https://ukrbible.at.ua/> (in Ukrainian).
7. Ohienko I. (2001) *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language]. K. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> (in Ukrainian).
8. Prokopenko A. *Ekspozytsiia knyhy Buttia: uchbovyi konspekt* [Exposition of the Genesis book: a lesson outline] URL: <https://it.zlibrary-ua.se/book/3219478/83ba4c?afterGeoRedirection=1> (in Russian)
9. Rozputenko I. *Tretie tysiacholittia — Ukraina i neokolonializm* [The Third Millennium — Ukraine and Neocolonialism]. URL: https://books.google.com.ua/books?id=11t3CgAAQBAJ&printsec=copyright&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (in Ukrainian).
10. Rudnytska M. «*Yevropeyskyi slovyk filosofii*»: *povernennia do yevropeiskoi tradytsii* ["European Dictionary of Philosophies": a return to the European tradition]. *Spirit and Letter*. No. 24. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5347/rudnytska_yevropeyskyi_slovyk_filosofii.pdf?sequence=1&isallowed=y/ (in Ukrainian).

Олена ГАЗІЗОВА
кандидат історичних наук,
завідувач відділу української
філології та освітніх технологій
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0002-5353-5637
Email: olena.gazizova@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ ЗА КОРДОНОМ: УКРАЇНОЗНАВЧІ ПРАКТИКИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу українознавчих засад діяльності освітніх закладів української діаспори в умовах повномасштабної війни росії проти України. Розглянуто методологічні, змістові та організаційні засади українознавства як цілісної науково-освітньої системи. Автор окреслює роль українських шкіл за кордоном як носіїв національної ідентичності, що діють в умовах глобального гуманітарного виклику. Запропоновано рекомендації щодо посилення українознавчої складової в освітніх осередках української діаспори.

Автор аналізує основні функції таких шкіл, виклики, що постали перед українськими освітніми осередками за межами держави, та надає приклади ефективної роботи громадських ініціатив. У фокусі – роль громадських ініціатив та державної політики у формуванні культурної стійкості молодого покоління українців у діаспорі.

Актуалізовано, що суботні та недільні школи українознавства – епіцентр національної стійкості української молоді за кордоном, що особливо важливо в умовах війни. Вони поєднують освітню, етнокультурну, соціальну й інформаційну функції, формуючи майбутніх носіїв української ідентичності. Заклади потребують системної підтримки – кадрової, методичної й фінансової – з метою довгострокового розвитку та зміцнення ролі української діаспори у збереження національної ідентичності молоді.

Акцентовано увагу на впровадженні навчальної програми з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя «Я і Україна», яка спрямована на допомогу освітянам українських суботніх та недільних шкіл осмислити сучасні виклики виховання, його головні засади та базові національні цінності, на основі яких формується виховання молодого покоління.

Ключові слова: національна ідентичність, українознавство, діаспора, міграція, освіта, суботні та недільні школи, національно-патріотичне виховання, учнівська молодь.

Olena HAZIZOVA
Ph.D. in History
Head of the Department
of Ukrainian Philology and
Educational Technologies,
of Research Institute of Ukrainian Studies
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

FORMATION AND PRESERVATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY OF THE YOUNG GENERATION ABROAD: UKRAINIAN STUDIES PRACTICES

Abstract. The article is devoted to the analysis of the Ukrainian studies principles of the activities of educational institutions of the Ukrainian diaspora in the conditions of the full-scale war of Russia against Ukraine. The methodological, content, and organizational principles of Ukrainian studies as a holistic scientific and educational system are considered. The author outlines the role of Ukrainian schools abroad as carriers of national identity, operating in the conditions of a global humanitarian challenge. Recommendations for strengthening the Ukrainian studies component in educational centers of the Ukrainian diaspora are offered.

The author analyzes the main functions of such schools, the challenges that have arisen before Ukrainian educational centers outside the state, and provides examples of the effective work of public initiatives. The focus is

on the role of public initiatives and state policy in forming the cultural stability of the younger generation of Ukrainians in the diaspora.

It is emphasized that Saturday and Sunday schools of Ukrainian studies are the epicentre of the national stability of Ukrainian youth abroad, which is especially important in conditions of war. They combine educational, cultural, social, and informational functions – forming future bearers of Ukrainian identity. Institutions need systematic support – personnel, methodological, and financial – for the purpose of long-term development and strengthening the role of the Ukrainian diaspora in preserving the national identity of youth.

Attention is focused on the implementation of the Ukrainian studies curriculum for Saturday and Sunday schools of Ukrainians abroad, “I and Ukraine,” which is aimed at helping educators of Ukrainian Saturday and Sunday schools to comprehend the modern challenges of education, its main principles, and basic national values, on the basis of which the education of the younger generation is formed.

Keywords: national identity, Ukrainian studies, diaspora, migration, education, Saturday and Sunday schools, national-patriotic education, students.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної російсько-української війни, коли мільйони українців вимушені були виїхати за межі батьківщини, важливим є формування та утвердження їхньої національної ідентичності в умовах інтеграції до іншого суспільства. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на лютий 2024 р. чисельність українських воєнних мігрантів у світі сягнула майже 6,4 млн осіб, із них майже 6 млн – у країнах Європи [16].

Молодь як активна частина суспільства й майбутнє країни відіграє вирішальну роль у процесі утвердження національної ідентичності. За інформацією заступниці міністра освіти і науки України Надії Кузьмичової, кількість українських дітей шкільного віку, що станом на сьогодні перебувають за кордоном, становить 2,1 млн осіб, із них тільки 358 тис. дітей Міносвіти «бачить в українській системі освіти» [17]. Надія Кузьмичова наголошує, що сьогодні Україна ризикує втратити молоде покоління освічених людей, і навчання допомагає зберегти дітям зв'язок з українською мовою, культурою, традиціями, що сприятиме їх інтеграції в українське суспільство [17].

В умовах сучасних викликів українські школи за кордоном стали осередками формування національної ідентичності та української свідомості. Підтримуємо думку Олега Паски, що питання підтримки українських суботніх і недільних шкіл за кордоном виходить далеко за межі освітньої політики. Сьогодні перед нами стоїть чіткий вибір: або ми інвестуємо в підтримку цих шкіл і забезпечуємо їх існування, або ризикуємо втратити цілий пласт нашої культури, історії та майбутнього [10].

Молоде покоління, що виростає в іншомовному й іншокультурному середовищі, потребує ефективних механізмів збереження етнокультурної самобутності. У цьому контексті важливим є впровадження українознавчих практик, спрямованих на формування національних цінностей молоді.

Аналіз наукових публікацій. Національна ідентичність розглядається в науковому дискурсі як багатовимірна конструкція, що включає усвідомлення належності до певного етносу, володіння мовою, знання історії, звичаїв, традицій, культурних кодів. За умов еміграції національна ідентичність може зазнавати деформації, зокрема через вплив

домінантної культури, мовне середовище, освітню систему країни перебування. Сучасні теоретики, зокрема Бенедикт Андерсон і Ярослав Грицак, трактують ідентичність як соціально сконструйоване і динамічне явище. У зарубіжному середовищі це явище піддається впливу асиміляційних процесів, що потребує посиленої роботи щодо її підтримки.

Дослідженню сучасного стану українського шкільництва за кордоном в контексті формування і збереження етнологічної ідентичності присвячені праці І. Форостюк, Л. Сорочук, С. Бойко, І. Ключковської, І. Краснодемської, О. Гордої, О. Кравченко та ін. Ця тема детально розробляється співробітниками Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство як міждисциплінарна наука забезпечує інтегративний підхід до вивчення України та українства в глобальному контексті. Зокрема, Роман Додонов відзначає, що у контексті сучасної геополітичної ситуації актуалізується проблема переорієнтації українознавства з внутрішнього на зовнішнього споживача знань. Ця проблема вирішується, з одного боку, активізацією провідних зарубіжних наукових центрів Ukrainian Studies, а з другого – необхідністю переформатування українознавчих досліджень в самій Україні [3, с. 8]. І. Краснодемська розкриває особливості національно-патріотичного виховання молодого покоління української діаспори в країнах Європи. Акцентує увагу на діяльності в них українських шкіл вихідного дня, в яких учні вивчають українську мову, літературу, історію, культуру, географію, природу тощо та беруть активну участь в організації й проведенні численних як державних, так і релігійних свят [6, с. 224].

Зміцненню освітньо-культурних зв'язків з українською діаспорою сприяє діяльність Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із діаспорою Національного університету «Львівська політехніка». Освітня та українознавча діяльність МІОКу проходить у рамках освітнього проекту «Крок до України», який був започаткований у відповідь на нагальну потребу українознавчих осередків світу у сучасному, якісному навчально-методичному забезпеченні з української мови як іноземної. МІОК розробив платформу «Укра-

їнський освітній всесвіт – єдина онлайн-карта українознавчих освітніх закладів світу».

Зокрема, 21.03.2025 на Міжнародному симпозиумі «Українська освіта за кордоном: місія та візія» були представлені результати дослідження співробітників МІОКУу «Українські суботні і недільні школи в Європі: відповіді на виклики війни». Респондентами стали педагоги 25 українських шкіл із Великої Британії, Іспанії, Німеччини, Польщі та Чехії – держав, які, згідно зі статистикою ООН, від початку повномасштабної війни прийняли найбільше українських воєнних мігрантів із дітьми. За результатами дослідження, одними із основних проблем українського шкільництва за кордоном є відсутність актуальних підручників і літератури та організація курсів підвищення кваліфікації вчителів недільних та суботніх шкіл. Педагоги розповідають, що не встигають за змінами, які зазнають навчальні програми в Україні [1].

Директорка МІОКУ Ірина Ключковська резюмувала, що зараз за межами України перебуває 5 млн 200 тис. наших співгромадян, і якщо на початку війни з них планували повернутися назад 50%, то зараз – лише 20%. І чим далі від завершення війни, якого ми так чекаємо, тим серйозніше перед державою постають виклики: як повернути і як зберегти за кордоном українця – в умовах, коли нас в Україні стає все менше [1].

Тож завдання в українських освітан, націлених на збереження самоідентифікації українських мігрантів, є складним і вимагає консолідованих зусиль. Висвітлюючи діяльність Української школи Пречистої Діви Марії у Великій Британії, Інна Григорович та Надія Пашкова зауважують: «Наше завдання – це навчати українознавчих предметів, виховувати в душі українського патріотизму і при цьому сприяти двобічній інтеграції українців у британську дійсність, а народжених у Британії – в українську; це надати психологічну підтримку; це залучити всіх українців привертати увагу до сучасних проблем України, це поширювати інформацію про війну. Ці завдання є основною складовою нової концепції української школи у зарубіжжі під час війни. При цьому, основною місією школи залишається збереження української ідентичності під гаслом «Україна там, де ми є» [2, с. 50].

Упровадження основ сучасного українознавства в освітній процес суботніх і недільних шкіл українського зарубіжжя спрямоване на поступовий процесу засвоєння знань з української мови, літератури, історії, культури, освіти України, формуванню мотивованого українського патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, що є одним із принципів сучасної державної освітньої політики.

Це і обумовлює **мету статті** – висвітлення українознавчих засад функціонування освітніх закладів за кордоном у воєнний період та окреслення їх значення у збереженні національної ідентичності молоді.

Основна частина. Українці, які перебувають у

міграційному середовищі, зіштовхуються з низкою викликів: загроза втрати української мови; культурна асиміляція; відсутність системної україномовної освіти; розрив між поколіннями. В умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну та збільшення чисельності українських дітей у багатьох країнах світу значно зріс попит на освітні послуги українською мовою. До війни навчальний процес у закордонних осередках шкільної освіти відбувався українською мовою у суботніх і недільних школах та загальноосвітніх державних закладах у тих країнах, де є великі поселення громадян українського походження. Зі значним напливом дітей-біженців з України ця ситуація суттєво змінилася, зокрема в низці європейських країн запровадили нові форми шкільної освіти:

- Спільні українські класи. Таку форму навчання запропонували в Чехії. Рішення про заснування спільних українських класів приймають органи місцевого самоврядування.

- Українські школи. Це новий тип навчальних закладів для дітей шкільного віку у країнах Європи. Ці школи почали створювати з 2022 р. Їхніми засновниками переважно є громадські організації українців у тій чи іншій європейській країні. Новостворені українські школи є у Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Естонії, Румунії та ін. країнах. Це, до прикладу, Перша українська школа в Польщі, яка функціонує у Варшаві, Кракові та Вроцлаві; шкільні заклади у Празі: Українсько-чеська школа, Школа при спілці «Дітям України» та Школа моїх друзів (School from my Friends), Українська школа в евакуації (УШЕ) в Братиславі.

- Школи продовженого дня. Вони працюють переважно по обіді, коли українські учні завершують онлайн навчання у своїх школах в Україні [9, с. 39–45]. Наприклад, школа у м. Клуж-Напока (UA Child Education Hub). Тут заняття з основних предметів відбуваються тричі на тиждень (наприклад, у понеділок, середу та п'ятницю). У інші два дні в таких закладах проводять факультативи та різні позашкільні активності. Навчальний процес відбувається українською мовою та за програмою МОН України. Окрім того, викладають спецкурс «Україна тут» [10].

У цій статті ми акцентуємо увагу на діяльності суботніх та недільних шкіл як чинника збереження національної ідентичності зарубіжних українців в умовах іншомовного середовища. Їх діяльність має глибокі історичні корені, що сягають початку ХХ століття (Канада, США, Європа). У ХХІ столітті такі школи функціонують у понад 40 країнах світу.

З початку повномасштабної війни в Україні кількість дітей, охоплених навчанням у таких школах, значно зросла. Серед основних функцій суботніх/недільних шкіл у збереженні ідентичності варто відзначити: освітню (забезпечення вивчення української мови, та предметів українознавчого циклу: історії, географії, культури), етнокультурна (підтримка традицій (свята, пісні, танці, ремесла), що формують

емоційний зв'язок із Батьківщиною), соціалізуюча (об'єднання українських дітей у громади, створення відчуття спільності) та психологічна (надання підтримки в період адаптації, боротьба з травмою війни через зміцнення ідентичності). Також українські освітні осередки за кордоном виконують ще одну важливу місію – стають патріотичними та інформаційними центрами, де молодь дізнається про події в Україні, вшановує Героїв, бере участь у волонтерських акціях.

Як зазначає голова Світової координаційної виховно-освітньої ради (СКВОР) Світового Конгресу Українців Любов Любчик, в Європі після повномасштабного вторгнення українське шкільництво отримало різке зростання, бо чисельна кількість вимушених переселенців гуртується, створює навколо себе українські освітні осередки. Тільки у Франції до початку повномасштабного вторгнення було чотири українські школи на всю країну. Зараз – 22 українські суботні і недільні школи [11].

До початку повномасштабного вторгнення діаспорні освітні осередки функціонували виключно для дітей, які народилися і проживають на тій чи іншій території. Вони працювали за авторськими програмами і підручниками. Після того, як почали прибувати діти з України через російську агресію деякі діаспорні школи повністю переформатувалися, щоб учні змогли вивчати українознавчий компонент і повернутися в Україну без особливих освітніх втрат. Здебільшого, це школи в Європі, де багато українських дітей [11]. Наприклад, Українська організація в Данії «Ластівка» об'єднує 12 локальних відділень у містах Сківе, Орхус, Рандерс, Есб'єр, Ікаст, Скерн, Ольборг, Ваєн, Роскілле, Обенро, Копенгаген. Історія школи «Родовід» Української організації «Ластівка» в Данії починається із заснування першої суботньої української школи в Копенгагені у вересні 2014 року. У своїй основі школа має потужну волонтерську культуру та командну роботу між учнями, вчителями й батьками. Навчальна програма включає два обов'язкові предмети: українську мову та українознавство. Учні школи також можуть відвідувати факультативні предмети: акварельний живопис, LEGO-конструювання, шахи, творчу майстерню, акторську майстерність та музикування, хореографію, театральне мистецтво тощо. Заняття проходять щосуботи. Всі теми уроків у школі об'єднані навколо таких тематичних блоків: «Я і мій рід», «Моє довкілля», «Ми – з козацького роду», «Скрина українських традицій», «Мандруємо різними регіонами України», «Моя творча Батьківщина», «Здорова людина – сильна Україна», «Українці мандрують світом». На кожному занятті робиться акцент на граматичний та культурний фокус, книгозаснування, використання мистецтва в освітньому процесі тощо [13, с. 125].

Проте серед проблемного поля українського освітнього простору за кордоном Любов Любчик відзначає, що в деяких школах вчителі викладають російською, не кожен засновник і директор розуміє мету і завдання діаспорної школи. А це збереження

якраз української ідентичності. Керівники шкіл мотивували, що треба бути толерантними, бо вчителі приїхали зі сходу України, вони не вивчили українську мову і поки що не можуть нею викладати [5].

Забезпечення вивчення української мови дітьми і молоддю в діаспорі під час навчання в українознавчих школах залежить багато в чому від фінансових можливостей громад підтримувати їхню діяльність, наявності педагогічних кадрів і потрібних навчальних матеріалів для різних вікових груп. Саме тому стан вивчення української мови є індивідуальним залежно від кожної окремої держави/регіону країн. СКВОР СКУ намагається сприяти розв'язанню проблеми підручників для вивчення української мови, займається координацією діяльності шкіл у цьому питанні, а також допомагає в процесах обміну досвідом. На жаль, зі сторони України досі не приділено достатньої уваги для допомоги у збереженні української мови в діаспорі й підтримки розвитку українського шкільництва за кордоном, хоча позитивним моментом є те, що останнім часом ця тема дедалі частіше є у полі зору української влади [7, с. 100].

Для збереження ідентичності українських дітей варто «узаконити» суботні та недільні школи, які наразі не визнані державою і не можуть видавати учням документи про освіту, але є найбільш розповсюдженими закладами для вивчення українського за кордоном, – вважає Любов Любчик, яка входить до профільної робочої групи при Міністерстві освіти. Також держава має працювати над впровадженням української мови як другої іноземної у світі [5].

За даними Міносвіти, з 800 тис. українських дітей за кордоном понад 355 тис. продовжують дистанційно вчитися в Україні. На жаль, освітні втрати шалені. Діти відмовляються саме від української системи освіти. Не тому, що вони не хочуть, а тому, що їм важко бути одночасно в двох системах освіти. В європейських країнах, наприклад, перебування в їхній національній системі освіти є обов'язковим згідно з Конституцією [5].

З метою напрацювання ефективних змін до чинного освітнього законодавства Міністерство освіти і науки створило робочу групу, в яку включили представників українського шкільництва усіх регіонів світу. Освітній марафон – спільний проєкт Світової координаційної виховно-освітньої Ради (СКВОР) Світового конгресу українців (СКУ) і Міністерства освіти і науки України, який об'єднав майже 1000 освітян із 61 країни світу і 357 освітніх осередків різного типу. На фінальній зустрічі українського шкільництва діаспори із заступницею міністра освіти і науки України Надією Кузьмичовою були озвучені перші підсумки та презентована «дорожня карта» на найближчий час, представники МОН України відповіли на понад 700 освітніх запитів українського шкільництва діаспори [4].

24 червня 2025 р. Кабінет Міністрів України затвердив Порядок визнання результатів навчання на рівнях повної загальної середньої освіти, здобутих за кордоном. Уперше на нормативному рівні врегулю-

вано, як українські школи визнаватимуть результати навчання, отримані дітьми в іноземних загальноосвітніх закладах, а також у суботніх і недільних школах. Це критично важливо для дітей, які перебувають за кордоном, але хочуть отримати український документ про освіту або повернутися до навчання в Україні без втрати класу чи року [12]. Тобто, якщо дитина вивчала предмети українознавчого компонента в суботній чи недільній школі за кордоном або іншому освітньому осередку, школа в Україні може зарахувати результати навчання, якщо їх оцінено за українською шкалою.

Одним із важелів реформування освітньої галузі, що спрямована на формування, розвиток і збереження української ідентичності української спільноти за кордоном із урахуванням концептуальних засад творення Нової української школи є Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя «Я і Україна» (авт. кол-в: О. Котусенко, Н. Михайловська, А. Ціпко, Т. Бойко, О. Газізова, І. Краснодемська, О. Хоменко, С. Бойко (Гриф «Схвалено для використання в освітньому процесі»). Рішення експертної комісії з літератури (української та зарубіжної) від 24.10.2024 (протокол № 8). Реєстрація в Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за № 3.0764-2024) для виконання заходів Міністерства освіти і науки України щодо підтримки закордонних українців у сфері загальної середньої освіти [15 с. 222]. Програма «Я і Україна» створена науковцями Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», Державної установи «Український інститут розвитку освіти», Українського інституту національної пам'яті, Національного музею історії України за участі Міністерства освіти і науки України.

Зміст Програми з курсу українознавства «Я і Україна» передбачає ознайомлення дітей і молоді в суботніх і недільних школах за кордоном з Україною й українською спільнотою на основі проведення паралелей між сучасним українським буттям та минувиною, української ментальності та поведінкових особливостей сучасних українців, узагальненню інформації про героїзм українців в умовах збройної агресії російської федерації проти України, зокрема щодо увіковічення подвигів героїв війни під час захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України, феномені волонтерства.

Програма «Я і Україна» містить 2 частини, кожна з яких складається з 10 модулів: «Я і моя родина», «Символи та обереги українського народу», «Календарно-побутова обрядовість українців», «Українське природне довкілля», «Основи українського життя, український побут», «Українська держава. Сторінки історії», «Знані українці давнини і сьогодення», «Культурні пам'ятки України», «Українці

у світі», «Українська мова – твої ключі до світу». Перша частина розрахована орієнтовно для дітей віком від 4 до 9 років, друга – для дітей і учнівської молоді віком від 10 до 16 років [15, с. 222].

Упровадження Програми «Я і Україна» в освітній процес суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя сприятиме збереженню української мови та ідентичності в підростаючого покоління, адже перспективність розвитку української культури залежить від готовності її представників до самозбереження своєї національної сутності та творчої активності, яка зміцнюватиме самобутність, відчуття національної гідності.

Українські суботні та недільні школи створюють умови для вивчення української мови, українознавства, літератури, історії та традицій, що допомагає дітям діаспори відчувати свою приналежність до національної спільноти. Вони є важливим фактором консолідації українського суспільства. Надія Кузьмичова, заступниця міністра освіти і науки України, акцентує увагу на тому, що доступ до української освіти – це не лише про знання. Цими інструментами ми зберігаємо ідентичність, мову, культуру, відчуття належності до своєї країни. Створюємо механізми, які дадуть змогу дитині повернутись. Навіть якщо дитина залишиться жити в іншій країні, ми хочемо, щоб вона відчувала себе частиною України і прагнула долучитися до її розвитку – вміннями, ресурсами, інвестиціями тощо. Наше завдання – не втратити цей людський капітал, бо саме він є найціннішим ресурсом для майбутнього країни [8].

Висновки. Таким чином, формування і збереження національної ідентичності української молоді за кордоном відбувається через успішні освітні ініціативи, спрямовані на вивчення українознавчого компонента. Проблемним полем української освіти за кордоном є недостатня координація з боку України, потреба в стандартизації українознавчої освіти, кадровий дефіцит вчителів, обмежене фінансування. Перспективними напрямками є: створення глобальної платформи українських освітніх осередків за кордоном, підготовка педагогічних кадрів, державна підтримка шкіл і громад.

Суботні та недільні школи українознавства за кордоном відіграють стратегічну роль у збереженні української національної ідентичності серед молоді, особливо в умовах війни. Їх діяльність – це не лише освітній процес, а й елемент культурного опору, духовного єднання та підтримки національної пам'яті. У перспективі важливо продовжувати інституційну підтримку цих шкіл, розвивати освітні стандарти, забезпечити обмін досвідом між вчителями та посилити інтеграцію до державної освітньої політики України. Українознавчі практики є ефективним засобом формування і збереження національної ідентичності молоді в діаспорі. В умовах глобальних викликів важливо забезпечити сталі освітньо-культурні моделі підтримки української ідентичності за кордоном.

1. Відбувся Міжнародний симпозиум «Українська освіта за кордоном: місія та візія» (21.03.2025). URL: <https://miok.lviv.ua/?p=24324>
2. Григорович Інна, Пашкова Надія. Українська школа Пречистої Діви Марії у Великій Британії: відповідь на виклики воєнного часу. *Українська мова у світі: Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 21 серпня 2024 р.* Львів, 2024. С. 46–51.
3. Додонов Роман. Оцінка актуальності та перспективності наукових трендів в галузі українознавства в 2025 році. *Українознавство*. 2025. № 1. С. 8–25.
4. Завершився глобальний «Освітній марафон» для українських шкіл за кордоном. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3999644-zaversivsa-globalnij-osvitnij-marafon-dla-ukrainskih-skil-za-kordonom.html>
5. Іванна Гордійчук. Українські школярі вчаться у Європі... російською. *Головна освітянка Світового Конгресу українців б'є на сполох*. URL: https://glavcom.ua/country/science/ukrajinski-shkoljari-vchatsja-u-jevropi-rosijskoju-holovna-osvitjanka-svitovoho-kongresu-ukrajintsiv-bje-na-spolokh-1045119.html#google_vignette
6. Краснодемська Ірина. Національно-патріотичне виховання української молоді в європейських країнах в умовах сьогодення. *Українознавство*. 2024. № 2. С. 224–241.
7. Мартинюк Назар. Світовий Конгрес Українців як популяризатор української мови в Україні та світі (1991–2024). *Українська мова у світі: Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 21 серпня 2024 р.* Львів, 2024. С. 96–102.
8. Надія Кузьмичова, заступниця міністра освіти і науки України. Не втратити зв'язок: освітні рішення для українських школярів за кордоном. URL: https://lb.ua/blog/nadiia_kuzmychova/677918_vtratiti_zvyazok_osvitni_rishennya.html
9. Оксана Горда. Нові форми навчання українською мовою у шкільних системах Європи. *Українська мова у світі: Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 21 серпня 2024 р.* Львів, 2024. С. 39–45.
10. Паска Олег. Українські школи за кордоном: як не втратити покоління українських дітей. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/ukrajinski-shkoli-za-kordonom-jak-ne-vtratiti-pokolinnja-ukrajinskih-ditej.html>
11. Пахальчук Наталя, Федорук Олексій, Кравчук Тетяна. Українська спадщина в Данії: освітні ініціативи для збереження мови та культури. *Українська мова у світі: Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 21 серпня 2024 р.* Львів, 2024. С. 123–128.
12. Порядок визнання результатів навчання, здобутих за кордоном. URL: https://mon.gov.ua/news/kabmin-zatverdvyv-poriadok-vyznannia-rezultativ-navchannia-zdobutykh-za-kordonom?fbclid=IwY2xjawLI05leHRuA2F1bQlXMAVbSzcCaUasHE3pHXH1utlt0auTtTqIbKC05ikw_aem_pWMtntbPJqdHS1YBrrvMdg
13. Ситник Маргарита. Любов Любчик: Українські діти відмовляються від української системи освіти – втрачають шалені. URL: <https://glavcom.ua/interviews/ljubov-ljubchik-ukrajinski-diti-vidmovljajutsja-vid-ukrajinskoji-sistemi-osviti-vtrati-shaleni-1044932.html>
14. Школа у м. Клуж-Напока. Українські школи у Румунії. URL: https://ukrscola.ro/cluj_napoca.html
15. «Я і Україна». Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. *Українознавство*. 2024. № 4. С. 222–254.
16. UNHCR. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. 2024. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
17. 21 березня у Львові з робочим візитом перебувала заступниця міністра освіти і науки України Надія Кузьмичова. URL: <https://osvita.loda.gov.ua/?page=blog&id=2148>

References

1. The International Symposium “Ukrainian Education Abroad: Mission and Vision” was held (03/21/2025). URL: <https://miok.lviv.ua/?p=24324>
2. Inna Hryhorovych, Nadiya Pashkova. (2024) Ukrainian School of the Blessed Virgin Mary in Great Britain: a response to the challenges of wartime. *Ukrainian Language in the World: Collection of Materials of the 8th International Scientific and Practical Conference, August 21, 2024*. Lviv. pp. 46–51.
3. Roman Dodonov. (2025). Assessment of the Relevance and Prospects of Scientific Trends in the Field of Ukrainian Studies in 2025. *Ukrainian Studies (Ukrainian Studies)*. No. 1. pp. 8–25.
4. The global “Educational Marathon” for Ukrainian Schools Abroad has ended. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3999644-zaversivsa-globalnij-osvitnij-marafon-dla-ukrainskih-skil-za-kordonom.html>
5. Ivanna Hordiychuk. Ukrainian schoolchildren study in Europe... in Russian. The chief educator of the World Congress of Ukrainians sounds the alarm https://glavcom.ua/country/science/ukrajinski-shkoljari-vchatsja-u-jevropi-rosijskoju-holovna-osvitjanka-svitovoho-kongresu-ukrajintsiv-bje-na-spolokh-1045119.html#google_vignette
6. Krasnodemskaya Iryna. (2024) National-patriotic education of Ukrainian youth in European countries in the present conditions. *Ukrainian Studies (Ukrainian Studies)*. No. 2. pp. 224–241
7. Martyniuk Nazar. (2024) The World Congress of Ukrainians as a Popularizer of the Ukrainian Language in Ukraine and the World (1991–2024). *The Ukrainian Language in the World: Collection of*

- Materials of the VIII International Scientific and Practical Conference, August 21, 2024. Lviv. pp. 96–102.
8. Nadiya Kuzmychova, Deputy Minister of Education and Science of Ukraine. Do not lose touch: educational solutions for Ukrainian schoolchildren abroad. URL: https://lb.ua/blog/nadiia_kuzmychova/677918_vtratiti_zvyazok_osvitni_rishennya.html
 9. Oksana Gorda. (2024) New forms of teaching the Ukrainian language in the school systems of Europe. The Ukrainian Language in the World: Collection of Materials of the VIII International Scientific and Practical Conference, August 21, 2024. Lviv. pp. 39–45.
 10. Paska Oleh. Ukrainian schools abroad: how not to lose a generation of Ukrainian children. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/ukrajinski-shkoli-za-kordonom-jak-ne-vtratiti-pokolinnja-ukrajinskikh-ditej.html>
 11. Pakhalchuk Natalya, Fedoruk Oleksiy, Kravchuk Tetyana. (2024). Ukrainian heritage in Denmark: educational initiatives to preserve language and culture. Ukrainian language in the world: Collection of materials of the VIII International Scientific and Practical Conference, August 21, 2024. Lviv. pp. 123–128.
 12. Procedure for recognition of learning outcomes obtained abroad. URL: https://mon.gov.ua/news/kabmin-zatverdyv-poriadok-vyznannia-rezultativ-navchannia-zdobutykh-zakordonom?fbclid=IwY2xjawLI05IeHRuA2FibQlxMABicmlkETFiUmgzelQyQ2NuNzhtRTBtAR4pu2ifCQMoVFJd7va3SIMyv-bSzCaUasHE3pHXH1utlt0auTiTqIbKCo5ikw_aem_pWMtntbPJqdHS1YBrrvMdg
 13. Sytnyk Margarita. Lyubov Lyubchik: Ukrainian children are abandoning the Ukrainian education system - the losses are insane. URL: <https://glavcom.ua/interviews/ljubov-ljubchik-ukrajinski-diti-vidmovljajutsja-vid-ukrajinskoji-sistemi-osviti-vtrati-shaleni-1044932.html>
 14. School in the city of Cluj-Napoca. Ukrainian schools in Romania. URL: https://ukrscola.ro/cluj_napoca.html
 15. "I and Ukraine". Curriculum for the Ukrainian Studies course for Saturday and Sunday schools of Ukrainians abroad. Ukrainian Studies. 2024. No. 4. P. 222–254.
 16. UNHCR. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. 2024. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
 17. On March 21, Deputy Minister of Education and Science of Ukraine Nadiya Kuzmychova paid a working visit to Lviv. URL: <https://osvita.loda.gov.ua/?page=blog&id=2148>

Olha HAIDAMACHUK

Candidate of Philosophical Sciences; Department of Ukrainian Studies,
Cultural Studies and History of Science; National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv

"Prisma Ukraïna: War, Migration, Memory"
Fellow of Gerda Henkel Stiftung;
Forum Transregionale Studien, Berlin

ORCID: 0000-0002-0005-1380
Email: Olha.Haidamachuk@khpi.edu.ua

"EMERGENCY GRAB BAG" IN UKRAINIANS MEMORIES ABOUT THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR⁴

Abstract. *The article is devoted to the study of the tonality of memories through the analysis of the associative field of the phrase "emergency grab bag" and synonyms for the word "suitcase" primarily as metaphors of memories in the discourse of Ukrainians about their war experience. If the image of a suitcase itself is often associated with travel and does not necessarily mean danger, and the suitcase as a metaphor reflects the situation "in-between" with its hidden anxiety, then the phrase "emergency grab bag" semantically highlights anxiety, the context of a certain danger. Therefore, "emergency grab bag" as a metaphor means the preservation and salvation of memories from the chaos caused by war. It is about unhidden anxious temporal-spatial "in-between-ness" with its endangered or saved as well as healing memories. The research material was the archive of 104 semi-structured anonymous interviews recorded by 6 researchers from the group "Prisma Ukraïna: War, Migration, Memory" from the end of 2022 and throughout 2023. Despite the differences in the questionnaires for each of the six archive collections, all the interviews have some common questions about memories and history. A general description of the theme of each collection, as well as an overview of the fieldwork, are presented in the tables. The examples of literal, figurative, and metaphorical use of words with the semantics of suitcase found in the archive are classified into six varieties, namely: 1) one's own "emergency grab bag", 2) "emergency grab bag" mentioned in the media, 3) the catchphrase "sitting on suitcases", 4) the image of "life packed in a suitcase", 5) othering / distancing from strangers' suitcases, 6) "interference in intimate space" / robbery. The tonal peculiarities and nuances of each variety are analyzed using selected examples from interviews with various collections. A generalized classification is presented in two other author's tables, namely: statistics of the corresponding cases of use of each of the meanings in each of the archive collections, as well as examples with quotes for each of the six varieties of meanings. Finally, detailed comments are also provided on additional examples. In the future, the author is going to explore the (un)secure foundations of the tonality of the memories of this archive, in order to thereby reveal the hierarchy of accessible, silenced, or repressed memories.*

Keywords: *remembrance, discourse, tonality, "sitting on suitcases", displacement, uncertainty*

Ольга ГАЙДАМАЧУК

кандидат філософських наук,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки
Національного технічного університету
"Харківський політехнічний інститут", Харків

"Призма Україна: Війна, Міграція, Пам'ять"
Стипендіатка фонду Герди Хенкель;
Форум трансрегіональних студій, Berlin

"ТРИВОЖНА ВАЛІЗКА" У СПОГАДАХ УКРАЇНЦІВ ПРО РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ

⁴The article was prepared thanks to the support of Gerda Henkel Stiftung.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню тональності спогадів через аналіз асоціативного поля словосполучення “тривожна валізка” та синонімів до слова “рюкзак” насамперед як метафор пам’яті у дискурсі українців про їхній досвід війни. Якщо сам образ валізи часто асоціюється з подорожжю і не обов’язково означає небезпеку, а валіза як метафора відображає ситуацію «по-між» з її прихованою тривогою, то фраза «тривожна валізка» семантично підкреслює тривогу, контекст певної небезпеки. Тому «тривожна валізка» як метафора означає збережені спогади, рятівні від хаосу, спричиненого війною. Йдеться про неприховану тривожну часово-просторову «по-між-ність» з її загроженними або врятованими, а також цілющими спогадами. Матеріалом дослідження послужили 104 напівструктурованих анонімних інтерв’ю, записаних 6-ма дослідниками групи “Призма Україна: Війна, Міграція, Пам’ять” з кінця 2022 і протягом 2023. Попри різницю запитальників кожної з шести колекцій архіву, спільними для всіх інтерв’ю є ряд питань про спогади й історію. Узагальнений опис теми кожної з колекцій, а також огляд польової роботи представлено у відповідних таблицях. Виявлені в транскрибованих текстах інтерв’ю приклади буквального, фігурального і метафоричного вжитку слів із семантикою багажа класифіковано за шістьма різновидами, а саме як: 1) власної “тривожної валізки”, 2) згадані у медіа “тривожної валізки”, 3) фразеологізм “сидіти на валізах”, 4) образ “запакованого у валізу життя”, 5) іншування / дистанціювання від валіз незнайомих, 6) “втручання у приватний простір” / пограбування. Тональна своєрідність і нюанси кожного різновиду проаналізовано на підібраних прикладах з інтерв’ю різних колекцій. Узагальнену класифікацію представляють авторські таблиці, а саме: статистика відповідних випадків вжитку кожного із значень по кожній з колекцій архіву, а також приклади з цитатами по кожному з шести різновидів значень. Насамкінець також подано докладні коментарі щодо додаткових прикладів. У подальшій перспективі автор планує дослідити (не)безпечні основи тональності спогадів цього архіву, щоби тим самим виявити ієрархію доступних, замовчаних чи репресованих спогадів.

Ключові слова: пам’ять, дискурс, тональність, “сидіти на валізах”, переміщення, невизначеність.

*Family memory is a powerful instrument,
and it motivates better than official proclamations do.
Y. Hrytsak, “Tse vitchyzniana viina5.”*

Statement of the issue. In the “era of transnational migrations” [17, p. 248], when “homelessness itself becomes a symbol of globality” [17, p. 248], Ukrainians, most of whom had in Ukraine their own housing⁶, from which they were driven out by a full-scale war, discovered the world of renters, because few people abroad own their homes. In many cases, people there find it more expedient to rent housing. In the Ukrainian “super-homeownership society” [28] and in the European societies of tenants of housing, there are completely different attitudes towards home and, accordingly, towards forced departure from it or, even more so, towards its loss due to war. So for war-migrants, refugees or displaced persons a suitcase or a bag becomes more than just a temporary pack of things for a trip. It becomes a symbol of connection with home, as some kind of small “shell” with an unlimited supply of memories of a former life: “like that hermit crab, I always carried my shell with me, where I could hide” [17, p. 245]. Ukrainians keep the “emotional and symbolic relationships with that place” [32] which means “home”

for them, especially if it is a home for several generations of the same family. When leaving due to the war, Ukrainians took with them in their backpacks or suitcases the keys to their home they planned to return to soon. And although this “soon” stretched for years, and not all houses survived the bombings and shelling, the keys to these apartments and houses are still kept by their owners as a valuable souvenir.

“Sitting on suitcases” is a catchphrase that Ukrainians sometimes use to describe their own condition or the condition they observed of other Ukrainians during the war (SV 11, 20; NZCh 117). Similar English expression “living on a suitcase” is a metaphor that can describe a nomadic lifestyle (namely spending a lot of time travelling) as far as “the simplest and most obvious interpretation of a suitcase is to see it as a tool facilitating travel” [7, p. 9]. And in this context, it evokes rather pleasant connotations associated with vacations, relaxation, desire for mobility etc. It would seem that the image of a suitcase is often associated with travel and does not necessarily mean danger. But Elizabeth Carnegie and Jerzy Kociakiewicz, in addition to travel in relation to “suitcases”, consider two more dimensions: exile and incarceration. Not only different conditions of transit and temporary homelessness may intersect in the image of the “suitcase” as such but also memories full of emotions and sentiments:

“The suitcase has become a metaphor for the act of travel, and as a container for those possessions that

⁵ On 2 March 2022, an op-ed in the online newspaper *Ukrains'ka pravda* “This Is a Patriotic [vitchyzniana] War of the Ukrainian Nation against Russia.” by the Ukrainian historian Yaroslav Hrytsak. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/03/2/7327443/>

⁶ According to the studies, 95 % of the housing stock in Ukraine is in the hands of private owners [28; 10]

⁷ Anonymous interviews from various archive collections of the research group “Prisma Україна: War, Migration, Memory”.

best reflect us at the time of packing even at the heightened time of forced mobility. (Additionally, suitcases serve as places to store those objects which have no purpose in the present but have sentimental or symbolic value that ensures they are kept for no obvious or immediate purpose)” [7, p. 4].

So, such a metaphor reflects both the situation of “in-between” with its hidden anxiety in the hope for the best, and some sentiments⁸ with symbolic values. It is important for me that the image of a “suitcase” combines not only the material and symbolic dimensions of culture, nomadism, but also it combines some memories about the past, the present, and some hope for the future [Löfgren]: “the very promise of their meaningful contents, of evocation of pastlife and provision of tools for the future one” [7, p. 824]. This very openness to time or even to “intertemporality” that contextually relates a suitcase and memory.

Thus, the image of a suitcase is capable of accumulating layers of a complex network of individual, collective, and cultural memories as far as the expression sitting on suitcases can be used to indicate a state of waiting in a situation of uncertainty [1] especially considering that “the suit-case has become an international symbol of migration” because it “unities a mutual experience” [9, p. 190–191] of different migrants as well as refugees [19] etc. For example, the Estonian sculpture of 21 yellow suitcases⁹ by Marko Mäetamm and Kaido Ole symbolise forced mobility (deportation, exile, or imprisonment) due to the Second World War.

Unlike the image of a “suitcase”, the image of an “emergency grab bag” already in its semantics contains anxiety, an undertone of some danger. The phrase “emergency grab bag of memory” in the title of my paper is a metaphor of saving and rescuing memories from the chaos caused by the war. It is about endangered or saved as well as healing memories. An “emergency grab bag” should contain a minimum of items that you should always have with you: every time you go down to a shelter or basement during an air raid or when going on a longer trip.

The full-scale invasion of Russian troops into Ukraine has unprecedentedly increased the mobility of Ukrainians: during the first days after that more than 4.4 million people left Ukraine and more than 7 million are considered internally displaced [6]. The temporary residence of Ukrainians in the conditions of war in the common hope for the victory of Ukraine makes one feel like living on a “bridge”, namely between two countries and orders: “Uncertainty about the duration and scope of the ongoing war, imaginaries of possible return and

everyday struggles of settling in a foreign country have left many torn between staying abroad and returning to Ukraine” [23, p. 238]. And although, in essence, life as such is a kind of “in-between” in time, for Ukrainians displaced abroad, this temporal “in-between” is also amplified by a spatial “in-between”, literally and figuratively encouraging them to constantly keep their suitcase, including their emergency grab bag, at hand.

The purpose of the article. The purpose of the article is to find out with what tonality and with what literal and metaphorical content of their emergency grab bag Ukrainian civilians met the full-scale phase of the war, in which of their memories were the suitcases and their synonyms engraved, and how do they speak about such memories?

Analysis of literature. From 3 to 10 March 2023, the student-led art exhibition Suitcase¹⁰ ran at the University of East Anglia. 5 suitcases, placed on pedestals, presented the story of their owner (asylum seekers from different countries, including Ukraine) through their symbolically valuable objects from their suitcase. A Ukrainian student, one of the 2022-23 cohort of Sanctuary Scholars, Anastasia Petrenko took part in the art project. Her suitcase is the focus of Chapter II from a five-chapters-film of the original student art project¹¹ devoted to the concepts of loss and belonging.

The metaphor of a suitcase is recently the focus of psychological or psychoanalytic research. For example, Jean Petrucelli reads the packing of a suitcase as his patients’ self-expression in the context of their future uncertainty [24, p. 256]. He pays special attention to the contents of the suitcase, primarily clothing, while noting an uncertainty as an “unhealthy” attitude towards the future.

Another author, Carolina A. de Chirinos in her interdisciplinary research [8] tries to combine art and archetypal psychology to explore suffering of a people forced to displace and the power of a collective. Her research focuses on bronze sculptures known as the “bipedal migrant suitcase”, which symbolize the migratory journey into the unknown.

The article by Carnegie, Elizabeth and Jerzy Kociatkiewicz about multiple meanings, contexts and metaphors of suitcases [7] as some kind of attic of memories deserves special attention, because through the prism of different museum exhibitions, they focus attention on cultural and historical memory, in particular by interpreting a suitcase in a certain way: “a mobile container for possessions becomes a mobile container of history” [7, p. 826]. They observe the nuanced symbolic meanings of the suitcase as a multifunctional tool: not only of storing/hiding, containing, securing or releasing memories, but also of limiting them in time and space or even imprisoning them and “offering them up to an often hostile and voyeuristic scrutiny” [7, p. 828–829]. These ethical caveats are also important when it comes

⁸ “Negative discourse prosodies were evident in the discussion of war and some of its agents” [Lörinicz, p. 61].

⁹ It was created for the Estonian Pavilion at the Venice Biennale of 2003. Now it is in the *Vabamu Museum of Occupations and Freedom* in Tallinn <https://medium.com/@kevin.gruenstein/21-suitcases-and-the-perils-of-decontextualization-6b97785f5743>

¹⁰ <https://www.ueasanctuary.org/the-suitcase/>

¹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=TEtsnTyNuDQ>

to the topic of forced displacement.

Memory, dynamic and changeable by nature, becomes even more mobile in the face of existential challenges like the war. Moreover, the war exacerbates the demand for memory deconstructing not only in Ukrainian communities, but also in foreign communities of war observers, so to speak, from a safe distance: "Revising the memories, narratives and symbols to fit the new reality of a full-scale war also has meant renegotiating group boundaries in the solidarity with Ukraine movement." [30, p. 391]. Both revisions and deconstructions of memory rely on emotionally or rationally motivated reasoning, current beliefs [3, p. 3], and expectations, that is why tonality matters.

Restrictions on the contents of suitcases when crossing checkpoints or international borders do not apply to the contents of essentially unlimited personal memories, which are thus always with their owner, even if he might want to get rid of some of them. People are able to "hide" in their memories as a kind of "shelter" [29] when necessary. And although memory is often instrumentalized (as J. Hrytsak does in the fragment quoted in the epigraph) or even weaponized, as, for example, the Kremlin does in its current hybrid-genocidal war against Ukrainians, such interpretations tend to narrow and simplify the concept of memory. Actually, not all memories are saving or empowering. Since memories themselves are "repositories" of culturally rooted emotions [2], different emotions, the deconstruction of memories will necessarily include a recalibration of their emotional power [14]. Discourse prosodies refer to attitudinal meanings expressed within the textual data [4, p. 131]. Therefore, in memoirs, tonality is also important as a concentrate of expressive means of any text [18], because it "resonates with dimensions of affect and desire" [15, p. 44] and can transmit a speaker's intention / attitude to the objects of his / her memory discourse. So the way Ukrainians remember and describe their suitcases or their bags (as "co-producers of culture" [35, p. 7]) in interviews will also reveal their culturally embedded perception of reality, filled with certain emotions, attitudes and intentions.

The main part. *Omnia mea mecum porto* is a Latin proverb that means "I carry all that is mine with me". Of course, first of all, it can be interpreted as ascetic minimalism and the priority of intellectual property, because erudition, acquired knowledge together with life experience contains a person's memory and all of this, figuratively speaking, "does not burden the shoulders". However, in a situation of threat, risk and forced displacement, this also means an extreme narrowing of personal space, an increase in vulnerability, and at the same time it is an attempt to somehow prepare for total unknownness.

In the postcolonial novel by Ukrainian writer Oksana Zabuzhko, "Museum of Abandoned Secrets", life itself appears not so much as a journey, but as some kind of "dimensionless suitcase, which is stuffed to the

brim with exactly that junk that is completely useless to outsiders"¹² [33, c. 33]. Despite the time limits that every human life has, Zabuzhko points to the possibilities of life flowing into the limitlessness of memories. In the context of forced displacement away from peaceful life, suitcases are sometimes interpreted not only as "remnants of life" [7, p. 825], but also as by-products of the mechanism of war and genocide [31]. To explore the contexts and meanings with which Ukrainians fill the words suitcase, emergency grab bag and their synonyms, I primarily relied on the analysis of the archive of interviews with Ukrainians, as well as on literature.

Methodology

Within the framework of the project "Prisma Ukraina: War, Migration and Memory"¹³, headed by V. Sereda, six researchers of the project conducted interviews with Ukrainian citizens (of different ethnicities) both inside and outside of Ukraine during 2022-2023. As a result, an archive¹⁴ of Ukrainians' memories was gathered, which includes 6 collections of more than 100 recorded with audio-, online-, or telephone means oral interviews or written interviews.

In each project, I highlighted those keywords that relate to the umbrella theme (Ukraine, war, migration, memory) and are also common to other projects (See: Table 1). Obviously, each individual project has at least 1-2 keywords in common with the umbrella theme, and other projects. The only thing that unites all the titles is "Ukrainianness", which, however, is expressed in different forms: the toponym (4 "Ukraine" including the umbrella theme) prevails over the ethnonym / nationality "Ukrainians" (1 noun) and "Ukrainian" (1 adjective). And although all projects relate to the memories of Ukrainians, only three (including the umbrella project) contain the appropriate keyword in their titles. Moreover, D. Shatalov's project is even double focused on the memory (the memory of the remembering) and doubly focused on each of the last two big wars in Ukraine.

All respondents are adults of various ages (18-70), the vast majority of whom are women. For example, two collections (21 interviews conducted by V. Sereda and 25 conducted by N. Zaitceva-Chipak) contain only female testimonies. Among other collections (21 conducted by M. Homanuk, 8 conducted by A. Mozolevska, 16 by D. Shatalov, and 13 by me) there are interviews with both men and women.

All the interviews differ somewhat in the ways in which they were conducted and recorded. Most of the interviews were, for various reasons, recorded remotely (Internet, phone), many were audio recordings of face-to-face meetings, and 2 were written. However, they

¹² саме життя постає не стільки як мандрівка, скільки як якась "безрозмірна валіза, яка є вщерть напхана якраз тим геть безужитковим для сторонніх мотлохом".

¹³ <https://www.prisma-ukraina.de/projekte/prisma-ukraina-war-migration-and-memory>

¹⁴ The Data Collection Space.

Table 1. Themes of 6 Interviews Collections of the “Prisma Ukraïna” Archive

2022-2023 Individual Projects	
Olha Haidamachuk	The Tonality of the Archives of Ukrainian Migrants’ Memory
Mykola Homanyuk	War and Ethnic Minorities in Ukraine
Alina Mozolevska	Borders, Maps and Identities: Narrating and Living in the Russo- Ukraine War
Viktoriya Sereda	PRISMA UKRAÏNA: War, Migration and Memory
Denys Shatalov	‘ <i>That War</i> ’ and ‘ <i>This War</i> ’: The Entanglement and Interaction of the Imagination, Commemoration and Memory of World War II and the Ongoing War in Ukraine
Natalia Zaitseva-Chipak	Ukrainians Displaced : The Fluidity of Roles

Source: Own elaboration.

Table 2: Summary of the fieldwork of the “Prisma Ukraïna” research group

2022-2023	Respondent group	Number of interviews	Female + Male
O. Haidamachuk	Displaced Ukrainians in Berlin	13 / face-to-face	11 F + 2 M
M. Homanyuk	Türks + Roma in Kherson region	21 / face-to-face	11 F
A. Mozolevska	Ukrainians, who wrote a wardiary	8 / online	7 F + 1 M
V. Sereda	Displaced Ukrainians in Germany and Poland	21 / online	21 F
D. Shatalov	Residents of Kryvyi Rih (Ukraine)	16: (face-to-face, zoom/ telephone, written)	6 F + 10 M
N. Zaitseva-Chipak	15 displaced Ukrainians in Germany / 10 IDPs and near the front residents	25 / online	25 F

Source: Own elaboration.

were all eventually transcribed¹⁵ and stored in a shared cloud archive with restricted access because of vulnerability of the gathered data.

The questionnaires of each researcher contained several common questions¹⁶. All the interviews were held in Ukrainian or in Russian at the choice of respondents or sometimes in some kind of mixture of both the languages. These interviews were recorded with the verbal participants' consent and later they were transcribed and anonymised. The archive of the interviews as a whole ended up being diverse in terms of age (from 18 to 70), gender, education and occupations of interviewees. Despite some ethnic diversity (M. Homanyuk's collection contains only interviews with Ukrainian Turks-Mechetians and Roma), all the interviewees self-identify as Ukrainians (the short summary of the fieldwork see in Table

Some empirical material from these interviews has already been analysed in individual qualitative studies. In particular, some of the results of each project can be found in a collection of articles published this year [26].

By close reading of all transcripts, I selected those fragments where respondents mention emergency grab bag, and such synonyms of suitcase like backpack, handbag, bag etc. to research its meanings, contexts and tonalities.

Results and discussion. Although only my questionnaire contained some questions about emergency grab bags, it was interesting to find out that not only my respondents mentioned them in their stories. There is at least one such interview almost in each of the collections (except M. Homanuk's one). In addition, various synonyms of the word suitcase are found in 36 such cases in 6 different contexts, namely about:

1. their own emergency grab bag (тривожну валізку);
2. mentioned in media emergency grab bag;
3. the state of "sitting on suitcases";
4. experiencing "life packed in a suitcase";
5. othering (people and suitcases);
6. the vulnerability of privacy boundaries.

The list of the meanings in which Ukrainians speak of suitcases and backpacks are summarized in Table 3, where are highlighted the cases of the use of the phrase emergency grab bag, and then are provided nuances by meaning. The numbers in the table indicate the code of a specific interview in which some synonyms were used.

¹⁵ Most of the interviews were transcribed by two Ukrainian companies: InfoSapiens & SOCIOINFORM.

¹⁶ For example, such common questions could include the following: *Have you or your relatives ever had the experience of forced displacement? Have you ever volunteered? What does "being Ukrainian" mean to you? How would you describe Ukraine - what is it like? Now, because of the war, there is a lot of talk about Ukraine's past, but what about your environment?* etc.

In general, a *suitcase* containing items taken away during forced displacement (both inside and outside of Ukraine) due to the war symbolizes not only memories of peaceful pre-war life, but also the hopes directly associated with it for returning home "after the war".

Words with non-neutral semantics are highlighted in Table 4. The range of tonalities here varies from restraint (2) to sincere despair (4). One of the older respondents immerses into his childhood memories full of mixed feelings (5), while another one shares her indignation at the thief's invasion of her personal space, namely inside her suitcase (6).

What is special about each of these contexts and how do respondents integrate such words as suitcase or bag into their memories?

Cases when respondents mention their own emergency grab bag (тривожна валізка) are the most numerous in the context of a conversation about individual war experiences. The very possibility of war seemed then to contradict common sense, and rational arguments retreated. The tension that "hung in the air" could hardly be ignored. But the reaction it provoked was mostly emotional:

"I know what an emergency grab bag is. However, I did not have such a bag when the war began. I had gathered the documents, but the bag itself was not there. Although I had the idea that such an attack from Russia was quite possible and rather probable, but I postponed the creation of this bag, although I planned it. I postponed it. I did not want to believe it. I thought about it, but I did not want to believe it¹⁷" (OH-3, F 60th).

This cyclical repetitions and denial of perceived danger (the feelings versus intuition) seems more like logic of magical thinking: by postponing packing a suitcase to "postpone" the threat itself. At the beginning of the first episode of the film *Train* directed by V. Yanoshchuk, one of the characters, finally responds to her brother's persistent requests to pack her own emergency grab bag, reasoning her procrastination in a similarly irrational way: "If I pack this emergency grab bag, it's like I'm agreeing that there will be a war¹⁸" [25, 12:40 min.]. Behind such arguments are strong

¹⁷ "я знаю, що це таке "тривожна валізка". Проте я не мала такої валізки, коли почалася війна. У мене були зібрані документи, а самої валізки не було. Хоча у мене була думка про те, що такий наступ з боку Росії цілком можливий і скоріше ймовірний, але я відкладала створення цієї валізки, хоча планувала це. Відкладала. Не хотілося вірити. Думалося про це, але вірити не хотілося"

¹⁸ "якщо я зберу цю тривожну валізу, то наче погоджусь з тим, що війна буде"

Table 3. Use of *emergency grab bag* / synonyms like *suitcase*, *backpacks*, *bags* in 6 interviews collections of the “Prisma Ukraina” archive

2022-2023	Haidamachuk	Homanuk	Mozolevska	Sereda	Shatalov	Zaitceva
“emergency grab bag/ (тривожна) валізка” 17 cases	11 cases (3-13)		3 cases (1; 4; 6)	1 case (15)	1 case (2)	1 cases (8)
1. Own Em.Grab Bag	3, 4, 5, 6, 8, 12, 13		1, 4, 6	15	2	8
2. Mass media: Em.Grab Bag	6, 7, 9, 10, 11					
3. Sitting on suitcases				11, 20		11
4. “Life in a suitcase”	8			9, 16		18
5. Own / other’s suit- cases, bags...	1, 2	Т4Ізм		5, 7, 9,10		7, 10, 12, 15
6. (someone) is rum- maging (in my) back- pack		11P, 15P				4
All - 36 cases	13 cases (1-13)	3 cases (Т4Ізм + P11, P15)	3 cases (1; 4; 6)	8 cases (5; 7; 9; 10; 11; 15; 16; 20)	1 case (2)	8 cases (4; 7; 8; 10; 11; 12; 15; 18)

Source: Own elaboration.

emotions. This motif of internal resistance to the imminent danger often resounds in Ukrainians’ memories of the February days of 2022 preceding the 24th. At the same time, there was a clear understanding of what such a bag is:

“An emergency grab bag is the bag that is needed during anxiety, during trouble. It causes a feeling of trouble and inevitability. If there is a need for such a bag, it means trouble is close and it is possible¹⁹” (OH-3, F 60th).

The associative context in which such a bag is inscribed in the respondent’s memory is full of both ominous tones (anxiety, trouble, inevitability) and some scaling: “large-scale disorder... they [emergency grab bags] were gathered when they [people] need to flee,

people flee for a reason²⁰” (OH-8, F 20th). Such a tone is perceived as a harbinger of threat, so memories or conversations about the war itself also set an alarming tone. Negative discourse prosodies were evident in the discussion of war [21, p. 125] as well as in media discourses about the war [12; 13]. Even the doctor couldn’t bring herself to take the instructions for filling such a bag seriously: “I know what an emergency grab bag is by virtue of my profession. I remember: we were gathering it as a team... I never thought that I would ever even think about it or read about what should go in this particular bag” (OH-5, F 40th). It is noteworthy how differently this alarming tone is perceived in a pre-disaster situation, when the inertia of routine seems so charming (so deafening), and during a disaster itself, when any positive tones seem to lose their meaning.

“It scared me too, because the child’s psyche was

¹⁹ “Тривожна валізка - це та валізка, яка потрібна під час тривоги, під час біди. Вона викликає відчуття біди і неминучості. Якщо є потреба в такій валізці, це значить біда близько і вона можлива”

²⁰ “масштабний негаразд... [тривожні валізи] збирають, коли треба тікати, тікають люди не просто так”

Таблиця 4. Examples of the Use of *Suitcase / Bag* in the Interviews

1. Own Em. Grab Bag	DSh 2: “when the war started, all (people) packed their emergency grab bag ²¹ ” (F 40th) AM 4: “we had quite normally packed emergency grab bag ²² ” (M 40th)
2. Mass media: Em. Grab Bag	OH 6: “there was written about the emergency grab bag in the press, and on the Internet, and at my wife’s work... ²³ ” (M 60th)
3. Sitting on suitcases	VS 11: “well, many are sitting on suitcases ²⁴ ” (F 40th)
4. “Life packed in a suitcase”	NZCh 18: “(you) pack it in the morning, and the backpack - and unpack (it) in the evening. And (you do all this) with such tears that your whole life is placed in this backpack ²⁵ ” (F 30th)
5. Own / other’s suitcases, bags	MH T4I3m: “I remember my deceased mother packing our suitcases (from Uzbekistan to Odesa) ²⁶ ” (M 30th)
6. (someone) is rummaging (in my) backpack	MH 15P: “I had an experience where a completely white man rummaged through my backpack trying to steal something... ²⁷ ” (F 30th)

“It scared me too, because the child’s psyche was disturbed, she constantly lived in fear. When (in school) was told her to make home a badge with her blood type, with her parents’ data, she makes it all up, when the alarm starts, she goes to the bomb shelter, the streets are constantly being mined, schools are being mined²⁸” (VS-3, F 40th).

²¹ “когда началась война, все ж собирали *тревожные чемоданчики*”

²² “в нас були досить нормально зібрані *тривожні рюкзаки*”

²³ “моя дружина збирала *тривожну валізу* для дітей у рюкзаках, та заздалегідь збирала в авто потрібні речі”

²⁴ “ну, многие *сидят на чемоданах*”

²⁵ “оце так, зранку збираєшся, і рюкзак - і ввечері розбираєш. І от з такими сльозами, от що *все твоє життя поміщене в цей рюкзачок*, і все. Ну, якось так, це, як то кажуть, не описати”

²⁶ “пам’ятаю, то ж узбеки, то ж війна була там. *Зібрали чемодани*, я пам’ятаю, як мати покійна *збирала чемодани* (в Одесу)”

²⁷ “в мене є досвід, як якийсь цілком білий мужик рився в мене *в рюкзак*, намагаючись щось *вкрасти*. І я думаю, що багато є профайлінгу, коли люди за тим, як виглядає людина, приписують, що вона може вчинити злочин чи ні”

²⁸ “мене теж це дуже лякало, тому що в дитини порушувалася психіка, вона постійно жила в страху. Коли, значить, дома - говорять - зробити *бейджик з групою крові*, з даними батьків, вона це все виготовляє, коли починається тривога, значить в бомбосховище, постійно вулиці, замінування шкіл”

The state of anxiety significantly increased in those parents who experienced a real threat to the lives of their children. And this tone is echoed in their stories through the corresponding emotional vocabulary: scared, disturbed, in fear, alarm, bomb, mined etc. Moreover, the very need to inform outsiders about your blood type or the blood type of your relatives can also have a depressing effect under war conditions despite the articulation of the need by neutral words. Because it forces you to prepare both your and your child’s body for “voicelessness” (and loss of consciousness), when further life becomes dependent more on chance and less on these written words. Such representation of an individual in a potential communication crisis may promise, but not guarantee, the right to be heard in time.

And while in the case of a suitcase for safe travel its contents can be interpreted as an “extended self” of its owner “in a culture oriented toward material objects” [Belk], in the case of an emergency grab bag its contents are more likely to indicate an “extended fear” of its owner, for example of musician, whose emergency grab bag were limited to only her own musical instrument, expensive cosmetics, and documents (OH-12, F 20th). And since the musical instrument here is truly conceived as her “extended self” and an important component of her self-identity, it is with its loss that the respondent associates her fears. The same logic of ‘extended fears’ to ‘an extended self’ can be found in the case of the mother of two little children: “My emergency grab bag, as I now think, was not entirely successful. I put medicine in it, as the first things necessary for the children, candles, matches, toilet paper, food” (OH-13, F 30th). This list focuses on taking care of children on the road if they suddenly get sick or hungry. In retrospect, it was strange

and incomprehensible to the respondent herself why she also took matches and candles (important items from the emergency list of the generation of grandparents who survived World War II). As well as for small child are very valuable their toys: "I told (my) child that he needed to pack up quickly, he put his toys he wanted to take in his backpack²⁹" (NZCh-10, F 40th). And it can also be a manifestation of care and responsibility. But fear of the unknown can evoke a need for unnecessary things, which will only become apparent later, as soon as a gained experience will transform the unknown into the known. Although the Ukrainian authorities tried to inform the population through the mass media about the time-tested list of things needed in such a bag.

Many people mentioned the topic of emergency grab bag (тривожна валізка) in the Ukrainian mass media discourse 2-3 weeks before February 24, 2022³⁰. What exactly should be inside a civilian emergency bag is described, for example, by I.Zenchenko [34, p. 299-300] in her short text. But the interviewees themselves also talk about their own versions of the list of essential things needed in urgent evacuation: "I know about an emergency grab bag: it was said on TV that there should be: documents, all the cards... some medicine for the first time, some food, a phone, maybe a battery... flashlights, [and everybody should] go down to the shelter with this bag³¹" (OH-7, F 70th). For some, this list could include "essentials, maybe some non-perishable food³²" (OH-9 M 20th) or "children's documents and apartment documents³³" (OH-10 F 40th). While some people think calmly and restrainedly about the imperative nature of such lists (only emergency and shelter hint at some anxiety of such should be), others perceive it more as pressure than concern: "before the start of the [full-scale] war, the mass media repeatedly campaigned to gather it, because something might happen. We thought it was unimportant and nonserious³⁴" (OH-11, F 40th). The obsessive

imperative of repeatedly campaigned, on the one hand, is clearly dissonant with the respondent's attitude towards it, on the other hand, because the very (illocutive) force [22] of the imperative is undermined by the inappropriate performative effect: unimportant and nonserious. The underestimation of warrisks is also indicated by the depersonalized and euphemistic 'something' might happen.

The catchphrase sitting on suitcases, already mentioned in the introductory part of the paper, sounds with slightly different nuances in the memories of several respondents. Apart from simply stating the fact that many Ukrainians live in this state of "in-between" because of the ongoing war (example of VS-11 F 40th from Table 4). And if in a broad generalization (many) this problem of temporal-spatial "uncertainty" is somewhat mitigated, then the focus, albeit on the impersonal singular (as if you) and on everyday, on the contrary exacerbates this problem: "every day it is as if you are sitting on suitcases³⁵" (NZCh-11 F 30th). At the heart of this tension lies the conflict between expectations of quick change (as good news) and the further prolongation of uncertainty. This is even more evident when respondents share their emotions and feelings: "morally, it is very difficult to be here, it is as if you are sitting on suitcases here every day, you want to leave everything abruptly and go away. Loss of contact with loved ones. I have seen them so often, but the connection is lost, they have no light, it is difficult for me not to communicate with my relatives. It is very difficult for me to be at a distance³⁶". Emotional destabilization, the dissonance of perception of the "here-and-now" as opposed to the "there-and-then", also disrupts the balance in favor of the "in-between-ness". An obsession with (the desire for) rapid change can trap someone in a chronic expectation, which in turn narrows their perspective and makes it difficult to find other grounds for certainty.

In the following example, this clearly articulated connection of the suitcase with the home is important: "and everyone is sitting on their suitcases and this is the proverb, there is such a thing that it takes 10 minutes to pack the suitcases home³⁷" (VS-20 F 50th). Important at the stage of rescue, the suitcase also retains its importance as a tool of return home. It is noteworthy that this multifunctionality is encoded in the oral tradition. Using the meaningful laconicism of proverbs (culturally

²⁹ "я сказала (своїй) дитині, що треба збиратися швидко, він взяв у рюкзачок свої іграшки, що він хотів взяти"

³⁰ "An 'emergency grab bag' is a backpack full of essential things needed in urgent evacuation. In the headlines of the online newspaper *Ukrainska Pravda* on 24 February, the term was used literally: the mayor of Kyiv asked the citizens to keep their 'emergency grab bag' ready. I often use it figuratively, asking which memories people are able to take with them in emergencies" [12].

³¹ "(про) тривожну валізку я знаю, що розказували по телевізору, що там повинно бути: документи, всі картки... запас якийсь ліків на перший час, харчі якісь, телефон, може, акумулятор... ліхтарики, (і потрібно) з цією валізкою спускатися в укриття".

³² "речі першої необхідності, можливо, якась їжа, котра нешвидко псується"

³³ "дитячі документи і документи на квартиру"

³⁴ "до начала войны неоднократно по средствам массовой информации агитировали ее собрать,

потому что что-то может случиться. Нам казалось это неважным и несерьезным".

³⁵ "каждый день как будто на чемоданах сидишь"

³⁶ "морально очень тяжело здесь находится, здесь каждый день как будто на чемоданах сидишь, хочется сорваться и уехать. Потеря контакта с близкими. Настолько часто виделась, связь пропадает, света у них нет, мне тяжело не общаться с родными. На расстоянии быть очень сложно мне"

³⁷ "і от кожен сидить на чемоданах і таке от це прислів'я, таке є, що хватає 10 хв., щоб зібрати валізи додому"

rooted and emotionally expressive), the respondent expresses in the one sentence both the depth of her being “in-between”, the vector of her expectations, and the strength of her home-oriented thinking. Without a doubt, the “center of gravity” in this fragment is the “home”, and although an obstacle (to return home) as such is silenced, its scale and strength are indirectly indicated through the speed of packing a suitcase (10 minutes) once this obstacle is overcome. That is, the suitcase is thought of as a tool “at hand” and at the same time “in orbit” around the (temporal / true) “home”.

The image of life packed in a suitcase finds an important place in some memories. And some of the respondents discovered this experience with surprise, catching themselves in rhetorical exaggerations: “I was surprised when my life, when I came here, fit into one suitcase... although I’m lying... a lot of things remained home³⁸” (OH-8 F 20th). Not only “extended self” plays a role in the case, but also the image of “life packed in a suitcase” itself because of its beauty and, probably, it is familiar to well-read, educated people. And in this situation, it seemed appropriate to “try on” this image for yourself. Because in addition to the aesthetic, it is concretized by personal experience. Reality itself makes its meaning more expressive. Not only for sentimental and emotionally vulnerable people, as one might assume, the suitcase does indeed become an object of memory as a reservoir of culturally rooted emotions [2] recalibrated [14] by air raid sirens, rescue from bombings, communication in shelters and attempts to survive in the pauses between them: “That’s right, in the morning you pack, and you (pack) your bag - and in the evening you unpack (it). And with such tears (you do it), that’s how your whole life is placed in this bag, and that’s it. Well, somehow, it’s, as they say, indescribable³⁹” (NZCh 18, F 30th). It is difficult for the woman who survived the Russian occupation to cope with her whirlwind of freshly experienced emotions and to find the right words. According to E. Carnegie and J. Kociatkiewicz, each suitcase is like “a locus of remembrance” [7, p. 827] and each of the recounted stories seems like “a memory in which life is packed into a suitcase” [7, p. 828] with both the voiced and the silenced experiences. The silenced or hidden in irony or in despair context of these revelations is not so much how little the respondents could take of their former life with them, but how much they were forced to leave behind or lose.

In their memories of forced evacuation, Ukrainians also sometimes place suitcases in the context of othering, talking about their stay surrounded by many other passengers and their various other

suitcases. This variety of oppositions between “my” backpack and someone else’s suitcases resonates in different tones: from empathy to indignation.

Those who dared to leave their homes and go into obscurity were more frightened by the known danger of war than by the unknown obscurity: “I had someone to go to (abroad). And those people who just went with a suitcase or a backpack, I don’t know what was going on in that person’s head, he/ she had nowhere to go - that’s all. And, maybe, he/ she doesn’t have the money either. It’s very scary⁴⁰” (NZCh-10, F 40th). The respondent’s own situation seems less scary compared to what scares her more. And the empathy she expresses, instead reducing, rather emphasizes this distance between her and her fear of the “other” as obscurity.

In a completely different tone, another respondent consistently contrasts their “small” backpacks of her and her two children in contrast to the “significantly bigger” suitcases of other passengers in general or of a certain woman in particular: “When we got off the (evacuation) train, again, no one knew where to go. People took their suitcases. And we only had backpacks on our shoulders (...) We were with these small backpacks, and she (the woman) is pulling this (huge) suitcase!⁴¹” (OH-1, F 40th). This chasm of misunderstanding, underlined by an exclamation mark, and intolerance of the “otherness” of unfamiliar fellow citizens can also be rooted in fear, as well as in stress or fatigue.

A suitcase, as an island of private property in a sea of strangers’ suitcases, is not only included in the intimate space of its owner, it also represents the boundaries of this vulnerable space. Therefore, the memories of those who, being forced to displace, survived rummaging or stealing in an evacuation situation seem especially painful: “when I was traveling from Odesa to Turkey, as soon as we arrived [in Turkey], my backpack was stolen with almost all my equipment (I had a laptop, a tablet) and some of my documents. This was after 40 hours of travel from the war [in Ukraine] - this [was] the first thing that happened, [that’s why] I was so hysterical, my mother was hysterical. In the end, I realized that [I] was alive, I was not under bombs - this is the most important thing⁴²” (NZCh-4, F 20th). In the

³⁸ “я здивувалася, коли *моє життя*, коли я приїхала сюди, *помістилось в одну валізу*... хоча брешу... багато речей залишилось”

³⁹ “оце так, зранку збираєшся, і рюкзак (збираєш) - і ввечері розбираєш (його). І от з такими сльозами (це робиш), от що *все твоє життя поміщене в цей рюкзачок*, і все. Ну, якось так, це, як то кажуть, не описати”

⁴⁰ “я мала, до кого їхати. А ті люди, які просто їхали з чемоданом або рюкзачком, я не знаю, що в тієї людини в голові творилось, от вона не має, куди їхати - і все. А, можливо, і коштів. Це дуже страшно”

⁴¹ “коли вийшли з (евакуаційного) потяга, знову ж таки, ніхто не знав, куди йти. Люди забрали свої валізи. А у нас з собою було тільки за плечима рюкзачки (...) ми з цими рюкзачками маленькими, а вона (жінка) цю (величезну) валізу тягне!”

⁴² “когда я ехала из Одессы в Турцию, как только мы приехали [в Турцию], у меня украла рюкзак практически со всей моей техникой (у меня там был ноутбук, планшет) и некоторые документы мои. Это после 40 часов дороги с войны [в Украине] - это [было] первое, что случилось, [поэтому] у меня такая истерика была, у мамы была истерика. В итоге, я поняла, что [я] жива, я не под бомбами – это самое главное”

context of a perceived existential threat to her own life and health, when “in wartime, large-scale loss and destruction lay bare otherwise taken-for-granted affective entanglements between the human and the nonhuman” [27, p. 54], even the painful loss of material values makes the respondent realize the importance of the ability to focus on the positive side of any adversity. Especially considering that often things can survive war, marauding, displacement etc. regardless of their relationships with both its true owner [16] and its inventor / maker / producer.

Conclusions. The archive of interviews with Ukrainians collected by the group “Prizma Ukraine” after the full-scale invasion of Russian troops in Ukraine can be interpreted as a symbolic ‘emergency grab bag’ of memories. Since memory itself is understood as a reservoir of emotions, both a suitcase with its synonyms, and an emergency grab bag are often used not only literally but also in figurative meanings in the memories of Ukrainians. Such words can frame the (im)mobility of people and their memories. It is worth noting that these interviews were recorded against a backdrop of powerful unity, collective enthusiasm, and optimistic belief in a quick victory among Ukrainians.

Through close-reading the archive of interviews I have revealed the 36 cases of using such words by the respondents. All the cases can be divided into 6 different contexts: 1) the respondent’s own emergency bag; 2) the emergency bag mentioned in the media; 3) the state of “sitting on suitcases”; 4) the experience of “life packed in a suitcase”; 5) othering (people and suitcases); 6) and rummaging as a vulnerability of privacy boundaries. A suitcase containing items symbolizes not only memories of peaceful pre-war life, but also the hopes directly associated with it for returning home “after the war”. The range of tonalities in the archive varies from restraint (2) to sincere despair (4). Under the influence of an existential threat, people are sometimes prone to “magical thinking”, for example, trying to “postpone” the threat itself by postponing packing a suitcase.

The content of an individual emergency grab bag can represent not only some “extended self” of its owner [5] but also their “extended fear” both in the case of regular trips to shelters and in case of war displacement.

Calls in the Ukrainian media to citizens to pack their anxiety bags 2-3 weeks before February 24, 2022 were taken seriously by few Ukrainians. The idea of the contents of such a backpack reflects individual fears more than real preparation, because this very phrase is mostly written in an anxious context. And therefore, some Ukrainians perceived these media calls as an incitement of anxiety and prescriptive pressure, trying to distance themselves from the threat by not taking it seriously.

Describing this state of in-between because of the ongoing war, the catchphrase sitting on suitcases transmit this tension between expectations of quick change (as good news) and the further prolongation of uncertainty with its emotional destabilization, the dissonance of perception of the here-and-now as

opposed to the there-and-then. The (phantom) and rooted in tradition connection of the suitcase with the home is important both at the stage of rescue and (postponed) returning home.

Through the aesthetic of the image of a life-packed-in-a-suitcase, imprinted in memory, the respondents try to silence, ironize or complain how much they were forced to leave behind or lose.

This variety of opposition between my backpack and others’ suitcases resonates in different tones: from empathy (with accent on this distancing from the fear of the “other” as obscurity) to indignation rooted in the same fear, stress or fatigue.

The state’s monopolized right to interfere in the private space of suitcases, such as when crossing the border, is probably less outrageous than a stranger’s illegal encroachment on the boundaries of privacy and property clearly defined by a suitcase/backpack. Anxiety, threat, and in-betweenness not only conditionally narrow “privacy” but also exacerbate personal vulnerability not only in terms of thieves, but also in terms of what borders will have to be crossed and what memories (including digital gadgets and social networks), depending on the situation, will have the power to discredit or save their owner.

1. Alquist J. L. & Baumeister R. F. Dealing with uncertain situations. *The Journal of Positive Psychology*. 19(6). 2023. Pp. 923–946. <https://doi.org/10.1080/17439760.2023.2282781>
2. Ahmed S. *The Cultural Politics of Emotion*. 2nd Ed. Edinburgh University Press Ltd. 2014. 256 p.
3. Bakke K. M., Rickard K., O’Loughlin J., & Toal G. Politicizing Memory: Evidence from Ukraine. *Problems of Post-Communism*. 72(1). 2024. Pp. 16–35. <https://doi.org/10.1080/10758216.2024.2316037>
4. Bednarek M. Semantic preference and semantic prosody re-examined. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. Vol. 4. No. 2. 2008. Pp. 119–139. <https://doi.org/10.1515/CLLT.20.08.00>
5. Belk R. Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*. 15: 2. 1988. Pp. 139–58.
6. Burnos T. State Border Service of Ukraine: more than 870 thousand people have returned to the country since the beginning of the war. *Voice of America*. 12 April, 2022. URL: <https://www.golosameriki.com/a/ukraine-refugees-return/6526517.html>
7. Carnegie E. and Kociatkiewicz J. Holders of Battered Memories: Exploring Suitcases As Museum Metaphors For Travel, Exile, and Incarceration. *Curator: The Museum Journal*. 67(4). 2024. Pp. 821–834. <https://doi.org/10.1111/cura.12642>
8. Carolina A. de Chirinos. Bipedal migrant suitcase: container of a psyche in transition. *Journal of Analytical Psychology*. Vol. 62. Iss. 2. 2022. Pp. 518–527. <https://doi.org/10.1111/1468-5922.12785>
9. Crooke E. The Migrant and the museum: Place and representation in Ireland. // *Museums and Migration: History, Memory and Politics* / Ed. by Laurence Gouriévidis. Oxford: Routledge, 2014. Pp. 190–201.

10. Fedoriv P.; Lomonosova N. Housing Policy in Ukraine: Current State and Prospects for Reform. Hg. v. Cedos. 2019. URL: https://cedos.org.ua/pdf/CEDOS_Державна-житлова-політика_Звіт.pdf
11. Grebe M.; Kandemir S.; Tillmann P. Uncertainty about the war in Ukraine: Measurement and effects on the German economy. *Journal of Economic Behavior & Organization*. Vol. 217. 2024. Pp. 493–506. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2023.11.015>
12. Haidamachuk O. The 'Emergency Grab Bag' of Memory, or the Tonalities of News Headlines About the War in Ukraine – Part One, in: TRAFO – Blog for Transregional Research, 21.03.2023, URL: <https://trafo.hypotheses.org/45765>
13. Haidamachuk O. The 'Emergency Grab Bag' of Memory, or the Tonalities of News Headlines About the War in Ukraine – Part Two. *TRAFO – Blog for Transregional Research*, 20.06.2023. URL: <https://trafo.hypotheses.org/47670>
14. Halbwachs M. The Collective Memory. Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, and Daniel Levy, eds., *The Collective Memory Reader*. New York: Oxford University Press. 2011. Pp. 139–149.
15. Heard Matthew M. Tonality and Ethos. *Philosophy & Rhetoric*. 46 (1). 2013. Pp. 44–64. <https://doi.org/10.5325/philrhet.46.1.0044>
16. Hicks D. The brutish museums: The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution. London: Pluto Press. 2020. 348 p.
17. Гундорова Т. Транзитна культура і постколоніальна травма. Київ: Віхола, 2024.
18. Ivanenko S. Polifonia tekstu (Polyphony of a Text). Kyiv. Vydavnychyj centr KNLU (Publishing center of the Kyiv National Linguistic University). 1999. 318 p.
19. Kouraki C. Unpacking Nostalgia: Suitcases as Symbols of Nostalgia in Picturebooks about Refugees. *Libri et liberi*. 13 (2). 2024. Pp. 271–290. <https://doi.org/10.21066/carcl.libri.13.2.8>
20. Löfgren O. Containing the Past, the Present and the Future: Packing a Suitcase. In: *Narodna umjetnost - Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. 53/1. 2016. Pp. 59–64. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=441061>
21. Lörincz M. A Corpus Analysis of the Representation of the War in Ukraine in the International Press. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign philology. Methods of foreign language teaching*. 96. 2022. Pp. 115–130. <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2022-96-08>
22. McDonald L. Reimagining Illocutionary Force. *The Philosophical Quarterly*. Volume 72. Issue 4. October 2022. Pp. 918–939. <https://doi.org/10.1093/pq/pqab063>
23. Mozetič K., Lebek K., Ratzmann N. Using the lens of emotions: Exploring Ukrainian refugee women's anchoring processes in Berlin. *Culture, Practice & Europeanization* 8 (2), 2023. Pp. 238–248. DOI: 10.5771/2566-7742-2023-2-238
24. Petrucelli J. What's in Your Suitcase? Clothes, Compulsive Shopping and Packing Communicate the Unspeakable. *Psychoanalytic Dialogues*. 33(2). 2023. Pp. 256–266. <https://doi.org/10.1080/10481885.2023.2176151>
25. Потяг: 1 серія. / Реж. В. Яношук. Нова мелодрама на 1+1 Україна. Серіал 2024. Тривалість 40:50. *YouTube Channel 1+1*. 11.10.2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EJyUFEt9D4I>
26. Sereda V. (ed.) War, Migration, Memory. Perspectives on Russia's War Against Ukraine, Forum Transregionale Studien – Dossiers, 4/2025, transcript Verlag, Bielefeld 2025. 420 p. URL: <https://www.transcript-verlag.de/978-3-8376-7587-0/war-migration-memory>
27. Sopova A. Anxious suitcases and their contents: Experiences of the war in Ukraine through a material lens. *American Ethnologist. Journal of American Ethnological Society*. Vol. 50. Iss.1. 2023. Pp. 54–64. <https://doi.org/10.1111/amet.13123>
28. Stephens M.; Lux M.; Sunega P. Post-Socialist Housing Systems in Europe: Housing Welfare Regimes by Default? *Housing Studies*. 30 (8). 2015. Pp. 1210–1234. DOI: 10.1080/02673037.2015.1013090
29. Szerszeń T. To Survive: Towards an Anthropology of Shelter. *Teksty Drugie [Online]*. 1. 2024. URL: <http://journals.openedition.org/td/28647>
30. Voytiv S. Diasporic group boundaries and solidarity in the making: collective memory in the anti-war protests in Sweden. *Ethnic and Racial Studies*. 47(2), 2023. Pp. 391–410. <https://doi.org/10.1080/01419870.2023.2261289>
31. Winter J. Museums and the Representation of War. *Museum & Society*. 10(3). 2015. Pp. 150–163. <https://doi.org/10.29311/mas.v10i3.211>
32. Wnuk A., Góralaska J. 'Home is just a feeling': Essentialist and anti-essentialist views on home among Ukrainian war refugees. *Emotion, Space and Society*. Volume 53. 101052. 2024. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2024.101052>
33. Забужко О. Музей покинутих секретів / 2 вид. Київ: Факт, 2009.
34. Зенченко І. О. Цивільна тривожна валізка. *Проблеми формування здорового способу життя у молоді : зб. матеріалів X Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів з міжнар. участю, Одеса, 29 верес.– 1 жовт. 2017 р. / Одес. нац. акад. харч. технологій ; гол. ред. Б. В. Єгоров. Одеса, 2017. С. 299–300. URI: <https://card-file.ontu.edu.ua/handle/123456789/9072>*
35. Yi-Neumann, Friedemann, Andrea Lauser, Antonie Fuhse, and Peter J. Bräunlein. *Material culture and (forced) migration: Materializing the transient*. London: UCL Press. 2022. 352 c.

References:

1. Alquist J. L., & Baumeister R. F. (2023). Dealing with uncertain situations. In: *The Journal of Positive Psychology*. 19(6). Pp. 923–946. URL: <https://doi.org/10.1080/17439760.2023.2282781>

2. Ahmed S. (2014). *The Cultural Politics of Emotion*. 2nd Ed. Edinburgh University Press Ltd. 256 p.
3. Bakke K. M., Rickard K., O'Loughlin J., & Toal G. (2024). Politicizing Memory: Evidence from Ukraine. *Problems of Post-Communism*. 72(1). Pp. 16–35. <https://doi.org/10.1080/10758216.2024.2316037>
4. Bednarek M. (2008). Semantic preference and semantic prosody re-examined. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. Vol. 4. No. 2. Pp. 119–139. <https://doi.org/10.1515/CLLT.2008.00>
5. Belk R. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*. 15: 2. Pp. 139–58.
6. Burnos T. (2022). State Border Service of Ukraine: more than 870 thousand people have returned to the country since the beginning of the war. *Voice of America*. 12 April, 2022. URL: <https://www.golosameriki.com/a/ukraine-refugees-return/6526517.html>
7. Carnegie E. and Kociatkiewicz J. (2024). Holders of Battered Memories: Exploring Suitcases As Museum Metaphors For Travel, Exile, and Incarceration. *Curator: The Museum Journal*. 67(4): 821–834. <https://doi.org/10.1111/cura.12642>
8. Carolina A. de Chirinos. (2022). Bipedal migrant suitcase: container of a psyche in transition. *Journal of Analytical Psychology*. Vol. 62. Iss. 2. Pp. 518–527. <https://doi.org/10.1111/1468-5922.12785>
9. Crooke E. (2014). The Migrant and the museum: Place and representation in Ireland. *Laurence Gouliévidis(ed.), Museums and Migration: History, Memory and Politics*. Oxford: Routledge. Pp. 190–201.
10. Fedoriv P., Lomonosova N. (2019). Housing Policy in Ukraine: Current State and Prospects for Reform. Hg. v. Cedos. URL: https://cedos.org.ua/pdf/CEDOS_Державна-житлова-політика_Звіт.pdf
11. Grebe M., Kandemir S., Tillmann P. (2024). Uncertainty about the war in Ukraine: Measurement and effects on the German economy. *Journal of Economic Behavior & Organization*. Vol. 217. Pp. 493–506. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2023.11.015> URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0167268123004213>
12. Haidamachuk O. (2023). The 'Emergency Grab Bag' of Memory, or the Tonalities of News Headlines About the War in Ukraine – Part One, in: TRAF0 – Blog for Transregional Research, 21.03.2023. URL: <https://trafo.hypotheses.org/45765>
13. Haidamachuk O. (2023). The 'Emergency Grab Bag' of Memory, or the Tonalities of News Headlines About the War in Ukraine – Part Two. *TRAF0 – Blog for Transregional Research*. 20.06.2023. URL: <https://trafo.hypotheses.org/47670>
14. Halbwachs M. (2011). The Collective Memory". Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, and Daniel Levy, eds., *The Collective Memory Reader*. New York: Oxford University Press. Pp. 139–149.
15. Heard Matthew M. (2013). Tonality and Ethos. In: *Philosophy & Rhetoric*. 46 (1). Pp. 44–64. <https://doi.org/10.5325/phillrhet.46.1.0044>
16. Hicks Dan. (2020). The brutish museums: The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution. London: Pluto Press. 348 p.
17. Hundorova T. (2024). *Tranzytyna kultura i postkolonialna travma* [Transit culture and postcolonial trauma]. Kyiv: Vikhola, 2024. 248 p. (in Ukrainian).
18. Ivanenko S. (1999). *Polifonia tekstu* [Polyphony of a Text]. Kyiv. Vydavnychyj centr KNLU [Publishing center of the Kyiv National Linguistic University]. 318 p. (in Ukrainian).
19. Kouraki C. (2024). Unpacking Nostalgia: Suitcases as Symbols of Nostalgia in Picturebooks about Refugees. *Libri et liberi*, 13 (2). Pp. 271–290. <https://doi.org/10.21066/carcl.libri.13.2.8>
20. Löfgren O. (2016). Containing the Past, the Present and the Future: Packing a Suitcase. In: *Narodna umjetnost - Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. 53/1. Pp. 59–64. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=441061>
21. Lörincz M. (2022). A Corpus Analysis of the Representation of the War in Ukraine in the International Press. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign philology. Methods of foreign language teaching*. 96. Pp. 115–130. <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2022-96-08>
22. McDonald L. (2022). Reimagining Illocutionary Force. *The Philosophical Quarterly*. Volume 72. Issue 4. October. Pp. 918–939. <https://doi.org/10.1093/pq/pqab063>
23. Mozetič K., Lebek K., Ratzmann N. (2023). Using the lens of emotions: Exploring Ukrainian refugee women's anchoring processes in Berlin. *Culture, Practice & Europeanization*. 8 (2). Pp. 238–248. DOI: 10.5771/2566-7742-2023-2-238
24. Petrucelli J. (2023). What's in Your Suitcase? Clothes, Compulsive Shopping and Packing Communicate the Unspeakable. *Psychoanalytic Dialogues*. 33(2). Pp. 256–266. <https://doi.org/10.1080/10481885.2023.2176151>
25. Potyah: 1 seriya [A Train] / directed by Volodymyr Yanoshchuk. Nova melodrama na 1+1 Ukrayina. Serial 2024 (40:50). *YouTube Channel 1+1*. 11.10.2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EJyUFEt9D4I> (in Ukrainian).
26. Sereda V. (ed.) (2025). War, Migration, Memory. Perspectives on Russia's War Against Ukraine. *Forum Transregionale Studien – Dossiers*, 4/2025, transcript Verlag, Bielefeld. 420 p. URL: <https://www.transcript-verlag.de/978-3-8376-7587-0/war-migration-memory/>
27. Sopova A. (2023). Anxious suitcases and their contents: Experiences of the war in Ukraine through a material lens. *American Ethnologist. Journal of American Ethnological Society*. Vol. 50. Iss.1. Pp. 54–64. <https://doi.org/10.1111/amet.13123>

28. Stephens M.; Lux M.; Sunega P. (2015). Post-Socialist Housing Systems in Europe: Housing Welfare Regimes by Default? In: *Housing Studies*. 30 (8). Pp. 1210–1234. DOI: 10.1080/02673037.2015.1013090
29. Szerszeń T. (2025). To Survive: Towards an Anthropology of Shelter”, *Teksty Drugie* [Online], 1, Online since 15 December 2024, connection on 16 December 2024. URL: <http://journals.openedition.org/td/28647>
30. Voytiv S. (2023). Diasporic group boundaries and solidarity in the making: collective memory in the anti-war protests in Sweden. *Ethnic and Racial Studies*. 47(2). P. 391–410. <https://doi.org/10.1080/01419870.2023.2261289>
31. Winter J. (2015). Museums and the Representation of War. *Museum & Society*. 10(3). Pp. 150–163. <https://doi.org/10.29311/mas.v10i3.211>
32. Wnuk A., Góralaska J. (2024). 'Home is just a feeling': Essentialist and anti-essentialist views on home among Ukrainian war refugees. *Emotion, Space and Society*. Volume 53. 101052. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2024.101052>
33. Zabuzhko O. (2009). *Muzei pokynutykh sekretiv* [Museum of the Abandoned Secrets] / 2 ed. Kyiv: Fakt. (in Ukrainian).
34. Zenchenko I.O. (2017). *Tsyvilna tryvozhna valizka* [Civilian emergency grab bag]. *Problemy formuvannya zdorovoho sposobu zhyttya u molodi: zb. materialiv KH Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh uchenykh ta studentiv z mizhnar. uchastyu* Odesa, 29 Sept.– 1 Oct. 2017 / Odessa National Academy of Food Technologies; Ed. by B.V. Yehorov. Pp. 299–300. URI: <https://card-file.ontu.edu.ua/handle/123456789/9072> (in Ukrainian).
35. Yi-Neumann, Friedemann, Andrea Lauser, Antonie Fuhse, and Peter J. Bräunlein. (2022). *Material culture and (forced) migration: Materializing the transient*. London: UCL Press. 352.

Ірина ГРАБОВСЬКА

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософії і геополітики НДІУ КНУТШ,
Україна, м. Київ,
провідний науковий співробітник
Музею книги і друкарства України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-7416-9541
Email: grabovskai@ukr.net

КУЛЬТУРНИЦЬКА МІСІЯ МУЗЕЮ КНИГИ І ДРУКАРСТВА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Авторкою розглянуто завдання української культури та культурницьких інституцій держави під час російсько-української війни на конкретному прикладі діяльності Музею книги і друкарства України, що знаходиться на території Києво-Печерської лаври. Акцентовано увагу на ціннісно-сміслових аспектах культурницьких музейних практик, які дозволяють розглядати українську культуру як зброю у боротьбі з рашистською пропагандою та ІПСО.

Українська культура, територія і життя людей – це ті цінності, заради яких проливається кров українських громадян і їхніх друзів із інших країн. Це особливо важливо за часів наступу трампізму на демократію у світі. Українські інтелектуали повинні відіграти провідну роль у справі отримання справедливого миру для України. Зрештою, що є осередками «нормального» життя навіть під час подібних катаклізмів, як не працюючі театри, бібліотеки, музеї тощо. Саме культура вселяє надію на можливість повернення кращих часів після отримання перемоги Україною.

Музей книги і друкарства України (МКДУ), який проводить значну роботу по збереженню та вивченню культурної книжкової спадщини українців; формуванню та утвердженню української ідентичності дорослих та дітей країни; реабілітаційних заходів для учасників бойових дій, популяризації діяльності по утвердженню україноцентричних настроїв у громадян тощо.

Ціннісно-смісловий універсум української культури базується на системі цінностей, вироблених віками української історії формування, розвитку та самозбереження українського народу. Культурницькі інституції української держави у цьому процесі відігравали та відіграють величезну роль. Зрештою, саме культура є способом існування та самопредставлення етносу у просторі та часі історії. Сьогодні українська культура є реальною зброєю у війні з російським агресором, засобом активного формування української ідентичності. Насамперед, у молодого покоління громадян України.

Таким чином, культура під час війни є також зброєю для боротьби з небезпечним ворогом поряд із збройним спротивом сил ЗСУ, політичною дипломатією держави, волонтерською діяльністю громадянського суспільства України, партнерською допомогою цивілізованих країн світу та прихильників України у загальнопланетарному масштабі; способом протистояння путінізму та трампізму.

Ключові слова. Україна, війна, культура, музеї України, МКДУ, зброя, ціннісно-смісловий універсум.

Iryna GRABOVSKA

PhD, Senior researcher
Department of Philosophy and Geopolitics,
Research Institute of Ukrainian Studies of
of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine, Kyiv,
a visionary researcher Museum of Books and Printing of Ukraine, Kyiv

CULTURAL MISSION OF THE MUSEUM OF BOOKS AND PRINTING OF UKRAINE DURING THE WAR

Abstract. The author considered the task of Ukrainian culture and cultural institutions of the state during the Russian-Ukrainian war on the concrete example of the activity of Museum of Books and Printing Museum of Ukraine, located on the territory of the Kyiv-Pechersk Lavra. Emphasis is placed on the value-meaning aspects of cultural museum practices, which allow us to consider Ukrainian culture as a weapon in the fight against racist propaganda and PSYOP.

Ukrainian culture, territory, and people's lives are the values for which the blood of Ukrainian citizens and their friends from other countries is shed. This is especially important at the time of Trumpism's attack on democracy in the world. Ukrainian intellectuals must play a leading role in obtaining a just peace for Ukraine. After all, what are centers of "normal" life even during such cataclysms, such as non-working theaters, libraries, museums, etc. It is culture that inspires hope for the possibility of returning to better times after Ukraine's victory.

The Museum of Books and Printing of Ukraine (MKDU), which carries out significant work on preserving and studying the cultural book heritage of Ukrainians; formation and confirmation of the Ukrainian identity of the country's adults and children; rehabilitation measures for combatants, popularisation of activities promoting Ukraine-centric moods among citizens, etc.

The value-meaning universe of Ukrainian culture is based on the system of values developed over the centuries of Ukrainian history of formation, development and self-preservation of the Ukrainian people. The cultural institutions of the Ukrainian state played and continue to play a huge role in this process. After all, it is culture that is the way of existence and self-representation of the ethnic group in the space and time of history. Today, Ukrainian culture is a real weapon in the war with the Russian aggressor, a means of active forming Ukrainian identity. First of all, among the younger generation of Ukrainian citizens.

Thus, culture during the war is also a weapon to fight against a dangerous enemy along with the armed resistance of the armed forces of the Armed Forces of Ukraine, political diplomacy of the state, volunteer activities of the civil society of Ukraine, partnership assistance of civilized countries of the world and supporters of Ukraine on a global scale; as a way of resisting Putinism and Trumpism.

Keywords: Ukraine, war, culture, museums of Ukraine, MKDU, weapons, value-semantic universe.

Постановка проблеми. Однією з прикметних рис існування української спільноти під час гарячої фази війни проти російського агресора став той факт, що у суспільстві на рівні масової свідомості склався певний консенсус щодо позитивного ставлення до культури та культурних інституцій України. Виражається це насамперед у тому, що в країні продовжують активно працювати театри, музеї, бібліотеки, навіть гуртки дитячої творчості. Після оговтання від перших днів неспровокованого нападу путлер-рейху і виходу на роботу українці активно обговорювали питання фінансування армії й шукали, де можна зекономити гроші так гостро потрібні для забезпечення ЗСУ усім необхідним для спротиву. Не секрет, що перша сфера, на яку була звернена суспільна увага – це була сфера культури. Саме там, здавалось би, можна урізати фінансування, адже під час війни не до культури. Всім відомо, що музи мовчать, коли говорять гармати. І все ж як очільникам України, так і спільноті в цілому вистачило мудрості керуватись принциповою позицією Вінстона Черчилля щодо культури, висловленою у його знаменитому запитанні про те, заради чого варто воювати, якщо не заради культури [Див. детальн.: 3; 4; 5; 13].

Українці теж дійшли згоди, що українська культура, територія і життя людей – це ті цінності, заради яких проливається кров українських громадян і їхніх друзів із інших країн [1; 2]. Це особливо важливо за часів наступу трампізму на демократію у світі. Українські інтелектуали повинні відіграти провідну роль у справі отримання справедливого миру для України [5; 9], формуванні у молодого покоління української ідентичності. Зрештою, що є осередками «нормального» життя навіть під час подібних катаклізмів, як не працюючі театри, бібліотеки, музеї тощо. Саме культура вселяє надію на можливість повернення кращих часів після отримання перемоги Україною [12].

Розвідка є частиною індивідуального дослідження авторки в межах науково-дослідної проблематики прикладної теми НДІУ КНУ імені Тараса Шевченка «Українознавчі практики у сфері утвер-

дження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства».

Основна частина. Однією з установ культури, яка активно працює в теперішньому Києві задля спільної перемоги та налагодження нормального життя людей у ці важкі часи є Музей книги і друкарства України, розташований на території Києво-Печерської Лаври в історичній будівлі вісімнадцятого століття – колишній лаврський друкарні.

Здавалось би, під час війни не на часі візити до музеїв. Проте, досвід Музею книги і друкарства України доводить протилежне. Сюди приходять цілими сім'ями з дітьми заради тих креативних заходів, які розробляє та пропонує музей відвідувачам. Це й цікаві та пізнавальні екскурсії експозицією музею й спеціальних виставок, й інтерактиви, які пропонують співробітники закладу гостям. Як малечі, так і дорослим надзвичайно цікаво, наприклад, зробити в музейній папірні лист паперу власними руками, дізнатись про виникнення способу вироблення паперу, історію виникнення книжки, книгодрукування, зробити маленьку книжечку самому тощо. Кожен день Музей очікує на родини, з якими креативні екскурсоводи завжди раді поринути разом в історію книги, процеси її виробництва, творення власних історій. Саме на це спрямовано інтерактивні екскурсії та родинні програми цього культурно-просвітницького закладу. Так, програма «Лаврська школа в Музеї книги і друкарства України» є черговою розробкою для допитливих і зачарованих мандрями крізь часи та захоплених процесом пізнання.

Сьогодні музеї України, зокрема, і МКДУ, виконують важливу патріотично-виховну місію. Спілкуючись із дітьми, працівниці закладу нерідко чують від них побажання перемоги рідній Україні, повернення у мирний час. Вочевидь, не в останню чергу на подібні думки наводить малечу та й дорослих відвідувачів атмосфера музею та ті документальні підтвердження багатства і глибини української книжкової культури, з якими відвідувачі мають змогу ознайомитись в ході екскурсій музейними залами та завдяки історії книги та книгодрукування на

українських землях, викладеної гідами та експозицією музею книги.

У Музеї книги і друкарства України проводяться і наукові заходи – круглі столи, читання, презентації книжок, спеціальні виставки до ювілейних дат та вшануванню видатних українських діячів. Однією з таких знакових подій став круглий стіл 2023 р., присвячений участі українського жіноцтва у цій війні. Безумовно, сьогодні військовослужбовиці України, захисниці відіграють вагомую роль у нищенні рашистської орди [Див. про це детальн.: 6].

У музеї відбуваються події, присвячені осмисленню та обговоренню видатних дат української історії. Зокрема, цьому було присвячено низка засідань клубу «Культурно-історичні діалоги».

25 листопада 2023 року вся Україна і низка дружніх нам країн відзначила 90-ті роковини Голодомору-геноциду українців 1932/1933 років. І вперше на території Лаврського заповідника в Музеї книги і друкарства України відбулась знакова подія – міжнародний круглий стіл на тему: «Геноцид, голодомор, депортації як системна складова російської політики в Україні: 1932/33 та 2022/23 роки в долі народів Північного Приазов'я» за підтримки Проєкту Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні». У вирішенні актуальних для сучасної української держави та культури нації проблем поєднали зусилля науковці та громадські активісти з різних куточків України та закордону. Промоутером круглого столу стала ініціативна група Мелітополя в рамках реалізації Проєкту Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні». Співорганізаторами заходу виступили Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького та Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

До роботи круглого столу долучились науковці з багатьох міст України та закордону: Дніпра, Запоріжжя, Одеси, Ніжина, Харкова, Луцька, Вільнюса, Канади тощо. Наукову громадськість Києва представляли вчені низки провідних вишів столиці. Загалом участь у заході взяло понад 80 осіб, що засвідчує неабияку зацікавленість у ньому та важливість події для інтелектуальної спільноти.

Учасниками круглого столу було порушено й обговорено цілу низку актуальних для України проблем. Це і злочини геноцидів росії проти українського народу 1932/33 та 2022/23, і Голодомор та його наслідки у Північному Приазов'ї, і реалізація політики тотального знищення українців в ході російської агресії 2022/23 років, і терористичні акції рашистських військ проти українських громадян як складова російської політики в сучасній Україні, і руйнування української ідентичності як одна з головних цілей війни росії проти України, і геноциди та депортації як системна складова російської політики в Україні у 1932/33 та 2022/23 роки. Спеціальна увага була приділена людяності та етнічній єдності багатокультурної громади тимчасово окупованого Північного

Приазов'я як маркеру національного спротиву війні. Загальним лейтмотивом прозвучала ідея про те, що 90-ті роковини Голодомору-геноциду українського народу, які відзначає українська нація і держава, воюючи все з тим же жорстоким і підступним ворогом – імперською росією – є одним із найсерйозніших нагадувань усьому світові, чим є ерефія та тоталітаризм, сутність яких захована у людиноненавистницьких практиках та війнах. Навіть у день пам'яті загиблих рашисти атакували Україну вночі та впродовж дня, що примусило учасників круглого столу перебувати в укритті. Проте і там продовжилась робота.

Виступаючи відзначили, що в Україні, особливо після прийняття Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», ведеться велика робота по вивченню подій тієї страшної трагедії й увіковіченню пам'яті її жертв. Наголошувалось на необхідності забезпечення вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України згідно з вимогою Закону. Важливою тезою було і положення Закону про надання доступу науковцям до архівів, пов'язаних із подіями Голодомору.

Учасники круглого столу вшанували пам'ять жертв Голодомору 1932/1933 років в Україні та геноцидів і депортацій, які принесла росія на територію нашої країни сьогодні, хвилиною мовчання, спільною молитвою та запалили свічку пам'яті.

У межах відзначення 90-річчя Голодомору – трагедії українського народу – в Музеї книги і друкарства України перед громадськістю виступив народний артист України, лауреат Шевченківської премії Тарас Компаніченко із концертом-реквіємом «Пролилося на Україні Сліз Криваве Море».

Співробітники МКДУ ведуть і активну просвітницьку роботу як в Україні, так і за її кордонами. Так, про музеї та їхню місію під час російської агресії йшлося у публічній лекції директорки Музею Валентини Бочковської у Kunsthistorisches Institut Флоренції, що відбулась 7 лютого 2023 р.

Уже стало доброю традицією Музею книги і друкарства України запрошувати гостей не лише на інтелектуальні чи культурно-пізнавальні заходи, але і на концерти цікавих українських митців. Серед них – шанований дослідник, мислитель і музикант, чий оповіді та спів збирають багато прихильників, – Тарас Компаніченко.

Музей пропонує відвідувачам надзвичайно різноманітну й цікаву програму, успішно виконуючи культурно-просвітницьку місію навіть у час війни. Установа також активно підтримує і співпрацює з волонтерами, прихистивши одну з волонтерських організацій Печерська під власним дахом.

Звичайно, головним завданням музеїв, що стає особливо актуальним під час соціальних катаклізмів, зокрема, воєн, є збереження історичних артефактів, отже національного надбання та пам'яті спільноти [11; 12]. До колекції Музею книги і друкарства України належать безцінні скарби книжкової культури українства від часів Київської Русі до сьогодення. Понад 50 000 одиниць зберігання основного фонду нараховує фондова колекція музею, а ще й близько 10 000 одиниць науково-

допоміжного фонду. Серед експонатів музею унікальні рукописи XV-XVII століть, перші українські друковані видання – «Апостол» Івана Федорова (Федоровича) 1574 року та Острозька Біблія 1581 року, загалом понад 800 стародруків, рідкісні європейські видання (палеоти-пи), фоліанти в окладах з коштовних матеріалів, дерев'яні друкарські кліше XVIII століття, зразки шрифтів, друкарської та поліграфічної техніки, паперу тощо. Музей має та експонує унікальну збірку книжкової графіки. Колективом закладу була проведена величезна робота по збереженню колекції музею від знищення та можливого розграбування рашистськими варварами ще у перші дні війни, коли орди путіністів рвались до Києва.

Сьогодні Музей книги і друкарства живе і активно працює для людей, киян і переселенців, дітей і дорослих, створюючи острівці «нормального» життя, даруючи можливість відвідувачам «забути» хоч на певний час про війну і повсякденні проблеми виживання. Вдячність за це звучить у рядках книги відгуків, а ще подяка за розраду і дарування надії на перемогу України та її нездоланність, здатність вистояти, якщо навіть під час війни працюють музеї. Можливо, саме така психологічна підтримка людей є одним із головних завдань музею під час війни.

Особливого ж значення під час гарячої фази російсько-української війни набуває реабілітаційна діяльність музеїв задля підтримки учасників бойових дій, які отримали поранення на фронті та проходять відновлення після лікування у госпіталях. Адже, щоб не виникла ситуація, коли армія є, а країни вже немає, громадянське суспільство України, не кажучи вже про владу держави, повинно постійно дбати про своїх захисників. Ця увага до українських військових може проявлятися у різних формах: від персональної подяки незнайомих людей, яку, за їхніми власними словами, дуже цінують бійці, бо вона доводить їхню потрібність і повагу суспільства, до спеціальних заходів різних інституцій країни, орієнтованих не лише на фізичну, але і морально-психологічну реабілітацію учасників бойових дій.

29 серпня 2024 року, у День пам'яті захисників України, у Музеї книги і друкарства України відкрилась унікальна виставка – персональна виставка малюнків ветерана ЗСУ Володимира Симанишина. Унікальна тим, що створені художні роботи були людиною без обох рук, які молодий чоловік (сьогодні Володимирові 29 років) втратив у боях під Бахмутом. До цієї страшної біди було принципове персональне рішення боронити Батьківщину, повернення в Україну з Польщі, де чоловік мав роботу й непоганий заробіток і міг би ховатись від війни, добровільний вступ до лав ЗСУ у 2022 році, бої на одному з найнебезпечніших напрямків цієї кривавої війни – Бахмутському, тяжке поранення та втрата обох рук майже по лікті. Далі – довге й тривале лікування, потім протезування в Масачусетсі, у США, і знову повернення в Україну вже переможцем і, безумовно, надихаючим прикладом для сотень і сотень українських вояків, яких ця жорстока війна і рашистські виродки зробили інвалідами.

Сьогодні Володимир Симанишин малює руками-протезами, доводячи усім, що все можливо для незламних! Звичайно, була й депресія, й зневіра у перспективах майбутнього, але поряд із сином завжди була його мама Надія Симанишин, чудова щира жінка, мати, яка фактично допомогла синові народитись вдруге. Вона стала надійною опорою й розрадою синові, а ще діяльною помічницею у зборі коштів на протезування та лікування.

Варто відзначити, з яким захопленням та вдячністю пані Надія говорила про волонтерів, які опікувались її сином, земляків з Тернопільщини (місто Борщів – мала Батьківщина сім'ї Симанишин), які збирали кошти на протези, та особливо українців американської діаспори, які приймали та опікувались хлопцями з України, її сином та нею.

Ще до протезування Володимир зустрівся в Києві з прекрасними людьми, які допомогли йому відкрити в собі новий талант – хист до малювання. Адже до того Володимир ніколи не створював картин. Ці люди – викладачі з Київської дитячої художньої школи №7. Педагог цієї школи Ганна Соколова переконала людину без рук, що вона зможе малювати, більше того, вона допомогла це зробити.

На сьогодні Володимир має вже декілька виставок. Одна з них побувала у Польщі, інша – на фестивалі в Тернополі. Люди купували його картини, а всі кошти, зібрані від продаж, ветеран віддав волонтерам на закупівлю зброї та ліків для воюючих побратимів.

Володимир Симанишин планує стати військовим капеланом у ЗСУ, бо він знає, що казати людям там, де вони повсякчас ризикують найдорожчим – власним життям. Він вірить у Бога, вважає, що йому недаремно збережено життя, має виконати свою місію на землі. Володимир вступив до Луцької Богословської Академії, щоб йти шляхом духовного життя. А ще він хоче усіма своїми діями

сприяти увіковіченню пам'яті всіх побратимів, які полягли у боях за волю і незалежність України. Саме про це Володимир говорив на відкритті власної виставки у Музеї книги і друкарства України у День пам'яті по всіх полеглих героях-захисниках Батьківщини.

До реабілітаційних заходів із пораненими військовиками відносяться цікаві інтерактиви, що проводяться у Музеї книги і друкарства України. Наприклад, велике зацікавлення військовослужбовців ЗСУ викликав інтерактив «мурмування», який було проведено 28 вересня 2024 року в музеї. Цей захід – частина реабілітаційних активностей для військовиків, які проводяться Києво-Печерським заповідником із залученням за договором і колективу Музею книги і друкарства України.

Про сутність інтерактиву «мурмування». Насамперед, це арт-терапія, як малювання, ліплення, віршування тощо, коли мистецька творчість допомагає людині відтворити духовну цілісність, позбутися депресивних станів і відволікти від тяжких переживань. Само ж по собі мармування книги (про це йдеться під час тренування в Музеї книги і друкарства України) – це надзвичайно цікавий і креативний процес прикрашання обкладинки книжок, або сторінок чудовими візерунками за допомогою унікальної техніки, яку можна умовно назвати «малюванням по воді». Отримані малюнки нагадують природні візерунки на мрамурі, звідси і назва техніки. Сам метод мармування винайдено дуже давно в Азії, звідки він і прийшов до Європи у 16 столітті, а вже у 17 став активно використовуватись і швидко набув популярності. І сьогодні він популярний у Японії та Туреччині. Перші ж згадки про мармуровий папір з'являються у Китаї у 8 столітті. Як зазначають різні довідники, справжнє зародження мистецтва виготовлення мармурового паперу пов'язане з Османською імперією. Тут воно отримало назву «ебру» (15-16 століття). У техніці «ебру» природні фарби наносились на поверхню води або спеціального розчину, де за допомогою відповідних інструментів виконувались різні візерунки, на які потім накладався папір, і таким чином малюнок переносився на лист паперу. Мармуровим папером прикрашались обкладинки книжок та форзаци рукописів. Особливо складні та вишукані малюнки «ебру» використовувались при оформленні Корану та інших текстів релігійного змісту. «Ебру» є частиною ісламської культури. В Європі мармування набуло особливої популярності серед майстрів, які оформлювали книжки.

Ось така цікава техніка була запропонована Музеєм книги і друкарства України серед низки інших цікавих інтерактивних екскурсій для реабілітації воїнам, які розпочали процес відновлення після поранення у Києві. Треба було бачити захоплення на обличчях суворих чоловіків, коли з-під їхніх рук почали виходити чудові візерунки, вималювані на воді! Ще і ще раз переконуєшся: те, що на перший

погляд може виглядати як дитяча забавка, пробуджує творчі сили людини, дивує і надихає, відкриває нові можливості, зрештою, хоча б на певний час дозволяє відволіктись від болю, втрат, жорстоких реалій війни.

Символічно, що день Святого Миколая у 2024 р. припав на День Збройних Сил України. У цей день музей відвідали воїни ЗСУ, які лікуються у київських госпіталах або проходять реабілітацію. Саме для них була проведена низка майстер-класів, які викликали зацікавлення та позитивні емоції у наших захисників. Також до дня Збройних Сил України була створена передноворічна виставка і проведена презентація результатів другого міжнародного конкурсу «Малюємо українською. Абетка» у МКДУ.

Заходи, проведені музеєм підтверджують істину, що мистецтво, творчість справді лікують. Громадянське суспільство України та держава повинні зробити все, щоб його захисники подолали депресію і втому, хотіли далі жити й боротися, тобто успішно пройшли реабілітацію. Українська спільнота повинна бути єдиною у прагненні відстояти своє право на власне життя та існування держави Україна.

На окрему увагу заслуговують і музейні виставки, які готуються та проводяться під час війни. Серед них однією із найцікавіших варто визнати присвячену пам'яті Дмитра Васильовича Павличка, яка відбулася на початку 2025 р. Головна кураторка виставки «Пророцтво» Світлана Кушлянська у виступі на відкритті заходу наголосила на злободенності творчої спадщини Дмитра Павличка, його державницькій позиції. Енергії цієї видатної особистості вистачало на культуротворчу та націєтворчу діяльність. Адже Дмитро Васильович був одним із організаторів Народного руху України, Демократичної партії України, першим головою Товариства української мови імені Тараса Шевченка, Головою Української всесвітньої координаційної ради, народним депутатом Верховної Ради, одним із авторів Акту проголошення незалежності України. Багатогранність і бурхливість натури поета було втілено в концепції експозиції та її реалізації. Оглядач начебто потрапляє у живий вир фотодокументів, підвішених до стелі виставкової зали. Вони створювали ілюзію постійного руху по фотосторінках життя поета. Людина начебто втягується у цей спільний простір – простір діалогу з непересічною особистістю. Мистецьке оформ-

лення виставки художником МКДУ Андрієм Тереховим також заслуговувало на окрему увагу відвідувачів. Дизайнерські знахідки і цікаві графічні рішення в оформленні експозиції «Пророцтво» були здійснені Аллою Калініченко, а також майстрами та студентами школи каліграфії «Арт і Я» під керівництвом Вероніки Чебанік та Віталіни Лопухіної. Український гуманітарний інститут під керівництвом ректорки Людмили Штанько став співорганізатором виставки «Пророцтво».

Безумовно, постать Дмитра Павличка гідна вшанування та нагадування про його величезну подвижницьку діяльність на благо України, палким патріотом і будівничим-державником якої він був. На виставці у Музеї книги і друкарства України були представлені рідкісні видання з особистої бібліотеки Дмитра Павличка. Серед них: поезії, переклади, літературні розвідки, критика, редагування, публіцистика, слогади, дитяча література. Видання є свідомством потужності таланту, багатогранності творчості поета. Експозиція відкриває для відвідувачів поета-романтика, тонкого лірика, філософа, а також патріота, державника, громадянина.

Ще одним надважливим завданням українських музеїв під час війни є формування та збереження української ідентичності засобами культури. В основі цього процесу – ціннісно-сміслові засади культури. Адже, «...цінності є фундаментом, на якому вибудовується культурна ідентичність як окремих індивідів, так і цілих спільнот. Вони визначають норми поведінки, соціальні ідеали та принципи, на яких ґрунтується суспільне життя. Коли суспільство стикається із кризами або зовнішніми викликами, система цінностей відіграє роль стабілізуючого чинника, який допомагає зберегти єдність і надає спільноті моральну основу для подолання труднощів. Система соціальних цінностей визначається багатьма чинниками, але водночас, маючи ознаки системи, постає як цілісність, яка здатна і до опору, і до формування нового. Динамічна природа цінностей може стимулювати інновації та креативне вирішення соціальних проблем. Саме динаміка змін соціальних цінностей формує адаптивність суспільства до нових викликів і умов. Розуміння механізмів і чинників, що впливають на зміни цінностей, є критично важливим для прогнозування соціальних трансформацій і розроблення ефективних стратегій управління соціальними процесами. Водночас ця динаміка створює виклики для збереження соціальної стабільності. Глобалізаційні процеси створюють ризики для культурної самобутності, оскільки посилюють взаємопроникнення та стандартизацію культур. Проте система цінностей сприяє збереженню національної ідентичності, допомагає суспільству захищати свою культурну спадщину й уникати асиміляції» [1, с. 175].

Ціннісно-смісловий універсум будь якої культури формується її творцями. На необхідності не лише нагадування про великих українців широкому загалові громадян країни, особливо молоді, але і на постійному звертанні до їхнього доробку та державотворчих ідей, вивченні їхньої спадщини та її значення як життєдайного

джерела для самозбереження української культури варто спеціально наголошувати сьогодні, коли такого нищівного удару зазнає і культурна спадщина українців на окупованих територіях, у місцях активних бойових дій та й у більшості українських міст, містечок і сіл, що знають терористичних ракетно-дронових атак рашистських нападників [7; 8; 10; 13]. Так, наприклад, сучасним українцям не варто забувати, що «з Дмитра Павличка почалося в Україні те, що пізніше дістало назву "дисидентство". Маю на увазі його поетичну збірку "Правда кличе!", а в ній славетний вірш "Коли умер кривавий Торквемада..." – перша в Радянському Союзі публічна оцінка Сталіна як тирана і його доблесних соратників як "кривавих пастирів людського стада", - наголошував свого часу на ролі Дмитра Павличка в історії України академік Іван Дзюба. Павличко презентує «золоте прокоління» українців, яке зараз осипається, він був дозорним української мови, тобто, тим, хто стоїть на передньому краї боротьби. Дмитро Павличко – уособлення доби українських 60-х і 90-х. І ці характеристики перегукуються з визначенням українських шістдесятників як покоління «будителів», які дав їм відомий дисидент Валентин Мороз [7].

Дмитро Васильович особисто був людиною честі і совісті. Він один з небагатьох, який визнав свої помилки вже у зрілому віці. Саме у цього поета від Бога є «Покаянні псалми». Лише дуже смілива і чесна людина може привселюдно визнати: «Тільки меч був потрібен/Там, де брав я щита;/Сам собі я скалічив/ Правдомовні уста» [8]. Така життєва позиція заслуговує на глибоку повагу та взорування, особливо це важливо у справі виховання молодого покоління українців.

Робота із дітьми, які залишились у Києві, стала окремою сторінкою у діяльності Музею книги і друкарства України. Так, на початку грудня 2024 року у Музеї книги і друкарства України відбувся фестиваль «Зимові забави Азбукового Королівства магів і янголів». Здавалось би, які забави під час війни з постійними переживаннями про просування ворога на лінії бойового зіткнення, повітряними тривогами, відключеннями світла тощо. Проте, війна страшна не тільки втратами наших захисників і захисниць, окупацією українських територій, руйнуванням міст, містечок і сіл, намаганням рашистської пропаганди та так званого «глибінного народу» впливати на мізки людей, зморених довгою війною. Війна страшна ще й тим, що вона залишає українських дітей без дитинства з його радіощами, забавами, дивами та мріями.

Вже помічено, що чимало наших співвітчизників, які залишились в Україні, живуть начебто за інерцією, очікуючи закінчення війни. Цей синдром «відкладеного життя» передається й дітям. Їхні мрії, бажання, таланти немов би завмирають, «заморожуються» у цей воєнний час. Спробою розтопити, «розморозити» дитячі душі й мрії в час цієї важкої війни і став фестиваль Музею книги і друкарства України «Зимові забави Азбукового Королівства магів і янголів». Цей фестиваль має свою довгу і цікаву історію. Він був започаткований у далекому 2010 році директоркою музею Валентиною Бочковською після поїздки до Америки, під час якої її вразило те, що

всесвітньо відома бібліотека Конгресу проводить щорічний фестиваль дитячої книги. Так виникла ідея започаткувати свято книги для маленьких українців. Ідея переросла у перший фестиваль дитячої книги «Азбукове Королівство магів і янголів», який відбувся восени того ж таки 2010 року. Подія мала великий успіх у дітей та дорослих. Фестиваль проводився у всі наступні роки аж до 2021 включно і навіть декілька разів на рік. Відбулося чимало цікавих зустрічей дітей із дитячими письменниками. У межах заходу створювались спеціальні виставки, проводились інтерактивні екскурсії, майстер-класи, концерти, театральні перформанси. Фестиваль набув широкого розголосу і популярності серед дітей та дорослих Києва та його гостей. Рашистська навала багато що зіпсувала в житті українців, зокрема, вона перервала і гарну традицію дитячого фестивалю в Музеї книги і друкарства. Рішення відродити дитячий фестиваль під час відкритої агресії росії проти України не було простим. Зважувались можливі небезпеки для дітей через повітряні тривоги й вимкнення світла, складні зимові погодні умови тощо. Проте, бажання створити свято для дітей, повернути радість і зацікавленість на їхні обличчя, розбудити мрії і бажання, притаманні саме дитинству, переважили. І фестиваль відбувся. Два дні музею був переповнений дитячими голосами. Відбулися цікаві зустрічі маленьких читачів із письменниками Сашком Дарманським, Тетяною Нечитайло, Зіркою Мензатюк, Марго Моржевською, які представили свої нові книжки. Також зі своїми новими виданнями дітей та дорослих гостей фестивалю познайомило видавництво «Веселка» за участі головної редакторки видавництва Ірини Бойко. Відбулась серія цікавих авторських майстер-класів, створених музейниками. Зокрема: «Лінорит» художниці Олени Поліщук; «Чарівна папірня» від Яни Русенко та Олени Павлюченко; «Історія писемності та магія чорнила» від Наталії Чубій; «Шовкографія» та «Мармурування» від Ірини Гулейкової; «Лаврська Друкарня» від реконструктора Дмитра Чубія та художниці Олени Поліщук; виготовлення «Різдяного павука» з соломки від майстрині і фольклористки Марії Пошивайло; «Акварельна листівка» від художниці Лариси Пономаренко; «Скрипторій» від Галини Карпінчук; «Веселий Миколайчик» від Лідії Брутко; квест «У пошуках музейних скарбів».

Завершувались фестивальні дні в Музеї книги і друкарства концертами творчих колективів та відомих українських виконавиць Алли Кучерук, Анастасії Філіппової, Катерини Баранової. Більше 700 людей загалом за ці два дні відвідали фестиваль «Зимові забави Азбукового Королівства магів і янголів» Музею книги і друкарства України. З повним правом можна сказати, що «забава» виявилась вдалою. Ця подія ще раз продемонструвала, що українці хочуть жити повнокровним, омріяним для себе та власних дітей, життям, і їм не потрібні щодо цього вказівки божевільного сусіда.

Висновки. Культура під час війни є також зброєю для боротьби з небезпечним ворогом поряд із збройним спротивом сил ЗСУ, політичною дипломатією держави, волонтерською діяльністю громадянського суспільства України, партнерською допомогою цивілізованих країн

світу та прихильників України у загальнопланетарному масштабі, засобом формування та збереження національної ідентичності, особливо, молодого покоління українців.

Серед культурницьких інституцій української держави свій вагомий внесок у збереження України як незалежної нації і держави відіграють і музеї. Серед них – Музей книги і друкарства України, який проводить значну роботу по збереженню та вивченню культурної книжкової спадщини українців; формуванню та утвердженню української ідентичності дорослих та дітей країни; реабілітаційних заходів для учасників бойових дій тощо.

Ціннісно-смысловий універсум української культури базується на системі цінностей, виробленій віками української історії формування, розвитку та самозбереження українського народу. Культурницькі інституції української держави у цьому процесі відігравали та відіграють величезну роль. Зрештою, саме культура є способом існування та самопредставлення етносу у просторі та часі історії. Сьогодні українська культура є реальною зброєю у війні з російським агресором.

1. Бойко А.І., Бойко А.О. Система цінностей як фундамент культурної ідентичності в сучасному суспільстві: огляд основних проблем. *Культурологічний альманах*. Вип. 4 (12), 2024. С. 166–177.
2. В'ятрович В.М. Наша століття. Короткі нариси про довгу війну. Харків: Вид-во «Ранок», 2023. 256 с.
3. Грабовська І. Пошуки шляхів та методів протистояння путінізму: українські реалії. *Українознавчий альманах*. Випуск 26, 2020. С. 45–51.
4. Грабовська І.М. Суб'єктивізація versus масовізація українського соціуму. *Studia Orientalne*. Польща. №4. 2022. С. 71–82.
5. Ірина Грабовська, Катерина Настояща, Тетяна Талько. Роль україноцентричних еліт в контексті філософії суб'єктності України (300-річчю від дня народження Григорія Сковороди присвячується). *Українознавчий альманах*, №31, 2022. С. 72–81.
6. Ірина Грабовська, Юлія Стребкова, Чжан На. Жінки-військові у китайських та українських електронних медіа: тренди та тенденції. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2024. 16 (2). С. 36–47.
7. Мороз Валентин. Серед снігів (Полемічний есей). Торонто. Видала Старшина Пластової Станиці, 1972. 31 с.
8. Павличко Д.В. Покаянні псалми. К.: Основи, 2009. 880 с.
9. Родінова Н.Л., Федорків О.П., Макогончук Н.В. Сучасне становище та напрями розвитку культури і мистецтва України (реалії воєнного стану). *Культурологічний альманах*. Вип. 4, 2022. С. 226–233.
10. Скуратівський Вадим. От із такого ми світу: Спомини і роздуми. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. 440 с.
11. Сорока А., Атанесян Г. (19 травня 2022). Культурні чистки. Як Росія руйнує музеї й вивозить мис-

- тецтво з України. *BBC NEWS Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61472927>
12. Чуприна Ю.В. (2021). Концептуалізація феноменів «війни» та «миру»: етико-культурний вимір. *Питання культурології*. №38, 216–225.
 13. Lyudmila Afanasieva, Iryna Bukrieieva, Natalia Hlebova, Lyudmila Glyns'ka, Iryna Grabovska. The context of Public Administration of Intercultural Diversity. *Revista Cuestiones Políticas*. Volumen 40. #73. 2022. Pp. 274–291.
- References**
1. Bojko A.I., Bojko A.O. (2024). *Sy`stema cinnostej yak fundament kul`turnoyi identy`chnosti v suchasnomu suspil`stvi: oglyad osnovny`x problem* [The value system as the foundation of cultural identity in modern society: an overview of the main problems]. *Kul`turologichny`j al`manax*. Vy`p. 4 (12). Pp. 166–177. (in Ukrainian).
 2. V'yatrovy`ch V.M. (2023). *Nasha stolitnya. Korotki nary`sy` pro dovgu vijnu* [Our centenary. Short essays about the long war]. Xarkiv: Vy`d-vo «Ranok». 256 p. (in Ukrainian).
 3. Grabovs`ka I. (2020). *Poshuky` shlyaxiv ta metodiv proty`stoyannya putinizmovi: ukrayins`ki realiyi* [The search for ways and methods of resisting Putinism: Ukrainian realities]. *Ukrayinoznavchy`j al`manax*. Vy`pusk 26. Pp. 45–51. (in Ukrainian).
 4. Grabovska I.M. (2022). *Subiektivatsiia versus masovizatsiia ukrainskoho sotsiumu* [Subjectivization versus massification of Ukrainian society]. *Studia Orientalne*. Polshcha. №4. Pp. 71–82. (in Ukrainian).
 5. Iry`na Grabovs`ka, Katery`na Nastoyashha, Tetyana Tal`ko. (2022). *Rol` ukrayinocentry`chny`x elit v konteksti filosofiyi sub`yektnosti Ukrayiny` (300-richchyu vid dnya narodzhennya Gry`goriya Skovorody` pry`svyachuyet`sya)* [The role of Ukrainian-centric elites in the context of the philosophy of Ukrainian subjectivity (dedicated to the 300th anniversary of the birth of Hryhoriy Skovoroda)]. *Ukrayinoznavchy`j al`manax*, #31. Pp. 72–81. (in Ukrainian).
 6. Iryna Grabovska, Yuliia Strebkova, Chzhan Na. (2024). Zhinky-viiskovi u kytayskykh ta ukrainskykh elektronnykh media: trendy ta tendentsii [Military woman in chinese and ukrainian electronic media: trends and tendencies]. *Filosofiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 16 (2). Pp. 36–47. (in Ukrainian).
 7. Moroz Valentyn. (1972). *Sered snihiv (Polemichnyi eseii)* [Among the snows (Polemical essay)]. Toronto: Vydala Starshyna Plastovoi Stanytsi. 31 p. (in Ukrainian).
 8. Pavly`chko D.V. (2009). *Pokayanni psalmy`* [Penitential psalms]. K.: Osnovy`. 880 p. (in Ukrainian).
 9. Rodinova N.L., Fedorkiv O.P., Makogonchuk N.V. (2022). *Suchasne stanovy`shhe ta napryamy` rozvytku kul`tury` i my`stecztva Ukrayiny` (realiyi voyennogo stanu)* [The current situation and directions of development of culture and art of Ukraine (realities of martial law)]. *Kul`turologichny`j al`manax*. Vy`p. 4. Pp. 226–233. (in Ukrainian).
 10. Skurativs`ky`j Vady`m. (2024). *Ot iz takogo my`svitu: Spomy`ny` i rozmy`sly`* [This is the world we are from: Memories and reflections]. K.: DUX I LIT-ERA. 440 p. (in Ukrainian).
 11. Soroka A., Atanesyan, G. (May 19, 2022). *Kulturni chystky. Yak Rosiia ruiniie muzei y vyvozyt mystetstvo z Ukrainy* [Cultural purges. How Russia destroys museums and takes art out of Ukraine]. *BBC NEWS Ukraine*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61472927> (in Ukrainian).
 12. Chupry`na Yu.V. (2021). *Konceptualizaciya fenomeniv «vijny`» ta «my`ru»: ety`ko-kul`turny`j vy`mir* [Conceptualization of the phenomena of "war" and "peace": the ethical and cultural dimension]. *Py`tannya kul`turologiyi*. #38, Pp. 216–225. (in Ukrainian).
 13. Lyudmila Afanasieva, Iryna Bukrieieva, Natalia Hlebova, Lyudmila Glyns'ka, Iryna Grabovska. (2022). The context of Public Administration of Intercultural Diversity. *Revista Cuestiones Políticas*. Volumen 40. #73. Pp. 274–291.

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософських проблем етносу та нації
Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ, м. Київ, Україна

Email: HrabovskyS@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3041-8945

УКРАЇНА Й УКРАЇНЦІ У СВІТІ: ВИКЛИКИ ТА ВІДПОВІДІ

Анотація. Стаття присвячена актуальній теоретичній і практичній проблематиці, безпосередньо пов'язаній із російсько-українською війною. Автор статті ставить на меті виявлення та дослідження нових українознавчих ідей, концептів і трендів, окреслених авторами проекту «Бути у світі». Цей проект був оголошений на початку 2025 року у рамках фокус-групи Українського ПЕН, він використовує традиційну для української культури форму інтелектуальної есеїстики. Нинішній президент Українського ПЕН філософ і письменник Володимир Єрмоленко головну мету проекту сформулював так: «Прагнучи, щоб світ нас відкрив для себе, ми також наново відкриваємо для себе світ. Ми прагнемо визнання, що існування світу неможливе без існування України».

У статті відзначені кілька найважливіших проблем, окреслених у проекті та вартих подальшого дослідження. Перша з них полягає в тому, що одні «інші» здатні в принципі засвоїти чужий досвід, зрозуміти Україну й українців, а другі «інші» категорично на це нездатні. Ті росіяни, хто конструює і будує ракети, які б'ють по Україні, та керує ними – це талановиті обізнані «інші» індивіди, проте їхня культура (як персональна, так і суспільна) виключає можливість діалогу. Більшість учасників проекту вважає, що єдиним ефективним інструментом впливу на таких «інших» є тільки силовий спротив. Із цією проблемою пов'язана інша, поки що недооцінена дослідниками, – «глухота» щодо України, зумовлена не тільки впливом Кремля, а й поширенням на Заході «вірусів» неототалітаризму.

На загал, існують культури, просякнуті тоталітарною міфологією, іманентно інфіковані тоталітаризмом. Така міфологія є цілісною системою пояснення світу та програмування дій як індивідів, так і мікро- та макрогруп. Особливе місце у цьому контексті посідає «оновлений» російський тоталітаризм або ж рашизм. Він не жаліє ресурси для імпринтингу своєї міфології, передусім антиукраїнської, у світі й Україні.

Ще одна істотна проблема, окреслена в проекті, – неадекватність реаліям сучасного світу модних на Заході теоретичних конструкцій. Вони зазвичай побудовані без урахування досвіду постсовєтських країн, а новітні тоталітарні держави та рухи розглядають як певне «історичне непорозуміння». Український досвід осмислення реалій сучасного світу та критика «постмодерних» теоретичних догм також є складовими того, що Україна здатна запропонувати світу для адекватнішого розуміння сучасної доби.

Ключові слова: українознавство, війна, тоталітарна міфологія, рашизм, Україна.

Serhii HRABOVSKYI

Ph.D. in Philosophical Sciences, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation
H. Skovoroda Institute of Philosophy
of the National Academy of Sciences of Ukraine of Kyiv

UKRAINE AND UKRAINIANS IN THE WORLD: CHALLENGES AND RESPONSES

Abstract. The article is devoted to current theoretical and practical issues directly related to the Russian-Ukrainian war. The author of the article aims to identify and research new Ukrainian studies ideas, concepts, and trends outlined by the authors of the project "Being in the World." This project was announced in early 2025 as part of a Ukrainian PEN focus group, and it uses the form of an intellectual essayist, traditional for Ukrainian culture. The current president of PEN Ukraine, philosopher and writer Volodymyr Yermolenko, formulated the main goal of the project as follows: "In seeking for the world to discover us, we also rediscover the world for ourselves. We seek recognition that the existence of the world is impossible without the existence of Ukraine."

The article notes several of the most important problems outlined in the project and worthy of further study. The first of these is that some "others" are capable, in principle, of learning from others' experiences and understanding Ukraine and Ukrainians, while other "others" are absolutely incapable of doing so. Those Russians who design, build, and operate the missiles that hit Ukraine are talented, knowledgeable "other" individuals, but their culture (both personal and social) excludes the possibility of dialogue. Most project participants believe that the only effective tool for influencing such "others" is forceful resistance. This problem is related to another one, which has not yet been appreciated by researchers - "deafness" towards Ukraine, caused not only by the influence of the Kremlin, but also by the spread of "viruses" of neo-totalitarianism in the West.

In general, there are cultures that are permeated with totalitarian mythology, immanently infected with totalitarianism. Such mythology is a holistic system of explaining the world and programming the actions of both individuals and micro- and macrogroups. A special place in this context is occupied by the "renewed" Russian totalitarianism, or rashism. It spares no resources for imprinting its mythology, primarily anti-Ukrainian, in the world and in Ukraine.

Another significant problem outlined in the project is the inadequacy of the theoretical constructions that are fashionable in the West to the realities of the modern world. They are usually built without taking into account the experience of post-Soviet countries, and the newest totalitarian states and movements are viewed as a kind of "historical misunderstanding." The Ukrainian experience of understanding the realities of the modern world and the criticism of "postmodern" theoretical dogmas are also components of what Ukraine is able to offer the world for a more adequate understanding of the modern era.

Keywords: Ukrainian studies, war, totalitarian mythology, rashism, Ukraine.

Постановка проблеми. «Український ПЕН оголосив головну тему прийдешнього року, на яку запрошує поміркувати українських інтелектуалів в есеях та під час публічних дискусій. Протягом року есеї авторів публікуватимуться на сайті Суспільне Культура, що є головним інформаційним партнером фокус-теми» [1]. Чи буде опублікована друком книга за результатами цієї акції, як це було у минулі часи, невідомо – підтримки з боку американських інституцій тепер немає. Але так чи інакше в Інтернеті ці тексти будуть зібрані. Власне, частина з них уже є, і вони засвідчують фаховість авторок як науковиць і літераторок. Есеїстика ж є традиційним для української культури способом концептуалізації інтелектуально насаженого матеріалу.

У цій статті автор ставить за **мету** не просто огляд сказаного запрошеними до слова учасницями фокус-теми 2025, а зібрання («жмут») різнопланових ідей і спостережень, концептів і гіпотез, здатних придатися до подальшої розробки в параметрах «глобального українознавства».

Основна частина. Адже війна не скасовує необхідність мислити. Причому не лише в прагматичному форматі, а й у т.зв. «метафізичному». Можливо, вона навіть посилює та поглиблює таку необхідність. Адже часи, коли війни точилися за «престижні» території і задля вгамування забаганок самодержавних володарів, давно відійшли у минуле, хоч деякі представники «плебейського постмодерну» на президентських і прем'єрських посадах прагнуть їх відродити, відкинувши світ кудись у XVIII чи навіть у XVII століття, у донаціональну добу. При цьому вони конкурують із тоталітарними вождями, що виступають у ролі

«живих богів», які для продовження свого існування потребують масштабних гекатомб.

Чи є розуміння цієї ситуації в Українському ПЕН? Чинний президент його філософ і літератор Володимир Єрмоленко наголосив із нагоди початку нового проекту: «Наше виживання залежить від нас. Але воно неможливе без інших. [...] Ми не можемо собі дозволити бути нікими».

Позбавлення голосу – шлях до позбавлення життя. Замовкання – шлях до небуття.

Тирані та деспоти, перш ніж ув'язнити чи убити, спочатку знищують голос. Спочатку затирають обличчя своїх жертв. Стирають історії їхніх життів.

Сьогодні, аби бути, ми маємо боротися за те, щоб наш голос був почутим. [...] За те, щоб наші історії не можна було ігнорувати. Щоб наше місце вважали нашим – без будь-яких заперечень.

Але прагнучи відкриття з боку інших культур, ми також відкриваємо інші культури для себе. Прагнучи, щоб світ нас відкрив для себе, ми також наново відкриваємо для себе світ.

Ми прагнемо визнання, що існування світу неможливе без існування України» [1].

Патетично, але, видається, достатньо реалістично. За винятком однієї дуже важливої тези, можна сказати, однієї з ключових: стосовно того, що «наше виживання неможливе без інших». Насправді наше виживання неможливе за продовження існування деяких інших. Таких, яких не повинно існувати у світі XXI століття. Бо в разі продовження їхнього існування зникне світ XXI століття.

У недавньому минулому Український ПЕН опрацьовував теми «Мости замість стін» (2018/2019),

«Що дасть нам силу?» (2019/2020) «Культура в режимі очікування» (2020/2021) та «Повертаючи свої імена» (2021/2022). Книга, яка вийшла друком за результатами першої фокус-теми, мала вже дещо скориговану назву: «Мости замість стін, або Що об'єднує українців?» [10]. Із 20 текстів приблизно половина була витримана у стилі «мости замість стін», інші – за чи не єдиним винятком – у стилі «і стіни, і мости». Як на мене, перша тема – то були типові «рожеві шмарклі», логічні в межах «політкоректності, гіршої за ленінізм» (В. Буковський), але вкрай абсурдні в реальному світі, тим більше, в умовах агресивної війни проти України, нехай і «гібридної», здійснюваної Росією та її пахолками з кінця зими 2013/14 року. За умов війни намагання знести ментальні та культурні стіни, будовані проти агресора та його пахолків й агентури всередині країни, натомість заходившись будувати мости і ще раз мости, було щонайменше суїцидальним актом. Адже саме по тих мостах у лютому 2022 року і пішли російські танки, яким допомагали місцеві «ждуни». Сьогодні ж такі мости («понтонно-ментальні») якщо хтось і наводить, то ФСБ і ГРУ разом із РПЦ. Чи не єдиним інтелектуалом із авторів «Мостів замість стін», хто тоді чітко розставив крапки над «і», був Віталій Пономарьов. Він писав: «Час збирати розкидане каміння і мурувати з нього стіни» [12]. І роз'яснював, чому саме: бо «імперія зла» не зезла, а відродилася. «Вона вправно використала і досі використовує тодішню і теперішню нехиті Європи до зведення та підтримання оборонних стін і мурів, зі взаємною вигодою обмінюючи свої газ і гроші на західні "занепокоєння" і "стурбованість". Вона вміло спрямувала і надалі спрямовує мислення західних суспільств і політику західних держав старими, випробуваними символічними мостами, як-от "мир через торгівлю" чи "торгівля навіть із канібалами". Вона також швидко побудувала для цього над кордонами нові, сучасні, вдосконалені, багаторівневі ментальні мости, як-от "зрозуміти Путіна" або "законні інтереси Росії» [12]. Пономарьов нагадував, що «справжнім, найпершим, сутнісним призначенням валів, мурів і стін є оборона: домівки осілого мешканця – від нападу кочівників, вільного міста – від навали завойовників, а незалежної країни – від вторгнення "визволителів"» [12]. Маємо у цьому есеї справжню історичну та екзистенційну апологію міських мурів і стін осель: в ранньомодерній Україні було 234 міста, де діяло Магдебурзьке право, і їхні мурі «не тільки боронили, вони ще й окреслювали та підтримували простір свободи – у відповідності зі старою німецькою приказкою "Stadtluft macht frei" ("Міське повітря робить вільним"). Той захищений мурами міський простір "вміщав" особисту свободу людини, автономію університетів, ставропігію церковних братств, самоуправління цехів, виборність магістрату, привілеї містян, а також вільнодумство філософів, митців і поетів. Подібним чином нині стіни оселі (на відміну від стін готелю чи лікарні) відмежовують, утримують і боронять приватний простір особи від втручання інших людей, громади та держави.

До того ж, ті старі міські стіни ще й об'єднували городян, бо, хоча кожен із них належав до своєї етнічної громади, говорив її мовою, мешкав у її кварталі, молвився в її храмі, працював у своєму цеху і підлягав окремому судові, однак усі вони вважали те місто своїм і тому спільно опікувались його брамами, мурами та мостами і разом обороняли їх під час штурмів чужинцями» [12]. І висновок: «Отож, нині час збирати розкидане каміння і мурувати з нього стіни, а це єднає мулярів не гірше, ніж будівництво мостів» [12]. Але, як відомо, мало хто в Україні прислухався до попереджень такого ґатунку, і якраз 2019 року розпочалися – у стилі «мостів замість стін» – намагання «почути Донбас» (насправді – російську агентуру та проросійські сили), розмінування захисних бар'єрів від навали зі сходу та «велике будівництво» мостів і шосе, якими згодом пішли сотні броньованих машин рашистів.

Але так чи інакше, всі фокус-теми Українського ПЕН – це присутньо українознавство. І цьогорічна тема не становить винятку. Напрямку – там, де зібрані вже тексти звернені «вглиб». А водночас – й *Ukrainian Studies* для закордону, бо ті ж тексти звернені також «ушир». А разом із тим, нарешті, – метафізичні розмисли, коли ці тексти спрямовані «узвиш» (а це знов-таки тієї чи іншою мірою притаманне всім текстам).

Вступний есей Володимира Єрмоленка – це якраз і є у прямому сенсі слова метафізичні розмисли. Але це не умовно «гарвардський» наратив «усюди і ніде», це – шкіц на підґрунті реального українського буття та небуття.

«Прощавай, множинносте світів, ми більше не віримо у твоє існування, ми все більше сприймаємо інші світи як непорозуміння, зраду, злочин. Насолода під час страждань — хіба не злочин? Нормальність під час ненормальності — хіба не зрада? Спокійний розмірений світ під час ракетних ударів — хіба не ілюзія? [...] Мій світ — квартира, підвал, бліндаж, карета швидкої, бомбосховище, окоп, дорога, обійми моєї дитини, місце на цвинтарі тих, кого я любив. Я можу виміряти свій світ лінійкою. Він буде ненабагато більшим за моє тіло.

Радикальне звуження світу. Принаймні це чесно. [...] Але... є ризик перейти тонку межу. Стати зосередженим і сліпим. Стати виразним — і непомітним. Кричати від болю, але з того боку, з боку великого світу, чути лиш глухоту» [18].

Такою (і досить суперечливою) є теза. А далі – доволі чітка антитеза.

«Чи це не те, чого хоче ворог? Щоб ми втратили той великий світ, до якого хочемо достукатися, відпустили його як повітряну кульку? Від'єднали його від себе, як важкий наплічник? Чи не хоче ворог, щоб ми завжди дивилися вниз? Чи не хоче ворог вбити нас у нашу ж землю по шию?

[...] Чи ми дозволимо йому це? Чи дозволимо позбавити нас мови? Чи дозволимо позбавити нас шансу бути зрозумілими — за тисячі кілометрів від наших ліній укріплень?» [18].

І, нарешті, синтеза.

«...Нам треба вчитися мистецтву перекладу самих себе. Перекладу мови нашого досвіду — мовами досвідів інших.

Культура — це передусім переклад досвідів. Це подорож крізь хащі нерозуміння. Це переклад неперекладного. Бо досвід ти ніколи не перекладеш повною мірою. Кожен досвід — ієрогліф, шифр, загадка. Але можна почати пробувати. Можна почати наближення.

Бо хіба нам нема чого сказати великому світові? [...] Він, можливо, не знає, що життя особливо цінуєш тоді, коли воно може від тебе піти. Що краса з'являється там, де ти раніше бачив буденне, банальне, звичайне. Що любов стає сильнішою через втрату. Що свобода цінна передусім тоді, коли вона попри. Що бути — це бути попри [...] Бути у світі означає впускати в себе інші досвіди. Але також переконувати, що без нашого досвіду іншим культурам і народам сьогодні не обійтися» [18].

Заперечувати написане В. Єрмоленком важко. Та залишається — попри задану метафізичність розмислу — щось недомовлене. І щось дуже важливе. Бо навряд чи можливо достукатися до всіх, хто позначений словом «інший». Бо одні «інші» здатні в принципі на засвоєння чужого досвіду, на порозуміння та втямливості, а другі «інші» категорично на це нездатні. Ба більше: ті, хто конструює і будує ракети, які б'ють по Україні, та керує ними — це талановиті обізнані «інші» індивіди, проте їхня культура (як персональна, так і суспільна) виключає саму можливість діалогу чи полілогу. Те, що пише Володимир Єрмоленко, стосується передусім «нормальних» культур, від архаїчних до постмодерних. Але існують культури, просякнуті тоталітарною міфологією, власне, культури, іманентно інфіковані тоталітаризмом. Така міфологія є цілісною системою пояснення світу та програмування дій як індивідів, так і мікро- та макрогруп. Особливе місце у цьому контексті посідає «оновлений» російський тоталітаризм або ж рашизм (поняття це впевнено ввійшло в міжнародний політичний і науковий обіг; як пише Тімоті Снайдер, ідеться про різновид фашизму (саме фашизму, не нацизму) у нових соціально-політичних умовах [25]. Тоталітарна міфологія формує «паралельну реальність», точніше, «замість-реальної-реальність», такий собі «твердий» хронотоп-симулякр, зруйнувати який «м'якою силою» та контрпропагандою будь-якої потужності принципово неможливо. Адже ідеться не про пропаганду, поєднану з репресіями, як за авторитаризму, а про незмірно ефективніший і жорсткіший глибинний вплив на людську свідомість і підсвідомість, на всі сторони буття, які набувають ірреальних рис, але стають майже незборимою реальністю. Допоки зумовлене історією імперське ество Росії не зазнає практичної деконструкції та деструкції, допоки советсько-російські міфологічні системи лишатимуться дієвими, годі сподіватися на якесь перейняття нашого досвіду більшістю росіян. Тож постає закономірне запитання: для кого більше призначений уступний есей: для української чи для західної аудиторії, яка значною

мірою досі налаштована на діалог якщо не з Путіним, то з тими «хорошими русскими», які вважають війну «конфліктом» і проводять марші у Західній Європі під триколорами? [Детальніше про це: 6].

А тепер звернімося до спостережень, ідей та концептів, викладених у статтях фокус-теми. Одразу зазначу достатньо високий рівень філософської підготовки авторок (а поки що йдеться лише про авторок) текстів.

Професорка Оксана Луцишина назвала свій есей «Українська література – зброя проти ментальних вірусів», і це, як на мене, вельми точна й образна назва. Починає вона його в лоба: «Пояснити студентам у Сполучених Штатах, що таке тоталітарний режим на щоденному рівні – це завдання складніше, ніж здається на перший погляд» [19]. Так, справді, це не просто складно, а дуже складно, оскільки саме поняття «тоталітаризм» практично випало з лексикону західних науковців і тих українських дослідників, які сліпо копіюють (хочеться вжити слово «мавпують») модні західні течії. Якщо конкретніше, то ідею, що в Росії панує авторитаризм, обстоюють майже всі західні політики, політичні аналітики і журналісти. Серед українських науковців і журналістів, політичних аналітиків і політиків теж популярним є означення Росії як авторитарної держави, автократії. Під ярлик авторитаризму підганяються всі недемократичні режими. «Владімір Путін, Реджеп Таїп Ердоган, Віктор Орбан, Адольф Гітлер, Сі Цзіньпін, Кім Чен Ин, Саддам Хусейн: що в них спільного? Всі ці авторитарні лідери отримали похвалу від колишнього президента США – а нині кандидата в президенти від Республіканської партії – Дональда Трампа, який пообіцяв американцям, що він також буде диктатором «з першого дня» свого перебування на посаді» [24], – писала професорка історії Університету Нью-Йорка Рут Бен-Чіат. А у ХХ столітті Тіто, Муссоліні, де Голль, Сталін, Маннергейм, Чан Кайши, Туджман, Мілошевич і ціла низка інших діячів теж скопом названі авторитаріями. Але ж саме на Заході ще під час Другої світової війни й одразу по ній був розроблений ефективний соціально-філософський і політологічний інструментарій для позначення і вивчення найстраштливіших утворень на мапі світу, найлютіших заперечувальників гуманізму. Ідеться про тоталітаризм, і в цьому сенсі Оксана Луцишина є «терапевтом», який лікує західну соціогуманітаристику від тяжкої теоретичної імпотенції. Проте кваліфікувати владний режим і весь соціально-політичний лад в РФ чи КНДР як тоталітарний стало немодним. Ба більше: поняття «тоталітаризм» вважається «застарілим», «архаїчним», його прагнуть замінити іншими, скажімо, «політичною релігією». Ось що пише україномовна Вікіпедія: «Більшовизм, фашизм, нацизм – ідеології, зароджені у ХХ ст., вважаються прикладами політичних релігій» [11]. Запитання – ким саме вважаються? І чому лише «ідеології»? Адже ідеться про суспільно-політичні рухи та системи, про практичні феномени, глибоко закорінені в бутті відповідних націй [Детальніше див. 5; 7]. Тут же слід зазначити, що авто-

ритаризм – це певний політичний режим, що у деяких випадках може грати позитивну, модернізаторську роль, натомість тоталітаризм – це всеосяжний суспільно-політичний лад, у якому панує не нав'язана «згори» ідеологія, а потужна міфологія. Якщо вважати, що в Росії авторитарний, навіть жорсткий, режим, то справедлива теза про «обдурену пропагандою» більшість росіян, потрібні альтернативні джерела інформації – й облуда почне шезати. Проте це не так, що доведено, між іншим, численними викриттями команди Навального, які не змінили та навіть не похитнули владу; адже йдеться про тоталітаризм, тобто про тотальне злиття десятків мільйонів людей із майже божественною владою, про всю російську спільноту та міфологеми, які заміщають реальність, ставши реальнішими за правду життя.

Ба більше: авторитарний режим можна скинути чи то зусиллями опозиції за сприяння ззовні (як-от в Аргентині внаслідок Фолклендської війни чи режим «чорних полковників» у Греції), а тоталітарний – ні. Тоталітаризм можна ліквідувати лише разом із державою, на ґрунті якої він зріс і ствердився. Ось що пише авторитетна Encyclopedia Britannica: «...Авторитаризм, принцип сліпого підкорення владі на протигагу індивідуальній свободі думки та дії. [...] Авторитарні лідери часто здійснюють владу довільно та без урахування існуючих законів, і зазвичай їх не можуть замінити громадяни, які вільно обирають серед різноманітних конкурентів на виборах. Свобода створювати опозиційні політичні партії чи інші альтернативні політичні угруповання, з якими конкурувати за владу з правлячою групою, або обмежена, або взагалі відсутня в авторитарних режимах. Таким чином, авторитаризм стоїть на фундаментальному контрасті з демократією. Однак він також відрізняється від тоталітаризму, оскільки авторитарні уряди зазвичай не мають високорозвиненої керівної ідеології, допускають певний плюралізм у суспільній організації, не мають сили мобілізувати все населення для досягнення національних цілей і здійснюють владу у відносно передбачуваних межах» [22].

Я навмисно так детально спиняюсь на цій концептуальній настанові Оксани Луцишиної, оскільки українська професорка справді розповіла «великому світові» щось не лише про себе, а й про нього самого, нагадала йому те, що він про себе не знає, бо забув. Але вона не тільки нагадує, вона показує і розкриває абсурдну під оглядом життя цивілізованого світу повсякденність тоталітаризму. Так, американським студентам дуже важко уявити світ, де люди не мають права селитися там, де вони прагнуть, винамати житло та друкувати книги у приватних типографіях. Але все ж ці речі в підсумку сприймаються аудиторією. З іншого боку, виявилось, що тоталітаризм, як пише Луцишина, «очевидний лише тоді, коли людина, сформована більш або менш демократичним суспільством, читає про епоху його повного розквіту. А от настання тоталітаризму — річ набагато менш очевидна, в чому я і переконалася за останнє десятиліття. Не секрет, що новий-старий президент США

та сформований ним уряд наблизили країну саме до тоталітарних практик — суди улягають спроби президента захопити повну владу, ігноруючи конституцію; репресії проти емігрантів, навіть легальних; депортації; "гулаг" у Сальвадорі; атаки на свободу слова і на незалежні медіа; підтримка білих націоналістичних рухів; широке використання пропаганди; ну і, звичайно, панібратство з відомим диктатором і катом. Але чи всі в США це розуміють?..» [19]. Запитання риторичне. Звичайно, ні. Звичайно, більшість не тільки не розуміє, а й радо вітає окреслені вище акції, і не тільки їх. Образно кажучи, жабку – як у відомій приповідці – слід варити поступово, потроху підвищуючи температуру води, тоді вона не помітить, що їй настає кінець.

Наступна проблема, беззаперечно варта уваги, – як у політичній науці та політичній філософії слід класифікувати ту публіку, яка набула й набуває сили на Заході? Тут варто звернутися до авторитету американської дослідниці Енн Епплблом: «Хоч як би було заманливо назвати їх "ультраправими", ця термінологія не зовсім точно відображає, кого або що вони представляють. [...] Ці визначення почали підводити нас десятиліття тому, коли частина правих, як у Європі, так і в Північній Америці, почала виступати не за обережність і консерватизм, а за руйнування наявних демократичних інститутів. У своєму новому втіленні ультраправі стали нагадувати старих ультралівих. У деяких місцях вони почали зливатися. [...] Філософи епохи Просвітництва, чия віра в можливість створення правових демократичних держав привела до Американської та Французької революцій, виступали проти того, що вони називали обскурантизмом або мракобіссям: проти темряви, плутанини, ірраціональності. Але пророки того, що ми зараз можемо назвати "новим мракобіссям", пропонують саме це: магічні рішення, ауру духовності, заботи та культивування страху» [21]. Власне, йдеться про неототалітарну міфологію, один із різновидів «міфу XXI століття»; про ірраціоналізм нацистського «міфу XX століття» написано чимало, але і сталінська міфологія ґрунтувалася на ірраціоналізмі: «п'ятирічку в чотири роки», «мічурінська агробіологія», «буржуазна лженаука кібернетика», «самозародження життя», «лікарівбивці» тощо. А рашизм оспівує духовну велич співака Шамана – і водночас перебуває в панічному страху через якутського шамана Габишева, чи не так?

Епплблом слушно фіксує наявність значного числа політичних симпатиків Путіна в новій американській адміністрації та зв'язки деяких із них із викритою російською агентурою у США. «Для американців злиття псевдодуховності з політикою являє собою відхід від деяких з наших найглибших принципів: про те, що логіка і розум ведуть до хорошого уряду; що дебати, засновані на фактах, ведуть до хорошій політики; що система управління процвітає за яскравого світла; що політичний порядок ґрунтується на правилах, законах і процесах, а не на містичній харизмі» [21]. Але Епплблом не наважується вимовити два ключових поняття: фашизм і тоталітаризм. Луцишина

в цьому плані сміливіша за неї, пишучи про виборців Трампа, які, попри все, «досі обожають свого лідера». На її думку, вивчення української літератури може допомогти зрозуміти механізми виникнення та творення культу вождя. «Лідер культу просто не може, за законами жанру, зробити щось "не так" — він є єдиним мірилом, альфою і омегою поступу» [19]. А це фюрер-принцип у чистому вигляді. Втім, і «Сталін-принцип» також. «Живий бог» не може помилятися!

Не останнім за значенням у цьому тексті є соціологічне спостереження Оксани Луцишиної про те, що «...народ США страшенно збіднів за останні двадцять років, поняття "середній клас" — це швидше милий жарт, ніж реальність, "американська мрія" можлива, якщо твої батьки мільйонери, а борги за освіту вимірюються зараз такими сотнями тисяч, які вже навіть лікарям і адвокатам, традиційно найвисокооплачуванішим випускникам, майже неможливо окупити» [19]. А це, між іншим, напряму стосується й численної української діаспори, яка в масі своїй рідше належала до середнього класу.

У статті є ще чимало цікавих ідей і спостережень, які засвідчують важливість уроків української історії та здобутків культури не лише для самих українців, а й для американців. Але зосередьмося на підсумку О. Луцишиної:

«Письменник Антон Санченко якось запропонував дуже гарну формулу: культура — це бекап людства. У цьому сенсі роль і значення літератури незамінні. Читання книжок з історії — це корисно, але це часто абстрактне знання. Література ж — як художнє, так і есеїстичне письмо — працює через конкретний людський досвід. Тому українська література зараз і наша культура взагалі — чи не найпотрібніша світові зброя у боротьбі проти ментальних вірусів. Марія Берлінська називає нас "єдиним дорослим" у кімнаті, і не помиляється — ми не тільки вилізли з-під уламків тоталітарного світу, ми ще і стали на герць із безпрецедентно жорстоким (нео)колоніальним монстром, який до того ж весь час нас оббріхував. Монстрові не вийшло знищити наші голоси: наш "бекап" працює. І може спрацювати і для інших» [19].

Журналістка і культурна менеджера Тетяна Терен пише про особисті історії взаємин українців із «іншими світами» та про їхнє значення для того, щоби нас усе ж розуміли у цих світах. «З 2022 року українці надзвичайно багато зробили, щоб пояснити світу, хто ми, коли починаються наші історія й культура, якими є колоніальні причини російської геноцидальної війни і за що ми боремося. Схоже, ще ніколи в нашій історії ми не говорили зі світом так багато і так суб'єктно. Коли мене за кордоном у культурних спільнотах запитують, як сьогодні можна допомогти українській культурі, я говорю, що насамперед ця допомога проявляється у підтримці української армії, а другий мій запит — будь ласка, перекладайте українські книжки. Це найдієвіший механізм розповіді про те, що ми проживаємо сьогодні, і водночас — показати тяглість та тривалість нашої культури, яку

намагалася (і продовжує намагатися) знищити й приховати імперія» [17].

Т. Терен стисло та змістовно описує досвід своїх дідуся та бабусі, які були остарбайтерами у Третьому Райху. Тяжка робота, загроза смерті, а водночас — спостереження європейського життя. І побачена «тихе» опонування частини німців нацизму — «бабуся весь час згадувала літніх німців, які підготовували остарбайтерів і приносили їм одяг» [17]. А в Німеччині ж була карткова система! Власне, такий досвід є і в нашій сім'ї, у маминих родичів. Під Новомосковськом був військовий аеродром. Коли там базувалися винищувачі, то маминих родичів із малими дітьми не тільки вигнали з хати, а й постійно погрозували вбити — бо то були молоді пілоти, недавно з лав «гітлерюгенду». А потім фронт просунувся на схід, з аеродрому стали літати бомбардувальники, льотний склад в основному був старшим, пілоти прийшли з цивільної «люфтвафзи». Ситуація змінилася. Дозволили побудувати нормальне житло на тому ж подвір'ї, де в хаті квартирували льотчики. Останні ділилися своїми пайками, а дітей пілоти пригощали шоколадом — водночас вилітаючи бомбити інших дітей і їхніх батьків.

Та повернімося до тексту Т. Терен. «...Навіть у тих страшних умовах німецьких таборів і бараків вони [дідуся і бабуся — С.Г.] встигли побачити інший світ, і у тих історіях, на яких я виростала, завжди звучало, що у нас іще так багато роботи попереду, щоб досягти того рівня життя. Мого дідуся, який понад усе любив землю, вмів на ній будувати і вирощувати, захоплювала працьовитість німців, продуманість їхніх будинків і їхня практичність (особливо той факт, що у них на тоді вже була консервація, а в Радянському Союзі ще ніхто й не знав про металеві кришки). Бабуся говорила про красивий одяг, затишні сади біля будинків і рівні ділянки полуніці на їхніх подвір'ях. "Німці жили тоді так, — казав дідуся, — як ми живемо тепер". "То був рай порівняно з Україною", — додавала бабуся» [17]. І висновок із цього сюжету: «...Навіть цього страшного один раз побаченого світу, цієї можливості знати й порівнювати вистачило для того, щоб вони ніколи в розмовах зі мною не захоплювалися комунізмом і "радянським раєм". У такий дивовижний спосіб історії двох українських остарбайтерів прирівняли для мене нацизм і комунізм — і вони вплинули на мене більше за всі книжки, які я прочитаю згодом. Бо найважливіше в них було те, що особиста історія, українська і світова, були єдиним цілим, а не роздробленими частинами, чого кілька століть добивалася російська і потім радянська пропаганда» [17]. Так, справді. У мого дідуся якось проходилося: «Якби Гітлер був трохи розумнішим, усе би скінчилося за кілька місяців». Тоді — у 1970-х — я його не зрозумів. У симпатіях до Гітлера його не можна було запідозрити — капітан Червоної армії, член ВКП(б), у 1941 році потрапив у «київський котел», вийшов із нього з групою генерал-майора (пізніше — маршала) Баграмяна, отримав поранення під Сталінградом. Але люто ненавидів «кривавого собаку» Сталіна, Кагановича, Молотова, Берію — і дуже поважав Хрущова. «Про війну всі брешуть! І фільми, і книжки, і

мемуари. То було значно страшніше. А як – краще вам не знати». Можливо, потім саме це, коли я побачив, що більшість істориків уже в незалежній Україні не дуже прагне пізнати Другу світову, а годується московськими міфологемами, спонукало зайнятися передісторією та історією цієї війни й Україною у ній.

Але є у статті ще один сюжет, який вимагає подальшої розробки. Мовляв, існують країни, «де російська пропаганда така впливова, що знайомство потрібно починати майже спочатку. З таким відчуттям я їхала минулого року до Південної Африки... [...] Чи можна в країні, яка пережила апартеїд і далі страждає від нерівності й бідності, говорити про колоніальний аспект російської геноцидальної війни? Які аргументи слід добирати, розуміючи, що в цій країні є ті, хто несуть біль і пам'ять колонізованих та позбавлених прав, і ті, які живуть з відчуттям white guilt ("білої провини")?» [17]. Й ось тут починаються проблеми, мало осмислені сучасними українськими дослідниками.

Висловлю власну думку, вільну від надуманої політкоректності. Південна Африка. Білі африканери там мешкають уже понад 350 років, британські колоністи на століття менше. Їхня «провина» полягає в тому, що вони вивели Південноафриканську республіку в двадцятку найпотужніших держав світу, і вона досі живе за набутою інерцією. До речі, білі британці тривалий час встановлювали колоніальний режим на захоплених ними територіях білих же африканерів-бурів. А от «біль і пам'ять колонізованих» втілились у справжню катастрофу з криміналізацією значної частини міст, звідки білі та «кольорові» жителі плюс переселенці з Індії змушені були тікати під тиском «чорного расизму», у найвищий у світі рівень інфікованості СНІД (понад 20% жителів у віці 15-49 років) тощо [26]. Чорношкірі представники племен банту, які становлять абсолютну більшість населення ПАР – теж колонізатори, які знищували аборигенів цих територій. Україна ж там сприймається та буде сприйматися як частина «колективного Заходу» з його white guilt, а Росія – як непримиренний борець за свободу колоніальних народів. Проблема ця має загальний характер – «глобальний Південь» проти «глобальної Півночі» як уособлення колоніалізму, расизму й інших ганджів. При цьому до «глобального Півдня» входять такі давні колоніальні імперії, як Китай (що зараз здійснює геноцид уйгурів) й Іран (Персія). Власне, і Туреччина не позбулася османської колоніальної спадщини (курди). Але чогось ці імперії, як і Росія, не вважаються в умовних «гарвардах» класичними колоніальними державами. Класичні – це ті, що мають заморські території. Ця ідеологема підхоплена деякими знаними українськими дослідниками. Мовляв, «Україна була "неправильною" колонією, тому що Російська імперія та СРСР були "неправильними" імперіями», адже «до класичних імперій слід віднести ті, в яких зазвичай центр та колонії розділені морями та океанами, тому географічно порівняно легко визначити, де колонія, а де метрополія» [8]. Ці автори стверджують, що «сухопутні» імперії (вони називають Османську, Австро-

Угорську й Російську) не є «класичними». Якщо дивитися з «гарвардів» і «кембриджів», це, можливо, так і є. Але якщо дивитися з Києва, то ні. Адже до трьох названих «некласичних» колоніальних імперій слід додати згадані вже мною Китай і Персію (Іран). А як із Німеччиною (що колонізувала лужицькі та польські землі), з Іспанією (яка досі силоміць утримує Каталонію)? Це дві яскраво виражені «напівкласичні» імперії. Та й Росія була теж «напівкласичною», бо мала «заморські» колонії (на Алясці, у Каліфорнії, на Гавайських островах та на Африканському Розі). Іншими словами, варто було б вести мову про два типи класичних колоніальних імперій, і такий підхід істотно збагатив би світові Postcolonial Studies, позбавивши їх зашореності та міфологізованих догм. А ці догми є з наукового погляду чимось абсурдним. Свого часу Микола Рябчук справедливо зазначав: «Західні постколоніальні студії сформувались на базі вивчення традиційних "заокеанських" імперій та їхньої актуальної спадщини. Вони мають дуже істотний, а подеколи й ключовий расовий компонент, який неможливо безпосередньо перенести на українсько-російські стосунки» [13]. Але ж расовий компонент як «дуже істотний» чи «провідний» – це частковий випадок. Японія захопила та зробила своїми колоніями Тайвань і Корею, і тут не було жодних расових відмінностей. Китайські колонії також здебільшого не були населені людьми інших расових типів, як і переважна частина колоній Османської імперії. Лужицькі сорби, поляки та кашуби в расовому плані не відрізнялися від німців, як і колоніальні землі імперії Габсбургів. Ірландія, яка з 1870 року безуспішно домагалася самоврядування (гомрулу), теж була колонією; навіть коли її жителі здобули особисті громадянські права, вони не могли їх реалізувати, отримавши хоча б автономію. Нарешті, північноамериканські колонії, які утворили США і де чисельно домінували переселенці з Англії, змушені були в ході двох воєн за незалежність відбиватися від метрополії. І даремно Рябчук підлаштовувався під «гарварди», пишучи: «Україна, однак, принципово відрізняється від колонізованих країн Азії, Африки та Америки тим, що відмінність між панівною й підлеглою групою мала тут мовнокультурний, а не расовий характер. Чорною шкірою для українців завжди була їхня "рабська", "колгоспна" мова» [14, с. 11]. Яка «чорна шкіра»? Усе значно складніше. Скажімо, головна «відмінність між панівною і підлеглою групою» у значній частині Латинської Америки на початку XIX століття мала не расовий і навіть не мовно-культурний характер; ішлося про апріорі різний статус прибульців з Іспанії у першому поколінні та народжених у колоніях креолів, нехай і з аристократичних родин. І Британія на зламі XIX-XX століть завоювала та перетворила на колонії незалежні бурські республіки теж не за ознакою шкіри чи мови. Втім, догма колоній як «заморських територій» в останні роки вже починає руйнуватися. Якщо десятиліття тому англійська Вікіпедія серед колишніх колоній Росії називала тільки Аляску, Форт Росс (Каліфорнія), Форт Єлизавети (Гавайї), Сагалло (Афри-

канський *Pir*), то зараз з'явилися статті про Кавказький регіон (Північний Кавказ і Закавказзя), Маньчжурію, Казахський степ і Західний Сибір, Далекий Схід (Тихоокеанський регіон), Тяньцзин і Російський Туркестан [23]. Расовий чинник, до речі, тут задіяний як основа колонізації не всюди (Кавказький регіон), але Україна, Польща, Фінляндія, країни Балтії, Бессарабія все ще відсутні у списку. А тим часом ще у другій половині 1920-х років український дослідник Михайло Волобуєв-Артемів створив аргументовану концепцію України як «колонії європейського типу» серед низки інших подібних колоній Російської імперії [2]. Тож Україні є що запропонувати світові і в цьому сенсі.

Підемо далі. Богдана Романцова у своєму есеї описує начебто прості речі: зміну свого сприйняття закордону й України з розвитком подій і з власним дорослішанням. І виводить на дуже серйозну проблему. «...На зустрічі з одним сучасним поетом у Фландрії я розповідала йому про підлив росіянами Каховської ГЕС і велику воду, що несе смерть. Він тоді на мить засумнівався у моїх словах, звісно, без жодного наміру образити, мовляв: "А раптом це спецоперація ваших? Ви точно знаєте, що це росіяни? Я чув різні версії"» [15]. Ось так. «Різні версії», «не все однозначно», «вислухати обидві сторони», одне слово, «п'ять хвилин для Гітлера, п'ять хвилин для єврея», як афористично сформулював домінуючий на Заході підхід до подій французький філософ Філіп де Лара. І при цьому обидві сторони вважаються рівнозначними. Авторка пише: «...мені стало страшно: якщо цей європейський поет, такий відкритий і розумний, не вірить мені — як переконати решту? [...] Які слова треба прокричати, аби тобі повірили?» [15].

Аналітикиня Катерина Зарембо формулює декілька констатацій щодо українського буття: «Давайте по-чесному: для держави Україна бути у світі сьогодні — це вже досягнення. [...] Ми є. Україна існує як незалежна і суверенна держава, відновивши державність 1991 року. Вона не впала ані 2014-го, маючи усього шеститисячну армію, ані 2022-го, коли Росія і Захід давали нам три дні. Ми навіть маємо партнерів. Щоправда, партнери, як наочно і майже щоденно доводять Сполучені Штати, не вічні. Американський холодний душ вкотре нагадує: ми можемо розраховувати виключно на самих себе» [9]. Як на мене, маємо полісемантичне твердження: чи то партнерство з боку США не вічне, чи то самі Штати не вічні. Не знаю, що хотіла сказати аналітикиня, проте вийшло точно. Зарембо продовжує: «Бути у світі — значить, бути дорослим: бачити далі, аніж найближчі кілька років чи в межах одного політичного циклу; брати відповідальність на себе; бути самозарадними. Ми більше не можемо дозволити собі політичної короткозорості й мусимо пояснювати це тим іншим державам, які обирають жити в ілюзії того, що бездіяльність або умиротворення агресора може сприяти миру та стабільності. [...] Роль світової Кассандри для України ще не вичерпана, це стосується не тільки російського імперіалізму» [9]. Влучно і вчасно. Тільки ж, як

відомо, Кассандру троянці не послухали, і Троя загинула. Чи принципово змінився світ із того часу?

«Бути у світі — це також значить залишатися демократією. [...] Коли такий великий і потужний гравець, як США, самоусувається зі світового протистояння правил проти безправ'я, цінностей проти грошей та совісті проти цинізму, простір демократії у світі зменшується. А отже, маємо особливо пильно плекати його там, де він зберігається, позаяк це єдиний простір, у якому Україна може розраховувати на буття...» [9]. Тільки ж щонайменше дві проблеми: Іван Дзюба своїм тихим, розважливим голосом любив повторювати: демократія та громадське самоврядування — це дуже добре і правильно, якщо існує демос і громада. А якщо їх немає чи вони зникаючі меншість? (І це стосується не тільки України). І друге: досвід останніх років доводить, що європейська демократія, якщо хоче вижити, повинна мати ракети з ядерними боєголовками, націленими як на Москву, так і на Вашингтон. Тоді, і тільки тоді з нею рахуватимуться всі. «Хай мовчать Америки й Росії», як писав поет.

Поетка та перекладачка Анна Грувер написала дуже жорсткий і навіть жорстокий есей під назвою «Цензура болю». Починає вона його так: «Передивляючись документальні кадри з краківського ґетто часів Другої світової, я незмінно наштотувалася на усмішки ув'язнених, теж закуті у ґрати цієї автоматичної розгубленої людської реакції. Знаєте — цей інстинкт: усміхнутися на камеру. Так вони йшли в туман смерті: увіковічені з усмішкою на вустах, часто вже нагадуючи власні тіні та скелети. Ішли з попелом і залишали нам — двадцятому, а пізніше й двадцять першому століттям — цю усмішку смерті, розгадати яку складніше, ніж розгадати Джоконду» [20]. І перекидає звідти місток до сьогодення: «Тепер, у нинішніх наших документальних фільмах про війну де-не-де можна натрапити на цю розгублену, інстинктивну усмішку. Ця мить: я в кадрі, найімовірніше, на одну-єдину секунду. [...] ...Подивися на нас, світе, на нас зраних і балансуючих на колючому дроті неіснування й існування, подивися на нас — і в останню мить ми до тебе усміхнемося» [20].

І висновок: «Світ надто довго заколисував себе розкішшю не знати про війни, які тривають. Світові зручніше бути нажаханим минулими війнами, старими кошмарами: тими, які (так світові здається) надійно замкнені в шафі й уже не вирвуться на свободу.

Але це лише ілюзія.

Старі жахи звільнені, і вони знову стукають у ваші серця. Поки сплять діти, міста, мости, море і старі костели. Десь усередині б'ють дзвони. Відбивають не годину, а кажуть: прокидайся, світе, дитинство закінчується» [20].

І справді: досі лунає у «великому» світі «Ніколи більше». Але те «ніколи» вже понад 11 років як перекреслене, ба, навіть раніше, коли Європою вільно помчали байкери російського фюрера під гаслом: «Можемо повторити».

А ще серед опублікованих уже текстів — есей письменниці та перекладачки Ярини Груші, яка понад

10 років живе в Італії та намагається зробити якомога більший внесок у подолання російських нарративів, які досі домінують у тамтешньому суспільстві [16], есей редакторки Оксани Форостині про те, що «наша величезна неусвідомлена перевага в тому, що у нас нема за плечима ери розквіту, ми не маємо з тугою дивитися у минуле. Наша доба героїв — це тут і тепер» [3], нарешті, есей філософині Ольги Мухи про людей, які живуть на окупованій рашистами території, про поводження у полоні та про способи опору окупантам і зусилля для збереження життя [4]. Як на мене, це найбільше дискусійний і суперечливий текст проекту, проте для викладу його основних положень і полеміку з ними потрібна ще одна чимала за обсягом стаття. Втім, є тут і незаперечні констатації, як-от: «У темряві окупації кожен день — це випробування, де страх стає звичним супутником, а надія часом здається недосяжною розкішшю» [4].

Висновки. Українознавство розвивалося і розвиватиметься не лише у формі суто наукових розвідок, а й у традиційній есеїстичній (Є. Маланюк, М. Шлемкевич, Є. Сверстюк та інш.) формі, ігнорувати існування й ефективність якої неприпустимо. Українським інтелектуал(к)ам у цьому сенсі є що сказати *Urbi et Orbi*, водночас і «внутрішній», і «зовнішній» аудиторії. При цьому через призму української культури (включно з соціогуманітарною наукою як її складовою) можна і потрібно показувати світові ті важливі сюжети, які змінять бачення світом як українських проблем, так і своїх власних, тобто істотно змінять загальнокультурні та концептуально-теоретичну оптику осмислення буття. Наразі така діяльність ведеться переважно (чи навіть майже виключно) як інтелектуальне волонтерство, тоді як навіть у воєнний час (можливо, саме у воєнний) туди мають бути спрямовані зусилля державних структур і соціально відповідального бізнесу. Чинне керівництво Українського ПЕНу, сформоване в умовах широкомасштабної війни, адекватно дивиться на проблеми і «називає речі своїми іменами», на відміну від колишнього, деякі дії якого викликали протест і вихід із членства ПЕН ряду знаних інтелектуалів.

Загалом же тексти авторок, зібрані у цій фокус-темі, відповідають чи не головному об'єктивно посталому перед українськими інтелектуалами (і не лише перед ними) виклику. Ідеться про вивчення соціально-історичної та політичної міфології російського, і не тільки, тоталітаризму у всіх його видозмінах, про теоретичну деконструкцію та деструкцію цієї міфології як основи буття тоталітарно-колоніальних систем, про розробку практичних заходів щодо нівеляції російського впливу на українську та світову спільноту. В Україні російський «червоний» тоталітаризм і колоніалізм, насаджений ззовні, не тільки нищили мільйони людей, а й намагалися перетворити вцілілих на «хохлів» і «малоросів». А у світі (особливо у колишньому «третьому світі») імпринтинг рашистської міфології на ґрунті гіпертрофованих за останні десятиліття років на Заході толерантності та політкоректності, вилився у фактичну відмову від класичного

західного ж теоретичного арсеналу, який давав змогу бачити реальне лице новітнього фашизму. У числі забутого — і давнє спостереження Вінстона Черчилля, яке залишається в силі: «Маючи чималий досвід спілкування з нашими російськими друзями та союзниками під час війни, можу вас запевнити, що немає нічого іншого, чим би вони так захоплювалися, як сила, і немає нічого іншого, що б вони зневажали так, як слабкість, особливо військову слабкість» [27]. Так, особливо військову, але і соціокультурну теж. Наразі українським інтелектуалам варто, зокрема, постійно нагадувати світові про його ж концептуальні досягнення, які надаються не до університетських розумових ігрищ, а до суспільної практики, соціокультурної та політичної.

1. Бути у світі: Український ПЕН оголосив фокус-тему 2025 року. URL: https://pen.org.ua/buty-u-sviti-ukrayinskyj-pen-oholosyv-fokus-temu-2025-roku?fbclid=IwY2xjawHbbwVleHRuA2F1bQlXMAABHbA_RTqxyfqMTwK4g9JeLNtNjx9kPywm0fG6s8Q7vrALVDy43vC4IWHddA_aem_M7osp4zWIDL0WDHXrffPkW

2. Волобуєв Михайло. До проблеми української економіки. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/>

3. Глобальна моя Україна: Оксана Форостина про те, чому найкращі українці — це наші сучасники і сучасниці. URL: <https://suspilne.media/culture/1026923-globalna-moa-ukraina-oksana-forostina-pro-te-comu-najkrasi-ukrainci-ce-nasi-sucasniki-i-sucasnici/>

4. Голоси окупації: Ольга Муха про "окуповане населення" та силу людей. URL: <https://suspilne.media/culture/979893-golosi-okupacii-olga-muha-pro-okupovane-naselenna-ta-silu-ludej/>

5. Грабовська І. Актуальність дослідження консолідаційних процесів українства доби постколоніалізму. *Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія*. Київ: Міленіум, 2018. С. 15–38.

6. Грабовський С. Проблема можливості діалогу і взаєморозуміння з «руським миром». *Українознавчий альманах*. Випуск 30. К.: «Міленіум», 2022. С. 35–43. URL: <https://ukralmanac.knu.ua/index.php/ua/article/view/451>

7. Грабовський С. Тоталітарна суспільно-історична міфологія у контексті проблем національної інтеграції. *Національне уявне як чинник соціальної інтеграції: Монографія*. К.: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2025. С. 299–395. URL: https://drive.google.com/file/d/1NQLPRjHAQm_UfV3RqrOt341US8vYZQJc/view

8. Грицак Ярослав, Шаповал Юрій. Чи була Україна російською колонією? URL: <https://uamoderna.com/history/chy-bula-ukraina-rosiyskoiu-koloniieiu/>

9. Дорослі — це ми: Катерина Зарембо про чотири запоруки, без яких буття у світі під загрозою.

URL: <https://suspilne.media/culture/992837-dorosli-ce-mi-katerina-zaremba-pro-cotiri-zaporuki-bez-akih-butta-u-sviti-pid-zagrozou/>

10. Мости замість стін, або Що об'єднує українців? Львів: Вид-во «Старого Лева». 2020, 144 с.

11. Політична релігія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%8F

12. Пономарьов Віталій. Мури та мости. URL: <https://pen.org.ua/mury-ta-mosty>

13. Рябчук Микола: Я не стверджую, що ми приречені на «холодну» чи, ще гірше, «гарячу» громадянську війну. URL: https://zaxid.net/mikola_ryabchuk_ya_ne_stverdzhuu_s_hho_mi_prirecheni_na_holodnu_chi_shhe_girshe_garya_chu_gromadyansku_viynu_n1127321

14. Рябчук Микола. Постколоніальний синдром. Спостереження. К.: "К.І.С.", 2011. 240 с.

15. Слухати, говорити і знову слухати: есей Богдани Романцової на фокус-тему "Бути у світі" від PEN Ukraine. URL: <https://suspilne.media/culture/929329-sluhati-govoriti-i-znovu-sluhati-esej-bogdani-romancovoi-na-fokus-temu-buti-u-sviti-vid-pen-ukraine/>

16. Створити впізнаваний образ українця — письменниця, перекладачка та культурна менеджерка Ярина Груша. URL: <https://suspilne.media/culture/974913-stvoriti-vpiznavanij-obraz-ukrainca-pismennica-perekladacka-ta-kulturna-menedzerka-arina-grusa/>

17. Так багато роботи попереду: Тетяна Терен про те, чому важливо розуміти інших, аби розуміли нас. URL: <https://suspilne.media/culture/1004977-tak-bagato-roboti-poperedu-tetana-teren-pro-te-comu-vazlivo-rozumiti-insih-abi-rozumili-nas/>

18. «Треба вчитися мистецтву перекладу самих себе»: вступний есей Володимира Єрмоленка до фокус-теми ПЕН "Бути у світі". URL: <https://suspilne.media/culture/913981-treba-vcitisa-mistectvu-perekladu-samih-sebe-esej-volodimira-ermolenka-buti-u-sviti/>

19. Українська література — зброя проти ментальних вірусів: есей Оксани Луцишиної. URL: <https://suspilne.media/culture/1021147-ukrainska-literatura-zbroja-proti-mentalnih-virusiv-esej-oksanicisinoi/>

20. «Цензура болю»: Анна Грувер для проєкту «Бути у світі». URL: <https://suspilne.media/culture/950453-cenzura-bolu-anna-gruver-dla-proektu-buti-u-sviti/>

21. Anne Applebaum. The New Rasputins. Antiscience mysticism is enabling autocracy around the globe. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2025/02/trump-populist-conspiracism-autocracy-rfk-jr/681088/>

22. Authoritarianism. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/authoritarianism>

23. Category: Former Russian colonies. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Former_Russian_colonies

24. Opinion: Trump's praise of dictators tells us all we need to know. Opinion by Ruth Ben-Ghiat. URL: <https://edition.cnn.com/2024/03/14/opinions/trump-dictators-putin-xi-erdogan-ben-ghiat>

25. Snyder Timothy. The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. *The New York Times Magazine*. 22 April 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html>

26. South Africa. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/South_Africa

27. Winston Churchill's Iron Curtain Speech, Fulton, MO. URL: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/sinews-of-peace-iron-curtain-speech.html>

References

1. *Buty u sviti: Ukrayins'kyy PEN oholosyv fokus-temu 2025 roku* [Being in the World: Ukrainian PEN Announces Focus Theme for 2025]. URL: https://pen.org.ua/buty-u-sviti-ukrayinskyj-pen-oholosyv-fokus-temu-2025-roku?fbclid=IwY2xjawHbbwVleHRuA2FibQIxMAABHbA_RTqxyfQMTwK4g9JeLNtNjX9kPywm0fG6s8Q7vrALVDy43vC4IWHddA_aem_M7osp4zWIDL0WDHXrffPkw (in Ukrainian).

2. Volobuyev Mykhaylo. *Do problemy ukrayins'koyi ekonomiky* [To the problem of the Ukrainian economy]. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/> (in Ukrainian).

3. *Hlobal'na moya Ukrayina: Oksana Forostyna pro te, chomu naykrashchi ukrayintsi – tse nashi suchasnyky i suchasnytsi* [My Global Ukraine: Oksana Forostyna on why the best Ukrainians are our contemporaries]. URL: <https://suspilne.media/culture/1026923-globalna-moa-ukraina-oksana-forostyna-pro-te-comu-najkrasi-ukrainci-ce-nasi-sucasniki-i-sucasnici/> (in Ukrainian).

4. *Holosy okupatsiyi: Ol'ha Mukha pro "okupovane naseleण्या" ta sylu lyudey* [Voices of the Occupation: Olga Mukha on the "occupied population" and the power of the people]. URL: <https://suspilne.media/culture/979893-golosi-okupacii-olga-muha-pro-okupovane-naseleण्या-ta-silu-ludej/> (in Ukrainian).

5. Hrabovska I. (2018). *Aktualnist doslidzhennia konsolidatsiinykh protsesiv ukrainstva doby postkolonializmu* [The relevance of the study of consolidation processes of Ukrainianism in the postcolonial era]. *Konsolidatsiia ukrainstva v postkolonialnyi dobu: monohrafiia*. Kyiv: Milenium. Pp. 15–38. (in Ukrainian).

6. Hrabovs'kyy S. (2022). *Problema mozhyvosti dialohu i vzayemorozuminnya z «russkym myrom* [The problem of the possibility of dialogue and mutual understanding with the "Russian world"]. *Ukrayinoznavchyy*

al'manakh. Vypusk 30. K.: «Milenium». Pp. 35–43. (in Ukrainian).

7. Hrabovskyy S. (2025). *Totalitarna suspil'no-istorychna mifolohiya u konteksti problem natsional'noyi intehratsiyi* [Totalitarian socio-historical mythology in the context of problems of national integration]. *Natsional'ne uyavne yak chynnyk sotsial'noyi intehratsiyi: Monohrafiya*. K.: Instytut filosofiyi imeni H.S. Skovorody NAN Ukrayiny. Pp. 299–395. URL: https://drive.google.com/file/d/1NQLPRjHAQm_UfV3RqOt341US8vYZQJc/view (in Ukrainian).

8. Hrytsak Yaroslav, Shapoval Yuriy. *Chy bula Ukrayina rosiys'koyu koloniyeyu?* [Was Ukraine a Russian colony?]. URL: <https://uamoderna.com/history/chy-bula-ukraina-rosiyskoiu-koloniiei/> (in Ukrainian).

9. Dorosli — tse my: *Kateryna Zarembo pro chotyry zaporuky, bez yakykh buttya u sviti pid zahrozoyu* [Adults are us: Kateryna Zarembo on four keys without which existence in the world is at risk]. URL: <https://suspilne.media/culture/992837-dorosli-ce-mi-katerina-zarembo-pro-cotiri-zaporuki-bez-akih-butta-u-sviti-pid-zagrozou/> (in Ukrainian).

10. *Mosty zamist' stin, abo Shcho ob'yednuye ukrayintsiv?* [Bridges instead of walls, or What unites Ukrainians?]. (2020).. Vyd-vo Staroho Leva. 144 p. (in Ukrainian).

11. *Politychna relihiya* [Political religion]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%8F (in Ukrainian).

12. Ponomar'ov Vitaliy. *Mury ta mosty* [Walls and bridges]. URL: <https://pen.org.ua/mury-ta-mosty> (in Ukrainian).

13. *Ryabchuk Mykola: Ya ne stverdzhuyu, shcho my pryrecheni na «kholodnu» chy, shche hirshe, «haryachu» hromadyans'ku viynu* [Ryabchuk Mykola: I am not saying that we are doomed to a "cold" or, worse, a "hot" civil war]. URL: https://zaxid.net/mikola_ryabchuk_ya_ne_stverdzhuyu_s_hho_mi_pryrecheni_na_holodnu_chi_shhe_girshe_garya_chu_gromadyansku_viynu_n1127321 (in Ukrainian).

14. Ryabchuk Mykola. (2011). *Postkolonial'nyy syndrom. Sposterezheniya* [Postcolonial syndrome. Observations]. K.: "K.I.S.". 240 p. (in Ukrainian).

15. *Slukhaty, hovoryty i znovu slukhaty: esey Bohdana Romantsovoyi na fokus-temu "Buty u sviti" vid PEN Ukraine* [Listen, speak, and listen again: an essay by Bohdana Romantsova on the focus topic "Being in the World" from PEN Ukraine]. URL: <https://suspilne.media/culture/929329-sluhati-govoriti-i-znovu-sluhati-esej-bogdani-romancovoi-na-fokus-temu-buty-u-sviti-vid-pen-ukraine/> (in Ukrainian).

16. *Stvoryty vpiznavanny obraz ukrayintsya — pys'mennytsya, perekladachka ta kul'turna menedzherka Yaryna Hrusha* [To create a recognizable image of a Ukrainian — writer, translator and cultural manager Yaryna Hrusha]. URL:

<https://suspilne.media/culture/974913-stvoriti-vpiznavanij-obraz-ukrainca-pismennica-perekladachka-ta-kulturna-menedzherka-arina-grusa/> (in Ukrainian).

17. *Tak bahato roboty poperedu: Tetyana Teren pro te, chomu vazhlyvo rozumity inshykh, aby rozumily nas* [So much work ahead: Tetyana Teren on why it is important to understand others so that they understand us]. URL: <https://suspilne.media/culture/1004977-tak-bahato-roboti-poperedu-tetana-teren-pro-te-comu-vazlyvo-rozumity-insih-abi-rozumili-nas/> (in Ukrainian).

18. «*Treba vchytysya mystetstvu perekladu samykh sebe*»: *vstupnyy esey Volodymyra Yermolenka do fokus-temy PEN "Buty u sviti"* [We must learn the art of translating ourselves": introductory essay by Volodymyr Yermolenko to the PEN focus theme "Being in the World"]. URL: <https://suspilne.media/culture/913981-treba-vchytysya-mystetstvu-perekladu-samih-sebe-esej-volodimira-ermolenka-buty-u-sviti/> (in Ukrainian).

19. *Ukrayins'ka literatura — zbroya proty mental'nykh virusiv: esey Oksany Lutsyshynoyi* [Ukrainian Literature — Weapon Against Mental Viruses: Essays by Oksana Lucyshyna]. URL: <https://suspilne.media/culture/1021147-ukrainska-literatura-zbroa-proti-mentalnih-virusiv-esej-oksani-lucisinoi/> (in Ukrainian).

20. «*Tsenzura bolyu*»: *Anna Hruver dlya projektu «Buty u sviti»* [Censorship of Pain: Anna Hruver for the project "To Be in the World"]. URL: <https://suspilne.media/culture/950453-cenzura-bolu-anna-gruver-dla-proektu-buty-u-sviti/> (in Ukrainian).

21. Anne Applebaum. *The New Rasputins*. Antiscience mysticism is enabling autocracy around the globe. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2025/02/trump-populist-conspiracism-autocracy-rfk-jr/681088/>

22. Authoritarianism. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/authoritarianism>

23. Category: Former Russian colonies. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Former_Russian_colonies

24. Opinion: Trump's praise of dictators tells us all we need to know. Opinion by Ruth Ben-Ghiat. URL: <https://edition.cnn.com/2024/03/14/opinions/trump-dictators-putin-xi-erdogan-ben-ghiat>

25. Snyder Timothy (22 April 2022). *The War in Ukraine Has Unleashed a New Word*. *The New York Times Magazine*. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html>

26. South Africa. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/South_Africa

27. Winston Churchill's Iron Curtain Speech, Fulton, MO. URL: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/sinews-of-peace-iron-curtain-speech.html>

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.7>
УДК 94(477.54) "1939/1945":130.2

Роман ДОДОНОВ
доктор філософських наук, професор,
директор НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-1598-499X
Email: roman.dodonov@knu.ua

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ, НАЦІОНАЛЬНА ОБРАЗА ТА ЦИКЛІЧНЕ НАСИЛЛЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу культурно-історичних та соціально-психологічних факторів, що призвели до російсько-української війни. На підставі концепції циклічного насилля розкривається роль культурної пам'яті в обґрунтуванні «національної образи». Простежується динаміка уявлень сутності культурної пам'яті та змісту війн пам'ятей в сучасних російсько-українських відносинах. Українознавчий підхід до проблеми граничного загострення російсько-українських відносин передбачає розгляд подій після 24 лютого 2022 року лише як чергового епізоду більш тривалого історичного протистояння України експансіоністським прагненням росіян асимілювати українців як націю. Іншими епізодами цієї віковичної боротьби є рейди ОУН-УПА, визвольні змагання українського народу 1917–1921 років, зокрема проголошення УНР, Крути, Українська держава Скоропадського, Директорія, а ще раніше – Емський указ, Валувський циркуляр, зруйнування Січі, Батурина і Чигирин, Руїна, коли російський царат порушив умови Переяславської угоди і розпочав асиміляцію українців. Щоразу, коли протистояння переходить у «гарячу фазу», культурна пам'ять українців реанімує образи національних героїв минушини. Зміст культурної пам'яті, психічні травми попередніх війн, зокрема Другої світової, національний ресентимент росіян підживлюють рецидиви насильства, що підпорядковується циклічним закономірностям. Ірраціональне поєднання картин різних історичних періодів, спрямованих на демонізацію українських воїнів, маскує справжні мотиви росіян. Псевдообраз на Україну, що начебто зрадила пам'ять дідів, які віддали своє життя за свободу і незалежність радянської Батьківщини, багато в чому сконструйована путінською пропагандою і насправді не віддзеркалює життєво значущих і актуальних потреб громадян XXI ст. Проте вона виконує важливу мобілізаційну функцію і здатна швидко викликати у «розігрітому» соціумі священний гнів.

Ключові слова: Україна, культура, соціальна психологія, культурна пам'ять, національна образа, комеморативні практики, війни пам'ятей, концепція циклічного насилля.

Roman DODONOV
Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Director of Research Institute of Ukrainian Studies
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: CULTURAL MEMORY, NATIONAL RESENTMENT, AND CYCLIC VIOLENCE

Abstract. The article is devoted to the analysis of cultural-historical and socio-psychological factors that led to the Russian-Ukrainian war. On the basis of the concept of cyclical violence, the role of cultural memory in substantiating "national resentment" is revealed. The dynamics of ideas about the essence of cultural memory and the content of memory wars in modern Russian-Ukrainian relations is traced. The Ukrainian studies approach to the problem of the extreme aggravation of Russian-Ukrainian relations involves considering the events after February 24, 2022, only as another episode of a longer historical confrontation of Ukraine with the expansionist desire of the Russians to assimilate Ukrainians as a nation, deprive them of their statehood and dissolve them in the imperial space. Other episodes of this everlasting struggle are the OUN-UPA raids, the liberation struggles of the Ukrainian people in 1917–1921, in particular, the proclamation of the Ukrainian National Republic, Kruty, the Ukrainian State of Skoropadskyi, the Directorate, and even earlier – the Ems Ukaz (decree), the Valuev Circular, the destruction of Sich, Baturyn and Chyhyryn, Ruin, when the Russian tsar violated the terms of the Pereiaslav agreement and began the assimilation of Ukrainians. Every time the confrontation reaches a "hot phase", Ukrainians' cultural memory revives the images of the national heroes of the past. The content of cultural memory, mental traumas of previous wars, in particular World War II, and the national resentment of Russians fuel relapses of violence subject to cyclical patterns. The irrational combination of pictures from different historical periods, aimed at demonising Ukrainian soldiers, masks the true motives of the Russians. The pseudo-image of Ukraine, which seems to have betrayed the memory of grandfathers who gave their

lives for the freedom and independence of the Soviet Motherland, is largely constructed by Putin's propaganda and does not actually reflect the vital and urgent needs of citizens of the 21st century. However, it performs an important mobilisation function and is capable of quickly turning on holy anger in a "heated" society.

Keywords: *Ukraine, culture, social psychology, cultural memory, national resentment, commemorative practices, memory wars, concept of cyclical violence.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, черговий виток ескалації якої розпочався після президентських виборів у США, має багато вимірів: геополітичний, економічний, постколоніальний, олігархічний тощо. Автори, що репрезентують зазначені підходи для аналізу подій, виходять із відповідних методологій та вказують на різні причини війни. Важливе місце в такому аналізі належить суспільній психології, оскільки соціально-психологічний вимір є хоч і не причиною, але тим тлом, що суттєво вплинув на розгортання конфлікту.

Українознавчий підхід до проблеми граничного загострення російсько-українських відносин передбачає розгляд подій після 24 лютого 2022 року лише як чергового епізоду більш тривалого історичного протистояння України експансіоністським прагненням росіян асимілювати українців як націю, позбавити їх державності та розчинити в імперському просторі. Початок такого протистояння не пов'язують ані з 2014-м, тобто з Революцією Гідності й анексією Криму, ані з 2004-м, тобто з Помаранчевим майданом, ані з 1991-м, тобто розпадом СРСР. Іншими епізодами цієї віковичної боротьби є рейди ОУН-УПА, визвольні змагання українського народу 1917–1921 років, зокрема проголошення УНР, Крути, Українська держава Скоропадського, Директорія, а ще раніше – Емський указ, Валуєвський циркуляр, зруйнування Січі, Батурин і Чигирин. Ба більше, своїм корінням воно сягає часів Богдана Хмельницького та Руїни, коли російський царат порушив умови Переяславської угоди і розпочав асиміляцію українців. Щоразу, коли протистояння переходить у «гарячу фазу», культурна пам'ять українців реанімує образи національних героїв минувшини.

Будь-яка війна не виникає на порожньому місці, у неї завжди є передумови – реальні або уявні факти, що стають предметом для обговорення, суперечок, переконань і, врешті-решт, спонукають до дій. Обговорення цих фактів породжує суспільно-політичний дискурс, що, не в останню чергу, виконує мобілізаційну функцію, мотивуючи потенційних учасників війни до дії. Ще до того, як комбатанти відкривають вогонь, в «мирному» експертному середовищі точаться палкі суперечки в комеморативній площині – справжні «війни пам'ятей». Про що б не сперечались опоненти, їхня аргументація завжди пролонгована в минуле, звідки, власне кажучи, і рекрутується більшість аргументів. Отже, проблема полягає в тому, що мотиви насильницьких дій впливають не з сьогодення, не з безпосередньої реальності, а з умоглядних оцінок історичного минулого. І росіяни, і українці шукають виправдання своїм вчинкам в образах, злочинах і несправедливостях, які були раніше скоєні, вже не щодо самих опонентів, а до їхніх предків. Обираючи з культурної пам'яті найбільш яскраві,

болісні та емоційно забарвлені епізоди, вони розтрапляють бажання помститися, тим самим відчужуються один від одного, укріплюються у власних переконаннях, переймаються ненавистю та злобою до Іншого. Культурна травма (відчуття приниження, пам'ять про втрати національної спадщини, людські жертви, прагнення помсти) є тим символічним ресурсом, що передається наступним поколінням, які знов і знов будуть намагатися відновити історичну справедливість.

При цьому подібні диспути відбуваються за однаковою схемою: якщо хтось апелює до культурних втрат минулого року, то його опонент тут же згадає, що ті події були наслідком інших подій, що відбувались раніше. Тоді перший співрозмовник переносить дискурс ще далі у минуле, наприклад, в масштабах десятиріччя, на що опонент відшукує ще старіші факти – і так до безкінечності. Виникає ілюзія, що достатньо знайти останній, найвагоміший та найпереконливіший аргумент – і перемога в кишені. Розмова йде по колу, цикли причинно-наслідкових ланок в аргументації повторюються, все більше занурюючись в історію. Здавалося б, із позицій логіки циклічності аргументів не сприяє раціональному умовиводу, але з позицій психології ніякого парадоксу тут немає, адже у будь-який момент диспутант може розірвати цикл, поставити для себе «крапку» і попросту не сприймати подальші аргументи опонента. Відсутність критичного мислення, порушення причинно-наслідкового та хронологічного зв'язку, небажання сприймати протилежну думку – ось лише деякі ознаки того соціально-психологічного стану, що супроводжує майбутній збройний конфлікт з неминучими насильницькими діями.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. На цю циклічність «війн пам'ятей» звернули увагу соціальні психологи, висунувши концепцію «циклічного насилля», або «насилля, що повторюється». Суть її полягає в тому, що людина, яка хоч раз у житті зазнала або застосовувала до іншого насилля, здатна у майбутньому за сприятливих умов сама вдаватися до насильницьких дій. Насилля породжує насилля. Нанесена особистості психічна травма обумовлює перебудову структури психіки таким чином, що вона визнає насилля найефективнішим способом вирішення всіх проблем.

Концепт циклічного насилля був запропонований Ленор Уокер у 1979 році, він одразу поширився серед практичних психологів, що вивчали шлюбні стосунки, для опису побутового насилля у сім'ї. Кожний цикл включав у себе етап побиття чоловіками своїх жінок, етап тимчасового замирення і каяття, етап рецидивів застосування сили [14; 15; 16].

Згодом методологію циклічного насилля було апробовано на більш масових культурних конфліктах,

включаючи расові, етнічні, конфесійні. Так, Мері Калдор у своїй книзі «Нові та старі війни: організоване насилля в глобальну еру» використовувала її задля пояснення мотивів дій учасників збройних конфліктів у Боснії, Іраку, Афганістані [11]. А Малверн Ламсден підкреслював, що уявна сторона війни може стати несвідомим організуючим принципом, що визначає сприйняття і характер дій людей навіть через покоління після війни. Як емпіричну базу своїх досліджень Ламсден використовував боснійський конфлікт, де зв'язок із подіями Другої світової війни був наочним, адже Югославія втратила тоді 1,6 млн. своїх громадян, з яких 1,3 млн. належали до мирного населення. Збройний конфлікт у Боснії набував найжорстокішого характеру саме в тих районах, де були здійснені масові вбивства часів Другої світової війни. Хорватські психіатри, що працювали із сербськими військовополоненими, встановили тісний зв'язок сучасної поведінки з травмами, обумовленими насиллям під час війни, що давно скінчилася. І хоча Ламсден не виявив закономірності щодо часового періоду циклу насилля, що відтворюється, він констатував, що цей цикл зазвичай зберігається в межах життя одного-двох поколінь, коли існують актуальні спогади про попереднє насилля [12].

Російський етнограф В. Тишков за допомогою концепції циклічного насилля обґрунтував залежність між депортацією чеченців у 1944 році та двома останніми чеченськими війнами [5]. «Травма депортації, – зазначав він, – була одним із найпотужніших засобів психологічної мобілізації як відповідь на насилля, що було здійснене стосовно попереднього покоління» [5, с. 377]. На його думку, головним висновком теорії «насилля, що повторюється», є теза про те, що «війна призводить до особистих травм і соціальної деструкції, що в свою чергу викликають руйнацію багатьох соціальних смислів «нормального життя» і призводять до найсерйозніших психоментальних проблем, а згодом – до нового насилля. У цій ситуації слід говорити не про циклічність, а про спіраль насилля, коли сам акт смерті та відповідної помсти виводить учасника збройних дій з-під контролю як вищих командирів, так і власних попередніх настанов і цілей тих, хто воює» [5, с. 377].

У 2016 році автор цієї статті намагався застосувати концепцію циклічного насилля для аналізу подій на Сході України [2], але дійшов висновку, що населення Донбасу не знало специфічних культурних травм, відмінних від травм, що зазнали інші українці внаслідок Голодомору, сталінських репресій, Другої світової війни тощо. Через це «східноукраїнський конфлікт» мав переважно штучний, сконструйований характер, який використала російська пропаганда для виправдання свого вторгнення в Україну.

Метою статті є визначення ролі «війн пам'ятей» для обґрунтування мотиву циклічного насилля в сучасній російсько-українській війні.

Основна частина. Концепт «культурна пам'ять» останніми роками пройшов відчутну змістовну трансформацію. Він вперше з'явився в працях

Яна та Аляйди Ассман, які запропонували розрізнити в межах змісту названого концепта міметичну пам'ять (тобто діяльність через наслідування), предметну, комунікативну (навчання і набування досвіду через взаємодію з іншими) і, власне, культурну пам'ять, тобто передачу смислів [10, р. 5-7]. «Якщо групі властива культура пам'яті, вона самоідентифікує та самоусвідомлює себе за її допомогою, то виникають «спільноти пам'яті», означення яких фіксуємо у П'єра Нора. Культура пам'яті – це здатність до конструювання смислових і часових «горизонтів суспільства». Прикладом «культури, що пам'ятає» є пам'ять про мертвих, що має здатність створювати спільноту, ідентифікуючи тих, хто увічнює пам'ять... Культурна пам'ять – інституційна і є справою інституційної мнемотехніки. Культурна пам'ять трансформує спогади у символічні фігури («фігури пам'яті»), серед яких науковець називає міф і відтворену історію. Відтворення фігур пам'яті відбувається через обряди і ритуали, в тому числі релігійні, що формує колективну ідентичність» [6, с. 57, с. 59].

Змістовні трансформації відповідного концепту призвели до того, що поняттям «культурна пам'ять» стали називати щось протилежне початковому значенню: не дбайливе збереження в народі спогадів про культурні події, а ідеологічне насадження нового, вигідного чинній владі образу культурних подій минулого. «Політики пам'яті» стають невід'ємною складовою культурного менеджменту, засобом впливу на масову свідомість та ідентичність, джерелом легітимності державних і наддержавних культурних інституцій.

Культурна пам'ять зберігає в колективній свідомості не лише інформацію про культурні досягнення і втрати спадщини в умовах війни, але й узагальнені оцінки того, хто і як позицінував і поводив себе. У дещо спрощеному вигляді такі оцінки формують соціально-етичні координати «герої – злочинці – жертви».

Європейські психологи звернули увагу на те, що індивіди, які пройшли через війни, вимушені докорінно переглянути стратегію власного виживання. Це не лише переусвідомлення базових цінностей, це екзистенційний зсув, результатом якого можуть бути тривалі розлади здоров'я, проблеми з адаптацією до повсякденного життя, труднощі в комунікації, психічні аномалії і т. ін. Активні бойові дії змінюються періодами тиші, перемир'ями, що знов порушуються, приводячи до нового циклу насилля. Кожна з війн завдає тим, хто залишився жити, настільки сильні психотравми, що багато з них вже ніколи не зможуть повернутися до «нормального», тобто довоєнного, стану. При цьому деякі травми мають властивість передаватися наступним поколінням. Як зазначає згаданий вище М. Ламсден, усвідомлення передачі травми через покоління має різні форми: «Хтось стає психологом, який вивчає насилля, а хтось насильником і пацієнтом психолога». Інакше кажучи, у другого після війни покоління вже є вибір і ресурси для власного зцілення.

Це означає, що комеморативні механізми трансляції травматичного культурного досвіду мають не біологічну, а соціальну природу. Психологи не поділяють думку про спадковість психотравм. Останні транслюються насамперед дискурсивними засобами, хоч в окремих випадках фіксується можливість невербальної передачі інформації, що закріплюється в підсвідомому. В ментальності українців навечно закарбувалась травма Голодомору, навіть якщо вони походять із регіонів, де ця трагедія не мала тотальних наслідків. Так само травма війни осіла в стереотипах колективного безсвідомого, навіть якщо це публічно не артикулюється.

Сила сприйняття культурного досвіду попередніх поколінь може варіюватися залежно від індивідуальних властивостей. Так, зокрема, у кожному соціумі завжди існує певний відсоток людей, які свідомо чи підсвідомо обирають агресивну «стратегію помсти» за колишні образи. Ця конфліктогенна категорія громадян частіше за все репрезентована особистостями, схильними до асоціальної, насильницької поведінки. Вони є першими кандидатами на участь у будь-яких конфліктах, де вони зможуть проявити себе у справі відновлення історичної справедливості. Їхня поведінка балансує на межі психопатології і є предметом психоаналізу.

Надмірна акцентуація цієї категорії осіб на мивушині породжує ризик розриву з реальністю, це ознака невротичного синдрому, описаного ще Зигмундом Фройдом. Засновник психоаналізу дійшов висновку, що істеричні хворі страждають на спогади про відомі травматичні переживання. Він проілюстрував їх на прикладах пам'яток Лондона: готичної колони Charing Cross, яку встановив у XIII ст. один з англійських королів на місці зупинки жалобної процесії своєї улюбленої королеви Елеонори, та Монументу Великої пожежі 1666 року, що знищила значну частину міста. Ці пам'ятники є символами спогадів і породжують начебто істеричні симптоми. «Та що ви скажете, – запитує Фройд, – про такого лондонського мешканця, який і тепер стояв би, страждаючи перед пам'ятником поховання королеви Елеонори замість того, щоб бігти у своїх справах, поспішаючи, як того вимагають сучасні умови роботи, або замість того, щоб насолоджуватися власною юною і прекрасною королевою серця? Чи про іншого, який перед Монументом буде оплакувати пожежу свого рідного міста, що відтоді давно вже відбудоване у ще більш блискучому вигляді. Подібно до цих двох непрактичних лондонців поведуться всі істеричні й невротичні не лише тому, що вони згадують болісні переживання, які давно минули, але й тому, що вони ще прив'язані до них з повним афектом; вони не можуть дистанціюватися від минулого і заради нього залишають поза увагою дійсність і майбуття. Така фіксація душевного життя на патогенних травмах є однією з найважливіших рис неврозу, яка має велике практичне значення» [2]. Наші сучасники, зациклені на спогадах про культурні образи і травми, цілком і повністю підпадають під описані Фройдом типи.

До речі, З. Фройд залишив чимало цікавих рефлексій військового насилля і травматичних наслідків війн на психіку особистості. Він констатував прояви людської агресії, садизму як соціальну викривленість, заперечуючи радісні та піднесені почуття, що може викликати війна. Американська дослідниця Оксана Якушко, аналізуючи погляди З. Фрейда на війну та насильство, слушно вказує, що він залишався вірним гуманістичним ідеалам, не сприймаючи доводи своїх колег, які перейшли до нацистського табору, виправдовували антисемітизм і расову теорію.

Українські психоаналітики вже після 2014 року отримали величезне поле для своєї діяльності, що значно розширилося після повномасштабної агресії РФ проти України. Сотні загиблих, тисячі поранених і травмованих, мільйони переселенців, які були вимушені покинути власні домівки і шукати притулку в інших регіонах України чи навіть за кордоном. Війна забрала у них не лише нажите майно, вона позбавила їх сенсу існування. Нанесені війною травми накладаються в підсвідомості на попередній культурний досвід, породжуючи фрустрацію, безпорадність, вбивають надію. Допомога психоаналітика в багатьох випадках здатна повернути людину до життя.

Водночас, серед сучасних «провідних російських психоаналітиків, подібно до періоду нацизму, є відкриті пропагандисти російської військової агресії та її виправдання» [9, с. 18]. Так, наприклад, Оксана Якушко згадує Глеба Напрєєнка, який стверджує, що російсько-українська війна є «перверсивним захопленням росіян», що дає можливість насолоджуватися життям і навіть призводить до «значного аналітичного прогресу». На його думку, війна стала запрошеним усвідомленням меж (або меж насолоди), джерелом психічних обмежень задоволення (своєрідною терапевтичною зустріччю з радістю), управлінням Супер-Его тощо. «Насильство російських військ – вбивства, зґвалтування, вторгнення, бомбардування, катування, казні, вибухи, викрадення, депортації, мародерство, постійні загрози українцям – розглядається повністю символічно, піддається психічній обробці та інтеграції росіянами. У його (Напрєєнка. – Р. Д.) московському психоаналітичному кабінеті, так само як і в інших новітніх психоаналітичних працях, які він цитує, війна пропонує російським аналізандам «щось цілюще», оскільки в обличчі «турбуючої безглуздості війни» російські аналізанди, нарешті, можуть орієнтуватися на більш глибокий зміст свого життя» [9, с. 18].

Інший приклад – відомий російський психоаналітик М. Решетніков, який наполягає, що «толерантність» та «інтернаціоналізм» є хибними підходами, оскільки те, що має формувати «національну» психологію, – це її національна «культурна традиція». В його працях «українці зображуються як жертви свого нерозвиненого політичного та культурного оточення, яке повернуло їх до постійного фашизму (тобто вічного «нацизму»). Вміло перекинувши історію фактичних політичних співпраць і домовленостей між Росією та нацистською Німеччиною в пакті Молотова–Ріббентропа 1939 року між Сталіним і Гітлером, які

привели до насильницької окупації Росією не тільки країн Балтії, але і Західної України до того, як нацистська Німеччина та Радянська Росія разом атакували Польщу, Решетников відкидає століття боротьби українців проти російської насильницької агресії та імперської окупації як «психологічне явище», яке, за його словами, призводить до «регресії великої соціальної групи [українців]» [13, р. 109]. Відкидаючи російські злочини та стверджуючи, що і росіяни страждали, він приходять до висновку, що національності, які активно боролися проти російської колоніальної окупації та насильства, марковані лише «історичними скаргами, які більше мають інтранаціональний (внутрішньородинний) характер» разом із «міжетнічними проєкціями», що, на його думку, призводить до «пострадянського поширення антиросійства» [13, р. 110].

Судячи з тієї ненависті до української культури у всіх її проявах, яку щодня демонструють російські військові з садистсько-некрофільською готовністю руйнувати, вбивати і катувати за українську мову, книжки, пісні, російські психоаналітики втрачають можливості значного розширення своєї практики за рахунок лікування чи принаймні аналізу психопатологій співвітчизників у погонах. Обдурені власною пропагандою росіяни також «живуть спогадами», втім їхній досвід циклічного насилля, як свідчить період роздільного існування РФ та України після 1991 року, є набагато травматичнішим. Окрім спільної для всіх радянських людей травми Другої світової війни, Афганістану, росіяни мають на своєму «рахунку» численні конфлікти Придністров'я, Нагірного Карабаху, Абхазії, Південної Осетії, дві чеченських війни, російсько-грузинську війну 08.08.08. Із урахуванням сказаного масштаб психотравм, нанесених попередніми війнами, на які нашаровується прагнення насильницького вирішення нагальних проблем, у росіян має бути набагато значнішим за українські відповідники.

Як завжди, коли ми маємо справу із безсвідомим, суто свідомі, раціональні аспекти психіки відступають на другий план. Їх потрібно відшукувати під завалами «архетипів і символів», «тотемів і табу» та інших складових міфологічного світосприйняття. Тому важко собі уявити раціональний аналіз претензій росіян до українців, що призвів до війни. Скоріше це буде фрагментарний і безкінечний перелік узагальнених образ, що далеко не завжди ґрунтується на історичних фактах. При цьому аргументи, що наводяться, підбираються довільно, часто вириваються з загальнокультурного контексту і отримують нову інтерпретацію.

Даремно було б шукати в цих аргументах суворий хронологічний порядок чи принаймні причинно-наслідковий зв'язок. Коли російський чиновник, звертаючись до сім'ї загиблого в Україні російського солдата, говорить, що це «найбільш правильна смерть – загинути, захищаючи Батьківщину», він абсолютно не рефлексує з приводу того, що в цій війні росіяни не є захисниками, вони самі напали на незалежну країну, а тому є агресорами і окупантами.

Спроби викривити ситуацію та виставити росіян захисниками вписуються в маніпулятивну стратегію російської пропаганди, котра намагається надати хоч якийсь раціональний обґрунтування причин війни. Політологи давно звернули увагу, що початково проголошені цілі війни є занадто абстрактними, нечіткими, їх не можна «виміряти», наскільки вони реалізовані, понад те, вони постійно змінюються. Так, розпочинаючи повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, російський президент позначив цілі спецоперації як «захист жителів Донбасу, демілітаризацію та денацифікацію України», а також «передання до суду тих, хто вчинив численні криваві злочини». Згодом такі поняття, як «демілітаризація» та «денацифікація», начебто взяті з лексики Потсдамської конференції 1945 року, коли союзники визначали долю переможеної Німеччини, поступово зникли з медійного поля. Міністр оборони РФ С. Шойгу 1 березня 2022 року скорегував президента і заявив, що справжньою метою «СВО» є «захист Росії від загрози з боку країн Заходу, які для боротьби з Москвою намагаються використовувати український народ». 29 березня того ж року він говорив про необхідність «досягнення головної мети – звільнення Донбасу та Південної України задля забезпечення сухопутного коридору в окупований Крим і отримання виходу до Придністров'я». Міністр закордонних справ РФ С. Лавров 20 липня 2022 року зазначив, що відтепер завданнями «СВО» є не лише «звільнення» Донецької та Луганської «народних республік», але й «низки інших територій» [8]. Тобто навіть анексуючи чужі території, росіяни використовують «оборонну» лексику (захист, звільнення), свідомо чи підсвідомо апелюючи до подій Другої світової війни, де радянські люди дійсно захищали Батьківщину від нацистської навали.

Заради виправдання неспровокованої агресії російська пропаганда активно використовує символіку часів «Великої Вітчизняної війни», її сенси і гасла, намагаючись провести паралелі між радянським воїном-визволителем і російським військовослужбовцем, з одного боку, та гітлерівськими нацистами і воїнами ЗСУ – з другого. Для цього застосовується спеціально сконструйована лексика, вживання якої хоч і не сприяє опису реальності, але породжує асоціації та укріплює бажані аналогії. Так, з'являються оксюмори «укрофашисти», «жидобандеровці», «київська хунта» тощо.

Спекулуючи на картинці «німецькі танки з білими хрестами під Курськом», російська пропаганда сором'язливо замовчує причини появи «леопардів» та іншої західної техніки на озброєнні ЗСУ. Для неї важливо підсилити мобілізаційний мотив «діди воювали», забезпечити психологічне перенесення негативних рис ворогів минулого на сучасного супротивника [1].

Сатанізація ворогів є звичайною культурною практикою та однією із функцій пропаганди. Втім апеляція до історичних образ потребує тривалого часу, через що інформаційно-психологічна обробка власного населення розпочинається ще до війни. «Віктимна ментальність, – пише Мері Калдор про

конфлікт в Югославії, – найчастіше характерна для переважаючих груп населення, що відчують себе меншинами, була вирощена на електронній дієті з казок про «геноцид» в Косові (спочатку турками в 1389 році, потім ближче до нашого часу албанцями) і про голокост у Хорватії, Боснії та Герцеговині, з нарізками подій Другої світової війни упереміш із поточними подіями. Фактично сербська громадськість пережила віртуальну війну задовго до початку реальної – війну, що заважала відрізнити реальність від вигадки, отже, війна стала певним континуумом, де в один і той же феномен складалися битва на Косовому полі 1389 року, Друга світова війна і війна в Боснії. Девід Ріффу описує звичайну практику, коли солдати з боснійських сербів, що цілий день обстрілювали Сараєво з довколишніх пагорбів, дзвонили потім у місто своїм друзям-мусульманам. Через психологічний дисонанс, сформований цією віртуальною реальністю, така суперечлива поведінка, що виходила за звичні межі, мала для солдатів абсолютний сенс. Вони стріляли не по своїх особистих друзях, а по турках. Ще до кінця літа, – говорив Ріффу один із солдатів, – ми виженемо турецьку армію з міста. Так само, як вони вигнали нас з Косова поля у 1389 році. Там був початок панування турків на наших землях. Тут буде його кінець, після всіх цих жорстоких століть...» [11, с. 18].

Щось подібне відбувається й у головах росіян, які воюють не проти українців, а проти міфічних «укронацистів» – своєрідної реінкарнації вояка дивізії «СС–Галичина», партизана-бандерівця та сільського поліцейя на службі Вермахту. Така символічна підміна допомагає росіянину морально змиритися з фактом, що роль нациста в чинній війні випала саме йому.

Тут доречно буде пригадати, що Перемога у Другій світовій є чи не єдиною сакральною подією, що залишилася в культурній пам'яті росіян після краху СРСР. При цьому йдеться не стільки про справжні культурні травми тієї страшної війни, скільки про почуття національної гордості від перемоги над сильним і жорстоким ворогом. У путінській Росії сформувався цілий культ Перемоги, що у своїх граничних формах отримав назву «побєдобєсія». Цей культ вибірково підходить до оцінки історичних подій. Фактично він ретранслював офіційний міф, старанно обходячи усі «чорні діри» та «білі плями» радянської історіографії. Спогади про деякі події, особливо початкового періоду війни, були тоді заборонені цензурою. Сьогодні про них вже відомо, втім не вітаються згадки про довоєнну дружбу й співробітництво з гітлерівською Німеччиною, «зимову війну» з Фінляндією, анексію Бессарабії й Північної Буковини, таємний пакт Молотова–Ріббентропа і розподіл Польщі, злочини у Катинському лісі, фатальні прорахунки Сталіна влітку 1941 року, коли замість оборони радянські війська гнали у наступ без будь-якої надії на успіх; про справжню кількість загинлих, поранених, військовополонених... У радянські часи у сім'ях замовчували справжні обставини загибелі родичів, а ті, хто опинився на окупованих територіях або в полоні, підозрю-

вались у колабораціонізм та зраді. Вже в сучасній Росії замість етичних дискусій інтелектуалів, як це відбувалось у Західній Європі, культивувався лакований міф про Велику Перемогу і народ-переможець. Лише деякі росіяни визнавали, що «героїзація війни, монументалізація її колективного образу – це не свідчення пам'яті, а вказівка на місце забуття, амнезичний слід або «шрам»... Перед нами, можна сказати, своєрідний кенотаф, надгробок над відсутньою у цьому «місці» свідомістю – над фактом осмислення, який не відбувся: пам'ятник, але не пам'ять. А це означає, що травматична подія Другої світової війни в Росії – на відміну, наприклад, від Німеччини – реально не пережита» [2, с. 60].

За цих умов реальні носії культурної пам'яті – безпосередні учасники війни, ветерани – підміняються символічними репрезентантами: різного роду імітатори та реконструктори. Вони щиро ототожнюють себе з дідами-переможцями, перетворюючись прямо на наших очах на «нових ветеранів». Рух реконструкторів насправді є цікавим і малодослідженим соціально-психологічним феноменом, який уособлює глибинну потребу особистості знову й знову переживати знакові події далекого минулого. Не випадково серед росіян, що розпалили війну на Сході України в 2014 році, була значна кількість реконструкторів, включаючи головного провокатора – Гірка (Стрелкова).

Масовість руху реконструкторів опосередковано вказує на те, що щось в культурній пам'яті пішло не так, як хотілося б, у зв'язку з чим виникає бажання пережити, пережити ті події в альтернативному варіанті. Саме ця потреба обумовлює популярність жанру «попаданців». Літературні твори останнього засновані на одному сюжеті: герой із сучасності потрапляє у воєнні роки і завдяки своїм знанням і навичкам активно втручається в події, знищуючи ворога і наближаючи Перемогу...

Комеморативні претензії Росії на спільну Перемогу СРСР і союзників були публічно зафіксовані в грудні 2010 року, коли Путін у своєму інтерв'ю проголосив, що Росія перемогла б нацизм і без України, «тому що ми – країна-переможець». Викреслення України зі складу переможців передбачало автоматичне перенесення її в протилежний табір – табір переможених, тобто нацистської Німеччини та її сателітів. Начебто Європа так і не змінилась із часів Третього Рейху, вона як була, так і залишається ворожою цивілізацією, що мріє захопити слов'янські землі та перетворити на рабів їхнє населення.

Українцям же прописана роль зрадників, які погодилися проміняти високодуховний «русский мир» на матеріальні цінності Заходу. Масовій свідомості росіян притаманний певний ресентимент – гнітюче почуття вічного невдоволення існуючим станом речей, безсилої заздрості і злоби до «Іншого-Чужого», який вважається причиною цього стану і схильності поквитатися з ним «за все». Росіяни пригадують Мазепу, який уклав угоду зі шведським королем проти Петра I; запорожців, які після руйнування Січі виїхали «за Дунай»; окремі випадки колабораціонізму

українців із нацистами і т. ін. Усі випадки побудувати українську національну державу вони тлумачать як «козни Запада» і зраду загальноросійських інтересів. Висновок із подібних історичних спогадів один: всі українці є зрадниками.

Неправомірне узагальнення і тенденційний відбір фактів лише підсилюють почуття скривдженості у росіян. Тому одним із мотивів сучасної російсько-української війни слід вважати російську помсту за історичну образу, нанесену їм українцями. Під історичною образою в цьому випадку розуміється атрибут національної культури, що свідчить про наявність в історичній свідомості певної культурної спільноти (носія образи) негативних емоційно-експресивних почуттів щодо іншої (винуватця, чинника образи), пов'язаних зі спогадами або уявленнями про провадження останньою певних негативних дій (навмисних чи випадкових), які глибоко зачіпають почуття національної гордості, завдають болю і страждань морального характеру, породжують почуття несправедливості та приниження у носія національної образи.

Апеляція до історичної образи лунає кожного разу, коли Росія йде на ескалацію ситуації. Путін регулярно підкреслює тривале терпіння Росії, необхідність «ліквідувати історичну несправедливість», а дії російської армії – «відповіддю російського народу на заподіяну йому образу». «Але чи справді росіяні образили, причому настільки, що задля сатисфакції довелося зазіхнути не лише на територію суверенної держави, але й на всю організацію світового порядку, усталеного після Другої світової війни?» [7, с. 343].

Навіть поверховий погляд на українську історію свідчить про те, що образи, нанесені українцями росіянам, не можуть зрівнятися з образами, нанесеними росіянами українцям. Українці не влаштовували росіянам етнічних чисток, репресій і депортацій, голодоморів, не позбавляли їх державності, не забороняли мови, не привласнювали об'єкти культурної спадщини. Історичний рахунок образ буде не на користь росіян. Раціонально всі «національні образи», що видаються росіянами за причини війни, не мають історичного підґрунтя, вони є новими і штучно сконструйованими пропагандою. Ахронологічний та вибірковий характер культурної пам'яті вказує як мінімум на спекулятивний і маніпуляційний характер російських комеморативних практик.

Висновки. Таким чином, аналіз соціально-психологічних аспектів російсько-української війни дає можливість глибше зрозуміти її справжні і хибні причини. Зміст культурної пам'яті, психічні травми попередніх війн, зокрема Другої світової, національний ресентимент росіян підживлюють рецидиви насильства, що підпорядковується циклічним закономірностям. Ірраціональне поєднання картин різних історичних періодів, спрямованих на демонізацію українських воїнів, маскує справжні мотиви росіян. Псевдообраз на Україну, що начебто зрадила пам'ять дідів, які віддали своє життя за свободу і незалежність радянської Батьківщини, багато в чому сконструйована путінською пропагандою і насправді

не віддзеркалює життєво значущих і актуальних потреб громадян ХХІ століття. Проте вона виконує важливу мобілізаційну функцію і здатна швидко викликати у «розігрітому» соціумі священний гнів.

1. Дворкін І. Пам'ять про Другу світову війну в умовах російсько-української війни: постановка проблеми. *Українознавчий альманах*. 2023. Вип. 31. С. 24–28.

2. Додонов Р.О. Східноукраїнський конфлікт в контексті концепції циклічного насилля. *Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій*. Збірник статей. 2016. Вип. 2. С. 51–64.

3. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 15/2006–2007. С. 855–862.

4. Нікілев О. Історичні корені та передумови російсько-української війни: ментальний вимір. *Грані*. 2023. Т. 26. № 5. С. 110–117.

5. Тишков В. А. *Общество в вооруженном конфликте (этнография чеченской войны)*. Москва, 2001. 534 с.

6. Цибенко М.О. Буттєві модуси колективної пам'яті та її символічні репрезентації. Дис. ... доктора філософії ... за спеціальністю 033: Філософія. Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, 2024. 228 с.

7. Штоквиш О., Короленко Б. «Кримська образа»: міф, його інструменталізація та геополітичні проєкції. *Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій*. Збірник статей. 2015. Вип. 1. С. 341–351.

8. Як кремль змінював цілі війни проти України. *Центр протидії дезінформації при РНБО України*. URL: <https://cpd.gov.ua/main/yak-kreml-zminyuvav-czili-vijny-proty-ukrayiny/>

9. Якушко Оксана. Психоаналіз і війна: історія осмислення, подолання та підтримки воєнного насильства. *Український психоаналітичний журнал*. 2023. Т. 1. № 1. С. 14–20. URL: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-3>

10. Assman J. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 319 p.

11. Kaldor Mary. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (3rd edn). Cambridge, 2012. 268 p.

12. Lumsden Malvern. Focus On: Breaking the Cycle of Violence. *Journal of Peace Research*. 1997. № 34 (4). Pp. 377–383.

13. Reshetnikov M.M. Methodological approaches to the psychological analysis of ethnic conflicts and ideas of anti-Russism. In D.B. Bogoyavlenskaya (Ed.). *From roots to modernity: Conference proceedings on the 130 year anniversary of Moscow psychological society*. Moscow, 2022. Pp. 107–110.

14. Rohrbaugh Joanna Bunker. Domestic Violence in Same-Gender Relationships. *Family Court Review*. 2006. Vol. 44. № 2. Pp. 287–299.

15. Straus Murray A. Thirty Years of Denying Evidence on Gender Symmetry in Partner Violence: Implications for Prevention and Treatment. *Partner Abuse*. 2010. Vol. 1. № 3. Pp. 332.

16. Wormer K. van. Restorative Justice as Social Justice for Victims of Gendered Violence: A Standpoint Feminist Perspective. *Social Work*. 2009. Vol. 54. № 2. Pp. 107–115.

References

1. Dworkin I. (2023). *Pamiat pro Druhu svitovu viinu v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: postanovka problemy* [Memory of the Second World War in the Conditions of the Russian-Ukrainian War: Statement of the Problem]. *Ukrainoznavchii almanakh*, Issue 31. Pp. 24–28. (in Ukr.).

2. Dodonov R. (2016). *Skhidnoukrainskyi konflikt v konteksti kontseptsii tsyklichnoho nasyllia* [Eastern Ukrainian Conflict in the Context of the Concept of Cyclical Violence]. *Skhidnoukrainskyi konflikt v konteksti hlobalnykh transformatsii. Zbirnyk statei*. Issue 2. Pp. 51–64. (in Ukr.).

3. Zashkilniak L. (2006-2007). *Istorychna pamiat ta istoriografiia yak doslidnytske pole dlia intelektualnoi istorii* [Historical Memory and Historiography as a Research Field for Intellectual History]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. № 15. Pp. 855–862. (in Ukr.).

4. Nikiliev O. (2023). *Istorychni koreni ta peredumovy rosiisko-ukrainskoi viiny: mentalnyi vymir* [Historical Roots and Prerequisites of the Russian-Ukrainian War: the Mental Dimension]. *Hrani*. Vol. 26, № 5. Pp. 110–117. (in Ukr.).

5. Tyshkov V. (2001). *Obshchestvo v vooruzhenom konflikt (etnografiia chechenskoi voiny)* [Society in Armed Conflict (Ethnography of the Chechen War)]. Moscow. 534 p. (in Rus.).

6. Tsybenko M.O. (2024). *Buttievi modusy kolektyvnoi pamiaty ta yii symvolichni reprezentatsii* [Essential modes of collective memory and its symbolic representations]. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, speciality 033 Philosophy. Cherkasy State Technological University, Cherkasy. 228 p. (in Ukr.).

7. Shtokvysh O., Korolenko B. (2015). «Krymska obraza»: mif, yoho instrumentalizatsiia ta heopolitychni proektsii [“Crimean offense”: Myth, its Instrumentalization and Geopolitical Projections]. *Skhidnoukrainskyi konflikt v konteksti hlobalnykh transformatsii. Zbirnyk statei*. Vol. 1. Pp. 341–351. (in Ukr.).

8. *Yak kreml zminiuvav tsili viiny proty Ukrainy* [How the Kremlin changed the goals of the war against Ukraine]. (2024). *Tsentr protydii dezinformatsii pry RNBO Ukrainy*. URL: <https://cpd.gov.ua/main/yak-kreml-zminiuvav-czili-vijny-proty-ukrayiny/> (in Ukr.).

9. Yakushko O. (2023). *Psykhoanaliz i viina: istoriia osmyslennia, podolannia ta pidtrymky voiennoho nasyllstva* [Psychoanalysis and War: A History of Understanding, Coping, and Sustaining War Violence]. *Ukrainskyi psykhoanalitichnyi zhurnal*. Vol. 1, # 1. Pp. 14–20. URL: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-3> (in Ukr.).

10. Assman J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, 319 p.

11. Kaldor M. (2012). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (3rd ed). Cambridge: Polity Press, 268 p.

12. Lumsden M. (1997). Focus On: Breaking the Cycle of Violence. *Journal of Peace Research*. 34 (4). Pp. 377–383.

13. Reshetnikov M. (2022). Methodological Approaches to the Psychological Analysis of Ethnic Conflicts and Ideas of Anti-Russism. In: D. B. Bogoyavlenskaya (ed.). *From Roots to Modernity: Conference Proceedings on the 130 Year Anniversary of Moscow Psychological Society*. Moscow: Moscow Psychological Society. Pp. 107–110.

14. Rohrbaugh J. B. (2006). Domestic Violence in Same-Gender Relationships. *Family Court Review*. Vol. 44, # 2. Pp. 287–299.

15. Straus M.A. (2010). Thirty Years of Denying Evidence on Gender Symmetry in Partner Violence: Implications for Prevention and Treatment. *Partner Abuse*. Vol. 1, # 3. 332 p.

16. van Wormer K. (2009). Restorative Justice as Social Justice for Victims of Gendered Violence: A Standpoint Feminist Perspective. *Social Work*. Vol. 54, # 2. Pp. 107–115.

Костянтин ЄПІШЕНКОВ

аспірант, Науково-дослідний інститут українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ORCID: 0009-0006-6584-2227
Email: epishkosta@gmail.com

ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ КИЄВО-РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ВОЛОДИМИРА БАРАНА

Анотація. У статті проаналізована проблема утворення держави Русь в українознавчих дослідженнях Володимира Барана. Розкрито сутність понять «Русь», «Київська Русь», «Давня Русь», «Україна-Русь», «Київська держава», «Києво-Руська держава». Звернено увагу, що у сучасному науковому середовищі щодо позначення державного утворення, що існувало на теренах Східної Європи у IX-XII ст. прийнято вживати терміни «Київська держава», «Україна-Русь», а також «Києво-Руська держава». Розглянуто теорії походження Київської держави, показано, що крім двох класичних теорій походження Києво-Руської держави – норманської та антинорманської у сучасній науковій думці існує ще так звана конвергентна (зближувально-об'єднавча) теорія походження держави Русь. Продемонстровано важливе значення Великого переселення народів (V – VII ст. н.е.) як етапної історичної події, що мала вплив на утворення Київської держави та виникнення українського народу. Окреслено етнокультурні та етнополітичні процеси на передодні утворення Києво-Руської держави. Акцентовано, що держави виникають лише тоді, коли населення та його племінні еліти готові до їх створення й мають відповідний соціальний та економічний рівень. Наголошено на важливій ролі полян, які були, в першу чергу, соціально-політичним об'єднанням середньо-дніпровських слов'ян, у створенні держави Русь. Саме їхня племінна еліта стояла біля витоків української державності. Доведено, що усі племінні групи правобережних слов'ян (дуліби-бужани-волиняни, деревляни, поляни, хорвати, уличі, тиверці) та лівобережні сіверяни були однією етнокультурною та мовною спільністю, корені якої сягають ще ранньосередньовічних часів. Показана роль варягів-русів у формуванні та становленні Києво-Руської держави. Здійснено реконструкцію подій попередні та в процесі утворення Київської держави.

Ключові слова: Україна, українці, Русь, історія, історіографія, етнічна приналежність.

Kostiantyn YEPISHENKOV

Postgraduate student,
Research Institute of Ukrainian Studies, Taras
Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PROBLEM OF THE ORIGIN OF THE KYIVAN-RUS STATE IN THE UKRAINIAN STUDIES OF VLODYMYR BARAN

Abstract. The article analyzes the problem of the formation of the state Rus in the Ukrainian studies of Volodymyr Baran. The essence of the concepts of "Rus," "Kyivan Rus," "Ancient Rus," "Ukraine-Rus," "Kyivan State," and "Rus State" is revealed. It is noted that in the modern scientific community, it is common to use the terms "Kyiv State," "Ukraine-Rus," and "Kyivan-Rus State" to designate the state formation that existed in Eastern Europe in the 9th-12th centuries. Theories of the origin of the Kyivan state are considered, it is shown that in addition to the two classical theories of the origin of the Kyivan-Rus state – Norman and anti-Norman – in modern scientific thought there is also the so-called convergent (converging and unifying) theory of the origin of the state of Rus. The importance of the Great Migration of Peoples (5th–7th centuries AD) as a milestone historical event that influenced the formation of the Kyivan state and the emergence of the Ukrainian people is demonstrated. The ethnocultural and ethnopolitical processes on the eve of the formation of the Kyivan Rus state are outlined. It is emphasized that states arise only when the population and its tribal elites are ready for their creation and have the appropriate social and economic level. The important role of the Polians, who were, first and foremost, a socio-political association of the Middle Dnieper Slavs, in the creation of the state of "Rus" is emphasized. It was their tribal elite that stood at the origins of Ukrainian statehood. It has been proven that all tribal groups of the right-bank Slavs (Duliby-Buzhany-Volhynians, Derevliany, Poliany, Croats, Ulychi, and Tyvertsi) and the left-bank northerners were one ethnocultural and linguistic community, the roots of which date back to early mediaeval times. The role of the Varangian-Rus in the formation and

establishment of the Kyivan Rus state is shown. A reconstruction of the events preceding and during the formation of the Kyivan state has been carried out.

Keywords: *Ukraine, Ukrainians, Rus, history, historiography, ethnicity.*

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку України відзначається не тільки підвищенням зростанням зацікавлень до нашого минулого, а й переосмисленням деяких поглядів, позицій, гіпотез, концепцій вчених та основних, магістральних, напрямків розвитку вітчизняної науки. Одним із таких напрямків є питання утворення Київської держави – Русі та її етнічної приналежності. Остаточне вирішення цих важливих проблем допоможе становленню української науки та розвитку самобутності української нації. Якщо ми не будемо знати своє минуле, то нам його обов'язково придумають наші вороги. Саме тому дослідження поглядів відомих українських вчених на утворення та розвиток України-Русі та її етнічну належність є надзвичайно актуальною та затребуваною проблематикою.

Аналіз наукових публікацій. Відзначимо науковців, які розпочали розгляд проблеми утворення Києво-Руської держави та виявлення її етнічної належності у працях В. Барана. Серед праць виділимо монографію М. Шостак «Основні теорії утворення Київської Русі в українознавчих дослідженнях XX – XXI ст.», де авторка серед інших розглядає погляди В. Барана на походження України-Русі [20]. Також відзначимо дослідження Ю. Фігурного «Фаховий і неупереджений аналіз проблем утворення Києво-Руської держави», де вчений розглядає появу норманської, антинорманської та конвергентної теорій походження Русі, а також аналізує погляди сучасних українських учених, в тому числі і В. Барана, на походження Київської держави [17]. Ю. Фігурний досліджує проблеми утворення Київської держави та існування так званої давньоруської народності у працях В. Барана й у статті «Основні концепції утворення Києво-Руської держави в історіографічних українознавчих дослідженнях (XX – початок XXI століття)» [15].

Відзначимо також низку статей Ю. Фігурного у співавторстві з О. Шакуровою. Зокрема, у двох із них вчені аналізують етнокультурні та етногенетичні студії В. Барана й відзначають зміну його поглядів щодо походження Київської Русі та існування давньоруської народності [16; 18].

Дослідники О. Чирков та О. Шакурова у статті «Етнологічний складник концепції Володимира Барана про походження слов'янської спільноти й українців» аналізують концептуальні положення етногенетичної концепції В. Барана та виявляють головні концептуальні зміни щодо походження слов'ян та українців у працях вченого радянського періоду та доби незалежності [19].

Мета статті. Метою дослідження є виявлення та загальна характеристика поглядів В. Барана на проблему утворення Києво-Руської держави та її етнічну приналежність.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо з визначення термінів «Русь», «Київська Русь», «Давня

Русь», «Україна-Русь», «Київська держава», «Києво-Руська держава». У сучасному науковому середовищі щодо позначення державного утворення, що існувало на теренах Східної Європи у IX-XII ст., прийнято вживати термін «Київська держава», «Україна-Русь» [8], а також «Києво-Руська держава» [17; 15].

Сучасні пересічні українці та частина науковців продовжують використовувати термін «Київська Русь». Цей термін був введений у науковий обіг російською історіографічною школою (Г. Баєр, Г. Міллер, А.-Л. Шльоцер, М. Карамзін та ін.) у кінці XVIII–початку XIX як продовження офіційної схеми російської історії – від Рюриків до Російської Імперії та був запозичений радянською історіографією та українською історіографією 1990-2000-х років. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 12; 13; 14; 15; 17; 20].

Насправді ж, такої держави як «Київська Русь» не існувало. У тогочасних автентичних документах та пам'ятках ця держава називалася Русь або Руська Земля [9].

Літописні джерела свідчать, що для тогочасного населення Київської держави, «Русь» у вузькому значенні – це території сучасних Київської, Чернігівської та Переяславської областей. І саме з посиленням колоніальних завойовницьких тенденцій і «...переселеннями русинів-киян назва Русь поширилася на усю давньокіївську імперію: на Північно-Східну Русь з Володимиром, Суздаєм і зрештою Москвою» [8].

Історик І. Гирич наголошує, що для російських дослідників «Київська Русь» – «це перший період домонгольської Русі до остаточного завоювання її монголами і татарами у 1240-х роках. Зі зміцненням Володимира у Північно-Східній Русі постає Московське князівство, і розпочинається історія «Московської Русі» [8]. На думку І. Гирича, термін «Давня Русь» є синонімом до терміну «Київська Русь» та «Московська Русь» і, оскільки, росіяни асоціюють його передусім із територією етнічної Росії, то вживати його стосовно України недоречно і краще використовувати наступні відповідники: «давньоукраїнський», «староукраїнський», «києворуський» [8].

Термін «Русь-Україна» або «Україна-Русь» почали застосовувати у 1860-х–1880-х роках українські історики та історіографи аби впровадити у науковий історичний обіг. Це була своєрідна науково-політична альтернатива російській імперській політиці, яка категорично не хотіла визнавати окремішність українського історичного процесу. Ці терміни затвердилися після виходу у 1898 році І тому фундаментальної праці М. Грушевського «Історія України-Русі» [8].

Термін «Україна-Русь» можна і варто використовувати як синонім до терміну «Київська держава». Сам термін «Київська держава» ввела у науковий

оббіг державницька історіографічна школа (В. Липинський, Д. Дорошенко, С. Томашівський). Але тут варто зауважити, що він має яскраво виражену політичну складову, тобто використовується саме на позначення давньоукраїнської держави IX–XII ст., а коли використовується термін «Україна-Русь» мається на увазі передусім «...етнічне визначення території населеної протоукраїнцями в часи існування Київської держави» [8].

В. Баран у своїх дослідженнях використовував усталений у радянській історіографії термін «Київська Русь». Разом із тим він задіював також і поняття «Києво-Руська держава» [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Погляди на створення Києво-Руської держави та на її етнічну приналежність викладені у багатьох працях вченого [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. У цьому дослідженні ми зосередимо свою увагу насамперед на книжці В. Барана «Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь», яка була видана у 2007 році та позиціонувалася як наукове-популярне видання. У ній у найбільш концентрованому та простому для сприйняття непідготовленого читача вигляді викладено зміст принципових поглядів В. Барана на походження Київської держави та концепцію давньоруської народності.

Нагадаємо, що в історіографії спочатку російській, а потім радянській існувало дві основних концепції утворення Києво-Руської держави, а саме норманська та антинорманська (слов'янська або автохтонна). Норманська теорія була започаткована німецькими вченими XVIII ст. – Г. Баєром, Г. Міллером та А.-Л. Шльоцером, які в той час працювали у Російській імперії. Представники цієї теорії доводили, що Київську державу заснували варяги – германско-скандинавський етнос, яка на Заході більш відома під назвою вікінгів або норманів. Проти цієї теорії виступили відомі російські тогочасні вчені, а саме М. Ломоносов, який доводив першочергову роль слов'ян у створенні Київської держави. Антинорманської концепції дотримували й відомі українські вчені – М. Костомаров та М. Грушевський. У 30-х роках XX ст. норманська теорія була визнана радянською владою «політично шкідливою», бо заперечувала здатність слов'янських народів створити власну державу.

Ще однією «компромісною» концепцією є так звана «конвергентна» (зближувально-об'єднавча) теорія походження Русі [17]. На думку Ю. Фігурного, першим, хто виклав її засадничі положення, був канадський вчений О. Субтельний [17].

У книзі «Україна: історія» О. Субтельний наголошував, що «... існують вагомні підстави вважати виникнення Києва досягненням не якоїсь окремої етнічної групи, а результатом складної слов'яно-скандинавської взаємодії» [11, с. 45].

В. Барана можемо віднести до представників конвергентної теорії – він не заперечував норманський вплив на виникнення Києво-Руської держави, підтримуючи погляди Нестора-Літописця. В той же час, він наголошував і на готовності самого протоукраїнського населення до організації держави та

розкриває причини, які примусили місцевих князів звернутися до варягів.

Аналізуючи склавіно-антський період в історії майбутнього українського народу та його першої держави Русь, вчений представляв читачеві свою етногенетичну концепцію. Він стверджував, що виходячи з археологічних джерел саме «...склавіни та анти, представлені Празько-Корчацькою та Пеньківською культурами, стали предками українського народу» [3, с. 31].

Етапною історичною подією, що значно вплинула на формування предків українського народу та на становлення Київської держави, стало, на думку В. Барана, так зване Велике переселення народів, яке під тиском кочових народів охопило світ у IV – VII ст. н.е., коли цілі племена рушили зі своїх насиджених місць. Вчений вважає епоху Великого переселення (IV – VII ст. н.е.) вихідною точкою східнослов'янського народотворення, коли виникли передумови для їх перерозподілу на східних, західних та південних та відбулися процеси їх подальшої диференціації у межах зазначених груп. Вчений наголошує, що «... ніколи не існувало ні східної, ні західної, ні південної слов'янської етнічної спільності, а були східні та західні та південні слов'янські племена та союзи» [3, с. 30].

Саме завдяки цим процесам вже у VII – VIII ст. на території сучасного українського Лісостепу виникають нові археологічні культури, і це підкреслює В. Баран, сприяє тому, що у південній групі східнослов'янських народів – предків українців, відбуваються значні етнокультурні та соціальні зміни, які призводять до утворення нових великих племінних об'єднань, а саме дулібського племінного союзу, до якого входили літописні племена дулібів-бужан-волинян (одна племінна група), древлян, полян, уличів, тиверців та хорватів [3, с. 33].

В. Баран виокремлював особливе значення полян серед цих племен, бо саме вони побудували Київ і брали безпосередню участь у створенні Київської держави. Тому вже у IX ст., напередодні створення держави Русь, саме поляни почали очолювати дулібський союз племен [3, с. 40–41].

Поляни, на думку В. Барана, були не стільки етнічно-територіальним, скільки соціально-політичним об'єднанням середньодніпровських слов'ян, до складу якого входили й представники сусідніх племінних груп. Дослідник зазначав, що «у світлі археологічних і лінгвістичних джерел племінні групи правобережних слов'ян (дулібів-бужан-волинян, древлян, полян, хорватів, уличів, тиверців), а також лівобережні сіверяни були однією етнокультурною і мовною спільнотою. Їх корені сягають середньовічного, римського і більш раннього часу. Північна і північно-східна група східних слов'ян (дреговичі, радимичі, кривичі, в'ятичі, ільменські словени) сформувалися в процесі довготривалого розселення слов'ян на балтські та угро-фінські землі й слов'янізації місцевого населення у VIII–IX ст. Вони

були окремими культурними утвореннями – зародками східнослов'янським народів» [3, с. 42].

Вчений, спираючись на літописи, Бертинські анали і перші договори київських князів із Візантією, наголошував на складних процесах міжетнічної взаємодії напередодні утворення Київської держави. Описуючи процес походження Києво-Руської держави, Літописець підкреслює, що в державотворчих процесах на східно-слов'янських землях поряд із місцевими племінними об'єднаннями брали участь варяги-руси, пояснює походження князів та назви Русь. Відповідно до свідчень літопису, східно-слов'янські племена у переддержавний період (VIII-IX ст.) являли собою мозаїку численних етнокультурних груп і союзів. Усі вони мали свої звичаї і свої закони. Назва Русь і руська земля з'являються лише наприкінці IX століття з приходом до Києва князів Рюриків і, на думку більшості філологів, вона має скандинавське походження. У вузькому значенні Русь – це Київська, Чернігівська та Переяславська області. У більш ширшому значенні «... це була офіційна загально-державна назва, яка, однак не усвідомлювалася в усіх кінцях імперії Рюриків як етнонім, а означала поняття підданства, приналежності до держави русів» [3, с. 47].

Для центральної княжої влади назва Русь, Руси, на думку В. Барана, була етнонімом, який вони поширили на всю державу, але перетворення його в етнонім, який би об'єднував у єдиний етнос все населення Київської держави не відбулося. Але княжа династія почала «ослов'янюватися» доволі швидко й при збереженні свого етноніму, вони втратили свою норманську самосвідомість. На противагу їм, мешканці, які проживали в різних кінцях Києво-Руської держави, хоч і приймають принесений етнонім «Русь» як політонім, але ще довго зберігають свою племінну самосвідомість. Вони більшою мірою почували себе членами безпосередньо свого племені, своїх князівств та земель. Тобто, на думку В. Барана, «слов'ян і русів на початку утворення Київської Русі слід розглядати як дві різні соціальні та етнічні групи» [3, с. 47].

Розглянемо тепер погляди В. Барана на проблему давньоруської народності. У колективних дослідженнях радянської доби, у яких він брав участь, науковець через ідеологічні причини визнавав її існування [10].

Вчені-українознавці Ю. Фігурний та О. Шакурова зазначають, що хоча В. Баран у своїх працях часів комуністичного періоду намагався уникати кон'юнктури і надавав перевагу виваженій науково-дослідницькій праці, але під тиском політичних обставин вимушений був підтримувати концепцію давньоруської народності [18, с. 102].

Із відновленням державної незалежності України та з початком активної роботи в Інституті українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, В. Баран об'єднано піддав критиці заідеологізований тоталітарною вла-

дою концепт про існування у часи Києво-Руської держави єдиної давньоруської народності [16, с. 47].

В. Баран наголошував, що давньоруська народність була більше політичним, ніж науковим конструктом, послідовники ідеї споконвічної єдності східних слов'ян і давньоруської народності часто підміняли поняття державно-політичного утворення поняттям етнічної єдності, хоч ці поняття визначають абсолютно різні історичні процеси [3, с. 51].

Вчений доказово доводив, що на шляху до перетворення багатоплеменного політичного об'єднання в етнічну спільноту було багато нездоланих перешкод, а саме: величезні простори, природні перешкоди (ліси, болота), слабка комунікація, постійні міжособні війни, різні торгово-економічні зони впливу, навіть різні політичні, етнічні та зовнішні чинники.

Отже, наголошував В. Баран, не було ні «загальнооруської історії», ні «загальнооруської народності», «кожен із східнослов'янських народів має свої глибокі додержавні витоки і права лише на частину східнослов'янської спадщини й на ту частину східнослов'янських земель корінних або освоєних у процесі розселення, де жили його безпосередні предки. А жили вони в різних географічних межах, у різних економічно-політичних нішах, у різному етнографічному середовищі. Незважаючи на різні періоди, коли їхньою долею розпоряджалися київські князі чи московські царі, кожен із них творив свою історію» [3, с. 56].

Тепер перейдемо безпосередньо до створення Києво-Руської держави. На думку В. Барана, для того щоб держава утворилася, суспільство має досягти відповідного соціального і культурного рівня. За писемними джерелами відомо, що Рюрику у північно-східних регіонах, на Волзі, не вдалося утворити справжніх державних об'єднань, бо населення, що жило там, було ще до цього не готове. Рюрик, опираючись на військові варязькі угруповання (дружини), тільки підкорив їх та наклав на них данину. За археологічними матеріалами відомо, що рівень розвитку південно-східних племен, предків українського народу, був набагато вищим порівняно з північно-східними, які після Великого переселення, освоювали нові землі, заселені більш відсталим угро-фінським населенням. Саме у Києві, на Дніпрі нащадки Рюрика та його сподвижник Олег змогли віднайти середовище, яке було підготовлено до створення держави. Тобто, робить висновок В. Баран «... що в утворенні держави східних слов'ян – Київської Русі брали участь два фактори: внутрішній – сам народ, його племінна еліта, що досягла розуміння необхідності державної організації, і зовнішній – варязькі князі з військовими дружинами. Вони поступово підпорядковували північно-східні приволзькі, а потім південні – дніпро-дністрянські племінні об'єднання слов'ян, піднімали державотворчі процеси на той вищий надплеменний рівень, який забезпечував існування державних інститутів чи утворення» [3, с. 51–52].

Вчений зробив висновок, що поява варягів-русів однозначно прискорила формування держави, й здійснив реконструкцію подій, які відбувалися

напередодні і в процесі східнослов'янського державотворення. Він зазначав, що напередодні виникнення Києво-руської держави Східна Європа була поділена та дві торговельні зони – північну Балтійську та південну – Каспійсько-причорноморську. Балтійську зону з торговельними шляхами та ринками контролювали варяги-нормани, а Каспійсько-причорноморську – Хозарський каганат. Північно-східні племена разом з угро-фінським населенням входило до Балтійської зони впливу та платили данину норманам, а східнослов'янські племена платили данину хазарам, тобто входили у Каспійсько-причорноморську зону впливу. Для північно-слов'янського й слов'яно-угро-фінського населення Балтійська зона була середовищем, яке вони вже освоювали і не відчували особливої відчуженості від скандинавських сусідів. Їх стосунки з норманами можемо описати наступним чином – коли варяги занадто переборщували з даниною – їх проганяли «за море», коли після їх вигнання тиск кочових племен посилювався, – їх звали знову. Поляни, які займали провідне положення у союзі східнослов'янських племен, спочатку варягів не запрошували, вони мали своїх князів, один із них Кий потрапив на сторінки «Повісті минулих літ». Вже після смерті Кия, за умов підпорядкування Хозарському каганату, поляни, за прикладом північних племен, покликали варягів-норманів (Аскольда й Діра), але після стабілізації ситуації вже знову прагнуть поставити слов'янських князів [3, с. 52–53].

В. Баран наголошував, що «поява династії Рюриковичів на тривалий час визначила шляхи розвитку всього східного слов'янства. Нові київські князі, спираючись на військову дружину, кістяком якої на перших порах були варяги, поступово одне за одним підпорядковують південно-східні племена і накладають на них данину. Непокірних проганяють із насичених місць (уличів), або повністю розгромлюють (деревляни, в'ятичів, і прикарпатських хорватів). У період стабільності (XI – 30-ті роки XII ст.) усі східнослов'янські племінні групи опинилися у складі держави імперії Рюриковичів» [3, с. 53–54].

Висновки і пропозиції. Таким чином, проаналізувавши погляди В. Барана на проблему утворення Києво-Руської держави та її етнічну приналежність, нами зроблені такі підсумки: По-перше, у сучасних історичних та політичних реаліях, в умовах російсько-української війни, українським дослідникам варто відійти від утворених ще у Російській імперії та запозичених у них радянськими історіографами, заполітизованих термінів-понять «Київська Русь» та «Давня Русь» та використовувати натомість терміни-поняття «Київська держава», «Києво-Руська держава», «держава Русь» та «Україна-Русь». По-друге, В. Баран є яскравим представником конвергентної теорії походження держави Русь. Він підтримує погляди Літописця про норманський вплив на виникнення Києво-Руської держави. У той же час він наголошує, що представники південної частини східнослов'янських племен та їхня еліта, досягли відповід-

ного соціально-економічного, політичного та культурного рівня та були готові до організації держави. Вчений розкриває причини, які примусили місцевих князів звернутися до варягів-норманів, які підняли державотворчі процес на вищий над племінним рівень та прискорили формування держави. По-третє, В. Баран наголошує, що саме Велике розселення племен (IV – VII ст. н.е.) стало вихідною точкою для формування української держави Русь та формування українського народу. По-четверте, археологічні та лінгвістичні джерела доводять, що усі племінні групи правобережних слов'ян (дуліб-бужани-волиняни, деревляни, поляни, хорвати, уличі, тиверці) та лівобережні сіверяни були однією етнокультурною та мовною спільністю, корені якої сягають ще ранньосередньовічних часів. По-п'яте, В. Баран стверджує, що літописні поляни були соціально-політичним об'єднанням середньо-дніпровських слов'ян, до складу якого входили представники усіх сусідніх племінних груп. Саме їхня племінна еліта, яка займала провідне положення у союзі східнослов'янських племен та стоїть біля витоків української державності. По-шосте, треба продовжувати комплексне українознавче вивчення наукової спадщини В. Барана, оскільки імперська, українофобська пропаганда країни-агресора намагається використати історичні питання для просування власних шовіністично-україноненависницьких наративів та заперечує існування самобутнього українського народу.

1. Баран В.Д. Давні слов'яни. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 260 с.
2. Баран В. Етногенез українського народу. К., 2007. 148 с.
3. Баран В.Д. Кий, Щек і Хорив і сестра їх Либідь та пракорені українського народу. Київ: ТОВ «Атлант ЮЕМСІ», 2007. 64 с.
4. Баран В.Д. Слов'яни у первісності і ранньому середньовіччі: збірник вибраних етнологічних праць. К., 2012. 108 с.
5. Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. К., 2005. 208 с.
6. Баран В.Д., Баран Я.В. Походження українського народу. К., 2002. 405 с.
7. Баран В.Д., Баран Я.В. У пошуках джерел українського народу. *Вибрані наукові праці*. К., 2011. 800 с.
8. Гирич Ігор. «Україна-Русь» чи «Київська Русь» – ці поняття мають різний зміст. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-terminolohiya/31530763.html>
9. Літопис Руський / Пер. і комент. Л. Махновця. К.: Дніпро, 1989. 591 с.
10. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / В.Д. Баран [и др.]. Киев: Наукова думка, 1990. 484 с.
11. Субтельний О.М. Україна: Історія. Т. 2.: XI-XIII ст. К.: Либідь, 1991. 508 с.
12. Толочко П.П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. К.: Наукова думка, 1987. 248 с.

13. Толочко П.П. Київська Русь. К.: Абрис, 1996. 360 с.
14. Толочко П.П., Толочко О.П. Київська Русь. *Україна крізь віки: В 15 т.* НАН України; Інститут археології [В.А. Смолій ред.]. Т. 4. К.: Альтернативи, 1998. 351 с.
15. Фігурний Ю. Основні концепції утворення Києво-Руської держави в історіографічних українознавчих дослідженнях (XX–початок XXI століття). *Українознавство*. 2010. № 3 (36). С. 178–185.
16. Фігурний Ю., Шакурова О. Етнокультурні та етногенетичні студії Володимира Барана (1991–2017). *Українознавство*. 2018. № 3 (68). С. 41–61.
17. Фігурний Ю.С. Фаховий і неупереджений аналіз проблем утворення Києво-Руської держави. *Шостак М.В. Основні теорії утворення Київської Русі в українознавчих дослідженнях XX – XXI століття*. К.: ННДІУ, 2011. С. 234–141.
18. Фігурний Ю., Шакурова О. Етнокультурні та етногенетичні студії Володимира Барана. *Українознавство*. 2018. № 2 (67). С. 88–107.
19. Чирков О., Шакурова О. Етнологічний складник концепції Володимира Барана про походження слов'янської етнічної спільноти й українців. *Українознавство*. 2013. № 3–4(48–49). С. 127 – 136.
20. Шостак М.В. Основні теорії утворення Київської Русі в українознавчих дослідженнях XX – XXI століття. К.: ННДІУ, 2011. 142 с.

References

1. Baran V.D. (1998). *Davni sloviany* [Ancient Slavs]. Kyiv: Vydavnychii dim «Alternatyvy». 260 p. (in Ukrainian).
2. Baran V. (2007). *Etnohenez ukrainskoho narodu* [Ethnogenesis of the Ukrainian people]. Kyiv. 148 p. (in Ukrainian).
3. Baran V.D. (2007). *Kyi, Shchek i Khoryv i sestra yikh Lybid ta prakoreni ukrainskoho narodu* [Kyj, Shchek and Khoryv and their sister Lybid and the ancient roots of the Ukrainian people]. Kyiv: TOV «Atlant YuEmSl». 64 p. (in Ukrainian).
4. Baran V.D. (2012). *Sloviany u pervisnosti i rannomu serednovichchi: zbirnyk vybranykh etnologichnykh prats* [Slavs in primitiveness and the early Middle Ages: a collection of selected ethnological works]. K. 108 p. (in Ukrainian).
5. Baran V.D., Baran Ya.V. (2005). *Istorychni vytoky ukrainskoho narodu* [Historical origins of the Ukrainian people]. Kyiv. 208 p. (in Ukrainian).
6. Baran V.D., Baran Ya.V. (2002). *Pokhodzhennia ukrainskoho narodu* [The Origin of the Ukrainian People]. Kyiv. 405 p. (in Ukrainian).
7. Baran V.D., Baran Ya.V. (2011). *U poshukakh dzherel ukrainskoho narodu. Vybrani naukovi pratsi* [In Search of the Sources of the Ukrainian People. Selected Scientific Works]. Kyiv. 800 p. (in Ukrainian).
8. Hyrych Ihor. «Ukraina-Rus» chy «Kyivska Rus» – *tsi poniattia maiut riznyi zmist* [“Ukraine-Rus” or “Kiev Rus” – these concepts have different meanings]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-terminolohiya/31530763.html> (in Ukrainian).
9. Litopys Ruskyi / Per. i koment. L. Makhnovtsia. Kyiv: Dnipro, 1989. 591 p. (in Ukrainian).
10. *Slavyane Yugo-Vostochnoj Evropy v predgosudarstvennyj period* [Slavs of Southeastern Europe in the Pre-State Period]. Kyev: Naukova dumka, 1990. 484 p.
11. Subtelnyi O.M. (1991). *Ukraina: Istoriia: T.2.: XI-XIII st.* [Ukraine: History]. K.: Lybid, 1991. 508 p. (in Ukrainian).
12. Tolochko P.P. (1987). *Drevniaia Rus* [Ancient Rus']. *Ocherky sotsyalno-polytycheskoi ystoryy* K.: Naukova dumka. 248 p. (in Ukrainian).
13. Tolochko P.P. (1996). *Kyivska Rus* [Kyivan Rus']. K.: Abrys. 360 p. (in Ukrainian).
14. Tolochko P.P., Tolochko O.P. (1998). *Kyivska Rus* [Kyivan Rus']. *Ukraina kriz viky: V 15 t.* NAN Ukrainy; Instytut arkheolohii. T. 4. Kyiv: Alternatyvy. 351 p. (in Ukrainian).
15. Fihurnyi Yu. (2010). *Osnovni kontseptsii utvorennia Kyievo-Ruskoj derzhavy v istoriografichnykh ukrainoznavchyykh doslidzhenniakh (XX – pochatok XXI stolittia)* [The main concepts of the formation of the Kyivan Rus' state in historiographic Ukrainian studies (XX–early XXI century)]. *Ukrainoznavstvo*. № 3 (36). Pp. 178–185. (in Ukrainian).
16. Fihurnyi Yu., Shakurova O. (2018). *Etnokulturni ta etnogenetychni studii Volodymyra Barana (1991–2017)* [Ethnocultural and ethnogenetic studies of Volodymyr Baran (1991–2017)]. *Ukrainoznavstvo*. № 3 (68). Pp. 41–61. (in Ukrainian).
17. Fihurnyi Yu.S. (2011). *Fakhovi i neuperedzhenyi analiz problem utvorennia Kyievo-Ruskoj derzhavy* [Professional and impartial analysis of the problems of the formation of the Kievan Rus' state]. *Shostak M.V. Osnovni teorii utvorennia Kyivskoi Rusi v ukrainoznavchyykh doslidzhenniakh XX – XXI stolittia*. K., NNDIU. Pp. 234–141 (in Ukrainian).
18. Fihurnyi Yu., Shakurova O. (2018). *Etnokulturni ta etnogenetychni studii Volodymyra Barana* [Ethnocultural and ethnogenetic studies of Volodymyr Baran] *Ukrainoznavstvo*. № 2 (67). 88–107. (in Ukrainian).
19. Chyrkov O., Shakurova O. (2013). *Etnologichnyi skladnyk kontseptsii Volodymyra Barana pro pokhodzhennia slovianskoi etnichnoi spilnoty y ukrainsiv* [Ethnological component of Volodymyr Baran's concept of the origin of the Slavic ethnic community and Ukrainians]. *Ukrainoznavstvo*. № 3–4(48–49). Pp. 127–136. (in Ukrainian).
20. Shostak M.V. (2011). *Osnovni teorii utvorennia Kyivskoi Rusi v ukrainoznavchyykh doslidzhenniakh XX – XXI stolittia* [The main theories of the formation of Kyivan Rus in Ukrainian studies of the 20th – 21st centuries]. K.: NNDIU. 142 p. (in Ukrainian).

Ольга ЗАЙЧЕНКО

завідувачка відділу науково-освітньої роботи
Держаного політехнічного музею імені Бориса Патона, м. Київ

ORCID: 0000-0003-3662-466X

Email: olga_sai@ukr.net

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВНОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО МУЗЕЮ В ЧАС ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядається вплив війни як глибокої соціокультурної кризи на трансформацію музейних практик та наративів, підходів до інтерпретації культурної спадщини, включно з ментефактами, розкриття комунікаційної здатності артефактів. Увага авторки зосереджена на прикладі Державного політехнічного музею імені Бориса Патона при Національному технічному університеті «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» не лише тому, що саме він є її місцем зайнятості, а і тому, що виховний потенціал саме технічних музеїв досі є менше дослідженим, ніж художніх чи історичних. Досліджувані в статті музейні практики зосереджено в напрямку повнішого та свідомішого використання виховного потенціалу музею негуманітарного спрямування. Оскільки конкретний музей є одним із найбільших музеїв техніки в Україні – має в своїй фондовій колекції майже 24 тисячі артефактів – та найбільшим університетським музеєм водночас, то це спонукало авторку до міркувань із приводу дихотомії «вища освіта та виховний процес», а також до міркувань із приводу варіацій назв (відповідно і пріоритетних практик) відповідного відділу, який відповідає за організацію обслуговування відвідувачів музею – «просвітницький», «екскурсійний», «масовий», «освітній». На глибоке переконання авторки освіта назавгал, і особливо вища освіта, має на меті саме професіоналізацію (рівні «до-професіоналізм» та «професіоналізм», а решта два рівні – справа застосування отриманого фаху в дії), а виховний аспект полягає у дотриманні принципів «сродної праці», «праці з любові» та «ікігай», важливих для високої продуктивності та здорового кар'єрного просування на фоні збереження ментального та фізичного здоров'я. При цьому в кожному з цих принципів авторка віднаходить цілий спектр дотичних установок. Так, наприклад, вона глибоко переконана, що праця з любові може відбуватися лише за високої громадянської культури, проявом якої є піклування про спільне благо, оцінювання власного внеску в нього, впливу на середовище. Тільки так формується моральна потреба братися за працю лише після того, як віднайшов таке тлумачення її сенсів, яке позитивно мотивує, активує до дії зі стану любові і щастя. Піклувальне ставлення до майбутнього музею спонукає директорку бути уважною до потреб відвідувачів – і відбувається залучення фахівчині з маркетингу та неформальної освіти для керування змінами у продуктивній та комунікаційній політиках, вихід за межі суто історії Київського політехнічного інституту та історії техніки і технологій, посилення реалізації саме виховного потенціалу, соціокультурного впливу даного музею.

Ключові слова: музейний маркетинг, виховний потенціал технічного музею, громадянська культура, праця з любові, ідентичність, світоглядна війна, музейна педагогіка.

Olha ZAICHENKO

Head of the Department of Scientific and Education
of Borys Paton State Polytechnic Museum, Kyiv

EDUCATIONAL POTENTIAL OF THE STATE POLYTECHNIC MUSEUM IN THE TIME OF RUSSIAN WAR AGAINST UKRAINE

Abstract. The article considers the influence of war as a deep socio-cultural crisis on the transformation of museum practices and narratives, approaches to the interpretation of cultural heritage, including mentefacts, disclosure of communication capacity of artifacts. The author's attention is focused on the example of the Borys Paton State Polytechnic Museum at the National Technical University "Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky" not only because of her employment site in it, but also because the educational potential of technical museums practices is still less studied than artistic or historical ones. The museum practices researched in the article are concentrated in the direction of the fullest and more conscious use of the upbringing potential of the non-humanitarian direction museum. Since a particular museum is one of the largest museums in Ukraine – has almost 24 thousand artifacts in its collection – and the largest university museum at the same time, it prompted the author to think about the dichotomy "Higher Education and Upbringing Process", as well as the relevant names of museum's department that manage

services for visitors ("Enlightenment", "Excursion", "Mass events", "Educational"). The author believes that education, and especially higher education, aims at professionalization (level "pre-professionalism" and "professionalism", and the other two levels are a matter of applying the obtained profession in action). The upbringing as an aspect of higher education is to provide further high productivity and effectiveness as well as the background of maintaining mental and physical health of labors. These purpose are comply with the principles of "Related Labor", "Labor from Love" and "Ikigai". At the same time, in each of these principles the author finds a whole range of tangent installations. For example, she is deeply convinced that labor from love can only happen in high civic culture, the manifestation of which is the care of the common good, evaluating his own contribution to him, influence on the environment. The only way of activating to action from the state of love and happiness is the moral need to start working only after an interpretation of its meanings that lead to positive motivation has been found. Caring of the museum's future encourages the director to be attentive to the needs of visitors - and she has involved a marketing and non-formal education specialists to manage changes in product and communication policies, going beyond the purely history of the Kiev Polytechnic Institute and the history of technology and technology, strengthening the implementation of the educational potential.

Keywords: museum marketing, potential of the technical museum in citizens upbringing, civic culture, labor from love, identity, outlook war, museum pedagogy.

Постановка проблеми. Те, що поточну війну РФ проти України маємо класифікувати, серед іншого, ще і світоглядною, а тому український наратив, орієнтований як на внутрішню аудиторію, і тим більше на зовнішню, має стати сміливішим, наголошувати на давніх та поточних проблемах взаємодії «Україна-Світ», робити очевидними цивілізаційні втрати людства в разі поразки України як форпосту «Світу свободи», авторка наголошувала ще в статтях, присвячених завданню брендингу персоналій видатних діячів української культури, освіти, науки [12; 13; 14]. Власне потреба в брендингу персоналій видатних інженерів, конструкторів, винахідників також є актуальною в руслі розбудови національного бренду та суб'єктності України [3; 5; 7], подолання імперських мітів про надходження «прогресу» з метрополії [2; 4; 6], наголошення на внеску українців у світовий розвій техніки та технологій, утвердження українського наукового пріоритету – такими брендами, які адвокатують інтереси українства в світі, зокрема, мають стати постаті В'ячеслава Лавриненка [1], Степана Тимошенка [16], Михайла Кравчука [11], Володимира Челомея [8], Архипа Люльки [21]. Безумовно, що і ребрендинг постаті Сергія Корольова має відбутися теж.

Важливо переоцінити значення усвідомлення того, наскільки великим є науковий та освітянський потенціал України, її внесок у цивілізаційний розвій (розвиток матеріальної складової якості життя є саме справою цивілізаційною), для виховання почуття радості бути українцем, продовжувачем славних традицій та звершень.

Станом на четвертий рік повномасштабної війни до викликів попереднього періоду додається необхідність долати «втому від війни» в колі світових політиків та і власного населення, тобто ще більшою мірою актуалізується завдання виховання високої громадянської культури – такої, в якій ухилинство є неприпустимим, так само як і деструктивна поведінка стосовно майбутніх та діючих військовослужбовців із боку представників військової інфраструктури (застосування методів фізичного/морального знуцання тощо, які є спадком ще «совєтської армії», зокрема), тобто такої, в якій життя і гідність кожного співгромадянина є однією з найвищих цінностей, так само, як і буття свідомим громадянином, який щиро піклується

про безпеку і добробут громади, до якої належить, і щиро втішений саме з такої приналежності. Такого роду усвідомлення впливають на зміни практик, які застосовують фахівці з музейної педагогіки та музейного маркетингу, – зокрема, ширше і регулярніше застосовується арт терапія (в діяльності Державного політехнічного музею ім. Б. Патона – далі ДПМ – це оприявлено в благодійних середях в партнерстві з БО «БФ Карітас-Київ» та БО «БФ ЯМариуполь»), додається акціонізм (наприклад, «День миру» в Державному політехнічному музеї – дитячі звернення до Генерального секретаря ООН) та музейна терапія (про неї, зокрема, детально йшлося в одному з вебінарів програми ОБМІН), з'являються музейні персонажі [12] (на виставці «Ода механіці та стану гри» в Державному політехнічному музеї такими стали С. Тимошенко, А. Ейнштейн, В. Кирпичов), твориться наратив із наголосом на внесок українства в цивілізаційний поступ людства, додаються нові колекції, які фіксують історію поточної війни, та нові експозиційні комплекси комеморативного змісту.

Іншими словами, відбуваються процеси з перетворення музеїв, ДПМ зокрема, на осередки високої громадянської культури та самоздійснення українства. І цей процес вартий опису, аналізу, поширення.

Отже, **метою** даної розвідки є визначення ключових напрямків та інструментів найповнішої реалізації виховного потенціалу української культурної спадщини, невід'ємними складовими якої є історія науки і техніки, традиції вищої освіти та практики музейництва.

Оскільки ДПМ «розглядає артефакти своєї колекції не лише як свідчення науково-технічного прогресу, а й як аргументи в деконструванні імперсько-совєтських стереотипів в історичній пам'яті українців (та європейців), творенні нового семантичного поля задля зміцнення нашої суб'єктності, тобто дійсної деколонізації» [12], це робить аналіз застосовуваних ним практик відповідним темі розвідки.

Аналіз існуючих джерел та літератури. Визначаючи те, які саме напрямки та методи музейної маркетингової та педагогічної діяльності варто розглядати з точки зору їх внеску в реалізацію виховного потенціалу фондової колекції ДПМ, авторка зважала

сама на потрактування війни як екстремальної ситуації, що вимагає значно більше сил та енергій задля подолання загрози, ніж за звичайних обставин [17, с. 89] – і тому арт терапевтичні (коли створюємо арт об'єкт) та музеєтерапевтичні (коли певним чином взаємодіємо з музейним предметом) програми першими доповнюють практики музейних педагогів та комунікаціоністів і залишаються актуальними усі роки, починаючи з 2014, а особливо в період із 2022.

В процесі створення музеєтерапевтичних програм дуже корисним може стати розуміння суті музейного предмета, того, зокрема, що таким є не лише артефакти, а і ментефакти, тобто певні абстрактні дані, створені людиною, незалежно від їхнього фізичного носія, яким може бути текст, графік, електронна база даних, музика [19, с. 326]. Тому посилюється роль маркетингового розуміння музейних комунікацій, бо публікації в соціальних мережах, експлікації в музейному просторі та музейні персонажі належать саме до категорії ментефактів, оскільки «після включення предмета в музейні збірки його зв'язки та відносини з середовищем побутування розриваються, і він позбавляється того функціонального значення, яке мав колись, ... головним стає ... його суспільне значення як пам'ятки історії та культури... він перетворюється на документальне свідчення, знак, символ конкретного факту, події, явища чи процесу... він набуває нових зв'язків з іншими предметами... входить у певний історичний контекст» [19, с. 327–328] – і потрібні навички копірайтера, аби лаконічно та влучно вербалізувати цей контекст, встановити контакт із відвідувачем, аби навіть самостійний огляд експозиції або читання допису в соцмережах мали терапевтичну дію, яка сприяє подоланню травми війни, хоча сама війна ще триває. Для цього застосовувані музеями практики мають підтримувати/відновлювати залученість (активність, ініціативність, інтерес до оточуючого світу), контроль (здатність вчасно розпізнавати, усвідомлювати, контролювати та коригувати власні емоції) та виклик (уміння виносити позитивний досвід із неприємних подій, бачити в них позитивний сенс), які є ключовими компонентами життєстійкості [22]. На користь впровадження музейних терапевтичних практик свідчить і той факт, що 27% українців відволікаються від руйнівних для свого стану думок за допомогою книжок, фільмів, серіалів, споживання інших форм культурного продукту [17, с. 96].

Коли оновлення музейних практик засновані на емпатії до стану співгромадян, то це є проактивною позицією (на відміну від змін, які відбуваються внаслідок релокації музею чи певної подібності звуків наукових експериментів на звуки війни, і про це наголошують безпосередньо відвідувачі, про що йдеться у статті колеги з Музею науки МАН [9]), то можуть зустрічатися певне нерозуміння та спротив колег, бо проактивна поведінка поступається реактивній у більшості випадків, і кураторам відповідних програм/проектів необхідно бути морально готовими.

Пошуками способів участі в подоланні травми війни інституціями культури та освіти авторка зайнята з 2018 року [14].

Основна частина. Якщо до початку повномасштабної війни могло бути достатньо наголосу на потребі підтримання «постійного інтересу до музейної експозиції, ... формування мотивації візиту до музею різновікової аудиторії...» розгляді експозиції з точки зору «підвищення художньої виразності, динаміки та інформативності...спрямованої на найширшу аудиторію...» [15, с. 63–65], то після того терапевтичний вплив музейної комунікації виходить на перший план. Оскільки «постановка питання «є і прагну бути» є досить продуктивною з психотерапевтичної точки зору» [18, с. 186], то саме за цим принципом до фондової колекції ДПМ було долучено макет Маріупольського драматичного театру, а до благодійних серед та родинних субот (авторка є кураторкою обох цих програм) включено відповідний інтерактив [12, с. 190], що в підсумку призвело до дарування музею від вдячних маріупольчан ще одного артефакту – вітражного зображення скульптури «Сталевар», ще однієї згадки-мрії.

Запровадження авторкою статті в практику ДПМ регулярної музейної терапевтичної програми «Благодійні середи» сприяє, насамперед, відновленню звички планувати час – щосередини о 15:30 ДПМ чекає чи на екскурсію тією або іншою частиною експозиції, виставкою, чи на те або інше інтерактивне заняття з технічної тематики, чи на мистецький майстерклас. Планування часу є важливим для «підтримки психіки під час кризи війни... незважаючи на ...невизначеність» [20, с. 339]. До того ж сам зміст пропонуваного активностей підтримує когнітивні функції, позицію «я живий», що «корисно для активації префронтальної кори і профілактики ПТСР» [20, с. 339].

Поєднати терапевтичний та виховний вектори вдається на впроваджених і керованих авторкою родинних суботах, під час яких пропонувано авторські екскурсії, діалоги, інтерактивні заняття, інклюзивні за віком, для усієї родини. Саме в таких відбуваються акценти аксіологічного рівня – бо, наприклад, оповідь про культуру стосунків «професор-студент» в КПІ в перші десятиліття від часу його заснування на прикладі Михайла Кравчука та Архипа Люльки, а також різних соціальних проектів та громадських вчинків із боку професорсько-викладацького складу того часу обов'язково викликає рефлексію на тему, що «зараз зовсім не так». Ця рефлексія дозволяє підкреслити вплив советського режиму на цю зміну, бо єдине, що лежить у часі між згаданими двома культурами взаємодії, це саме він, із його цінностями та методами впливу. Також саме в рамках цієї музейної програми вдається популяризувати в колі відвідувачів напрацювання науковців ДПМ із повернення з зумисного забуття імен визначних українських діячів науки і техніки [12, с. 187].

Досить непросто виховну задачу було поставлено перед виставкою «Ода механіці та стану гри»

(триває в ДПМ до 5 вересня 2025) – деконструювати міф про «велику російську/советську науку» та про «інвестиції з центру (москви)», показати, що для налагодження вищої технічної освіти навіть зразки механізмів завозили з Європи, а організація навчального процесу в КПІ перевершила усі попередні спроби в тодішній російській імперії. Для цього поєднали комунікативні здатності колекції ДПМ та колекції кафедри «Констрування машин» КПІ. Ще одну задачу, яку поставила кураторка (авторка статті) перед виставкою – підкреслити важливість стану гри для здійснення винаходів, – здійснено за допомогою цитування трьох видатних діячів науки і техніки, які перетворились в її просторі на музейних персонажів (створили і розмістили їх графічні «мультишні» портрети, які виголошують свої думки про роль уяви, фантазії, гри для становлення науковцем, винахідником, інженером).

Традиційними напрямками виховної роботи залишаються екскурсії до ДПМ студентів першого курсу різних факультетів КПІ – ознайомлення з історією закладу, з персоналіями його видатних студентів, випускників, викладачів – проживання своєї причетності до великого, формування посилу перевершити своїх попередників. Дана практика має потенціал до розширення – щоб відбувалися екскурсії (вже тематичні, а не оглядові) для студентів других, третіх курсів, а на старших курсах, щоб відбувалися спільні події для школярів в рамках проходження студентами педагогічної практики, внесення відвідин музею в сценарій днів відкритих дверей тих чи інших факультетів.

Висновки. Таким чином ключовими напрямками якнайповнішої реалізації виховного потенціалу української культури на сьогодні в діяльності ДПМ є подолання травми війни, деколонізація, десовєтїзація, формування відчуття причетності до великого та участь у перших рівнях професіоналізації. Інструментами відповідно є музеєтерапія, зміна куту зору на музейні предмети та ментефакти, присутні в експлікаціях та текстах екскурсій, включення в них прикладів високої громадянської культури, повернення із забуття імен видатних науковців, освітян, винахідників, наголос на їх внеску в світовий цивілізаційний поступ, формування їх упізнаваних образів, використання їх в ролі музейних персонажів, утвердження українського наукового пріоритету.

1. Борисов О.В. П'єзодвигун – видатний винахід світу. URL: <https://kpi.ua/2018-11-02-lavrypenko>
2. Грабовська І. Філософські витоки та сенс путінізму. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 2016. С. 14–18.
3. Грабовська І., Грабовський С. До філософських підстав осмислення проблеми суб'єктності України. Концепція Олександра Кульчицького. *Українознавство*. 2023. №3. С. 143–158.
4. Ірина Грабовська. Путінізм як конфліктогенний фактор світового значення та українська специфі-

ка його проявів. *Українознавчий альманах*, №24, 2019. С.111-115.

5. Ірина Грабовська. Суб'єктивація versus масовізація українського соціуму. *«Studia Orientalne»*. Польща. №4. 2022. С. 71–82.
6. І. Грабовська, С. Грабовський, В. Крисаченко, К. Настояща, Л. Чупрій. Латентні західноєвропейські дискурси в українській філософії та соціології доби УРСР: монографія. Тернопіль: Вид-во «Крок», 2022. 229 с.
7. Ірина Грабовська, Катерина Настояща, Тетяна Талько. Роль україноцентричних еліт в контексті філософії суб'єктності України (300-річчю від дня народження Григорія Сковороди присвячується). *Українознавчий альманах*, №31, 2022. С. 72–81.
8. Дормідонтов А. Челомей Володимир Миколайович. Біографія. URL: <https://kpi.ua/chelomey-about>
9. Дуброва Марія. Музей науки МАН в умовах війни: особливості методології. *Музейна педагогіка в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного круглого столу, м. Київ, 26 травня 2022 р.* / за наук. Ред. С. О. Довгого. Київ: Національний центр «Мала академія наук України», 2022. С. 44–46. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Zbirnyk_2022_w.pdf
10. Жукова Олена. Експозиційні технології «музейного персонажу» в посиленні культурних впливів спадщини (на основі просторів спадщини Швеції, Чехії, Німеччини та Польщі). *Наукові записки РОКМ*. Випуск XXI. Рівне, 2023. URL: https://www.academia.edu/121337967/%D0%B8?email_work_card=thumbnail
11. Задерей Н. Нефьодова Г. Кравчук Михайло Пилипович: не згасне ім'я, не згасне слава! До 125-річчя від дня народження. URL: https://kpi.ua/kravchuk_mykhaylo
12. Зайченко О. Внесок Державного політехнічного музею імені Бориса Патона в збереження історичної пам'яті. *Дослідження, збереження та популяризація пам'яток історико-культурної спадщини України (до 110-річчя від дня народження П. Т. Тронька): зб. Матеріалів V Всеукр. Наук. Конф. (м. Переяслав, 18 квітня 2025 р.). Переяслав (Київ. Обл.), 2025. Ч. 2. С. 186–191.*
13. Зайченко О. Розширення бренду Тараса Шевченка для адвокації українства. *Українознавство. № 1(90) (2024)*. С. 18–30.
14. Зайченко О.К., Кушнір Л.В. Роль інституцій культури та освіти у психосоціальної підтримці осіб з травмою війни. *Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії: збірник матеріалів, доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 28 лютого 2018 р.* – Маріуполь: ДонДУУ, 2018. С. 291–298.
15. Караманов О. Музейна педагогіка і організація експозиційного простору: сучасні підходи та інструменти навчання. *Історико-педагогічний альманах*. Вип.1, 2017. С. 63–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lpa_2017_1_11

16. Писаренко Г.С. Тимошенко Степан Прокопович. Біографічна довідка. URL: <https://kpi.ua/tymoshenko-about>
 17. Предко В.В., Сомова О.О. Вплив війни на зміну рівня стресу та стратегій збереження життєстійкості українців. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 33 (72), № 4, 2022. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2022/16.pdf
 18. Савінов В. Наукова рецензія на книгу: Зайченко О.К. Я є. Я прагну бути. Ідентифікуйся – та зростає! Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. С. 185–187.
 19. Сошніков А.О. Культурологічні аспекти розкриття поняття «музейний предмет» як механізму артефакції культурної пам'яті. *Питання культурології*, 2022 (40). С. 321–331.
 20. Чепелева Н.І. Війна як криза і шляхи подолання критичних станів як її наслідків. *Особистість, суспільство, війна: тези доп. учасників міжнар. психолог. форуму (м. Харків, Україна, 26 квіт. 2024 р.)*. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. правових наук України. Харків: ХНУВС, 2024. С. 337–340. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstream/s/fb38f8a3-398f-4a4a-958b-68e952e62338/content>
 21. Шевелева Мар'яна. Архип Люлька – великий конструктор з маленького села. *Український інтерес*. 23.03.2025. URL: <https://uain.press/blogs/arhip-lyulka-velikij-konstruktor-z-malenkogo-sela-1202800>
 22. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. Apr. 4. Pp. 279–298.
- References**
1. Borysov O.V. *P'yezodvy`gun – vy`datny`j vy`naxid svitu* [Piezomotor – an outstanding invention of the world]. URL: <https://kpi.ua/2018-11-02-lavrynenko> (in Ukrainian).
 2. Grabovska I. (2016). *Filosofs`ki vy`toky` ta sens putinizmu* [Philosophical origins and meaning of Putinism]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Pp. 14–18. (in Ukrainian).
 3. Grabovska I., Grabovskij S. (2023). *Do filofs`ky`x pidstav osmy`slennya problemu` sub`yektynosti Ukrainy`*. *Koncepciya Oleksandra Kul`chy`cz`kogo* [Towards the philosophical foundations of understanding the problem of subjectivity of Ukraine. The concept of Oleksandr Kulchytsky]. *Ukrayinoznavstvo*. #3. Pp. 143–158. (in Ukrainian).
 4. Iryna Grabovska. (2019). *Putinizm yak konfliktogenny`j faktor svitovogo znachennya ta ukrajins`ka specy`fika jogo proyaviv* [Putinism as a conflict-generating factor of global importance and the Ukrainian specificity of its manifestations]. *Ukrayinoznavchy`j al`manax*. #24. Pp. 111–115. (in Ukrainian).
 5. Iryna Grabovska. (2022). *Sub`yekt`vaciya versus masovizaciya ukrajins`kogo sociumu* [Subjectivation versus massification of Ukrainian society]. *Studia Orientalne. Pol`shha*. #4. Pp. 71–82. (in Ukrainian).
 6. I. Grabovska, S. Grabovskij, V. Kry`sachenko, K. Nastoyashha, L. Chuprij. (2022). *Latentni zaxidnoevropejs`ki dy`skursy` v ukrajins`kij filofosiyi ta sociologiyi doby` URSR: monografiya* [Latent Western European Discourses in Ukrainian Philosophy and Sociology of the Ukrainian SSR: Monograph]. Ternopil: Vy`d-vo «Krok». 229 p. (in Ukrainian).
 7. Iryna Grabovska, Kateryna Nastoyashha, Tetyana Tal`ko. (2022). *Rol` ukrajinocentry`chny`x elit v konteksti filofosiyi sub`yektynosti Ukrainy` (300-richchyu vid dnya narodzhennya Gry`goriya Skovorody` pry`svyachuyet`sia)* [The role of Ukrainian-centric elites in the context of the philosophy of Ukrainian subjectivity (dedicated to the 300th anniversary of the birth of Hryhoriy Skovoroda)]. *Ukrayinoznavchy`j al`manax*. #31. Pp. 72–81. (in Ukrainian).
 8. Dormidontov A. *Chelomej Volody`myr` My`kolajovy`ch. Biografiya* [Chelomey Volodymyr Nikolaevich. Biography]. URL: <https://kpi.ua/chelomey-about> (in Ukrainian).
 9. Dubrova Mariya. (2022). *Muzej nauky` MAN v umovax vijny` : osobly`vosti metodologiyi* [Museum of Science of the Russian Academy of Sciences in War-time: Peculiarities of the Methodology]. *Muzejna pedagogika v umovax voyennogo stanu: zbirnyk`k materialiv Mizhnarodnogo kruglogo stolu, m. Ky`yiv, 26 travnya 2022 r. / za nauk. Red. S.O. Dovgogo*. Ky`yiv: Nacional`ny`j centr «Mala akademiya nauk Ukrainy`». Pp. 44–46. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Zbirnyk_2022_w.pdf (in Ukrainian).
 10. Zhukova Olena. (2023). *Ekspozy`cijni texnologiyi «muzejnogo personazhu» v posy`lenni kul`turny`x vply`viv spadshhy`ny` (na osnovi prostoriv spadshhy`ny` Shveciyi, Chexiyi, Nimechchy`ny` ta Pol`shhi)* [Exhibition technologies of the “museum character” in enhancing the cultural influences of heritage (based on the heritage spaces of Sweden, the Czech Republic, Germany and Poland)]. *Naukovi zapy`sky` ROKM*. Vy`pusk XXI. Rivne. URL: https://www.academia.edu/121337967/%...%D0%B8?email_work_card=thumbnail (in Ukrainian).
 11. Zaderej N., Nef`odova G. *Kravchuk My`xajlo Py`ly`povy`ch: ne zgasne im`ya, ne zgasne slava! Do 125-richchya vid dnya narodzhennya* [Mykhailo Filipovich Kravchuk: the name will not fade, the glory will not fade! To the 125th anniversary of his birth]. URL: https://kpi.ua/kravchuk_mykhaylo (in Ukrainian).
 12. Zajchenko O. (2025). *Vnesok Derzhavnogo politexnichnogo muzeyu imeni Bory`sa Patona v zberezheniya istory`chnoyi pam`yati* [The contribution of the Boris Paton State Polytechnic Museum to the preservation of historical memory].

- Doslidzhennya, zberezhennya ta populyaryzaciya pam'yatok istory'ko-kul'turnoyi spadshhy'ny' Ukrainy' (do 110-richchya vid dnya narodzhennya P. T. Tron'ka): zb. Materialiv V Vseukr. Nauk. Konf. (m. Pereyaslav, 18 kvitnya 2025 r.). Pereyaslav (Ky'yiv. Obl.). Ch. 2. Pp. 186–191. (in Ukrainian).*
13. Zajchenko O. (2024). *Rozshy'rennya brendu Tarasa Shevchenka dlya advokaciyi ukrayinstva* [Expanding the Taras Shevchenko brand for advocacy of Ukrainianness]. *Ukrayinoznavstvo*. # 1(90). Pp. 18–30. (in Ukrainian).
 14. Zajchenko O.K., Kushnir L.V. (2018). *Rol' insty'tucij kul'tury' ta osvity' u psy'xosocial'nij pidtry'mci osib z travmoyu vijny'* [The role of cultural and educational institutions in psychosocial support for people with war trauma]. *Psy'xosocial'na pidtry'mka osib z travmoyu vijny': mizhnarodny'j dosvid ta ukrayins'ki realiyi: zbirny'k materialiv, dopovidej Vseukrayins'koyi naukovoprakty'chnoyi konferenciyi, m. Mariupol', 28 lyutogo 2018 r. Mariupol': DonDUU*. Pp. 291–298. (in Ukrainian).
 15. Karamanov O. (2017). *Muzejna pedagogika i organizaciya ekspozy'cijnogo prostoru: suchasni pidxody' ta instrumenty' navchannya* [Museum pedagogy and organization of exhibition space: modern approaches and teaching tools]. *Istory'ko-pedagogichny'j al'manax*. Vy'p.1. Pp. 63–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lpa_2017_1_11 (in Ukrainian).
 16. Py'sarenko G.S. *Ty'moshenko Stepan Prokopovy'ch. Biografichna dovidka* [Tymoshenko Stepan Prokopovych. Biographical information]. URL: <https://kpi.ua/tymoshenko-about> (in Ukrainian).
 17. Predko V.V., Somova O.O. (2022). *Vply'v vijny' na zminu rivnya stresu ta strategij zberezhennya zhy'ttyestijkosti ukrayinciv* [The impact of war on changes in stress levels and resilience strategies among Ukrainians]. *Vcheni zapy'sky' TNU imeni V.I. Vernads'kogo. Seriya: Psy'xologiya*. Tom 33 (72), # 4. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2022/16.pdf (in Ukrainian).
 18. Savinov V. (2020). *Naukova recenziya na kny'gu: Zajchenko O.K. Ya ye. Ya pragnu buty'. Identy'fikuj'sya – ta zrostaj!* [Scientific review of the book: Zajchenko O.K. I am. I strive to be. Identify yourself – and grow!]. *L'viv: Galy'cz'ka vy'davny'cha spilka*. Pp. 185–187. (in Ukrainian).
 19. Soshnikov A.O. (2022). *Kul'turologichni aspekty' rozkry'ttya ponyattya «muzejny'j predmet» yak mexanizmu artefikaciyi kul'turnoyi pam'yati* [Culturological aspects of revealing the concept of "museum object" as a mechanism for the artifice of cultural memory]. *Py'tannya kul'turologiyi*. (40). Pp. 321–331. (in Ukrainian).
 20. Chepelyeva N.I. (2024). *Vijna yak kry'za i shlyaxy' podolannya kry'ty'chny'x staniv yak yiyi naslidkiv* [War as a crisis and ways to overcome critical situations as its consequences]. *Osoby'tst', suspil'stvo, vijna: tezy' dop. uchasny'kiv mizhnar. psy'xolog. forumu (m. Xarkiv, Ukrayina, 26 kvit. 2024 r.)*. MVS Ukrainy', Xarkiv. nacz. un-t vnutr. sprav ; Nacz. akad. pravovy'x nauk Ukrainy'. Xarkiv: XNUVS. Pp. 337–340. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstream/s/fb38f8a3-398f-4a4a-958b-68e952e62338/content> (in Ukrainian).
 21. Shevelyeva Mar'yana. (23.03.2025). *Arxy'p Lyul'ka – vely'ky'j konstruktor z malen'kogo sela* [Arkhip Lyulka is a great designer from a small village]. *Ukrayins'ky'j interes*. URL: <https://uain.press/blogs/arhip-lyulka-velikij-konstruktor-z-malenkogo-sela-1202800> (in Ukrainian).
 22. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. Apr. 4. Pp. 279–298.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.10>
УДК 94(477):341.485«1933»:[75.044]

Андрій ІВАНЕЦЬ

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
відділу досліджень Голодомору та масових штучних голодів
Національного музею Голодомору-геноциду, м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-7167-8183

Email: crimeaua@ukr.net

ГОЛОДОМОР У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА МИКОЛИ СЛІПЧЕНКА (за матеріалами постійного фонду Музею Голодомору та родинного архіву митця)

Анотація. У статті здійснено аналіз мало відомої частини мистецької спадщини українського художника-графіка, заслуженого художника України Миколи Сліпченка (1909–2005), присвяченої осмисленню Голодомору 1932–1933 років – геноциду українського народу, вчиненого тоталітарним комуністичним режимом СРСР. Два твори митця – «Ганебний 1933 рік» і «Весною 1933-го», виконані пастеллю та передані до Національного музею Голодомору-геноциду, вперше стали об'єктом наукової інтерпретації. Ці роботи аналізуються як візуальні джерела, що відтворюють пам'ять про масову катастрофу, спричинену політичною терором голодом. Проаналізовано біографічний контекст створення картин, в якому відображається складна трансформація художника – від учасника колективізації, художника-плакатиста у стилі соціалістичного реалізму в молодості до критичного свідка трагедії українського села у зрілому віці. У статті використано щоденники митця, родинні свідчення, документи, що дозволяють реконструювати обставини його життя у 1930-х роках та мотивацію до пізнішого звернення до теми Голодомору. Звертається увага на художню мову пастелей – символіку, колористику, композиційні особливості, які демонструють емоційну глибину пережитого досвіду. М. Сліпченко зобразив не тільки трагедію українського народу, а й підняв тему моральної відповідальності сучасника. Його роботи – це протест проти замовчування злочину і спроба осмислення історичної травми, а також, ймовірно, акт каяття. Картини втілюють не лише особисту пам'ять, а й стають формою художнього свідчення. Стаття доводить, що твори митця мають значення не лише як естетичні артефакти, а й як внесок у формування візуальної пам'яті про Голодомор, сприяючи утвердженню історичної правди в культурному просторі України.

Ключові слова: геноцид, живопис, соціалістичний реалізм, візуалізація травми, візуальне мистецтво, тоталітаризм.

Andrii IVANETS

PhD in History, Leading Researcher,
Department of the Holodomor and Massive Artificial Famines Research
of the National Museum of the Holodomor-Genocide

THE HOLODOMOR IN THE WORK OF ARTIST MYKOLA SLIPCHENKO (based on materials from the permanent collection of the Holodomor Museum and the artist's family archive)

Abstract. This article provides an analysis of a lesser-known part of the artistic legacy of Ukrainian graphic artist and Honored Artist of Ukraine Mykola Slipchenko (1909–2005), dedicated to the reflection on the Holodomor of 1932–1933 – the genocide of the Ukrainian people committed by the totalitarian communist regime of the USSR. Two of the artist's works – “Shameful Year 1933” and “In the Spring of 1933”, created in pastel and donated to the National Museum of the Holodomor-Genocide – are examined here for the first time as objects of scholarly interpretation. These artworks are analyzed as visual sources that preserve the memory of a mass catastrophe caused by the policy of terror by hunger. The article explores the biographical context in which these pieces were created, revealing the complex personal transformation of the artist – from a participant in collectivization and a poster artist working in the style of socialist realism in his youth, to a critical witness of the tragedy of the Ukrainian village in his later years. The study makes use of Slipchenko's diaries, family testimonies, and archival documents, allowing for the reconstruction of the circumstances of his life in the 1930s and the motivations behind his later turn to the theme of the Holodomor. Attention is given to the artistic language of the pastels – their symbolism, use of color, and compositional features, which reveal the emotional depth of the artist's experience. Slipchenko depicted not only the physical tragedy of the Ukraini-

an people, but also raised the issue of the moral responsibility of the contemporary individual. His works represent a protest against the silencing of the crime and an attempt to comprehend historical trauma – and possibly, an act of repentance. These paintings embody not only personal memory but also serve as a form of artistic testimony. The article argues that Slipchenko's works are significant not only as aesthetic artifacts, but also as a contribution to the shaping of visual memory of the Holodomor, reinforcing historical truth within Ukraine's cultural space.

Keywords: *genocide, painting, socialist realism, socialist realism, visual representation of trauma, visual art, totalitarianism.*

Постановка проблеми. Центральним елементом геноциду українського народу (національної групи в УСРР і етнічної на Кубані), вчиненого комуністичним режимом СРСР, був Голодомор 1932–1933 рр. Законодавство України та частина науковців цю штучну голодну катастрофу також кваліфікують як самостійний злочин геноциду. Такого рівня втрат за короткий проміжок часу до того історія України-Русі не знала. Мільйони загинилих, величезна кількість постраждалих фізично, морально, психологічно, колосальні матеріальні збитки, непоправний удар по традиційній культурі українців та їхньому способу життя загалом – це лише частина негативних наслідків злочинної політики керівництва СРСР щодо України. Катастрофа до екзистенційних глибин струснула українську спільноту.

Митці, як одна з найбільш чутливих її частин, не могли не відреагувати на злочин циклопічного масштабу. Вже у 1930-ті рр. на тему Великого Голоду з'явилися твори українських художників на західних землях України, які тоді контролювала Польща, та у діаспорі. Навіть в СРСР у епоху Голодомору з'явилися твори, ймовірно, присвячені цій трагедії (наприклад, у К. Малевича). Працювали над цією темою у «країні Рад» окремі художники й у подальшому, хоча до широкої публіки до кінця 1980-х рр. їхні твори не могли дійти. Втім в СРСР торкатися теми геноциду українського народу було вкрай ризиковано для кар'єри, свободи, а у певні періоди й життя митців, оскільки комуністичний режим, як організатор тяжкого злочину, організував інформаційну блокаду навколо Голодомору. Сам термін «голод» щодо подій 1932–1933 рр. в СРСР офіційно пролунав лише у грудні 1987 р.

Наприкінці 1980-х – у 1990-х рр. кілька українських художників в умовах пізнього відносно лібералізованого СРСР та незалежної України звернулися до теми геноциду українського народу. Був серед них і член Спілки художників України, досвідчений майстер графіки Микола Федорович Сліпченко (1909–2005). Дві його пастельні роботи на тему Голодомору невістка митця Вікторія Сліпченко у 2020 р. передала Національному музею Голодомору-геноциду. Ці картини цікаві як твори мистецтва, а також тим, що їх автор був свідком голодної катастрофи і пересічним виконавцем політики комуністичної влади на селі у 1930 р. Життєвий досвід М. Сліпченка є важливим із точки зору характеристики складної теми відносин митця і тоталітарної держави.

Аналіз наукових публікацій. Спеціальних досліджень, присвячених картинам М. Сліпченка на тему Голодомору, нами не виявлено. Разом із тим,

важливо для розуміння контексту появи цих творів розглянути біографію митця. Суттєва інформація про його життєпис та твори міститься у передмовях до каталогів виставок митця, написаних М. Мацапурою [4] та П. Нестеренко [8]. Важливі дані про біографію М. Сліпченка є у його спогадах, оприлюднених у 1998 р. [10].

Метою статті є аналіз та інтерпретація візуальних творів на тему Голодомору М. Сліпченка, які зберігаються у Музеї Голодомору, а також біографічного та історичного контексту їх створення («зв'язок з історією» артефакта, за З. Гербертом [1, с. 5]).

Джерелами для дослідження, окрім картин, які є частиною колекції Національного музею Голодомору-геноциду, також стали спогади М. Сліпченка про Голодомор у Києві, записані його сином Володимиром Сліпченком у 2021 р. по пам'яті, і щоденникові записи за 1991 і 2004 рр., які люб'язно надали автору нащадки митця.

Основна частина. М. Сліпченко народився 4 (17) грудня 1909 р. у с. Окна Херсонської губернії (нині район на Одещині). Він рано осиротів – у 1919 р. червоні розстріляли його батька-садівника у маєтку князя Гагаріна, а за півроку померла від тифу мати [6]. Обдарованого хлопчика разом з двома молодшими сестрами забрала тітка на виховання у с. Любомирка Балтського повіту Подільської губернії (нині Подільський район Одещини), де він пережив голод 1921–1923 рр. Навчався у залізничній школі № 65 із семирічним навчанням у Бірзулі (нині – Подільськ), потім у Рибницькій агрономічній школі. Але з дитинства його тягнуло до малювання. Він продовжував ним займатися і у школах, причому вчитель малювання та креслення М. Шведов у Бірзулі захоплювався його захопленням [4, с. 3]. Коли 17-річний Микола вирішував куди їхати для здобуття мистецької освіти: до Києва чи Одеси, то трьох карбованців, подарованих сестрою, вистачило лише на поїздку до приморського міста [3]. У 1927–1931 рр. М. Сліпченко навчався у Одеському художньому інституті у театральній-декораційній майстерні професора Володимира Мюллера. Серед його викладачів також були М. Жук, В. Заузе, Д. Крайнев, П. Волокідін, Т. Фраерман [8, с. 3]. У виші формувалися не лише його естетичні погляди та професійні мистецькі навички. Навчання припало на період згорання непу та початок другого комуністичного штурму в СРСР – прагнення будь-якими засобами перебудувати суспільне та економічне життя за утопічними комуністичними принципами. Ідеологічний тиск посилювався й на студентів. Підпав під вплив комуністичної ідеології, як і чимало його однолітків та інших гро-

мадян СРСР, і М. Сліпченко. Як активна молода людина він займався не лише профспілковою, а й комсомольською роботою, неодноразово обирався до комсомольського осередку та профкому, у 1930 р. брав участь у проведенні колективізації на селі [4, с. 3].

М. Сліпченко пережив трагічні роки Голодомору на Донбасі та Харківщині. Після завершення навчання в Одесі у 1931 р. його мобілізували на два роки для проведення культурно-освітньої роботи в м. Макіївці. На Донбасі він працював художником і керівником художніми гуртками в клубах при шахтах № 28 та «Грузька». За що Макіївський рудничий комітет нагородив його почесною грамотою [4, с. 3]. У червні 1933 р. М. Сліпченко перебував у відрядженні в Києві і під час прогулянки містом рано вранці спостерігав на Поштової площі як люди у формі НКВС перекидають «як дрова» з возів на баржу, що стояла біля причалу, померлих від голоду людей. «Чи були серед них ще живі, сказати було важко, у всякому разі доля їх спіткала однакова», так записав слова художника його син В. Сліпченко [11, арк. 1]. За інформацією завідувачки сектором фондової роботи Національного музею Голодомору-геноциду О. Патриляк, під час роботи у Макіївці художника разом з іншими міськими мешканцями почали відправляти в навколишні села з метою поховання замордованих голодом українських селян, де він став свідком сотень злочинів, які закарбувалися у його пам'яті [7]. У спогадах митця, записаних сином, враження від цих поїздок записані так: «А наприкінці того ж [1933] року батько брав участь у зборі врожаю на Харківщині. Вродило непогано, але збирати урожай було нікому. Села були порожні, зовсім порожні. Не було не те що людей, а і собак, і котів. Залишився, правда, один місцевий мешканець. Не молодий вже чоловік. Він лагодив збирачам урожай взуття. Але і йому цей голод не минувся даром: він майже втратив розум і ніяк не міг наїстися» [11, арк. 1–13в.].

У 1933 р. М. Сліпченко переїхав до Харкова і працював референтом у Наркоматі освіти УСРР, пізніше художником у Харківському обласному пересувному театрі. Втім, за оцінкою мистецтвознавця П. Нестеренка, у велике мистецтво митець увійшов не як театральний художник, а як плакатист [8, с. 3]. Вже у Харкові він почав створювати плакати та оформлювати книжки на замовлення видавництва «Мистецтво», «Український робітник», «Більшовик» та інших. Очевидно, що у тоталітарному СРСР художнику доводилося виконувати політичні замовлення влади, особливо у сфері плакату. Зокрема ним у 1934 р. був створений плакат із цитатою, як нам сьогодні відомо, одного з головних організаторів Голодомору: «Зустріти наступну весну 1935 р. цілком озброєними! Постишев» та зображенням робітника, який у піднятій руці тримає інструмент, а іншою спирається на трактор з логотипом «ХТЗ» [13].

Другий комуністичний штурм призвів до формування в СРСР консолідованого тоталітарного режиму. Термін «тоталітарний» (від лат. «суцільний») запровадив лідер фашистів Б. Мусоліні, який спові-

дував принцип «все у державі, нічого крім держави, нічого проти держави». Комуністична тоталітарна держава у 1930-х рр. прагнула сформувати нову людину і перебудувати на нових принципах всі сфери суспільного буття: економіку, політику, культуру та підпорядкувати їх державно-партійній владі. Мистецтво з точки зору влади СРСР – об'єкт та інструмент перетворення суспільства (ідеологічна зброя).

Замість розмаїття художніх течій і напрямків комуністичний режим нав'язав митцям метод соціалістичного реалізму, який спирався на принципи партійності, ідейності, оптимістичності, реалістичності, народності, героїчності тощо. У живописі академічний підхід до створення реалістичного зображення призводив до конструювання художніми засобами паралельного світу, бажаного для комуністичного режиму, але здебільшого відірваного від жорстоких реалій тоталітарного суспільства СРСР. Твори у стилі соцреалізму мали бути зрозумілими пересічному глядачеві, тому авангардистські, модерністські (арт-нуво, сецесія), постімперсоністські та інші підходи, які розвивалися й в Україні до 1930-х рр., комуністичним режимом таврувалися та були цілком або значною мірою викорінені.

Тоталітарна держава прагнула контролювати мистецтво і організаційно, результатом чого стали ліквідація низки організацій та об'єднань митців і утворення централізованих структур. 23 квітня 1932 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про перебудову літературно-художніх організацій», яка передбачала об'єднання всіх митців, що «підтримують платформу радянської влади і прагнуть брати участь в соціалістичному будівництві» в єдині творчі союзи відповідно до типу їхньої художньої діяльності. На виконання цієї постанови у жовтні 1938 р. в Києві учасники I з'їзду художників України створили Спілку радянських художників України. Її керівництво формально обиралося на з'їздах, але де-факто партійно-державні органи визначали, хто може увійти до його

складу. Спілка радянських художників стала інструментом контролю за митцями та їхньою творчістю.

У 1937 р. М. Сліпченко переїхав до Києва, оскільки був запрошений на посаду інспектора відділу образотворчого мистецтва Управління в справах мистецтв при Раді міністрів УРСР. За рік він звільнився і почав працювати як художник у видавництвах. До війни митець став визнаним майстром створення плакатів та оформлення книжкових і періодичних видань. Зокрема, оформлював книжки у видавництвах «Мистецтво», «Дитвидав», «Молодий більшовик». Із 1937 р. М. Сліпченко виставляє свої роботи на міських та республіканських художніх виставках [4, с. 4]. Є версія, що митець був членом оргкомітету із створення Спілки художників та став її членом з 1939 р. [6].

Під час Другої світової війни у 1941 р. брав участь у захисті від нацистів столиці України як стрілець 193-го окремого кулеметного батальйону 1-го Київського укріпрайону. У серпні 1941 р. потрапив у полон, утримувався у таборі в Києві разом з іншими радянськими військовополоненими тижнями майже без їжі та води. Завдяки довідці комісії Червоного Хреста був звільнений у листопаді 1941 р., але кімната у Лаврі, де він проживав, виявилася розгромленою після вибуху Успенського собору, тож виснажений М. Сліпченко невдовзі направився до родичів у с. Златопілля на Кіровоградщині. Заробляв на прожиття малюванням на замовлення селян з фотографій картин, а одночасно фіксував на папері реалії окупації [5]. Ці твори у 1945 р. були представлені публіці на республіканській виставці в Києві «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» і у постійній експозиції виставки-музею «Партизанський рух на Україні».

Після війни М. Сліпченко звертався у творчості до різних жанрів мистецтва: портрету, пейзажу, натюрморту, зображення історичних подій, ескібірису. Він продовжував активно співробітничати з видавництвами, серед яких «Дніпро», «Молодь», «Радянський письменник», «Радянська жінка», а також журналами «Україна», «Перець», «Барвінок» і газетою «Вечірній Київ». Загалом художник створив тисячі ілюстрацій для книжок і мас-медіа. Він віддав данину у творчості офіційній ідеології СРСР, але також активно звертався до зображення історичних пам'яток і знакових місцевостей України, шевченкіани, українського фольклору, праці трударів села та рибаків. Митець зробив внесок у розвиток графічного мистецтва України, майстерно працював у різних техніках, зокрема, віртуозно володів пастеллю та створював гравюри. У 1972 р. у Котовську (нині Подільськ) провів свою першу персональну виставку.

Під час лібералізації в СРСР у роки керівництва генсека ЦК КПРС М. Горбачова у другій половині 1980-х рр., відомих під назвою «Перебудова», вже немолодий М. Сліпченко отримав доступ до інформації про Голодомор. За інформацією О. Патрияк: «Крихта за крихтою він збирав свідчення, читав документи, фіксував свої переживання в щоденнику.

Сумнівів бути не могло. Побачені в молодості на Донбасі жахіття були лише фрагментом трагедії, яка вписувалася в загальну мозаїку радянського геноциду проти українського народу. Під впливом прочитаної літератури М.Ф. Сліпченко викладає на полотні спогади своєї молодості» [7, с. 2].

У серпні 1990 р. – червні 1991 р. художник працював над картиною на тему Голодомору, яка спочатку називалася «Голод 33», а пізніше – «Ганебний 1933 рік». 13 серпня 1990 року вісімдесятирічний М. Сліпченко занотував у щоденнику: «Думав над композицією “Голод 33”». О. Патрияк так описала процес її створення: «Картина писалася важко. Творчу роботу митець чергував із читанням документів про злочини Сталіна, Кагановича, Постишева, Косіора, Хрущова. Болісні спогади, свідчення очевидців, документальні збірники – все проходило через витончену душу митця» [7, с. 2]. У 1993 р. Міністерство культури України придбало композицію «Ганебний 1933 рік».

У 1991 р. М. Сліпченко створив другу роботу на тему Голодомору – нею стала написана пастеллю картина «Весною 1933-го». На передньому плані художник зобразив чоловіка з бородою, який стоїть трохи згорбившись та спираючись на лопату поруч з щойно виритою могильною ямою. До неї через луг (чи незасаджений город), вкритий зеленою травою та жовтими квітами кульбабок, дві знесилені жінки несуть у смугастому рядні тіло померлого. На задньому плані у правому і лівому верхніх кутах митець намалював садові дерева, рясно вкриті білим квітом. Між ними видно фрагменти двох будинків з дахами, один з яких виглядає напівзруйнованим. На звороті картини графітним олівцем зазначено: «Сліпченко М.Ф. р. нар. 1909 Весною 1933 року пастель – 1991 р. розм. 41 x 52 см. Київ-110, Народний пр. 10, кв. 1».

Образ весни 1933 р., на яку припала основна кількість загиблих від штучного голоду українців, створено на протиставленні насиченої життям розквітлої природи, зображеної у яскравих кольорах, та похмурого світу голодуючих людей, який показаний через подані у темних, холодних кольорах постаті виснажених жінок і чоловіка, а також померлого. Таким чином, митець ймовірно хотів показати непри-

родність смерті від Голодомору, його штучність, організованість комуністичним режимом. Сюжет твору відсилає до відомої, на жаль, багатьом родинам українців ситуації 1933 року, коли загиблого від голоду ховали навіть не на цвинтарі, оскільки не вистачало сил, а поруч із домом – на обійсті, у саду, на городі.

Щоденникові записи М. Сліпченка, які зберігаються у родині Сліпченків, дозволяють уточнити час створення картини. У щоденнику за 31 травня 1991 р. занотував: «Почав працювати над мал. [юнком – А. І.] “Весною 33 року”. Поки йде туго». Того ж дня він так писав про свій фізичний стан: «Лиш наприкінці дня моя хвороба як будто відійшла, стало легше. З носа перестало текти». Наступного дня художник зафіксував, що «болячка відійшла зовсім», різні побутові деталі («дівчата пропололи наш город», спалили останній хмиз, син і хлопці побували в душовій), а також: «Я трохи працював. Все б’юсь над композицією “Весною 33го року”» [14].

13 червня 1991 р. М. Сліпченко у щоденнику зазначив: «Працював в мал. начисто над “Весною 33го”», а наступного дня: «Вдень працював над “Весною 33го” і зафіксував “Ганебний 33й рік”». 21 червня 1991 р. художник занотував: «До Козловських (родини художника Костянтина Козловського, з якою товаришував Сліпченко – А. І.) не поїхав, а попрацював над “Весною 33го”». Наступного дня він записав: «Сьогодні знаменний день – 50-річчя з дня початку (22/VI 1941 р.) війни з фашистською Германією. Згадалось все минуле, всі прикrostі, які були у мене в той час. Мав намір поїхати в місто, але не поїхав. Попрацював над “Весною 33го”» [14]. Отже, можна стверджувати, що М. Сліпченко почав створювати цю картину 31 травня, а завершив орієнтовно наприкінці червня 1991 р. У лютому 2020 р. вона була передана рідними до Музею Голодомору.

Тоді ж потрапила до музейної колекції і репліка картини «Ганебний 1933» (авторський повтор 2004–2005 р., ймовірно, у зменшеному розмірі твору 1991 р., придбаного державою). На звороті роботи є напис кульковою ручкою: «Сліпченко М.Ф. 1909 р. народження Ганебний 1933 рік Вугіль, пастель 2005 р. 69x49 см». Втім М. Сліпченко почав працювати над нею, як мінімум, у попередньому році. Про це свідчить запис у щоденнику за 1 березня 2004 р.: «Я попрацював над “Ганебний 1933й рік”. Робота йде важко» [15].

Виконана вона пастеллю у холодних тонах. Художник зобразив кімнату селянської хати в момент вилучення продуктів. У лівій частині роботи намальовані біля дверей дві фігури чоловіків у зимовому верхньому одязі, які виходять із приміщення. Один із них тримає в руках шуп – палку з гострим кінцем, якою використовували для пошуку прихованої їжі. Інший тримає у лівій мішок, а у правій відро, очевидно, з продуктами, а сам обернувся і дивиться на хазяйку. Жінка в українському народному строї у відчай притулилася до стіни і закрила рот рукою, а дві налякані маленькі дівчинки обіймають її. На підлозі

лежить розкидане хатнє начиння, перекинені лава і бочка.

М. Сліпченко. Ганебний 1933. Пастель, 2005

Твір зображає найбільш трагічний механізм творення Голодомору – тотальне вилучення продовольства в українських селян наприкінці 1932 р. – поч. 1933 р. Нереальні плани хлібозаготівель, нав’язані Кремлем у 1932 р., вели до цілковитого вилучення зерна у селян. Невиконання завищених планів призводило до посилення репресивного тиску влади на них. Окрім того Сталін пам’ятав про спротив українців РСФРР у 1917–1920 рр., колективізації у 1930 р. і жорстокої аграрній політиці комуністичного режиму у 1932 р., підозрював їх у нелояльності, тому наприкінці 1932 р. загальносоюзний (антиселянський в основі) голод переріс у геноцид української нації. Одним із ключових елементів його виникнення став лист керівника СРСР Й. Сталіна від 1 січня 1933 р. із закликом до українських селян добровільно здати нібито розкрадане і приховане зерно. Після його появи буксирні бригади (загони для «суспільного буксиру» – пограбування селян) та інші виконавці політики ВКП(б) забирали у жителів села не лише зерно, а й будь-які інші їстівні припаси, що призвело в умовах зими до надвисокої смертності, захворювань, інших тяжких фізичних і психологічних страждань. Саме вилучення продовольства проводилося брутально із застосуванням сили. Робота М. Сліпченка, який вивчав джерела та дослідження, сам брав участь у колективізації, нагадує чимало реальних епізодів пограбування селян в епоху Голодомору. Так, наприклад, ще у грудні 1931 р. у селі Вишківці Немирівського району партійці Я. Шваюк та Х. Трач відібрали останні продукти у селянки-вдови М. Слободянюк, а на її питання «що ж їй з дітьми взимку їсти?» – відповіли: «Будете по одному різати своїх дітей і їсти» [9, с. 119].

М. Сліпченко у 1995 р. отримав звання заслуженого художника України. У 1997, 1999 і 2002 рр. відбулися його персональні виставки в Києві. Помер художник 2005 р. Його роботи зберігаються у музеях України та колекціях закордоном. Виставки робіт митця неодноразово проходили у Києві.

Висновки. Серед кількох тисяч творів майстра графіки, заслуженого художника України

М. Сліпченка роботи на тему Голодомору становлять лише незначну частину. Водночас саме вони є одними із небагатьох спроб відобразити цю трагедію у картинах ще в умовах СРСР. Польський митець Анжей Фогт, який працює над темою геноциду, наголошував, що художник, який був жертвою чи свідком масштабного злочину, має право і не звертатися до настільки травматичної теми. Проте М. Сліпченко обрав інший шлях – звернувся до Голодомору як до власного болю і відповідальності.

Художник увійшов у професійне мистецьке середовище в той час, коли комуністичний режим форсовано насаджував тоталітарний режим в СРСР і формував тоталітарне мистецтво. У дитинстві він осиротів, підпав, як і багато його однолітків, під вплив комуністичної ідеології, тиск комуністичної держави і брав участь як у антиселянських заходах тоталітарного режиму, так і у створенні тоталітарного мистецтва, насамперед, у сфері плаката. Разом із тим його творчість не зводилася до цього. М. Сліпченко працював у різних жанрах та, зокрема, оспівував у своїх творах красу рідної землі, багате минуле і фольклор України, трудові будні її народу, чимало працював над шевченкіаною та іншими не надто заідеологізованими темами у часи СРСР.

Період трагічних комуністичних перетворень в українському селі 1929–1933 рр. М. Сліпченко мав змогу спостерігати власними очима. У 1930 р. він брав участь, ймовірно, як комсомольський активіст і студент, у проведенні колективізації на Одещині. У 1933 р., в найстрашніший період Голодомору, він працював на Донбасі, куди був мобілізований для проведення культурної роботи після отримання вищої освіти, виїжджав у сільську місцевість і допомагав ховати жертв голоду. Пізніше працював на Харківщині, де брав участь у зборі врожаю у селах, населення яких вимерло або втекло у пошуках порятунку від голодної смерті.

Цей життєвий досвід ятрив душу, і коли відкрився доступ під час горбачовської лібералізації СРСР («Перебудови») до документів, спогадів і досліджень про Голодомор, то М. Сліпченко взявся до мистецького осмислення цієї трагедії. У 1990–1991 р. він створив першу роботу – «Ганебний 1933 рік», яка демонструвала приклад реалізації злочинної політики СРСР із пограбування українського селянства до останнього зернятка. У реалістичному стилі він зобразив пастеллю на картині трагічний епізод, коли за завданням влади два тепло одягнених чоловіка виносять із хати останню провізію, а згорьована мати, яку обіймають дві маленьких дитини, у відчаї дивиться на пограбовану кімнату і розуміє, що нічим годувати родину. Робота відсилає до подій початку 1933 р., коли за сигналом із Москви, у селян масово відбирали вже не лише зерно, а й будь-які продукти. Картина була викуплена у 1993 р. Міністерством культури України, а тому М. Сліпченко зробив у 2004–2005 рр. її репліку, яку рідні художника передали Національному музею Голодомору-геноциду.

Друга робота – «Весною 1933-го» – логічно продовжує тему. У створеній приблизно в травні–червні 1991 р. пастелі художник протиставив весняне буяння природи й трагізм людського життя в умовах штучного голоду. М. Сліпченко зобразив момент поховання загиблої від голоду людини двома жінками та чоловіком. Робота оригінально відображає трагедію української нації. Вона не типова для робіт про Голодомор за насиченістю світлими і яскравими барвами, адже, як правило, скорботні події 1932–1933 рр. митці передають у візуальному мистецтві у темних тонах або на додаток використовують червоний колір як символ насильства.

Як засвідчують щоденники митця, робота над творами на тему Голодомору була для нього складною, як з психологічного, так і з мистецького боку. Звернення до неї відбулося у період лібералізації СРСР, але в умовах політичної нестабільності: серпневий путч 1991 р. довів, що демонстрація злочинів комуністичного режиму залишалася ризикованою справою. Попри це, М. Сліпченко втілював свій протест – не лише як художник, а й як свідок.

1. Герберт З. Варвар у саду. Київ: Дух і літера, 2008. 236 с.
2. Герберт З. Натюрморт із вудилом. Київ: Дух і літера, 2008. 164 с.
3. Капустянська Н. Він ніжно любив Солом'янку. *Сайт Публічної бібліотеки Солом'янського району*. URL: <https://soloma.libraries.kyiv.ua/mikola-slipchenko/>
4. Мацапура М. І. Художник Микола Федорович Сліпченко. *Виставка творів Миколи Федоровича Сліпченка. Каталог*. Котовськ, 1972. С. 1–8.
5. Митець Микола Сліпченко. Сайт Музею Другої світової війни. URL: <https://collections.warmuseum.kyiv.ua/theme/Warmus/pages/dolya/>
6. Заслужений художник України – Микола Федорович Сліпченко. *Сайт Публічної бібліотеки ім. Є. Чикаленка Куяльницької сільської ради*. URL: https://kotovsk-crb.ucoz.ua/index/mitci_podilshhini/0-366
7. Науково-уніфікований паспорт № 785 «Пастель «Ганебний 1933 рік». Укладач О. В. Патриляк. 3 арк».
8. Нестеренко П. Без назви. *Микола Сліпченко. Каталог творів*. Київ: ВХ[студіо], б.д. С. 3–9.
9. Петренко В. І. Роль «буксирних» бригад у трагедії Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. // *Міжнародна науково-практична конференція «Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку»*. Вінниця, 2010. С. 114–124.
10. Сліпченко М. Ф. Спогади. *Спілка художників України. Сторінки історії*. Київ, 1998.
11. Спогади про Голодомор 1932–1933 рр. Сліпченка М. Ф. *Основний фонд Національного музею Голодомору-геноциду*. Інв № МГ ДД № 66. 1 арк.

12. Заслужений художник України – Микола Федорович Сліпченко. *Сайт Публічної бібліотеки ім. Є. Чикаленка Куяльницької сільської ради*. URL: https://kotovsk-crb.ucoz.ua/index/mitci_podilshhini/0-366
 13. Фотознімок. Плакат «Зустріти наступну весну 1935 р. цілком озброєними! Постишев, 1934 р.». *Сліпченко М.Ф. Основний фонд Національного музею Голодомору-геноциду*. Інв № МГ КФД № 93. 1 арк.
 14. Щоденник М. Сліпченка за 1991–1993 роки. *Родинний архів Сліпченків*.
 15. Щоденник М. Сліпченка за 2004 рік. *Родинний архів Сліпченків*.
- References**
1. Herbert Z. (2008). *Varvar u sadu* [Barbarian in the Garden]. Kyiv: Dukh i litera, 236 p. (in Ukrainian).
 2. Herbert Z. (2008). *Natiurmort iz vudylom* [Still Life with a Bridle]. Kyiv: Dukh i litera, 2008. 164 p. (in Ukrainian).
 3. Kapustians'ka N. *Vin nizhno liubiv Solom'ianku*. *Sajt Piblichni biblioteki Solom'ians'okho rajonu* [He Tenderly Loved Solomianskyi District]. URL: <https://soloma.libraries.kyiv.ua/mikola-slipchenko/> (in Ukrainian).
 4. Matsapura M. (1972). *Khudozhnyk Mykola Fedorovych Slipchenko* [Artist Mykola Fedorovych Slipchenko]. *Vystavka tvoriv Mykoly Fedorovycha Slipchenka*. Kataloh. Kotovsk'. Pp. 1–8. (in Ukrainian).
 5. *Mytets' Mykola Slipchenko* [Artist Mykola Slipchenko]. *Sajt Muzeiu Druhoi svitovoi vijny*. URL: <https://collections.warmuseum.kyiv.ua/theme/Warmus/pages/dolya/> (in Ukrainian).
 6. *Zasluzhenyj khudozhnyk Ukrainy – Mykola Fedorovych Slipchenko* [Honored Artist of Ukraine – Mykola Fedorovych Slipchenko]. *Sajt Publichnoi biblioteki im. Ye. Chykalenka Kuial'nyts'koi sil's'koi rady*. URL: https://kotovsk-crb.ucoz.ua/index/mitci_podilshhini/0-366 (in Ukrainian).
 7. Patryliak. O.V. (ed.). *Naukovo-unifikovanyj pasport № 785 «Pastel' «Hanebnyj 1933 rik»* [Scientific Standardized Passport No. 785 Pastel "Shameful Year 1933"]. 3 sh. (in Ukrainian).
 8. Nesterenko P. *Bez nazvy* [Untitled]. *Mykola Slipchenko. Kataloh tvoriv*. Kyiv: VKh[studio], b.d. Pp. 3–9. (in Ukrainian).
 9. Petrenko V.I. (2010). *Rol' «buksyrnykh» bryhad u trahedii Holodomoru 1932-1933 rr. v Ukraini* [The Role of "Towing" Brigades in the Tragedy of the 1932–1933]. *II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Kraieznavstvo: istorychnyj dosvid ta perspektyvy rozvytku»*. Vinnytsia. Pp. 114–124. (in Ukrainian).
 10. Slipchenko M.F. (1998). *Spohady* [Memoirs]. *Spilka khudozhnykiv Ukrainy. Storinky istorii*. Kyiv. (in Ukrainian).
 11. *Spohady pro Holodomor 1932–1933 rr. Slipchenka M.F.* [Memoirs about the 1932–1933 Holodomor by M. F. Slipchenko]. *Osnovnyj fond Natsional'noho muzeiu Holodomoru-henotsydu*. Inv № MH DD № 66. 1 sh. (in Ukrainian).
 12. *Zasluzhenyj khudozhnyk Ukrainy – Mykola Fedorovych Slipchenko* [Honored Artist of Ukraine – Mykola Fedorovych Slipchenko]. *Sajt Publichnoi biblioteki im. Ye. Chykalenka Kuial'nyts'koi sil's'koi rady*. URL: https://kotovsk-crb.ucoz.ua/index/mitci_podilshhini/0-366 (in Ukrainian).
 13. *Fotoznimok. Plakat «Zustrity nastupnu vesnu 1935 r. tsilkom ozbroienymy! Postyshev, 1934 r.»* [Photograph. Poster "Meet the Next Spring of 1935 Fully Armed! – Postyshev, 1934"]. *Slipchenko M.F. Osnovnyj fond Natsional'noho muzeiu Holodomoru-henotsydu*. Inv № MH KFFD № 93. 1 арк. (in Ukrainian).
 14. *Schodennyk M. Slipchenka za 1991–1993 roky* [Diary of M. Slipchenko, 1991–1993]. *Rodynnyj arkhiv Slipchenkiv*. (in Ukrainian).
 15. *Schodennyk M. Slipchenka za 2004 rik* [Diary of M. Slipchenko, 2004]. *Rodynnyj arkhiv Slipchenkiv*. (in Ukrainian).

Світлана КАГАМЛИК

доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4732-1410
Email: kagam@i.ua

Віталій КУГАЙ

завідувач сектору відділу довідкового апарату та обліку документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (2006-2015)

ORCID: 0009-0005-2741-6051
Email: vkugai22@gmail.com

**КУЛЬТУРНЕ І СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА ТЕРЕНАХ
ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ 30-Х РОКІВ – СЕРЕДИНИ ХХ ст.
(НА МАТЕРІАЛАХ АРХІВНОГО ФОНДУ СКОРОПАДСЬКИХ)**

Анотація. У статті на основі аналізу матеріалів архівного фонду Скоропадських, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, реконструйовано особливості суспільного і культурного життя української еміграції на теренах Великої Британії 30-х років – середини ХХ ст. Зазначено, що вивчення діяльності осередків української еміграції на теренах Великої Британії є однією з лакун в рамках дослідження історії української діаспори, проте цю проблему уможливорює маловідомий корпус архівних документів – фонд Скоропадських. Це мотивовано тим, що спадкоємець гетьмана Павла Скоропадського Данило Скоропадський провів у Лондоні сімнадцять років життя, які склали найбільш плідний період його діяльності, а гетьманський рух за його керівництва у ці роки досяг свого найвищого піднесення.

Документи архівного фонду Данила Скоропадського, який брав активну участь у всіх формах суспільного і культурного життя української еміграції, відтворюють діяльність політичних (Союз гетьманців-державників), громадських (Союз українців у Британії) і молодіжних (Спілка української молоді, Пласт) організацій. В архіві Данила Скоропадського представлений майже весь спектр тогочасної української еміграційної преси і публіцистики різних політичних течій і рухів. Особливим україноцентричним спрямуванням вирізнявся часопис «The investigator». Вищенаведені матеріали засвідчують, що 50-ті роки ХХ ст. склали найактивніший період як для діяльності гетьманського руху, так і його видань. У свою чергу, гетьманська преса і публіцистика зіграли велику роль у формуванні гетьманської ідеології і вплинули не тільки на власне гетьманський рух, а й на всю українську політичну еміграцію, залишили в історії української діаспори глибокий слід.

Ключові слова: українська діаспора, Ангелія, Данило Скоропадський, гетьманський рух, еміграційна преса.

Svitlana KAHAMLYK

Doctor of Historical Sciences, senior researcher, leader researcher of the Scientific-Research Institute of Ukrainian Studies of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

Vitalii KUGAI

head of the department of the reference apparatus and document accounting department of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (2006-2015)

**CULTURAL AND SOCIAL LIFE OF THE UKRAINIAN EMIGRATION IN GREAT
BRITAIN IN THE 1930S - THE MIDDLE OF THE 20TH CENTURY
(BASED ON THE MATERIALS OF THE SKOROPADSKI ARCHIVAL FUND)**

Abstract. In the article, based on the analysis of the materials of the archival fund of the Skoropadski, stored in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, the peculiarities of the social and cultural life of the Ukrainian

emigration in the territory of Great Britain in the 1930s – the middle of the 20th century are reconstructed. It is noted that the study of the activities of Ukrainian emigration centers in Great Britain is one of the gaps in the framework of the study of the history of the Ukrainian diaspora, but this problem is made possible by a little-known corpus of archival documents – the Skoropadski fund. This is motivated by the fact that the heir of Hetman Pavlo Skoropadskyi, Danylo Skoropadskyi, spent seventeen years of his life in London, which were the most fruitful period of his activity, and the hetman movement reached its highest elevation during these years under his leadership.

The documents of the archival fund of Danylo Skoropadskyi, who took an active part in all forms of social and cultural life of the Ukrainian emigration, reproduce the activities of political (Union of Hetman-Statesmen), public (Union of Ukrainians in Britain) and youth (Union of Ukrainian Youth, Plast) organizations. Danylo Skoropadskyi's archive contains almost the entire spectrum of the contemporary Ukrainian emigration press and journalism of various political currents and movements. The magazine "The Investigator" was distinguished by its special Ukrainian-centric direction. The above materials testify that the 50s of the 20th century constituted the most active period both for the activities of the Hetman movement and its publications. In turn, the Hetman press and journalism played a major role in the formation of the Hetman ideology and influenced not only the Hetman movement itself but also the entire Ukrainian political emigration, leaving a deep mark in the history of the Ukrainian diaspora.

Key words: Ukrainian diaspora, England, Danylo Skoropadskyi, hetman movement, emigration press.

Постановка проблеми. Проблематика історії та діяльності української діаспори, як чинника збереження національної самобутності, завжди була на вістрі зацікавлених як науковців, так і політиків та громадських діячів. Це питання особливо актуалізувалося в часи російсько-української війни, коли різко збільшилася кількість українських громадян, які набули статусу біженців у країнах Європи. Тому важливо розглянути це в історичній ретроспективі з метою проаналізувати досвід діяльності минулих поколінь української еміграції.

У цьому контексті знаковими є здобутки української політичної й інтелектуальної еміграції 20-х – 50-х років ХХ ст., яка утворилася внаслідок виїзду діячів УНР, гетьманату Павла Скоропадського в країни Європи внаслідок поразки боротьби за державну незалежність України. Це була плеяда українських діячів, на долю яких випала особлива роль – виборювання незалежності України зі зброєю в руках, і силою слова, і мовою документів. Її зусиллями вдалося зберегти для нащадків історичну пам'ять, пам'ятки національно-визвольної боротьби як символ невечернього державотворчого потенціалу нації.

Однією з лакун в рамках дослідження історії української еміграції зазначеного періоду, яка заслуговує особливої уваги, є вивчення діяльності її осередків на теренах Великої Британії, що уможливило маловідомий корпус архівних документів – фонд Скоропадських, який зберігається в ЦДІАК України.

Аналіз публікацій і джерельної бази. Діяльність української еміграції ХХ ст. є досить затребуваною темою в царині сучасних історичних та біографічних досліджень. Цінним джерелом для науковців у цьому сенсі залишається фундаментальна праця очевидця тогочасних еміграційних рухів С. Наріжного [6], присвячена передусім культурним здобуткам української еміграції у світовому масштабі. Варто назвати найосновніших сучасних дослідників у цій царині, авторів загальних праць та упорядників збірників, присвячених діяльності української еміграції: Т. Боряк, І. Винниченко, В. Євтух, А. Зав'ялов, Г. Карась, Н. Кривда, В. Маркус, О. Малиновська, Н. Палієнко, В. Піскун, В. Просалов, В. Трощинський, К. Чернова та ін.

Однак через нерівномірність вивчення окремих аспектів проблеми у регіональному і тематичному плані виникли лакуни, які потребують поглибленого доопрацювання. Зокрема, найбільш дослідженою є історія української еміграції США і Канади, а на європейському континенті – Німеччини і Чехо-Словаччини, де осередки активності українців були найбільш чисельними і потужними. Проте, не меншою уваги потребують й інші важливі еміграційні центри, зокрема на теренах Великої Британії, які, за винятком монографії Ю. Покальчука та кількох статей [10; 15], ще чекають своїх дослідників.

Незаперечну цінність для реконструкції історії української еміграції має оприлюднення її архівної спадщини як головної бази для подальших різнобічних досліджень. Важливими напрацюваннями стали публікації корпусного листування В'ячеслава Липинського, Андрія Лівіцького, Іларіона (Огієнка), Симона Петлюри та ін. [3; 4; 5; 9]; певним доповненням у цьому напрямку є також доробок авторів цієї статті [1; 2; 11; 12].

На порядку денному стоїть уведення в науковий обіг архіву родини Скоропадських як цінного джерела до історії української еміграції ХХ ст., громадських і політичних рухів, культурно-просвітницької справи. Частково цю прогалину заповнюють праці Г. Папакіна, Л. Осауленка та В. Засєкіна [7; 8], побудовані на основі щоденникових записів гетьмана Павла Скоропадського. Водночас найменш оприлюдненою є частина архіву, яка стосується наступників гетьмана, передусім його сина Данила Скоропадського [16–37 та ін.].

Мета дослідження: на основі аналізу архівного фонду родини Скоропадських, головним чином документів, присвячених діяльності провідника гетьманського руху Данила Скоропадського, реконструювати суспільне і культурне життя української еміграції на теренах Великої Британії 30-х років – середини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. На кінець 1930-х рр. сформувалися три основні групи української еміграції, які мали різні політичні орієнтири. Перша – це організації, які гуртувалися навколо ідеї відновлення УНР і орієнтувалися на підтримку Франції,

Англиї, Польщі та США. Проте їхній вплив у 1930-ті рр. на еміграцію був досить обмеженим. Друга – це мережа організацій, які перебували під впливом ОУН і на той час користувалися найбільшою підтримкою. Третя об'єднувала прихильників гетьмана Павла Скоропадського, які мали певні зв'язки у вищих ешелонах влади Німеччини й намагалися створити мережі своїх організацій в середовищі української діаспори США та Канади.

Згідно з волею гетьмана Павла Скоропадського, у разі його смерті гетьманський рух мав очолити Данило Скоропадський, який у 1933 р. був офіційно проголошений спадкоємцем справи батька, тобто гетьманом. У 1939 р. Данило Скоропадський за порадою батька виїхав до Великої Британії та оселився у Лондоні, де прожив до самої смерті (†1957). Ці сімнадцять років, прожиті ним у столиці Великої Британії, склали найбільш напружений і плідний період його біографії, насичений багатьма подіями як у громадсько-політичній та професійній діяльності, так і в особистому житті. Причому найвищого піднесення гетьманський рух досяг у повоєнний період, саме тоді, коли ним керував Данило Скоропадський після смерті батька, Павла Скоропадського (†1945).

В архівній збірці Д.П. Скоропадського значну кількість складають матеріали, що стосуються гетьманського руху. Гетьманич активно листувався з керівниками СГД (Союз гетьманців-державників, створений у 1937 р. Павлом Скоропадським), які готували проведення з'їздів, пленумів і сесій. Копії всіх документів з ухвалою рішень відповідних заходів відправлялися Данилові Павловичу і зберігалися в його архіві. Це постанови й ухвали з'їздів і сесій, порядок денний та питання, що розглядалися на них, доповідні записки, протоколи рішень, списки членів президії й нового керівництва, обраного на з'їздах тощо. У з'їздах і сесіях, що відбувалися на теренах Великої Британії, Д.П. Скоропадський брав безпосередню участь, а учасникам таких зібрань за межами Британських островів (Німеччини, США, Канади та ін.) надсилав вітальні листи й телеграми.

Одним із напрямів діяльності Д.П. Скоропадського була допомога українцям щодо працевлаштування та адаптації до нових умов у країнах проживання. Після закінчення Другої світової війни на теренах Великої Британії опинилася велика кількість українців, інтернованих у табори для переміщених осіб. Із цією метою створювалися організації українців, які брали на себе обов'язок вирішити проблеми новоприбулих емігрантів. Таким чином виник СУБ (Союз українців у Британії)⁴³, активними учасниками створення якого були В.К. Коростовець і Д.П. Скоропадський (почесний голова у 1949–1957, до кінця життя).

За сприяння впливових осіб із англійського

уряду та інших керівних інституцій СУБ відкрив мовні й інформативні курси, надавав допомогу новоприбулим українцям із питань підвищення кваліфікації та працевлаштування у різних галузях промисловості та сільського господарства.

Водночас важливими напрямками діяльності СУБ та його осередків були: збереження національної ідентичності та культурної спадщини, традицій, звичаїв та обрядів; вивчення історії українського етносу, передусім його таких замовчуваних в Україні сторінок як Голодомор; налагодження політичних і культурних зв'язків з історичною батьківщиною. На теренах Великої Британії СУБ ініціював відкриття низки українських шкіл, клубів, архіву та музею ім. Т. Шевченка в Лондоні, сприяв роботі музичних та інших творчих колективів [15, с. 156].

Данило Скоропадський приділяв багато часу роботі у СУБ, про що свідчать документи з його особистого архіву: звіт 1-го організаційного з'їзду СУБ (19–20.01.1946 р.); організаційна схема СУБ, до якої додані: структура Управи та список і адреси членів Загальної Ради (28.02.1948 р.); обіжник Центрального органу СУБ про організаційні, церковні справи та інші питання (15.04.1948 р.); обіжник Центрального органу СУБ (ч.5) про культурно-освітні відділи, окружні з'їзди і вибори окружних рад, хор «Бурлака» та інші питання (8.05.1948 р.); обіжник СУБ (ч.16) про умови працевлаштування українських полонених у Великій Британії (8.05.1948 р.); внутрішній обіжник СУБ (ч.1) про чергування у головній канцелярії СУБ та обов'язки чергового (14.05.1948 р.); нотатки Д.П. Скоропадського про членів СУБ (3.07.1948 р.); внутрішній обіжник Ради СУБ (17.09.1948 р.) про заплановану на 25–26.09.1948 р. нараду IV засідання Ради; інформація щодо проведення річного загального з'їзду СУБ у Лондоні 12–13.03.1949 р. та обрання на ньому Почесним головою Д.П. Скоропадського [17; 18; 19; 20; 21].

Данило Скоропадський і надалі брав активну участь у діяльності СУБ, коли керівництво гетьманським рухом забирав майже весь його час, що підтверджується документами щодо діяльності СУБ з архіву Скоропадських: лист голови СУБ Теодора Данилива до Хвальної Управи СУБ (копія – Д.П. Скоропадському до відома), (4.08.1953 р.); проєкт звернення президії Ради СУБ із нагоди Різдва Христового та Нового року за редакцією В. Лісевича до української еміграції, призначеного до друку в часописі «Українська думка» (29.12.1953 р.); нотатки Д.П. Скоропадського про діяльність СУБ із авторськими правками [1953 р.]; статут і обіжник Управи СУБ за підписами голови СУБ Д. Левицького та секретаря Б. Тарнавського (30.11.–25.12.1954 р.); програма концерту, присвяченого 10-м загальним зборам СУБ (у концерті приймав участь український чоловічий хор «Гомін» (27.03.1955 р.); порядок денний засідання Президії Ради СУБ (22.07.1955 р.); «карта вступу» (членська картка делегата СУБ) Д.П. Скоропадського для участі в XI загальних зборах СУБ 23–24.03.1956 р. за підписом секретаря СУБ Б. Тарнавського (бере-

⁴³ Союз українців у Британії – громадська організація, заснована в 1946 р. для об'єднання українців на теренах Великої Британії після Другої світової війни.

вень 1956 р.); промова Д.П. Скоропадського на 10-х річних загальних зборах СУБ у Лондоні 26–27.03.1956 р.; анкета СУБ у справі організації культурно-освітньої праці серед українців у Великій Британії (б/д) [22; 23; 24].

Упродовж усієї політичної діяльності Данило Скоропадський надавав великого значення молодіжному рухові, усвідомлюючи, що за ним стоїть перспектива побудови Української незалежної держави. Це засвідчує та обставина, що в його архіві відклалися чимало документів із цієї тематики: програми і статuti молодіжних організацій, резолюції з'їздів, журнали, статті, присвячені молодіжному руху, листівки, фотоальбоми, запрошення щодо участі у різних заходах та інші документи, що дають уявлення про життя української молоді на еміграції. Д. Скоропадський особисто зустрічався з учасниками молодіжних організацій, членами Пласту, представниками скаутського руху.

У Великій Британії Пласт з'явився у 1947–1948 роках під назвою КВОМ⁴⁴. Головними осередками пластового руху на теренах Британії були міста Брандфорд і Манчестер; відділи були також у Лондоні та інших містах.

Із 1948 р. починає активну діяльність у Великій Британії Спілка української молоді (СУМ), яка з перших кроків налагоджує співпрацю із СУБ. Із боку СУБ таку ініціативу взяв на себе її голова Б. Панчук, що засвідчує проект організаційного оформлення СУМ як складової частини СУБ за підписами Б. Панчука, М. Пенсака та ін. осіб (18.08.1948 р.); стаття Б. Панчука із заголовком «СУМ і організація української молоді на теренах Великої Британії» про діяльність молодіжних організацій у Великій Британії та їх взаємодію із СУБ (8.12.1948 р.) [29].

Гетьманці-державники на чолі з Данилом Скоропадським підтримували тісні зв'язки як із Пластом, так і з СУМом, брали участь у багатьох заходах, які проводили молодіжні організації, й залучали їх до своїх акцій. Зокрема, вже від 1946 р. в архіві гетьманіча з'являються такі документи: звернення Д.П. Скоропадського до Президії з'їзду Союзу українських пластунів-емігрантів (9.04.1946 р.); листи Д.П. Скоропадського до майбутнього прем'єра Британії Гарольда Вільсона щодо українського скаутського руху (17.04.1946 р. і 24.09.1946 р.); постанова 2-го загального з'їзду та інструкція Союзу українських пластунів-емігрантів (27–28.04.–19.05.1946 р.) [25; 26; 28]. Особисті контакти Данила Павловича із Пластом підтверджують й інші документи: адресований йому лист Лева Сірого із «Булави Уладу Пластунів-Сеніорів» від 20.01.1952 р.; запрошення КВОМ на ювілейну зустріч із нагоди 40-річчя українського Пла-

сту у м. Брандфорд (13.04.1952 р.); лист-запрошення лондонського відділу КВОМ (13.12.1952 р.) тощо [16].

СУМ проводив різні політичні заходи, в яких приймали участь і гетьманці. Найбільш резонансними з них було відзначення 15-х роковин Голодомору 1932–1933 років, яке мало масовий характер і відбувалося у м. Манчестері 15–16 жовтня 1949 р. В архіві Д.П. Скоропадського збереглося запрошення від крайового комітету СУМ у Великій Британії взяти участь у цьому масовому святі; листівка, присвячена крайовому зібранню СУМ із цієї нагоди у м. Манчестері, та програма цього зібрання [27; 30].

Яскравим прикладом ставлення Д.П. Скоропадського до молоді, оцінки її ролі та завдань, є його промова, виголошена перед українською молоддю 22 грудня 1937 р. у м. Едмонтон (Канада), де він, зокрема, наголошував, що у боротьбі за національне визволення України молодь має відіграти вирішальну роль: «Боротьба та тільки тоді матиме успіх, коли будемо до неї відповідно підготовані. Без широкої підготовки всі жертви підуть намарне, буде розгублене головне джерело нашої майбутньої сили – наше молоде покоління. Молодь мусить це знати» [14, с. 17].

В архіві Данила Скоропадського широко представлена тогочасна українська еміграційна преса й публіцистика, майже увесь спектр української еміграційної преси різних політичних течій і рухів – від радикально-правих націоналістів до ортодоксальних соціалістів.

Українці на еміграції досить швидко структурувалися у різні політичні партії, громадські об'єднання, релігійні групи, професійні союзи тощо. Кожне з цих утворень прагнуло мати свій власний друкований засіб інформації, щоб донести до своїх прихильників концептуальні засади, ідеологічну платформу організації, світоглядні орієнтири тощо. Через те, що в діаспорі функціонували три основні політичні табори українців: соціалісти або ліві, які гуртувалися навколо УНР; націоналісти-самостійники (праві), що діяли під прапором ОУН, і об'єднані в СГД гетьманці-державники (монархісти-консерватори), відповідно і всю еміграційну пресу, можна умовно розподілити на три сегменти. Окрім цього, свої друковані засоби інформації мали релігійні громади та окремі професійні чи громадські об'єднання.

В архіві Данила Скоропадського фігурує майже вся гетьманська преса, що видавалася за період його діяльності. Окрім часописів, які виходили у США, Канаді, Німеччині, тут значаться такі видання, як щомісячник «The investigator», двотижневик «Ранок» (спочатку виходив у німецькому місті Гайденау, а згодом у м. Галіфакс, Велика Британія), «Вісник української державницької думки» – орган СГД у Великій Британії, що виходив у Лондоні.

Серед цих видань вирізнявся англomовний щомісячник «The investigator», заснований у 1932 р. близьким приятелем Д. Скоропадського В. Коростовцем (редактор журналу у 1932–1934 роках), котрий розповсюджував і пропагував гетьманські погляди у

⁴⁴ Клуб виховних осель і мандрівок – під такою назвою він значиться в документах архіву Д.П. Скоропадського. В Енциклопедії українознавства зазначено, що у Великій Британії Пласт називався як КВОММ (Комісія виховних осель і мандрівок молоді).

Великій Британії. Журнал призначався для широкої громадськості, але його головною метою було ознайомлення членів англійського парламенту з проблемами Східної Європи. Як стверджує Н. Сидоренко, «на обкладинці часопису були виразно означені етнографічні межі України і зображений своєрідний державний ключ із написом "Україна", що символізував шлях до порозуміння між європейськими народами. Статті цього видання знайомили з основними питаннями історії й культури, національно-патріотичними та визвольними прагненнями українського народу, при цьому наголошувалося, що без незалежного державного існування України не може бути спокою на всьому європейському континенті... Намагаючись поширити ідею української державності серед європейської громадськості, В. Коростовець розповсюджував журнал навіть безкоштовно, розсилаючи його до редакцій багатьох популярних часописів, на адреси впливових державних осіб, спонукаючи їх заглиблюватися в українську проблематику. Він стверджував неминучість єдиного вибору: Україна як найбагатша частина СРСР, що обіймає територію, рівну Франції та Іспанії разом узятих, має відокремитися від Росії і стати незалежною державою з гетьманом на чолі» [13, с. 324]. Отже, часопис мав виразне україноцентричне спрямування і служив ідеї української державності.

Варто підкреслити, що гетьманська преса у Великій Британії була на піднесенні у 1950–ті роки. Так, видавництво «Бунчук», що друкувало часопис «За єдність нації», випустило у світ також «Малу бібліотеку державника», куди увійшли передруки з інших видань, зокрема з канадських часописів «Батьківщина» і «Наша держава». «Загалом 50-і роки у Великій Британії, – зазначає Н. Сидоренко, – були найактивнішими як для самого гетьманського руху, так і його видань. Саме в цей час гетьманіч Данило Скоропадський брав активну участь у Лізі визволення Шотландії, був обраний почесним головою Союзу українців Британії, майже постійно мешкаючи на терені Англії, згуртовуючи навколо прихильників консервативно-державницького напрямку, сприяючи виданню власних часописів» [13, с. 329–330].

В архіві Данила Скоропадського відклалася велика кількість різних документів публіцистичного характеру, авторами яких були як відомі, так і маловідомі діячі гетьманського руху, представники інших політичних течій і груп. Публіцистика потрапляла до гетьманіча різними шляхами. Деякі видання, в яких періодично публікувалися нариси і статті, він випишував сам, а решту публіцистичних творів йому надсилали гетьманці, друзі, близькі й знайомі, як у вигляді листів із різноманітними додатками до них (газети, брошури, вирізки з них та ін.), так і окремими працями.

Зокрема, праці приятеля гетьманіча В. Коростовця потрапили до архіву, очевидно, під час їх спільного помешкання у Великій Британії, або вже після смерті (В. Коростовець помер у 1953 р.). Це його монографія «Радянська теорія на практиці» («The Soviet theory in practice», част. III – VI, рукопис і ма-

шинопис, копія і чернетка, англ. мова [1939], 172 арк.); лист В. Коростовця до редакції газети «Українська Зоря», до якого додано його нарис «Дві втрати» про британських політиків і державних діячів: лорда [Денбі] і сера Майкла о'Двайера, які симпатизували національно-визвольній боротьбі українського народу (1940 р., 8 арк.), та, ймовірно, його нарис про гетьманський рух за часів Павла Скоропадського (б/д, 16 арк.) [31].

П. Солуха надіслав Д. Скоропадському декілька своїх публікацій, зокрема, нарис «Бог – Гетьман – Україна» та «Проголошення Гетьманської держави та її розбудова», витяги зі статей в українській пресі, зібрані ним до 2-ї річниці від дня смерті Павла Скоропадського, та нарис К. Мулькевича «Вражіння з Лондону» про життя української еміграції в Англії (1946–1947 рр., 26 арк.). П. Кравець надіслав нарис «Дивізія "Галичина"» з мапою театру бойових дій дивізії у 1944 р. під Бродами (березень 1947 р., 18 арк.), а Петро Волиняк – оповідання під заголовком «Земля кличе» (видавництво «Нові дні», м. Зальцбург, Австрія, 1947 р., 33 арк.) із дарчим написом полковнику В. Коростовцю [33; 34; 35]. Варто виокремити в архіві гетьманіча зошит із рукописним текстом статті В. Липинського «J'illusion perdue» («Загублена (втрачена) ілюзія»), чернетковий варіант, б/д, 14 арк. [37].

В особистому архіві Д.П. Скоропадського відклалася також значна кількість друкованих видань українських молодіжних організацій Великої Британії, за діяльністю яких він уважно стежив. Це, зокрема, журнали «Авангард» за листопад 1947 р.–березень 1948 р., «Голос молоді» (орган крайового комітету СУМ у Великій Британії, м. Лондон) за січень 1950 р.

Варто зазначити, що журнал «Авангард» став одним із найуспішніших видавничих проєктів СУМ. Його перше число вийшло в 1947 р. у таборі «Зоммаказерне» в Авсбургзі з'явилося перше друковане число журналу. Пізніше Центральний Комітет СУМу, з метою створення повноцінного єдиного журналу, об'єднав «Авангард» із часописом «Голос Молоді», який друкувався у Великобританії. Відповідно, редакція «Авангарду» перебувала в різних місцях: Авсбургзі, Мюнхені, Лондоні, знову Мюнхені, Брюсселі, а далі опинилася за океаном, в США.

Прикметно, що в архіві Д. Скоропадського знайдеться аналітична стаття невстановленого автора під назвою «Англія і Україна», адресована до часопису «Державницька думка» (англ. мова, б/д, 16 арк.), та відкритий лист І. Багряного «Чому я не хочу повертатись до СРСР?» (на першій сторінці є напис Д.П. Скоропадського «Лондон» (1945 р., 13 арк.) [36].

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що документи архівного фонду родини Скоропадських дозволяють реконструювати особливості суспільного і культурного життя української еміграції на теренах Великої Британії 30-х років – середини ХХ ст. Це мотивовано тим, що спадкоємець гетьмана Павла Скоропадського Данило Скоропадський провів у Лондоні сімнадцять років життя, які склали най-

більш плідний період його діяльності, а гетьманський рух за його керівництва у ці роки досяг свого найвищого піднесення. Документи архівного фонду Данила Скоропадського, який брав активну участь у всіх формах суспільного і культурного життя української еміграції, відтворюють діяльність політичних (Союз гетьманців-державників), громадських (Союз українців у Британії) і молодіжних (Спілка української молоді, Пласт) організації.

В архіві Данила Скоропадського представлений майже весь спектр тогочасної української еміграційної преси і публіцистики різних політичних течій і рухів. Особливим україноцентричним спрямуванням вирізнявся часопис «The investigator». Вище наведені матеріали засвідчують, що 50-ті роки ХХ ст. склали найактивніший період як для діяльності гетьманського руху, так і для його видань. У свою чергу, гетьманська преса і публіцистика зіграли велику роль у формуванні гетьманської ідеології і вплинули не тільки на власне гетьманський рух, а й на всю українську політичну еміграцію. Вони залишили в історії української діаспори глибокий слід.

1. Кугай В. Архівні документи Данила Скоропадського у фамільному фонді Скоропадських. *Архіви України*. 2013. № 3. С. 39–55.
2. Кугай В. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні (за документами архіву Скоропадських в ЦДІАК України). *Українознавчий альманах*. 2023. Випуск 33. С. 128–137.
3. Листування В. Липинського / Редактори Я. Пеленський, Р. Залуцький та ін. Т.1. К.: Смолоскип, 2003. 960 с.
4. Листування Митрополита Іларіона (Огієнка) / упоряд. Ю. Мицик. К., 2006. 566 с.
5. Ливицький Андрій. Листування (1919–1953 роки) / Упорядкування, вступна стаття, загальна редакція Я. Файзуліна. Київ: Фенікс, 2019. 688 с.
6. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919–1939: Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої. К., 1999.
7. Осауленко Л., Засєкін В. Гетьман України Павло Скоропадський: 29 квітня 1918 року–14 грудня 1918 року. Луцьк, 2003.
8. Папакін Г. Невідомий щоденник Павла Скоропадського періоду російсько-японської війни 1904–1905 рр. *Архіви України*. 2006. № 1–6 (259). С. 412–418.
9. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. У 4 т. Т.3 / упоряд. В. Сергійчук. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. 614 с.
10. Покальчук Ю. Українці у Великій Британії. Львів: Кальварія, 1999. 144 с.
11. Радишевський Р., Кагамлик С. З архівів української міжвоєнної еміграції: епістолярний діалог Михайла Обідного з Аркадієм Животком. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2022. Випуск 29. С. 300–320.
12. Радишевський Р., Кагамлик С. Епістолярна спадщина М. Обідного часів еміграції. *Український історичний журнал*. 2021. №1. С. 136–152.
13. Сидоренко Н.М. Гетьманська преса в Європі. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. Вип.4: Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика*. К.: КДЛУ, 2000. С. 322–330.
14. Скоропадський Д. Державництво і патріотизм. *Скоропадський Д. З промов, виголошених у Канаді і США в 1937–1938 рр.* Лондон, 1947 р. С. 17.
15. Скрипка Х. Культурно-мистецька діяльність української діаспори Великобританії як системна модель. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Випуск 16. 2016. С. 153–158.
16. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України), ф. 1219, оп. 4, спр. 1077, арк.1–66.
17. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр. 1097, арк.1–8.
18. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1108, арк.1–40.
19. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр. 1122, арк.1–10.
20. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1136, арк.1.
21. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1145, арк.1–6.
22. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1184, арк.1–3.
23. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1187, арк.1–15.
24. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1194, арк.1–6.
25. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1205, арк.1–12.
26. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1206, арк.1–11.
27. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1208, арк.1–12.
28. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1212, арк.1–4.
29. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1213, арк.1–3.
30. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2086, арк.1.
31. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2534, арк.1–11.
32. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2898, арк.1–172.
33. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2931, арк.1–26.
34. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2932, арк.1–33.
35. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, пр.2943, арк.1–8.
36. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2991, арк.1–13.
37. ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.3035, арк.1–4.

References

1. Kuhai V. (2013). Arkhivni dokumenty Danyla Skoropadskoho u familnomu fondi Skoropadskykh [Archive documents of Danylo Skoropadskyi in the Skoropadski family fund]. *Arkhivy Ukrainy*. No 3. Pp. 39–55 (in Ukrainian).
2. Kuhai V. (2023). *Holodomor 1932 – 1933 rr. v Ukraini (za dokumentamy arkhivu Skoropadskykh v TSDIAK Ukrainy)* [The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine (according to the documents of the Skoropadski archive in the Ukrainian Central State Archive of Ukraine, Kyiv)]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 33. 2023. Pp. 128–137 (in Ukrainian).
3. Pelenskyi YA., Zalutskyi R. and oth. (comps.). (2003). *Lystuvannia V. Lypynskoho* [Correspond-

- ence of V. Lypynsky]. Vol.1. Kyiv: Smoloskyp. 960 p. (in Ukrainian).
4. Mytsyk YU. (ed.). (2006). *Lystuvannia Mytropolita Ilariona (Ohienka)* [Correspondence of Metropolitan Hilarion (Ohienko)]. Kyiv, 2006. 566 p.
 5. Faizulin YA. (ed.). (2019). *Livyt'skyi Andrii. Lystuvannia (1919–1953 roky)* [Correspondence (1919–1953)]. Kyiv: Feniks, 2019. 688 p. (in Ukrainian).
 6. Narizhnyi S. (1999). *Ukrayinska emihratsia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919–1939: Materialy, zibrani S. Narizhnym do chastyny druhoi* [Ukrainian emigration 1919–1939: Materials collected by S. Corner to the second part]. Kyiv. (in Ukrainian).
 7. Osaulenko L., Zasiakin V. (2003). *Hetman Ukrainy Pavlo Skoropadskyi: 29 kvitnia 1918 roku – 14 hrudnia 1918 roku* [Hetman of Ukraine Pavlo Skoropadskyi: April 29, 1918–December 14, 1918]. Lutsk. (in Ukrainian).
 8. Papakin H. (2006). *Nevidomyi shchodennyk Pavla Skoropadskoho periodu rosiisko-yaponskoi viiny 1904–1905 rr.* [The unknown diary of Pavel Skoropadskyi from the period of the Russo-Japanese War of 1904-1905]. *Arkhivy Ukrainy*. No 1–6 (259). Pp. 412–418 (in Ukrainian).
 9. Sergiichuk V. (ed.). (1999). *Petliura Symon. Statti. Lysty. Dokumenty* [Petliura Simon. Articles. Leaves. Documents]. In 4 vols. Vol. 3. Kyiv: Published by edition of Olena Teliga. 614 p. (in Ukrainian).
 10. Pokalchuk YU. (1999). *Ukrainci u Velykii Brytanii* [Ukrainians in Great Britain]. Lviv: Kalvariia, 144 p. (in Ukrainian).
 11. Radyshevskiy Rostyslav, Kahamlyk Svitlana. (2022). *Z arkhiviv ukrainskoi mizhvoiennoi emihratsii: epistolyarnyi dialoh Mykhaila Obidnoho z Arkadiem Zhyvotkom* [From archives of Ukrainian interwar emigration: epistolary dialogue of Mykhailo Obidnyi with Arkadii Zhyvotko]. Vypusk 29. P. 300–320. (in Ukrainian).
 12. Radyshevskiy Rostyslav, Kahamlyk Svitlana. (2021). *Epistoliarna spadshchyna M. Obidnoho chasiv emihratsii* [Epistolary heritage of M. Lurch time of emigration]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. No 1. Pp. 136–152 (in Ukrainian).
 13. Sydorenko N.M. (2000). *Hetmanska presa v Yevropi* [Hetman press in Europe]. *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo linhvistychnoho universytetu. Serii: Istorii, ekonomika, filosofii*. Vypusk 4: *Ukrayinskyi konservatyzm i hetmanskyi rukh: istoriia, ideolohiia, polityka*. Pp. 322–330 (in Ukrainian).
 14. Skoropadskyi D. (1947). *Derzhavnytstvo i patriotyzm* [Statecraft and patriotism]. *Skoropadskyi D. Z promov, vyholoshenykh u Kanadi i SSHA v 1937–1938 rr.* London. Pp. 17. (in Ukrainian).
 15. Skrypka K.H. (2016). *Kulturno-mystetska diialnist ukrainskoi diaspory Velykobrytanii yak systemna model* [Cultural and artistic activity of the Ukrainian diaspora in Great Britain as a systemic model]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vypusk 16. Pp. 153–158. (in Ukrainian).
 16. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv* [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv] (TSDIAK Ukrainy), f. 1219, op. 4, spr. 1077, ark. 1–66 (in Ukrainian).
 17. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1097, ark. 1–8. (in Ukrainian).
 18. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1108, ark. 1–40. (in Ukrainian).
 19. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1122, ark. 1–10. (in Ukrainian).
 20. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1136, ark. 1. (in Ukrainian).
 21. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1145, ark. 1–6. (in Ukrainian).
 22. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1184, ark. 1–3. (in Ukrainian).
 23. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1187, ark. 1–15. (in Ukrainian).
 24. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1194, ark. 1–6. (in Ukrainian).
 25. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1205, ark. 1–12. (in Ukrainian).
 26. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1206, ark. 1–11. (in Ukrainian).
 27. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1208, ark. 1–12. (in Ukrainian).
 28. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1212, ark. 1–4 (in Ukrainian).
 29. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1213, ark. 1–3 (in Ukrainian).
 30. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2086, ark. 1 (in Ukrainian).
 31. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2534, ark. 1–11 (in Ukrainian).
 32. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2898, ark. 1–172 (in Ukrainian).
 33. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2931, ark. 1–26 (in Ukrainian).
 34. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2932, ark. 1–33 (in Ukrainian).
 35. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2943, ark. 1–8 (in Ukrainian).
 36. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2991, ark. 1–13 (in Ukrainian).
 37. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 3035, ark. 1–4 (in Ukrainian).

НАУКОВА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЯЗИЧНИЦЬКОГО КАЛЕНДАРЯ НА МАТЕРІАЛІ ВІРУВАНЬ ПОЛІЩУКІВ: ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛ

Анотація. Запропоновано новий рівень осмислення та етнокультурних інтерпретацій багатого емпіричного матеріалу з етнокультури поліщуків, надбаного кількома поколіннями українських дослідників. Здійснено аналіз, синтез та реконструкцію язичницького святкового календаря весняного циклу. Реставрація духовно-культурних основ календаря спирається на народне уявлення про істинність, за яким «істинним є лише первісне значення слова, явища, обряду...». Дотримуючись цієї стратегії дослідження, автор віддає пріоритет саме автентичним явищам духовної культури Полісся перед іншими осучасненими (популістськими) формами їх інтерпретації та поширення. Реконструкція народного календаря вперше спирається на наукове дослідження української астрономічної школи (Новоліття), а також узгодження весняних свят з природним настанням Великодня (весняного рівнодення) та цілого комплексу обрядів культу предків (Проводи, Русалії). Звернуто увагу на визначення дати весняного рівнодення за місцевим часом, що при відновленні календаря має важливе значення, оскільки воно може суттєво (на 2–5 днів) відрізнятися від «всесвітнього часу» (середнього арифметичного по земній кулі). Розглянуто систему поминальних весняних свят та їх символику, уявлень про птахів, як посередників між світами живих людей і Вирієм, у якому перебувають душі предків, висловлено припущення про існування в Русі віри в реінкарнацію душі. Результати дослідження можуть бути використані в подальших наукових розробках, у викладанні спецкурсів з народної духовної культури студентам і аспірантам-українознавцям, у відтворенні духовних і обрядових практик предків у сільських і міських громадах, молодіжних гуртах, громадах рідновірів, етнофестивалях, туристичних маршрутах, у відновленні традицій народними майстрами, відбудові сакральних об'єктів, що спиратиметься переважно на локальні групи автохтонного населення, тобто на самих поліщуків. Відновлення локальної культури Полісся має загальнонаціональне значення та є справою державної ваги.

Ключові слова: дохристиянські свята, Київське Полісся, Житомирське Полісся, Новоліття (язичницький Новий рік), Великдень, Ярило, Русалії.

Halyna LOZKO
Doctor of Philosophical Science, Professor,
Leading Researcher of the Research Institute of Ukrainian Studies
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

SCIENTIFIC RECONSTRUCTION OF THE HEATHEN CALENDAR BASED ON THE BELIEFS OF THE POLISHCHUKS: SPRING CYCLE

Abstract. This study presents a new level of interpretation of the ethnocultural meanings derived from the rich empirical material of Polishchuks folk culture, accumulated by several generations of Ukrainian researchers. It involves the analysis, synthesis, and reconstruction of the heathen festive calendar of the spring cycle. The restoration of the spiritual and cultural foundations of the calendar is grounded in folk perceptions of truthfulness, whereby “only the original meaning of a word, phenomenon, or ritual is true...”. Adhering to this research strategy, the author prioritises authentic phenomena of the Polissian spiritual tradition over their modernised (populist) interpretations and representations. For the first time, the reconstruction of the folk calendar is based on scientific research by Ukrainian astronomers (New Year/Novolittia), as well as the alignment of spring festivals with the natural occurrence of Easter (spring equinox) and the entire set of ancestral cult rites (Provody, Rusalka Week). Attention is drawn to the determination of the date of the vernal equinox according to local time, which is of great importance when restoring the calendar, since it can differ significantly (by 2–5 days) from the “universal time” (the arithmetic mean on the globe). The system of memorial spring holidays and their symbolism, ideas about birds as mediators between the worlds of living people and Viria, in which the souls of ancestors reside, are considered, and the assumption is made about the existence of a belief in the reincarnation of the soul in Rus. The research findings can be applied in further academic studies, in the teaching of specialised courses on folk spiritual culture to students and postgraduates in Ukrainian studies,

in the revival of ancestral spiritual and ritual practices within rural and urban communities, youth groups, native faith circles, ethnofestivals, tourist routes, and in the restoration of traditions by folk artisans and the reconstruction of sacred sites – primarily by local groups of indigenous people, that is, the Polishchuks themselves. The revival of the local culture of Polissia carries national significance and is a matter of state importance.

Keywords: pre-Christian holidays, Zhytomyr Polissia, Kyiv Polissia, Novolittia (Heathen New Year), Easter, Yarylo, Rusalka Week.

Постановка проблеми. Досі ніхто з науковців не ставив проблеми реконструкції язичницького календаря, і, хоча етнографічних та археологічних досліджень давніх вірувань є достатньо, значна частина їх усе ж носить переважно синкретичний характер. Із часу незалежності України, коли було пересмислено атеїстичну ідеологію радянського союзу, ставлення нашої держави до релігії змінилося на позитивне та почалось створення релігієзнавчих інституцій. Проте навіть із появою громад язичницького світогляду, які в усьому світі нині мають назву «рідна віра» (етнічна релігія), науковці лише вивчають стихійне релігієтворення та не поспішають допомагати рідновірам відновлювати зруйновану церквою народну духовну систему. Через упереджене ставлення окремих дослідників до віри наших предків відбулися спотворення основ автентичної релігії, завдані різного роду аматорами, релігійними «підприємцями», охочими видавати власні фантазії за «рідну віру». Оскільки автентичні релігії європейських народів нині відроджуються в усіх країнах, виникає потреба саме в наукових методиках реконструкції зруйнованої внаслідок тотальної християнізації народної релігії. І в цьому плані традиційна культура Українського Полісся, що зберігає найархаїчніші форми вірувань слов'янської етноспільноти, може стати справжнім «клондайком» не лише для українців, а й для всіх європейців.

Наша робота виконується згідно з темою прикладного дослідження НДІУ КНУ імені Тараса Шевченка «Матеріальні й духовні втрати населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання». Наукова реконструкція язичницького календаря стає не лише практичною потребою громад рідної віри, а й метою збереження безцінних скарбів національної культури та розвитку краєзнавчого туризму, що є справою державної ваги. Особливо актуальним є це дослідження язичницького календаря в час російсько-української війни, коли безцінні пам'ятки і традиції найбільше загрожені через значні міграції та втрати місцевого населення, забуття звичаєвості внаслідок психологічних травм та ін.

Аналіз джерел та методологія досліджень.

Джерельна база щодо реконструкції язичницького календаря обмежена, хоча щодо святкового синкретичного календаря є значна етнографічна література, зокрема дослідження XIX–XX ст. М. Костомарова, Я. Головацького [5], Хв. Вовка, С. Килимника [11], І. Огієнка (Митрополита Іларіона), К. Сосенка, О. Воропая [3; 4], В. Скуратівського та ін. Із нових праць вагомим науковим внеском є колективна енциклопедія ІМФЕ ім. М. Рильського «Етнографічний образ сучасної України. Календарна обрядовість», хоча структурована вона не за святковими періодами, а за облас-

тями, що становить корпус емпіричних матеріалів, які потребують подальшого дослідження [9]. Кілька праць українських етнологів присвячено локальним дослідженням, напр., Георгія та Олександра Кожоланків (про буковинський календар), І. Чеховського (карпатський календар), О. Курочкина (новорічні обряди), В. Давидюка (поліські старожитності) та ін. Цінною є праця В. Шаяна «Богиня Світання», де вперше звернуто увагу на «жіноче обличчя» Великодня, що блискуче доведено порівняльно-релігієзнавчим методом на загальноєвропейському матеріалі [25, с. 235–257] і становить наукову новизну. Значний лінгвістично-релігієзнавчий матеріал про язичницьких Богів представлений у фундаментальній праці М. Худаши [23], який, хоч і не ставив за мету вивчення календаря, проте подав цінні мовознавчі відомості, необхідні для повноцінного дослідження свят, пов'язаних із язичницькими культурами. Ці праці українських дослідників можуть послужити основою для реконструкції язичницького календаря.

Порівняно більше уваги саме язичницькій складовій святкового річного кола приділили білоруські етологи В. Ліцьвінка [14], А. Лозка [16; 17], Я. Крук [10; 13], А. Катовіч [10], але й вони не ставили за мету реконструкцію язичницького календаря, хоча, аналізуючи синкретичні явища білоруської та слов'янської календарних систем, звертали увагу на язичницькі корені світоглядних та обрядових уявлень. Зокрема, Алесь Лозка зазначив, що у Білорусі ставлення до язичництва було доволі терпимим порівняно з іншими країнами, тому збереглося чимало архаїчного етнографічного матеріалу [17, с. 8]. Зразком для нас є й позитивне ставлення до язичницької культури етнологів близьких нам народів Литви та Латвії, які тісно співпрацюють із громадами рідновірських конфесій.

Не можна обминути й цінні джерела минулого століття, видрукувані в сусідній Росії, насамперед І. Срезневського «Дослідження про язичницьке богослужіння давніх слов'ян», українського мовознавця акад. В. Перетца, який опублікував стародавні лунники, колядники, апокрифи. У наш час заборонені церквою тексти першоджерел XV–XVIII ст. видав В. Титов [22]. Однак, ми використовуємо ці праці лише як оприлюднену джерельну базу, залишаючи поза увагою їх критичне чи ідеологічне трактування. Серед росіян чи не найбільше праць присвятому язичницькій культурі, у тому числі й слов'янському календарю, акад. Б. Рибаків. Щоправда, реконструкція Б. Рибаківим язичницького календаря на основі археологічних артефактів (Ромашківський глечик та Лепесівська ворожильна макітра) хвибує значними методологічними помилками, що ми детально розглянули у своїй праці [18, с. 174–177]. У його книгах, як і в працях

білоруських етнологів, не звернуто жодної уваги на таке цінне джерело календарної культури давньої Русі як «Повість врем'яних літ» («Літопис Руський») [15], на яке вперше вказав український астроном І. Климишин [12].

Саме українська астрономічна наукова школа професора І. Климишина авторитетно довела «рухливість» Новоліття в давній Русі, що досі не потрапляло до поля зору ні етнологів, ні істориків. Валентина Борисенко, чи не єдина з етнологів ІМФЕ ім. М. Рильського, слушно констатує: «Культура українців поліської етнографічної зони, безперечно має загальноукраїнські риси, але саме тут ще частково збереглися архаїчні елементи народної культури, світоглядні уявлення, за якими можна здійснювати реконструкцію багатьох етнографічних явищ» [2, с. 14–15] (курсив мій – Г.Л.).

У 1991 р. авторка цієї статті вперше поставила за мету реконструкцію язичницького календаря для практичних потреб конфесії Рідної віри, що викликало неоднозначну реакцію у наукових колах. Потрібно було структурувати основні святкові періоди сонячно-місячних циклів природи, провести порівняльно-історичний та міфологічний аналіз того фольклорно-етнографічного матеріалу, що був уже значною мірою позначений християнською ідеологією, виокремити церковні надбудови та етнокультурний базис давніх світоглядно-обрядових комплексів – тобто певною мірою «розчистити» той багатозародковий культурний «палімпсест» до першооснови та дати йому нове життя. Перше авторське дослідження й відновлення календаря дохристиянської Русі-України опубліковане у 1994 у монографії «Українське язичництво» [20, с. 81–91]; далі була низка публікацій у наукових та популярних часописах і, нарешті, реконструкція річного язичницького календаря, представлена у науково-популярній книжці «Коло Свароже», запантована у Державному департаменті інтелектуальної власності (№ 9592, 2004 р.) [19]. Серед наукових публікацій авторки реконструкції язичницького календаря присвячено статті [21] та [18, с. 168–192].

Методи, які ми використовуємо: аналізу і синтезу, порівняльно-релігійознавчий, астрономічно-математичний, лінгвістичний (семантика хрононімів), етнографічний (вивчення джерел та польові дослідження) класифікації та типології явищ культури, реконструкції. Подальше дослідження означеної теми потребує верифікації реконструйованої системи язичницького календаря на основі вірувань населення українського Полісся.

Мета дослідження: 1) на матеріалі українських літописів, етнографічних джерел, народних хрононімів та польових досліджень традиційної культури поліщуків здійснити наукову реконструкцію й скласти хронологічну таблицю язичницьких свят весняного циклу; 2) увести в науку позитивне ставлення до язичницької духовної культури як до рідного етнокультурного надбання, як це побутує в інших європейських країнах.

Основна частина. Святковий календар у всіх народів вважався священним із прадавніх часів, і був тісно пов'язаний із релігією, міфологією, космосом (небом, сонцем, місяцем, зірками). Вважається, що зміна календаря може призвести до змін в етнопсихології, про що недвозначно висловився російський етнолог Л. Гумільов: «Хочете знищити народ, відберіть у нього календар». Ця епатажна заява в умовах сучасної російсько-української війни набуває ще й нових смислових акцентів – у нас відбирають не лише календар, а й історію, навіть саме ім'я Русь, знищують мову й традиції наших предків, фізично вбивають справжню еліту України, стирають із лиця землі наші міста і села – чинять геноцид нації.

Виняткову збереженість архаїчної народної культури й звичаєвості Полісся, як зауважив В. Давидюк, можна пояснити тим, що «масове будівництво церков почалося тільки на 70–х роках ХІХ ст... І у веденні домашнього господарства, і в будівництві хат, і в мові, і навіть у правах і звичаях – все йде так, як було за часів дохристиянських» [6, с. 13–14] (курсив мій. – Г.Л.). Отже, не викликає сумніву, що самотня народна культура Полісся збережена тому, що цей регіон найпізніше був християнізований, а також, як додає В. Борисенко: «До середини ХХ ст. на Поліссі був найнижчий ступінь урбанізації в Україні. <...> За переписом 1970 р. українці становили понад 90% населення» [2, с. 7].

Українці споконвіку користувались *сонячно-місячним календарем* (на відміну від мусульман та юдеїв, у яких прийнято місячний календар). На українських теренах найбільшу плутанину впродовж останнього тисячоліття створила кількарізна зміна початку року. Під впливом тоталітарної російської імперії й церкви рік починали: з 1 березня, 1 вересня, 1 січня або 13 січня («Старий Новий рік»). Досі цей різнобій створює непорозуміння та незручності, зокрема й через конфесійні відмінності. Тим часом, як доведено українським астрономом І. Климишином та археологом М. Чмиховим, у дохристиянській Русі Новоліття починалось навесні, але не 1 березня (!). Початок року залежав від *першого весняного «молодика»* (нового місяця), що настав перед весняним рівноденням [12, с. 180; 24, с.52]. На це фундаментальне наукове відкриття астрономів, на жаль, етнологи не звернули уваги – Новоліття було рухливим.

Перший день нового місяця вважався й першим числом місяця. Іван Климишин пояснює це докладно: «Цю думку підтверджують записи в літописах. Наприклад, в одному з них читаємо: “В літо 6645 настанушу в 7 марта...” Цей запис був би зовсім незрозумілим, якби новий рік розпочинався з 1 березня. В цьому ж літописі події, що відбуваються у перших числах березня, поставлено на кінець потічного року. І навпаки, рік починається описом багатьох подій і лише пізніше трапляється дата 1 березня, що означає: рік почався в лютому. Загалом лічба часу за “небесними” місяцями, як це видно з текстів літописів, збереглася упродовж століть. Так, у Чернігівському літописі під 1703 р. є такий запис: “іюль – місяць

небесний настав у п'яток, числа п'ятого місяця іюля (книжного)!)» [12, с. 180] (курсив мій. – Г.Л.). Отже, вже самі літописці добре володіли як автохтонним астрономічним (небесним) обліком часу, так і візантійським (книжним) численням днів і місяців – і саме це *подвійне датування* наших літописів дає нам надійні відомості з історії автентичної календарної системи.

Коли московський цар Пётр I переніс початок року на 1 січня, у менталітеті українського народу стався *системний збій*: через глибоку віру в магію початку новолітня народна «літургія» (засівання й щедрування) перекочувала з весни на зиму. Ось чому пісенні слова та рефрени типу «прилетіла ластівочка», «плужок оре», «сійся-родися, жито-пшениця» разом з весняним обрядом символічного «засівання» добра і щастя (першого весняного посіву), «водіння Кози» (магія родючості) були переміщені до Різдва та опинилися в зимовому циклі (тобто засівали по снігу).

Про весняний початок Нового року, на думку А. Лозки, свідчить фольклорний матеріал українсько-го й білоруського Полісся: «Перша святца – новае летца» [17, с. 24], «песня спета проці Нова лета» [17, с. 68]; «волочєбні пісні як новорічні величально-віншувальні, ідентичні з колядками і щедрівками» [17, с. 59]. Про весняний обряд «засівання» писав Я. Головацький: «Звичай посипання зерна на Новий рік мав, здається, значення освячення зерен, що готувались до посіву» [5, с. 90]. Проте, через впровадження християнських постів та заборон на веселощі (пісні, хороводи), суцільний перебіг весняних обрядів був перерваний, фрагментований, втрачено його витокове духовне значення, а через велику локальну варіативність почалась плутанина, внаслідок чого дехто був схильний Новоліттям вважати Вербицю, Великдень або, що й зовсім недоречно, Русалії (Трійцю) чи навіть Купайло.

Отже, в реконструйованому язичницькому календарі ці обряди мають бути повернуті на своє логічне місце. Проте, як ми й передбачаємо, ця справа може виявитися нелегкою з огляду на трьохсотлітнє панування викривленої обрядовості, яка під впливом церкви вже міцно закріпилася в уявленнях українського народу, що прив'язує її до Різдва. Поліщуки пам'ятають, що «Перед Новим годом щедрують. Перед Старим Новим годом» [2, с. 39], але вже забули про весняне Новоліття. Цікаво, що народна звичка переводити дати на юліанський календар («Старий Новий рік») зберігалася до нашого часу швидше через нерозуміння реформи юліанського календаря 1582 р., хоча сам цей факт вказує на більшу довіру народу до «старого», як йому здавалось, «більш правильного».

Універсальним міфологічним знаком-символом Передпочатку є «Зоря світанкова», що символізує не лише ранок, початок дня, а й «світанок року», Новоліття. Зоря (Утра, польс. Ютрженка), як Богиня Світанка, на світанку супроводжує Сонце. В. Шаян довів, що Зоря Світанкова тотожна грецькій

Богині Еос, римській Аврорі, британській Easter [25, с. 237]. Її славили щодня до сходу сонця, а найурочистіше – у перехідні часові періоди: на Новоліття і на Великдень; навіть квітень називався Easture month [25, с. 242]. Дослідник світової міфології О. Знойко подав щедрівку, що зберегла ознаки міфу про Богиню Зорю як посланницю Бога Неба: її виконували на весняне Новоліття. Тут згадується Місяць, бо саме з появою першого весняного Місяця-молодика починався Новий рік у Київській Русі:

Йшов, перейшов Місяць по Небі,
Та стрівся з ясною Зорею.
– Ой Зоре, Зоре, де в Бога Була?
Де в Бога була, де маєш стати?
– Де маю стати – в пана Богдана,
В пана Богдана на його дворі,
Та на його дворі, та у його хаті... [8, с. 83–85].

На Новоліття готували солодку кутю (пшенична каша з родзинками, горіхами, маком, медом), вареники з різними начинками. Як припускав О. Знойко, вареники – обрядова страва люнарного культу в усіх давніх народів: «Ліплений пиріг був символом Місяця. То була жертвна страва, поширена на Русі та в етрусків у Щедрий вечір, коли нічному світилові співали величальні гімни – щедрівки» [8, с. 51, с. 69].

Наступна проблема, яка не враховується при відновленні календаря – визначення дати весняного рівнодення за *місцевим часом*, що суттєво (на 2–5 днів) може відрізнятись від «всесвітнього часу» (середнього арифметичного по земній кулі). Проте дата весняного рівнодення має важливе значення для встановлення дат наступних свят, в т.ч. Великодня. Насамперед, важливо врахувати, що рівнодення – момент, коли день і ніч «зрівнюються», тобто тривалість дня і ночі дорівнює по 12 годин. Так, весняне рівнодення у Києві випадає переважно на 17–18 березня (а не на 21–23 березня). Отже, визначати початок рівнодення варто не за «всесвітнім часом», а насамперед, за *тривалістю дня*, наприклад, за Київським часом.

Оскільки астрономічний місяць триває 29,53 доби, то поява першого молодика перед весняним рівноденням може випадати у період з 17 лютого по 18 березня. Новий рік у традиції наших предків, як і в традиціях багатьох давніх культур Індії, Китаю, Японії, був рухливим і в різні роки випадав у різні дати та різні дні тижня. Це особливість усіх сонячно-місячних календарів. За першим днем Новоліття (днем тижня) визначали Бога-покровителя року та робили передбачення на цілий рік. Як свідчать апокрифи, лунники, громники, колядники, кожен день тижня був пов'язаний з певною планетою (символом Божества-покровителя) і вважалося, що покровитель першого дня року керуватиме цілим роком [18, с. 360–371]. За цими ж книгами ворожили про «добрі» чи «лихі» дні і часи. Так само оцінювали події за днями тижня, в які випало Різдво [22, с. 88–89]. Ці факти писемно підтверджують думку про існування в давній Русі звичаю ворожіння за першим днем і віру в магію «початку».

Важливо також вияснити, чому предківський Великдень і християнська Пасха – це різні свята різних релігій, і тому не доречно християнську Пасху називати словом «Великдень», що у нас повсюди практикується, як у ЗМІ, соцмережах, так і серед етнологів, мовознавців та ін. Церква вже на ранньому періоді адаптації до традицій Русі пристосувала автотонну назву «Великдень» до християнського «Воскресіння Господнього» (Пасхи); науковцям же цього робити не варто.

Назва Великдень означає «перемогу світла над темрявою», що ми бачимо вже з астрономічних даних – після коротких зимових днів Різдва, світловий день поступово збільшується, а ніч зменшується; а після весняного рівнодення нарешті тривалість дня переважає тривалість ночі на 1 хвилину (і далі більше), і відповідно ніч – зменшується («темрява відступає»). Цей момент і є «великим днем» – сонячним святом, яке предки відзначали у першу ж неділю (*день Сонця*) після весняного рівнодення, незалежно від фази місяця (!). Разом з християнством у Русь прийшла традиція юдеїв відзначати Пасху в неділю після повного місяця, що настав після весняного рівнодення. Але для української народної традиції це було абсолютно чужим, бо зі «спадною» фазою місяця у нас були пов'язані хіба що обряди очищення від хвороб, бур'янів, вигнання «злиднів», тобто магія знищення, знешкодження зла, але не зростання чи розмноження (що притаманне «ростучому» місяцю). Так через нав'язану християнську ідеологію було втрачено автентичну основу свята. Пасха, як правило, відстає від природного Великодня на місяць і більше, тому язичницька назва в застосуванні до християнського свята має відверто гібридно-ідеологічну мету.

Первісне значення Великодня як приходу на землю душ предків, саме їхнє «духове воскресіння», було відкинута. Проте на Поліссі витокові значення великодніх і радуничних (поминальних) обрядів досі зберігають глибинні смисли культу предків. Святість моменту відчуває кожен член родини, коли на Проводи (давні хрононіми Радуниця, Тризна) з'їжджаються родичі з найвіддаленіших куточків України, щоб пом'янути спільних предків (напр., с. Миколаївка Ємільчинського р-ну на Житомирщині). У с. Красятічі (Київська обл. Поліський р-н) оповідають: «Проводи називаються. Це після Пасхи на другу неділю... Могилку рушничком застеляють. Булку ложат, конфетки, яйця» [2, с. 27]. Звертаємо увагу на назву обрядового хлібного виробу на Поліссі з назвою «булка»: «Булки і крашанки основне» [2, с. 27]. На перший погляд, може здатися, що булка – автентична назва обрядового хлібного виробу, відомого як «паска», бо саме булку разом із крашанками беруть на кладовище на Проводи (поминальні дні). Проте, як зазначила дослідниця традиційного харчування поліщуків Л. Артюх, «булка – печений білий хліб, <...> яким частували колядників, засівальників і щедрувальників» [1, с. 70]. Пошук автентичної назви великод-

нього обрядового хліба досі залишається завданням лінгвістів, народознавців та ін.

У кожній місцевості могли бути різні традиції відзначення пам'яті предків, наприклад у с. Стещина «Гробки у нас є після Пасхи на третій день. Ідем на кладбище, готуєм страву і несем туди» [2, с. 86]; «Послє Паски, через тиждень у нас Проводи, а в людей є в четвер і в середу» [2, с. 117]. Як бачимо, Радуничні обряди відбувалися в кожному поселенні за місцевою традицією, та спільне для всіх те, що всі вони виконувалися на наступному тижні після Великодня.

Реконструкція Великоднього циклу та, насамперед його датування, має ключове значення для відновлення язичницького весняного календаря, оскільки, як вважають білоруські дослідники Полісся: «Ціла шеренга річних свят, таких як Вербиця, Радуниця, Вшестя, Сьомуха, залежали від нього: відзначалися через строго певний рахунок тижнів» [7, с. 46]. Від дати Великодня також залежать інші весняні свята: Чистий Четвер (Навський Великдень), Середохрестя, Права Середа (Рахманський Великдень) та ін.

Щоправда, Навський Великдень за різними джерелами, відзначався або в четвер *напередодні* Великодня (Чубинський, Килимник, Воропай), або в четвер *після* Великодня (як показує етнографія Полісся). Наприклад, як повідомив О. Воропай, Навський Великдень – це так званий «Чистий четвер», напередодні Великодня був характерний для традицій Київщини, Поділля, Лівобережжя, Півдня: «За стародавнім народнім віруванням Бог тричі на рік відпускає мерців з того світу: перший раз у Чистий четвер, другий раз, коли квітнуть жита, і третій раз на Спаса» [3, с. 367]. За поліськими ж віруваннями, Навський Великдень – це четвер *після* Великодня: «Називається "Тамтих Великдень", йдуть на могилки, плетуть віночки з барвінку, чіпляють на хрести»; «Четвер після Великодня – Мертвих Великдень. У цей день ідуть на могелки – могили чистять. Нічого немона робить» (с. Забужжя, с. Підлісся Любомльський р-н Волинської обл.) [9, с. 26–27]; «У четвер після Великодня Наський Великдень празнують. Це усіх мертвих Великдень. Кладовища прибирають і до Великодня і до Провід» (с. Єрчики Попільнянський р-н, Житомирська обл.) [9, с. 87].

Не зважаючи на значні похибки юліанського церковного календаря (його відставання від григоріанського стилю та від астрономічного стану природи), все ж народ зберігав саму *систему* річних свят, яку перейняла й церква. Принаймні, попри велике зміщення церковного календаря, не порушувався сам порядок свят: Масниця (Масляна, Колодій), Новоліття, Вербиця, Великдень, Радуниця, Права Середа, Русалії. Ось наприклад, як поліщуки визначали Праву Середу: «Права середа – це від Паски на *четвертій неділі*. Бо від Паски до Зелених свят сім неділь. Оце половина проходить – три неділі, а на четверту в середу – Права Середа. На городі нічого не роблять» [9, с. 6]. Реконструкцію свята Правої Середи (Рахманського Великодня) ми подали в окремій публікації [18, с. 231–238]. Ці народні уявлення про порядок

свят склалися ще за дохристиянських часів і залишаються єдиним надійним орієнтиром для реконструкції язичницького календаря.

Рахунок часу *тижнями* був характерним для всієї язичницької культури. Не зважаючи на чисельні зміни літочислення та календарних систем, тижневий поділ – найбільш стійка традиція і, можемо припускати, що це єдина система, яка не змінювалася упродовж двох чи більше тисячоліть [19, с. 70–73]. Маємо усвідомити важливість цього порядку, започаткованого предками, якого досі не торкнулись жодні календарні реформи.

На Благовіщення (астрономічний збіг з весняним рівноденням), як кажуть поліщуки: «Дух Світла благовіщає на все живе на землі» [9, с. 11]. У цій народній паремії для нас цінним є те, що саме «Дух Світла» – це найархаїчніше, можемо вважати, богословське уявлення наших предків про *святість*, яку пов'язували насамперед зі *світлом* (не лише сонця, неба, дня), а й духовним «світінням» Всесвіту. Можемо це порівняти із семантикою Світовита як Бога «світла і святості», на яку вказав В. Шаян [25, с. 142–144]. Думку про «світлопоклоніння» предків слов'ян уперше висловив Я. Головацький: «Найближчою до Бога сутністю є світло. Слов'яни вірили, що єство світла з'явилося на землі і втілювалося в роді людському» [5, с. 16]. Тільки людина наділена відчуттям святості.

На Благовіщення поліщуки зустрічали лелек із Вирію зі спеціальним печивом «бусники» чи «буськові лапи»: «Палянички, по них такі рисочки, пекли “бусні” для дітей у вигляді пташки, або лапки чіпляють» [9, с. 24]. Приліт птахів навесні сакралізується, як і «зустріч» з душами предків під час Великодніх та Радуничних обрядів. Уявлення, що «лелеки приносять дітей», має ознаки віри в *реінкарнацію душі*: душа відпочиває у Вирію до часу, поки Бог посилає її знову на землю у новому тілі. Народних «пташиних» свят в давньоруському календарі могло бути кілька: Ластівки (св. Явдохи), Сороки (40 мучеників), Лелечини (Благовіщення), Солов'їний Великдень (св. Бориса і Гліба) та ін.

«Ушестя» (Вознесіння Ісуса Христа, 40-й день після Пасхи) було пов'язане із давнішим язичницьким культом предків: душі тих родичів, яких поминали, належало провести у четвер на 40-й день після Великодня. Як повідомляють респонденти, у цей день: «...ше крашанки красять і паску печуть перед ним», символічно «щоб дати душам їжу на дорогу». Пекли також обрядове печиво «драбинки»: «Щоб Ісус вознісся на небо» [9, с. 6, с. 7], а раніше це робилося для душ предків. Це печиво-драбинка із семи «щаблів» символізувала полегшення переходу на небо душам покійних родичів. Драбинки роздавали, а також ворожили – підкинувши вгору, спостерігали, який саме щабель розбився (це означало, на яке небо підніметься душа). Якщо всі щаблі залишаться цілі, значить душа досягне Раю («сьомого неба»).

Серед квітневих свят звертаємо увагу на свято Богині Лади, аналогів якому в християнських «свят-

цях» не знаходимо, проте етнографи фіксують його дату в усіх слов'ян (Чубинський, Воропай, Скуратівський та ін.): «22 квітня, напередодні Юрієвого дня, святкується Ляля або Красна гірка» [4, с. 21].

Не викликає сумніву і язичницьке свято Ярила, що стало підґрунтям християнського свята «Георгія великомученика», більше відомого поліщукам як «Святий Юрій» або «Юр». Ось як це пояснює народ: «Це святий Георгій, той, що змію забив, що людей їла»; «На юрівську росу виганяли худобу, аби не хворіла та давала багато молока» [9, с. 8]; «Брали свячену вербу, і цією вербою виганяли худобу раненько на росу» [9, с. 11]; «Ходили на поле з хлібом-сіллю, щоб урожай був хороший... Ходили в поле, казали, що треба, щоб на Юрія був колос» [9, с. 24]. Також поліщуки на Юрія печуть «паски» і освячують їх у церкві (Любомльський р-н) [9, с. 26].

Русалії за народним звичаєм українського і білоруського Полісся випадають на «два тижні цвітіння жита» [17, с. 37]. Четвер на Русальному тижні зберіг народну назву «Русалчин Великдень» і відомості про те, що «У цей день красять яйця і печуть паски, в інших місцевостях – коровай. Русальний тиждень у всіх українських землях водять хороводи й співають веснянок. Проводять поминання покійних на могилках» [11, с. 349]. «На святу неділю, Сухий четвер – не йди в поле, в город, бо це Русалчин Великдень» [9, с. 533]. П'ятниця на Русальному тижні у язичників була пов'язана із весняним вшануванням Богині Мокоші (реконструкція з хр. Параскеви).

Нерухомим залишається свято під давньою назвою «Зільник», що корелюється з християнським «Симоном Зилотом», його язичницька обрядова складова цілком узгоджується з народною русальною обрядовістю (К. Грушевська). Русаліями фактично завершується весняний цикл свят і починається літній: «Од літнього Миколи починається Літо, а від зимнього – Зима» (с. Нові Озеряни) [9, с. 70]. «На Зеленець весни кінець», – кажуть поліщуки [10, с. 65]. Розглянувши основні календарні віхи, пропонуємо реконструкцію язичницького календаря на весну 2025 року.

Умовні позначки: * – *рухливі свята, які щороку можуть випадати в інші числа*; ** – *місцеві варіанти, відмінні від загальноукраїнських*.

*28 лютого – Новоліття, Щедрий вечір (перший весняний молодик, засівання, кутя, вареники, водіння «Кози», обмолот дідуха, спалювання соломи з дідуха; зерно з дідуха потім змішують з посівним та під час сівки «випустять у поле духа предка»);

1 березня – Ластівки (корелює з хр. Явдохи);

9 березня – Сорочини (корелює з хр. 40 святих);

*16 березня – Вербиця, Вербіє (неділя перед Великоднем Дажбожим);

*17 березня – весняне рівнодення у Києві (астрономічне: тривалість дня 12:00:27 годин);

*17 березня – Благовіщення (пробудження Блискавиці, «Молонії»);

*18 березня – Благовісник (вшанування Перуна, Грому);

- *20 березня – Чистий Четвер, «Навський Великдень» (загальноукраїнська традиція);
- *23 березня – Великдень Дажбожий (перша неділя після весняного рівнодення, незалежно від фази місяця);
- *24 березня – «Волочільне», «Обливаний понеділок» (перший понеділок після Великодня Дажбожого);
- **27 березня – «Навський Великдень» (поліська, білоруська традиції);
- *30 березня – Радуниця (Тризниця, Проводи, Поминальна Неділя, Могилки, Гробки – наступна неділя після Великодня Дажбожого);
- *16 квітня – Права Середя (аналог ведичної Рити), Рахманський Великдень; 25 день після Великодня;
- 22 квітня – Велика Лада (за нар. традицією Красна гора, Ляльник, Ляля);
- 23 квітня – Ярило (корелює з хр. св. Георгієм, Юрієм);
- 1 травня – Майя (індоєвропейське; загальнослов'янська Діва);
- 2 травня – Жіва, «Солов'їний Великдень» (корелює з хр. св. Бориса і Гліба);
- *5–11 травня – Русалії, «Зелений тиждень» (7-й тиждень після Великодня Дажбожого; «Сьомик», корелює з хр. св. Трійцею);
- *8 травня – Русалчин Великдень (четвер на Русалському тижні);
- *9 травня – Мокоша весняна (п'ятниця на Русалському тижні); Велес весняний (співвідноситься з хр. Миколою Теплим);
- 10 травня – Зільник (за нар. традицією «Іменини Матері Землі», корелює з хр. Симона Зилота; збір цілющого зілля);
- *12 травня – Проводи Русалок (понеділок після Русального тижня).

Висновки. Реконструкція язичницького святкового календаря весняного циклу є першою частиною дослідження, оскільки рік починався з весни, та передбачає наступні частини: літнього, осіннього і зимового циклів.

Стратегія дослідження спирається на автентичні явища духовної культури Полісся, що повинні стати наріжним каменем відновлення втраченої етнорелігійної спадщини та запобігти випадковим чи цілеспрямованим викривленням наукових фактів у популістських роботах на означену тему.

Реконструкція народного календаря, запропонована авторкою, вперше спирається на наукове дослідження українських астрономів, а саме: «рухливе» Новоліття, пов'язане з першим весняним молодиком перед весняним рівноденням, та Великдень Дажбожий, узгоджений з природним настанням весняного рівнодення (незалежно від фази місяця).

Ці свята є відправними точками цілого комплексу обрядів і звичаїв культу предків (Проводи, Русалії) а також основою тижневого обліку святкових періодів дохристиянського календаря, що стало методологічною основою його реконструкції.

Результати дослідження можуть бути використані у подальших наукових розробках, у викладанні спецкурсів із народної духовної культури студентам і аспірантам-українознавцям, у відтворенні духовних і обрядових практик, етнофестивалів, туристичних маршрутах та ін. Відновлення локальної духовної культури Полісся має загальнонаціональне значення та є справою державної ваги.

1. Артюх Л.Ф. Народне харчування українців та росіян північно-східних районів України. К., 1982. 112 с.
2. Борисенко В. Така житка...: Культура повсякдення українців Чорнобильського Полісся (на матеріалах етнографічної експедиції 1994 р.). К.: ВД «Стилос», 2011. 224 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т.І. К.: Оберіг, 1991. 456 с.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т.ІІ. К.: Оберіг, 1991. 448 с.
5. Головацький Я. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія. К.: Довіра, 1991. 96 с.
6. Давидюк В. Зачароване Полісся. Луцьк: Терен, 2018. 288 с.
7. Земляробчы каляндар. Мінск: Навука і техника. 1990. 405 с.
8. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні. К.: Молодь, 1989. 304 с.
9. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість / [голов. ред. тому Г. Скрипник]; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. К.: НАН України, 2016. Т. 6. 400 с.
10. Катовіч А., Крук Я. Летнія святы. Беларускі народны каляндар. Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2009. 368 с.
11. Килимник С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпеґ, 1957. Т. III. 372 с.
12. Климишин І. Календар і хронологія. Івано-Франківськ: Гостинець. 2002. 232 с.
13. Крук Я. Сімволіка беларускай народнай культуры. Мінск, 2003. 350 с.
14. Ліцьвінка В. Святы і абрады беларусаў. Мінск, 1998. 190 с.
15. Літопис Руський. За Іпатським списком. Пер. Л. Махновець. К.: Вид. «Дніпро», 1989. XIV+591 с.
16. Лозка А. Беларускі народны каляндар. Мінск: Польша, 2002. 240 с.
17. Лозка А. Феномен Новага года ў беларускім фольклоры. *Манаграфія*. Мінск: БДПУ, 2004. 165 с.
18. Лозко Г. Дочка Сварога. Рідна духовна традиція. Тернопіль: Мандрівець, 2022. 440 с.
19. Лозко Г. Коло Свароже. Відроджені традиції. К.: Укр. письменник, 2004. 222 с.
20. Лозко Г. Українське язичництво. К.: Український центр духовної культури. 1994. 98 с.
21. Лозко Г. Християнський святковий календар: компаративно-релігієзнавчий аспект. *Уманська ста-*

- ровина. Науковий журнал. Вип. 4. 2017. С.124–130.
22. Титов В. Ложные и отреченные книги славянской и русской старины: Тексты-первоисточники XV–XVIII вв. М., 1999. 134 с.
 23. Худаш М. Походження та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких Божеств. *Монографія*. Львів: НАН України, 2012. 1064 с.
 24. Чмихов М. Календар і джерела язичництва України-Русі. *Сварог: Філософія, етнологія, релігієзнавство*. 2021. Вип. № 26. С. 52–53.
 25. Шаян В. Віра предків наших. К.: ФОП Стебеляк, 2018. Т. I. 400 с.

References

1. Artyukh L. (1982). *Narodne kharchuvannya ukrayintsiv ta rosiyan pivnichno-skhidnykh rayoniv Ukrayiny* [National diet of Ukrainians and Russians of the north-eastern regions of Ukraine]. K. 112 p. (in Ukr.).
2. Borysenko V. (2011). *Taka zhytka...: Kul'tura povsyakdennya ukrayintsiv Chornobyl's'koho Polissya (na materialakh etnografichnoyi ekspedyttsiyi 1994 r.)* [Such a life...: Culture of everyday life of Ukrainians of Chornobyl Polissya (based on materials of the ethnographic expedition of 1994)]. K.: Publishing House "Stylos", 224 p. (in Ukr.).
3. Voropai O. (1991). *Zvychai nashoho narodu. Etnografichnyy narys*. [Customs of our people. Ethnographic essay]. T.I. K.: Oberig, 456 p. (in Ukr.).
4. Voropai O. (1991). *Zvychai nashoho narodu. Etnografichnyy narys*. [Customs of our people. Ethnographic essay]. T.II. K.: Oberih, 448 p. (in Ukr.).
5. Holovatskyi Y. (1991). *Vyklady davn'oslov'yans'kykh lehend, abo mifolohiya* [Expositions of ancient Slavic legends, or mythology]. K.: Dovira, 96 p. (in Ukr.).
6. Davydiuk V. (2018). *Zacharovane Polissya* [Enchanted Polissya]. Lutsk: Teren. 288 p. (in Ukr.).
7. *Zemlerobchy kalendar* [Zemlyarobchy kalyandar]. (1990). Minsk: Navuka i tekhnika. 405 p. (in Belar.).
8. Znoyko O. (1989). *Mify Kyivs'koyi zemli ta podiiv starodavni* [Myths of the Kyiv land and ancient events]. K.: Molod', 304 p. (in Ukr.).
9. *Etnografichnyy obraz suchasnoyi Ukrayiny* [Ethnographic image of modern Ukraine]. (2016). Corpus of expeditionary folklore and ethnographic materials. T. 6. Calendar rituals / [ed. in chief of the volume G. Skrypnyk]; K.: NAS of Ukraine, IMFE named after M. T. Rylsky. T. 6. 400 p. (in Ukr.).
10. Katovich A., Kruk Ya. (2009). *Lietnija sviaty. Bielaruski narodny kaliandar* [Summer holidays. Belarusian folk calendar]. Minsk: Education and upbringing. 368 p. (in Bel.).
11. Kylymnyk S. (1957). *Ukrayins'kyi rik u narodnikh zvychayakh v istorychnomu osvittleni* [Ukrainian year in folk customs in historical light]. Winnipeg, T. III. 372 p. (in Ukr.).
12. Klymyshyn I. (2002). *Kalendar i khronolohiya* [Calendar and chronology]. Gostinets, Ivano-Frankivsk Theological Academy. 232 p. (in Ukr.).
13. Kruk Ya. (2003). *Simvolika bielaruskaj narodnaj kul'tury* [Symbolism of the Belarusian folk culture]. Minsk. 350 p. (in Belar.).
14. Litsvinka V. (1998). *Sviaty i abrazy bielarusaŭ* [Holidays and rites of Belarusians]. Minsk: Belarus, 190 p.. (in Belar.).
15. *Litopys Rus'kyy. Za Ipats'kym spyskom* (1989) [Rus' Chronicle]. According to the Ipatiy list. K.: Ed. «Dnipro», XIV+591 p. (in Ukr.).
16. Lozka A. (2002). *Bielaruski narodny kaliandar* [Belarusian folk calendar]. Minsk: Polymya, 240 p. (in Belar.).
17. Lozka A. (2004). *Fienomien Novaha hoda ŭ bielaruskim faŭklory* [New Year's phenomenon in Belarusian folklore]. Minsk: BDPU, 165 p. (in Belar.).
18. Lozko G. (2022). *Dochka Svaroha* [Daughter of Svarog]. Ternopil: Mandrivets, 440 p. (in Ukr.).
19. Lozko G. (2004). *Kolo Svarozhe* [Circle Svaroh's]. K.: Ukr. Writer. 222 p. (in Ukr.).
20. Lozko G. (1994). *Ukrayins'ke yazychnytstvo* [Ukrainian heathens]. K.: Ukrainian Center for Spiritual Culture. 98 p. (in Ukr.).
21. Lozko G. (2017). *Khrystyians'kyi svyatkovyy kalendar: komparatyvno-relihiyeznavchyy aspekt* [Christian holiday calendar: comparative religious studies aspect // Umanska starovyna. Scientific journal]. Vol. 4. Pp. 124–130. (in Ukr.).
22. Titov V. (1999). *Lozhnyye i otrechennyye knigi slavyanskoy i russkoy stariny* [False and denied books of Slavic and Russian antiquity]: Texts-primary sources of the 15th–18th c. M., 134 p. (in Rus.).
23. Khudash M. (2012). *Pokhodzhennya ta relihiyno-mifolohichni funktsiyi davn'orus'kykh i spil'noslov'yans'kykh yazychnyts'kykh Bozhestv* [The origin and religious-mythological functions of ancient Russian and pan-Slavic pagan deities]. Lviv: NAS of Ukraine. Institute of Ethnology, 1064 p. (in Ukr.).
24. Chmykhov M. (2021). *Kalendar i dzherela yazychnytstva Ukrayiny-Rusi* [Calendar and sources of heathens of Ukraine-Rus] // Svarog: Philosophy, ethnology, religious studies. Issue No. 26. P.52–53. (in Ukr.).
25. Shayan W. (2018). *Vira predkiv nashykh* [Faith of our ancestors]. K.: FOP Stebelyak. T.I. 400 p. (in Ukr.).

Віталій МАТВЄЄВ

доктор філософських наук,
професор кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Київського інституту Національної гвардії України
м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-9914-2233
Email: vmvitaliymatveev@gmail.com

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФОРМУВАННІ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ОФІЦЕРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті аналізується значення і роль емоційного інтелекту в життєдіяльності людини, зокрема офіцера Національної гвардії України. Обґрунтовується положення, що емоційний інтелект обумовлює формування структури психологічної культури особистості у різних видах діяльності, особливо військовій, опосередковуючи емоційне ставлення людини до реалізованої активності.

Доводиться, що емоційний інтелект у структурі психологічної культури особистості виконує оціночно-прогностичну, емоційно-комунікативну, регулятивну, мотивуючу, рефлексивно-корекційну та ін. функції, специфіка реалізації яких обумовлена його афективно-інтелектуальними взаємозв'язками з когнітивними, ціннісно-смысловими особливостями особистості.

Підкреслюється важливість управління емоціями та їх осмисленням. Вказується, що оптимальний рівень психологічної культури та емоційного інтелекту зокрема переважно знижують емоційне вигорання в стресогенних видах військової діяльності.

Емоційний інтелект представлений у регуляції прийняття рішень в умовах міжособистісних взаємодій, що моделюються у діяльності офіцерів НГУ, наступним чином: він пов'язаний з оцінкою прийнятності результатів і включений у співвіднесення таких складових особистісного вибору, як спрямованість на вирішення ситуації невизначеності та врахування її емоційного контексту.

Емоційний інтелект у військових, зокрема офіцерів НГУ, пов'язаний з такими особистісними змінними, як академічний інтелект, раціональність, готовність до ризику, властивості саморегуляції; ці змінні стають предикторами в залежності від етапу вирішення прогностичних завдань, динаміки змін умов невивзначеності, п'ятірки (екстраверсія, злагода, сумлінність, емоційна стабільність, відкритість досвіду), пов'язані зі шкалами EI, але не виступають предикторами багатоетапних виборів вчинків.

Підкреслюється, що лідерство у військовій сфері відіграє особливу роль, оскільки є нагальна потреба у висококваліфікованих офіцерських кадрах, які спроможні успішно виконувати бойові завдання та майстерно управляти своїм підрозділом. Державна програма розвитку Збройних Сил України ставить метою набуття ними спроможностей для ефективного реагування на загрози національній безпеці у воєнній сфері, обороні України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. У той же час, дослідження теми військового лідерства в Україні ще тільки починається.

Ключові слова: самоусвідомлення, самоконтроль, мотивація, емпатія, екстремальні умови, військовий стан, російсько-українська війна, патріотизм, самореалізація.

Vitalii MATVIEIEV

Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor,
Professor at the Department of Social,
Humanitarian and Legal Disciplines,
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES OF THE OFFICER OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

Abstract. The article analyzes the importance and role of emotional intelligence in human life, in particular the officer of the National Guard of Ukraine. It is substantiated that emotional intelligence determines the formation of the structure of psychological culture of personality in different activities, especially military, mediating a person's emotional attitude to realized activity.

It is argued that emotional intelligence in the structure of psychological culture of personality performs evaluative-prognostic, emotional-communicative, regulatory, motivating, reflexive-corrective, etc. Functions, the specificity of which is due to its affective-intellectual interconnections with cognitive, value-semantic characteristics of personality.

The difficulty with emotions management and their comprehension is emphasized. It is indicated that the optimal level of psychological culture, and emotional intelligence in particular, mainly reduce emotional burnout in stressful types of military activity.

Emotional intelligence is presented in the regulation of decision-making in the conditions of interpersonal interactions, modeled in the activities of NGU officers as follows: it is related to the assessment of the acceptability of the results and included in the correlation of such components of personal choice as the focus on solving the situation of uncertainty and taking into account its emotional context.

Emotional intelligence in the military, including NGU officers, is associated with such personal variables as academic intelligence, rationality, risk readiness, self-regulation properties; These variables become predictors depending on the stage of solving the prognostic problems. dynamics of changes in uncertainty conditions. Five (extraversion, harmony, honesty, emotional stability, openness of experience) are associated with the scales of EI, but do not act as predictors of multi-stage choices.

It is emphasized that the leadership in the military sphere plays a special role, as there is an urgent need for highly qualified officers who are able to successfully perform combat tasks and skillfully manage their unit. The State Program for the Development of the Armed Forces of Ukraine aims to acquire their ability to effectively respond to threats to national security in the military sphere, the defense of Ukraine, to protect its sovereignty, territorial integrity and inviolability. At the same time, researching the topic of military leadership in Ukraine is just beginning.

Keywords: *self-awareness, self-control, motivation, empathy, extreme conditions, martial law, Russian-Ukrainian war, patriotism, self-realization.*

Постановка проблеми. В умовах кардинальних змін, що відбуваються в українському суспільстві протягом останніх десятиліть, а зараз в умовах війни з росією, яка точиться вже четвертий рік [6; 7; 8], дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту особистості, зокрема офіцерів Національної гвардії України, на яких лежить особлива відповідальність за долю країни, набуває все більшої актуальності. Як показує практика, в найбільш вигідному становищі опиняються ті військовослужбовці, хто краще володіє собою, в змозі у критичний момент не піддатися сильним емоціям: страху, паніці, гніву, роздратуванню чи впасти в депресію. Практично мова йде про постійний самоконтроль та досконале володіння собою, що досягається в ході практичної діяльності, а ще краще – реалізується шляхом психотренінгу. Складні, суперечливі стани емоційного світу офіцерського складу багато в чому зумовлені труднощами військової реформи, проблемами надійного механізму соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Усе це може помітно погіршувати морально-психологічний стан офіцерського складу НГУ, знижувати його військово-професійну мотивацію до сумлінного виконання обов'язків військової служби.

У зв'язку з вище сказаним, виникає суперечність між актуальністю дослідження емоційного інтелекту у структурі психологічної культури особистості військовослужбовця, з одного боку, та недостатньою вивченістю структурних та функціональних особливостей емоційного інтелекту, з іншого боку. Дослідницька проблема пов'язана з виявленням та обґрунтуванням функцій емоційного інтелекту у структурі психологічної культури особистості офіцера НГУ, що проявляється у різних видах діяльності, пов'язаних з реалізацією його лідерських якостей.

Вибір емоційно свідомої лінії поведінки, яка дозволить особистості розкритися в найбільшій мірі, це здатність, притаманна особистості з високим рів-

нем інтелекту. Якщо людина наділена подібними якостями, то вони поширюються на всі життєві ситуації, зокрема на сферу, що пов'язана з військовими діями.

Обраний аспект дослідження пов'язаний із вирішенням науково-прикладної задачі вивчення психологічних особливостей емоційного інтелекту особистості та його вплив на розвиток лідерських якостей офіцера НГУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуалізацією та розвитком поняття «емоційний інтелект» займалися такі зарубіжні науковці, як Р. Бар-Он, Г. Гарднер, Д. Гоулман, Д. Карузо, Дж. Мейер, Х. Вайсбах, У. Дакс.

Гоулман Д. визначав емоційний інтелект, як здатність усвідомлювати власні емоції та емоції інших людей, мотивувати самого себе, управляти своїм емоційним станом та емоціями інших. Він також наголошував, що особистісна ефективність людини значно залежить не скільки від інтелекту (IQ), скільки від уміння керувати власними емоціями (EQ). На його думку, емоційний інтелект слід трактувати як комплекс навичок та здібностей людини у сфері розуміння, розпізнавання (диференціації) своїх і чужих емоцій або відчуттів, а також у сфері контролю чи керівництва своїми переживаннями та емоціями і почуттями інших людей [36].

Американські дослідники Джон Мейер та Пітер Саловей під емоційним інтелектом розуміли уміння людей розбиратися у власних думках, почуттях та контролювати власні емоції. На їхню думку, емоційних інтелект має відповідні складові:

Самоусвідомлення (self-awareness) — здатність розпізнавати свої емоції та розуміти їхній вплив на власну поведінку і думки. Це також здатність оцінювати свої сильні та слабкі сторони.

Самоконтроль (саморегуляція) (self-management) — вміння контролювати свої емоції,

імпульси та поведінку в ситуаціях стресу, що дозволяє приймати зважені рішення замість емоційно-реактивних дій.

Мотивація (motivation) — внутрішній стимул для досягнення цілей, навіть коли на шляху виникають труднощі. Це також здатність підтримувати позитивний настрій і ставити цілі для особистісного зростання.

Емпатія (empathy) — здатність розуміти емоції інших людей, ставити себе на їхнє місце і реагувати на їхні потреби або переживання. Емпатія важлива для ефективної комунікації і вирішення конфліктів.

Соціальні навички (Social skills) або навички відносин (relationship skills) — вміння будувати взаємини з іншими людьми, підтримувати здорові стосунки, працювати в команді та надихати інших на співпрацю, а також ефективно вирішувати конфлікти.

Учені вважали, що емоційний інтелект включає здатність переробляти емоційну інформацію і використовувати її у процесі мислення та прийняття рішень [41].

Теорія емоційного інтелекту Дж. Майєра, П. Саловея, Д. Карузо заснована на декількох ключових ідеях про те, що емоції – це сигнали, які передають звичні та легко розпізнавані значення у сфері взаємовідносин [42].

У другій половині ХХ ст. ряд зарубіжних психологічних шкіл, приймаючи до уваги обмеженість когнітивних досліджень, стали висувати ідеї, що базуються на підставах, котрі враховують зв'язки інтелектуальної та емоційно-особистісної сфер людини, різноманіття форм її інтелекту та мислення (Г. Гарднер, Дж. Майєр, Р. Стернберг та ін. [30-47]). Поруч із цим формувалися сучасні когнітивні теорії емоцій: пізнавальна теорія емоцій Арнольда, теорія контролю над дією Куля, двофакторна концепція Шехтера-Сингера, теорія когнітивного дисонансу Фестингера та інших.

Те, що емоції пов'язані з розумовим процесом, відзначалося ще до оформлення психології як науки, при цьому на початку переважали точки зору про те, що думки та почуття знаходяться в певному протиріччі. На основі різних філософських традицій закріпилося протиставлення Розуму та Емоцій. Однак в подальшому ряд науковців прийшов до висновку, що у ситуаціях міжособистісних взаємодій при прийнятті рішень в управлінській діяльності ЕІ виконує продуктивну роль (Вріс, Карузо, Селовей, Стейн, Бук та ін. [40; 45; 46; 47]). У разі невизначеності людина спирається на весь інтелектуально-особистісний потенціал, де роль ЕІ зростає, оскільки фокусує як когнітивні, так і емоційні компоненти орієнтування особистості в умовах невизначеності.

У ситуації прийняття рішень (ПР) як вибору в умовах невизначеності (Decision making), на відміну від вирішення проблем (Problem solving), стратегії людини менш розгорнуті, що утруднює виявлення їх регулятивних компонентів і вимагає розробки спеціальних методик.

У більшості видів професійної діяльності вирішення ситуацій невизначеності передбачає не тільки передбачаючу активність та самостійні вибори рішень, але також залежність їх від ситуацій, що впливають на цільові процеси. Для військових керівників – це суворозалежність від нормативних рамок ситуацій у діаді «начальник-підлеглий». І роль ЕІ у прийнятті ними рішень може мати відповідну специфіку.

У той же час необхідність розвитку лідерських якостей у офіцерів НГУ є вельми важливою темою, оскільки їх становлення в якості лідерів допомагає їм ефективно вирішувати завдання відповідно до своїх посадових обов'язків, що ми й постараємось довести в своєму дослідженні.

У психологічних дослідженнях українських науковців проблема емоційного інтелекту стала вивчатися порівняно нещодавно, найбільш відомими є праці І. Аршави, О. Власової, С. Дерев'янка, Н. Ковриги, Т. Кириленко, Е. Носенко, М. Шпак та ін.

Так, вітчизняна дослідниця М. Шпак емоційний інтелект розглядає як інтегральну властивість особистості, яка відображає пізнавальну здатність людини до розуміння емоцій та управління ними шляхом когнітивної обробки емоційної інформації і забезпечує психологічне благополуччя особистості та успішність соціальної взаємодії.

Структура емоційного інтелекту, на її погляд, складається з:

1) когнітивного компоненту (сприймання своїх і чужих емоцій – розпізнавання того, яку саме емоцію переживає сам індивід або інша людина, її ідентифікація (словесне означення, експресивне вираження); розуміння своїх і чужих емоцій – усвідомлення емоційного переживання у себе або іншої людини, причин, що викликали цю емоцію, і наслідків, до яких вона призведе);

2) емоційного компоненту (особливості емоційного реагування людини відповідно до індивідуально-психологічних (внутрішніх) та соціальних (зовнішніх) чинників – емоційне самопочуття, емоційна стійкість, емоційна експресивність; емоційне ставлення до себе, інших людей та навколишнього світу);

3) конативного компоненту (поведінковий аспект, який відображає уміння здійснювати емоційну саморегуляцію та управляти емоційним станом інших людей; уміння емоційно адекватно поводитися у соціальному середовищі; управління своїми і чужими емоціями);

4) соціально-комунікативного компоненту (емпатійна взаємодія з іншими людьми; забезпечення ефективності міжособистісної взаємодії й емоційної гнучкості, толерантності у стосунках; здатність успішно встановлювати емоційний контакт із співрозмовником у процесі спілкування; вербальна експресивність мовлення) [29, с. 101].

Теоретично обґрунтувала та емпірично визначила, що однією із провідних функцій емоційного інтелекту є саме адаптивна функція, Е.Л. Носенко. Завдяки емоційному інтелекту людина здатна стримувати небажаний вияв негативних емоцій у кон-

фліктних ситуаціях та створювати позитивний настрій для досягнення особистісно чи соціально значущого результату. Емоційний інтелект сприяє контролю за поведінкою людини в соціумі відповідно до прийнятих у суспільстві моральних норм, допомагає запобіганню та подоланню стресу, посилює резервні можливості організму та сприяє успішній адаптації особистості до соціального середовища [23].

Т. Мацевко та О. Куций, які досліджували значення і роль емоційного інтелекту серед військовослужбовців, відзначають, що емоційний інтелект визначається як «емоційно-інтелектуальна діяльність; як вміння діяти у внутрішнім середовищі своїх почуттів і бажань; як вміння ефективно контролювати емоції і використовувати їх для покращення мислення» [22, с. 215].

Серед вітчизняних дослідників специфіка емоційного лідерства вивчалась та аналізувалась також у працях О.П. Крупського, К.С. Кіби [17] та ін.

Вивченням аспектів розвитку лідерства у військовослужбовців займалися такі вітчизняні дослідники: О.М. Кокун, Л.А. Снігур, П.П. Ткачук, О.С. Коловнич, О.І. Пішко, Т.М. Мацевко, Н.А. Агаєв, О.В. Бойко та ін. [11–29].

Емоційний інтелект у лідерстві досліджувались у працях Г. Дубровинського, Т.М. Мацевко, В.В. Лагодзінського тощо [11–29].

І все ж на даний час тема розвитку емоційного інтелекту та його вплив на розвиток лідерських якостей офіцера досліджена вітчизняними дослідниками все ще не на належному рівні та представлена невеликою кількістю робіт. Розвиток емоційного інтелекту у військовослужбовців, особливо у офіцерів НГУ, потребує більш детального дослідження. Усвідомлюючи, що військовослужбовці діють в унікальних оперативних і емоційно важких умовах, лідери роблять найкраще, коли вони можуть підвищити стійкість свого підрозділу. Офіцери-лідери докладають у цьому плані максимальних зусиль для підвищення стійкості членів свого підрозділу. Саме лідери, здатні до трансформацій, можуть позитивно вплинути на зміни всередині.

Вивчення наукових праць показує, що значимо низький показник емоційного інтелекту може спричинити труднощі у розумінні і обмеженість у комунікаціях, що, своєю чергою, може негативно впливати на соціалізацію особистості.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз ролі емоційного інтелекту у формуванні та розвитку лідерських якостей офіцерів НГУ.

Відповідно до мети визначено завдання:

1. Провести аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку досліджень у галузі емоційного інтелекту.
2. Дослідити роль емоційного інтелекту в житті військовослужбовців.
3. Виявити особливості репрезентації та функцій емоційного інтелекту в структурі психологічної культури особистості офіцера НГУ.

4. Обґрунтувати специфіку емоційного інтелекту в умовах напруженої психоемоційної діяльності під час воєнних дій.

Основна частина. У нашому суспільстві, та особливо у військовослужбовців, зокрема в Нацгвардії України, така проблематика, як уміння висловлювати та аналізувати свої емоції сприймається неоднозначно, оскільки входить в протиріччя з принципом раціональності, чіткості, доцільності та культивування певного образу супер-героя, котрий позбавлений будь яких почуттів.

На наш погляд, такий раціоналізм явно не сприяє формуванню культури емоцій та різнобічності в розвитку особистості. Об'єктивно придушення емоційного стану веде до збіднення духовного світу особистості та навіть створення невротичної ситуації, отже зниження рівня самоконтролю, обмежень взаємовідносин міжперсональних зв'язків, не дають змоги належним чином виконувати професійні та сімейні обов'язки. Ці проблеми проявляються у погіршенні фізичного стану та обтяжують негативом відпочинок офіцера.

На наш погляд, протиріччя між емоціональністю та раціональністю знімається через вміння керувати своїми емоціями, що є своєрідним аспектом психокультури особистості, оскільки, дійсно, можна погодитися з тими західними дослідниками, які розглядають емоції як свого роду інтервенцію, що сприяє руйнуванню та дезорганізації розумової активності, у зв'язку з чим їх необхідно тримати під контролем. Юнг визначав якість емоцій як одне з явищ підвищеної тривоги, до якої схильна людина. Співтовариства прихильників цієї концепції описують емоції як спонтанну реакцію, в даному випадку особисту, яка проявляється внаслідок афективного дисбалансу. У межах цієї ідеї Вудворт висунув припущення про те, що в структурі визначення рівнів для виявлення IQ повинні використовуватися тестування, в яких відсутні будь-які прояви емоцій щодо речей, що збуджують ці реакції у особистості: страх, гнів, неприйняття чи цікавість щодо речей. На наш погляд, емоція є механізмом, завдяки якому відбувається взаємозв'язок фізичного та духовного прояву. Так, Мейєр і Селовой характеризували розуміння про почуття як точні реакції, що перетинаються безліччю кордонів підсистем психологічного устрою людини, у тому числі фізіологічних, когнітивних, мотиваційних та емпіричних (пов'язаних із досвідом). Саме ці адаптивні реакції потенційно здатні бути причиною трансформації соціальної та персональної взаємодії та беруть участь у збагаченні особистого досвіду [41, р. 2–21].

Важливо розуміти, що у структурі емоційного інтелекту перебувають почуття, які мотивують розумові процеси і мають зв'язок із чуттєвим середовищем, а саме з усвідомленням, проявом, прийняттям почуттів. Емоційний інтелект не є чимось відмінним від тих механізмів, що беруть участь у процесі за допомогою інтелектуальних здібностей. У зв'язку з цим інтелектуальні можливості, які вивчаються в раніше описаних дослідженнях, формують нове пи-

тання про емоційне розуміння. Тому IQ та EQ є двома різними рівнями феноменів та механізмами, що використовуються в житті. Зазначається саме те, що індивіди, які мають високий рівень розумового інтелекту, але низькі показники рівня EQ, часто не повністю здатні користуватися власними ресурсами і втрачають сили на досягнення продуктивної дії, тому що не здатні до ефективного комунікування та осмислення себе.

Нові психологічні утворення виникають внаслідок впливу чуттєвого показника комунікації серед товаришів і соціуму загалом. На наш погляд, у формуванні високого рівня емоційного інтелекту вельми корисними можуть бути тренінгові сесії зі застосуванням інтерактивних та активних навчальних інструментів. Завдання терапії полягає у створенні установки «Я-джерело своїх почуттів», використовуючи психологічні прийоми з метою усвідомлення почуттів, які ущемлялися особистістю (тренінг, спрямований на особистісне зростання), формування навичок до реагування, самоконтролю, співпереживання (тренінг, спрямований на формування умінь та навичок).

Отже, рівень емоційного інтелекту є серйозним компонентом, що включає до свого складу сумарність поведінкових, розумових і чуттєвих навичок, здатних сформувати усвідомлення та розуміння особистих почуттів, почуттів інших і, що важливо, вплинути на взаємодію між людьми. Конструкція емоційнішого інтелекту утворює поведінкові, чуттєві та розумові елементи, що формуються в процесі групових сесій із застосуванням вище перерахованих способів взаємодії.

Професійна діяльність офіцера НГУ змінюється у напрямі значного збільшення кількості параметрів процесів та об'єктів, якими він керує з одночасним зниженням часу, що відводиться на виконання окремих завдань. Тому вимоги до фізичних, інтелектуальних та психічних функцій військовослужбовців НГУ у сучасних умовах настільки високі, що знаходяться інколи на межі граничної можливості не досить підготовленого фахівця. Виходячи з цього, проблема самореалізації майбутнього офіцера, захисника Вітчизни, формування його в якості лідера, стоїть надзвичайно гостро.

Стресове навантаження та високий рівень відповідальності в умовах бойових дій є визначальними чинниками формування, становлення й розвитку військових лідерів. Як зазначено в документі «Army Doctrine Publication 6-22 (ADP 6-22). Army Leadership and the Profession», для досягнення поставлених цілей у період динамічних, нестабільних і складних умов сьогодення, що характеризуються загрозливими й небезпечними умовами для життя, військовому офіцеру необхідні ключові лідерські якості, як-от: професіоналізм, патріотизм, самовпевненість, комунікативність, співпереживання, чесність, обґрунтоване судження, аналітичне мислення, ініціативність, мужність, рішучість, розумова спритність, психологічна стійкість, здатність переконувати та наді-

хати [33].

Соціально-психологічний аналіз особистості військового передбачає виявлення типових рис особистості. В.В. Корольов, який вивчав підходи підбору та вивчення офіцерів у Збройних Силах країн-членів НАТО, пише про дві основні концепції підбору. У першій концепції «Up or Out» за головний принцип узятو «нагору або звільнення» [15, с. 39–40].

Основні вимоги до кандидатів: 1) схильність до військової служби є усвідомлено мотивованою; 2) вищий освітній рівень; 3) добра фізична підготовка і психологічна стабільність; 4) високі моральні й громадянські якості; 5) достатньо виражені лідерські якості.

Стресове навантаження та високий рівень відповідальності в умовах бойових дій є визначальними чинниками формування, становлення й розвитку військових лідерів, як зазначено в документі «Army Doctrine Publication 6-22 (ADP 6-22). Army Leadership and the Profession» [30].

Зміни, що мають місце в сучасній Україні, зумовлюють необхідність перегляду, переосмислення низки теоретико-методологічних концепцій особистості військовослужбовця, його образу, з урахуванням сучасних реалій.

Очевидним є той факт, що тривалий вплив діяльності знаходить своє відображення в особистісно-психологічних групах якостей.

Як вказує дослідник лідерства О.В. Бойко, лідерство військовослужбовця – це його здатність забезпечити в підрозділі три головні потреби особового складу, а саме: успішно виконувати загальне завдання; працювати злагоджено в колективі; максимально задовольняти індивідуальні потреби кожного військовослужбовця [3, с. 18].

Даний автор надає наступне визначення лідерської компетентності офіцера, вказуючи на зв'язок лідерських якостей з емоційним інтелектом, як на інтегральну характеристику його професійної здатності та готовності кваліфіковано провадити лідерську діяльність відповідно до фахової кваліфікації на основі системи військово-професійних знань, навичок, вмінь і досвіду лідерської поведінки, **емоційного інтелекту**, комплексу сформованих лідерських цінностей, мотивів, еталонів, ставлень, якостей і корпоративної культури [3, с. 22].

Виходячи з вище означеного, потрібно визначити взаємозв'язки емоційного інтелекту з іншими лідерськими якостями офіцера НГУ: інтелектом, моральними якостями, ставленням до невизначеності та ризику, а також виявлення регулятивної ролі цих психологічних змінних у вирішенні прогностичних завдань.

Виявлення взаємозв'язків EI з академічним інтелектом та особистісними особливостями (стабільними рисами, властивостями саморегуляції) в умовах вирішення різного типу прогностичних завдань демонструє єдність емоційно-інтелектуального потенціалу офіцера, що робить внесок у конкретизацію загальної моделі множинної регуляції прийняття рішень.

О.М. Кокур у своїй праці визначає п'ять компонентів сукупності лідерських якостей, якими повинен володіти військовослужбовець:

1. Комунікативно-організаційний (комунікабельність, переконливість, тактовність, дипломатичність, емпатійність, гнучкість, розвинуті мовленнєві та організаційні здібності);

2. Емоційно-вольовий (цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, впевненість у собі, вимогливість, самовладання, стресостійкість);

3. Мотиваційний (мотивація до лідерства та успіху);

4. Мисленнєвий (швидкість мислення, логічність, креативність, проникливість, здатність до прогнозування та узагальнення, критичність, розсудливість);

5. Особистісний (активність, ініціативність, обов'язковість, надійність, відповідальність, почуття гумору, оптимістичність, чесність, патріотизм, прагнення до самовдосконалення) [14, с. 174].

Як бачимо, ці якості тісно пов'язані з емоційною сферою, без якої вони просто існувати не можуть.

Емоційний інтелект представлений у регуляції прийняття рішень в умовах міжособистісних взаємодій у діяльності військових керівників, що моделюється таким чином: він пов'язаний з оцінкою прийнятності результатів і включений у співвіднесення таких складових особистісного вибору, як спрямованість на вирішення проблем у ситуації невизначеності та врахування її емоційного контексту.

Високий рівень емоційного інтелекту може бути також чинником захисту психічного та фізичного здоров'я людини та допомоги в адаптації до нових умов, а також у подоланні наслідків стресу. Емоційний інтелект позитивно корелює із самоконтролем у соціальних ситуаціях і з соціальними навичками.

Емоційний інтелект у офіцерів НГУ пов'язаний із такими особистісними змінними, як академічний інтелект, раціональність, готовність до ризику, властивості саморегуляції. Ці змінні стають предикторами залежно від етапу розв'язання прогностичних завдань, тобто динаміки змін умов невизначеності.

Як вказують західні спеціалісти, є чотири різні, але взаємопов'язані навички, які складають EI: розпізнавання емоцій, використання емоцій для сприяння мисленню, розуміння емоцій і регулювання емоцій. Особлива увага, на наш погляд, повинна бути зосереджена на розпізнаванні та регулюванні емоцій, оскільки ці навички запропонують військовослужбовцям найбільше з точки зору покращення підготовки лідера та підвищення продуктивності його діяльності. Розпізнавання емоцій являє собою здатність точно сприймати емоції в собі та в інших, а також виражати емоції належним чином відповідно до соціальних і культурних норм, тоді як регуляція емоцій у функціональний спосіб сприяє емоційному та інтелектуальному зростанню. Особи, які вміють розпізнавати та регулювати свої емоції, практикують розсудливість у своїх діях і розуміють, які стратегії регулювання слід застосовувати в собі та в інших, щоб посилити або

пом'якшити певні емоції [33; 37; 38].

Тому неважко припустити, що офіцери НГУ, які володіють високим рівнем саморефлексії, здатні краще розуміти свої сильні та слабкі сторони, що дозволяє їм приймати ефективні рішення, діяти відповідально та адаптувати свій стиль лідерства відповідно до ситуації. Вони також здатні об'єктивніше оцінювати ситуацію, враховуючи не лише раціональні, а й емоційні аспекти, що важливо в умовах високої невизначеності або стресу.

У стресових ситуаціях, які можуть виникнути під час виконання завдань НГУ, офіцери повинні вміти зберігати спокій і життєвий тонус. Високий рівень емоційного інтелекту допомагає їм контролювати свої емоції, не дозволяючи стресу чи агресії вплинути на прийняття рішень або на взаємодію з підлеглими та іншими учасниками операцій. Це критично важливо для збереження дисципліни та порядку в підрозділі.

Лідери з високим рівнем емоційного інтелекту краще справляються з емоційними реакціями в стресових ситуаціях. Вони здатні контролювати власні емоції, що дозволяє їм зберігати ясність мислення навіть у критичних обставинах. Це важливо для прийняття рішень, коли кожен хід може мати значні наслідки.

Наприклад, військовослужбовець, який дуже збуджений під час виконання стресового завдання, може застосувати швидку та ефективну техніку зниження регуляції, щоб повернутися в попередній спокійний емоційний стан, який є більш сприятливим для критичного осмислення ситуації, що склалася.

Лідеру для прийняття правильного рішення необхідні відкритість, уява та інтелект. Здійснення лідером контролю над стресовими переживаннями передбачає самокорегування думок та настроїв, зняття напруження та володіння засобами підтримки бойового духу, опанування ролі військового товариства в період післябойової психологічної травми, володіння технікою протидії емоційному вигоранню і моральному спустошенню, а також потрібне знання основ конструктивної поведінки лідера в підрозділі з приналежністю підлеглих до різних конфесій.

Офіцер, і це особливо стосується офіцерів НГУ, повинен тримати баланс між увагою до себе та до інших, щоб бути ефективним у своїх діях. Емпатія дозволяє такому офіцерові краще розуміти потреби та переживання підлеглих, що є основою для побудови довіри та підтримки. Лідери, які можуть емоційно співпереживати іншим, здатні створити атмосферу підтримки і взаєморозуміння, що сприяє покращенню морального стану і ефективності роботи в підрозділі. Це особливо важливо для роботи в умовах, що вимагають високого рівня командної взаємодії та колективної дисципліни.

Із цих причин емоційний інтелект є одним із найважливіших атрибутів для сучасних військових лідерів. Офіцери з високим емоційним інтелектом також можуть надихати та мотивувати своїх підлеглих через позитивний емоційний настрій, підтримку

та демонстрацію власної зацікавленості в досягненні загальної мети. Вони здатні створювати умови для розвитку особистості кожного члена підрозділу, що впливає на загальну мотивацію та ефективність роботи. Такі офіцери схильні до більш справедливого та об'єктивного оцінювання поведінки та досягнень своїх підлеглих. Вони здатні підтримувати здорову командну атмосферу та культуру, де кожен член підрозділу відчуває себе важливим і належно оціненим.

Висновки. 1. Емоційний інтелект є критично важливим для розвитку лідерських якостей офіцерів НГУ. Він дозволяє їм ефективно управляти підлеглими, приймати виважені рішення, підтримувати моральний дух і забезпечувати високий рівень виконання завдань у складних умовах. Розвиток емоційного інтелекту у офіцерів є важливим елементом підготовки сучасного лідера в Національній гвардії України.

2. Емоційний інтелект включений у регуляцію прогностичної активності, що опосередковує прийняття рішень, як в умовах, що моделюються, багатетапних стратегій, так і у вербальних завданнях, що репрезентують ситуації взаємодії у службовій діяльності.

3. Емоційний інтелект виступає предиктором продуктивного прийняття рішення як вибору, що вирішує ситуацію невизначеності.

4. Емоційний інтелект включений у регуляцію стратегій прийняття рішень поряд із академічним інтелектом та іншими особистісними властивостями – стабільними рисами, властивостями саморегуляції, що відображають ставлення до невизначеності та ризику.

5. Емоційний та академічний інтелект, а також інші особистісні властивості можуть виступати предикторами показників стратегій виборів у прогностичних завданнях з умовами невизначеності, що динамічно змінюються.

6. Підвищення загального рівня академічного інтелекту у офіцерів НГУ сприяє більшій ефективності стратегій прийняття рішень.

1. Алфімов Д. Зміст феномену «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 11. 2010. С. 44–51.
2. Бойко О. Організаційні умови впровадження методики формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів у вищих військових закладах освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 6. Т. 2. 2020. С. 31–37.
3. Бойко О.В. Методологічні основи дослідження лідерської компетентності майбутніх офіцерів у ВВНЗ. *Педагогіка і психологія вищої освіти*. №3. 2012. С. 16–24. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/8bb7036e-8c8a-4ad8-94ff-878494919f9d/content>
4. Бондарев Г., Дичко О., Криленко І. Умови формування лідерських якостей у курсантів військового вишу. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXIX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 18-20 травня 2021 р.: у 5 ч. / за ред. Є. Сокола*. Харків: ВІТВ НТУ «ХПІ», 2021. Ч. 5. С. 35.
5. Видай А. Формування лідерської спрямованості особистості майбутнього офіцера ЗС України: дис. . канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2002. 196 с.
6. Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія / Грабовська І., Грабовський С., Додонов Р., Кагамлик С., Марутян Р., Настояща К., Турпак Н., Чупрій Л. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, Видавництво «Міленіум». 2024. 344 с.
7. Грабовська Ірина. Філософські витоки та сенс путінізму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. С.14–18.
8. Грабовська І., Настояща К., Талько Т. Роль україноцентричних еліт в контексті філософії суб'єктності України. *Українознавчий альманах*. № 31. С. 72–81.
9. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України. URL: https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/12/Doktryna_rozvytku_viyskovoho_liderstva_v_zbroynykh_sylakh_Ukrainy_compressed.pdf
10. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України. *Генеральний штаб Збройних Сил України*. 2020, грудень. URL: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/doktryna-rozvytku-viyskovoho-liderstva-u-zbroynykh-sylakh-ukrainy-2020/>
11. Заруба О. Лідерство у вищих військових навчальних закладах: моделі та програми підготовки. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. № 3(27). 2019. С. 93–103.
12. Карковська В.Я., Цигилик Н.В., Васюкович І.М. Вплив розвитку емоційного інтелекту на формування лідерських навичок військовослужбовців. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»*. № 10(12). 2022. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/2588/2594>
13. Кокун О., Пішко І., Лозінська Н. Кількісне оцінювання рівня розвитку лідерських якостей курсантів. *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 4. 2013. С. 222–226.
14. Кокун О.М. Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера. *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 4 (29).

2012. С. 170–174. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19596298.pdf>.
15. Корольов В.В. Підходи до професійного відбору офіцерів у Збройних Силах країн НАТО. *Перспективи XXI сторіччя: Збірник наукових праць. Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних Сил України*. Вип.8. К.: ЦНІ ОБТ ЗС України, 2001. С. 39–40.
 16. Крупський О.П., Кіба К.С. Взаємозв'язок між емоційною компетентністю та лідерством як складниками педагогічної діяльності. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSH_2012_36_37
 17. Лагодзінський В. Теоретичний аналіз поняття «емоційне лідерство», як одного із видів лідерства. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. №54. 2019. С. 55–56.
 18. Лагодзінський В. Емоційне лідерство як чинник ефективності управління військовим підрозділом: аналіз зарубіжних досліджень. *Psychological Journal*. Vol. 6. Issue 11(43). 2020. Pp. 34–46.
 19. Лагодзінський В.В. До проблеми емоційного інтелекту в контексті розвитку емоційного лідерства у військовослужбовців. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. Volume 7, Issue 1 (45), 2021. С. 54–64.
 20. Лебедик Л., Стрельников В. Формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 3. 2021. С. 40–49.
 21. Маковський О. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів: автореф. дис. канд. пед. наук. Хмельницький, 2002. 18 с.
 22. Мацєвко Т.М., Куций О.А. Дослідження емоційного інтелекту при формуванні лідерських якостей сержанського складу Збройних Сил України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Вип. 14. Ч. I. 2013. С. 211–219.
 23. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. К.: Вища школа, 2003. 126 с.
 24. Психологічне забезпечення розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів: Методичний посібник / Н. Агаїв, О. Кокун, І. Пішко та ін. Київ: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем збройних сил України, Міністерство оборони України, 2014. 289 с.
 25. Рождественський А. Лідерство на полі бою: дослідження віськового лідерства в Україні / А. Рождественський, Л. Монзані. 2020. URL: <https://lvbs.com.ua/news/liderstvo-na-poli-boyudoslidzhennya-vrjskovogo-liderstva-v-ukrayini/>
 26. Романовський О., Пономарьов О., Сироснятников А. Проблеми формування особистості лідера. Харків, 2001. 193 с.
 27. Ткачук П. Лідерство сержанта та офіцера (психологічний аспект): нав. посібник). Львів: ТUTORAL, 2010. 145 с.
 28. Топчий О. Проблема виховання лідерських якостей курсантів в зарубіжних військових вищих навчальних закладах. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія «Педагогіка»*. 2011. № 5. С. 163–168.
 29. Шпак М.М. Психологічні основи розвитку емоційного інтелекту молодших школярів: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2018. 560 с.
 30. Averill J.R. Intelligence, Emotional and Creativity. From Trichotomy to Trinity / J.R. Averill. *Handbook of Emotional Intelligence* / Eds. R. Bar-On, J.D.A. Parker. Jossey-Bass. 2000. Pp. 277–298.
 31. Army Leader Development Strategy. *Department of the Army of United States*. 2013. URL: <https://www.hsdl.org/?abstract&did=739223>
 32. Baker W. Emotional intelligence and conflict resolution styles: Implications for United States National Guard leaders. Capella University, 2012. 322 p.
 33. Barling J. et al. Transformational leadership and emotional intelligence: An exploratory study / J. Barling, F. Slater, E.K. Kelloway. *The Leadership and Organizational Development Journal*. V. 21, № 3, 2000. Pp. 157–161.
 34. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*. V.18. 2006. Pp. 13–25.
 35. Bradberry T. Emotional intelligence 2.0 / T. Bradberry, J. Greaves. San Diego: CA: TalentSmart, 2009. 245 p.
 36. Goleman D. Working with Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1998. 383 p. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1651/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BD_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80_12.pdf
 37. Fraher A. Creating an emotionally intelligent warrior / URL: https://www.washingtonpost.com/national/on-leadership/creating-an-emotionally-intelligent-warrior/2011/11/09/gIQA5EOk6M_story.html/
 38. Livingstone H. et al. Emotional Intelligence and Military Leadership / H. Leventhal, M. Nadjiwon-Foster, S. Smithers. *Report Prepared for the Canadian Forces Leadership Institute*. Ottawa: DND. 2002. Pp. 54.
 39. Mayer J. et al. Human abilities: Emotional Intelligence / J. Mayer, R. Roberts, S. Barsade. *Annual Review of Psychology*. V. 59. 2008. Pp. 507–536.
 40. Mayer J.D. et al. Emotional intelligence as a standard intelligence / J.D. Mayer, P. Salovey, D. R. Caruso, G. Sitarenios. *Emotion*. № 1. 2001. Pp. 232–242.
 41. Mayer J.D. et al. What is emotional intelligence? / Emotional development and emotional intelligence: Educational implications / J.D. Mayer, Salovey P., Sluyter D. (Eds.). New York: Basic Books. 1997. Pp. 2–21.

42. Mayer J.D., Salovey P., Caruso, D.R. Emotional Intelligence – New Ability or Eclectic Traits? *American Psychologist*. № 6. 2008. Pp. 503–517.
43. McCrae R.R. Emotional intelligence from the perspective of the five-factor model of personality. *Handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace* / Bar-On R., Parker J.D.A. (Eds.). San Francisco, CA: Jossey-Bass. 2000. Pp. 363–376.
44. McMichael R. I know thyself – emotional intelligence and Canadian armed forces leadership. *Canadian Forces College. JCSP* 43. / R. A. McMichael. 2017. URL: www.cfc.forces.gc.ca/259/290/402/286/mcmichael.pdf.
45. Salovey P. et al. The science of emotional intelligence / P. Salovey, D. Grewal. *Current Directions in Psychological Science*. № 14. 2005. Pp. 281–285.
46. Salovey P. et al. Emotional intelligence / P. Salovey, J.D. Mayer. *Imagination, Cognition, and Personality*. V.9. 1990. Pp. 185–211.
47. Salovey P. Emotional intelligence / P. Salovey, J. Mayer. *Imag. Cog. Pers.* №9. 1990. Pp. 185–211.
5. Vydai A. (2002). *Formuvannia liderskoi spriamovanosti osobystosti maibutnoho ofitsera ZS Ukrainy* [Formation of leadership orientation of the personality of the future officer]: dys... kand. psykol. nauk: 19.00.05. Kyiv. 196 p. (in Ukrainian).
6. *Geopolitychna sub'yektnist' Ukrainy v konteksti global'nykh vyklykiv: monografiya* (2024) [Ukraine's geopolitical subjectivity in the context of global challenges: monograph] / Grabovs'ka I., Grabovs'kyj S., Dodonov R., Kagamlyk S., Marutyan R., Nastoyashha K., Turpak N., Chuprij L. Kyiv: NDI ukrayinoznavstva KNU imeni Tarasa Shevchenka, Vy'davny'ctvo «Milenium». 344 p. (in Ukrainian).
7. Grabovs'ka I. (2016). *Filosofski vytoky ta sens putinizmu* [Philosophical origins and meaning of Putinism]. *Visnyk KNUTSh. Seriya «Ukrayinoznavstvo»*. №1. Pp. 14–18 (in Ukrainian).
8. Grabovs'ka I., Nastoyashha K., Tal'ko T. (2022). *Rol' ukrayinocentry'chnykh elit v konteksti filosofiyi sub'yektnosti Ukrainy* [The role of Ukrainian-centric elites in the context of the philosophy of Ukrainian subjectivity]. *Ukrayinoznavchyj al'manax*, #31. Pp. 72–81. (in Ukrainian).
9. *Doktryna rozvytku viiskovoho liderstva u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Doctrine of military leadership development in the Armed Forces of Ukraine]. URL: https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/12/Doktryna_rozvytku_viiskovoho_liderstva_v_Zbroinykh_sylakh_Ukrainy_compressed.pdf (in Ukrainian).
10. *Doktryna rozvytku viiskovoho liderstva u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Doctrine of military leadership development in the Armed Forces of Ukraine]. *Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy. 2020, hruden*. URL: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/doktryna-rozvytku-viiskovoho-liderstva-u-zbroinykh-sylakh-ukrainy-2020/> (in Ukrainian).
11. Zaruba O. (2019). *Liderstvo u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh: modeli ta prohramy pidhotovky* [Leadership in Higher Military Educational Institutions: Models and Preparation Programs]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*. № 3(27). Pp. 93–103. (in Ukrainian).
12. Karkovska V.Ia., Tsyhylyk N.V., Vaskovych I.M. (2022). *Vplyv rozvytku emotsiinoho intelektu na formuvannia liderskykh navychok viiskovosluzhbovtstv* [The impact of developing emotional intelligence on the formation of leadership skills of servicemen]. *Naukovi innovatsi ta peredovi tekhnologii. Seriya «Derzhavneupravlinnia», Seriya «Pravo», Seriya «Ekonomika», Seriya «Psykhologhiia», Seriya «Pedagogika»*. № 10(12). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/2588/2594> (in Ukrainian).
13. Kokun O., Pishko I., Lozinska N. (2013). *Kilkisne otsiniuvannia rivnia rozvytku liderskykh yakosteï kursantiv* [Quantitative assessment of the level of development of leadership qualities of cadets.].

References:

1. Alfimov D. (2010). *Zmist fenomenu «liderski yakosti osobystosti»* [The content of the phenomenon "leadership qualities of personality"]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. № 11. Pp. 44–51. (in Ukrainian).
2. Boiko O. (2020). *Orhanizatsiini umovy vprovadzhennia metodyky formuvannia liderskoi kompetentnosti maibutnykh ofitseriv u vyshchykh viiskovykh zakladakh osvity* [Organizational conditions for introducing a methodology for the formation of leadership competence of future officers in higher military education institutions.]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. № 6. T. 2. Pp. 31–37. (in Ukrainian).
3. Boiko O.V. (2012). *Metodolohichni osnovy doslidzhennia liderskoi kompetentnosti maibutnykh ofitseriv u VVNZ* [Methodological bases of leadership research competences of future officers at Higher Education]. *Pedahohika i psykhologhiia vyshchoi osvity*. №3. Pp. 16–24. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/8bb7036e-8c8a-4ad8-94ff-878494919f9d/content> (in Ukrainian).
4. Bondarev H., Dychko O., Krylenko I. (2021). *Umovy formuvannia liderskykh yakosteï u kursantiv viiskovoho vyshu* [Conditions for the formation of leadership qualities in military university cadets]. *Informatsiini tekhnologii: nauka, tekhnika, tekhnologhiia, osvita, zdorovia: tezy dopovidei XXIX Mizhnarodnoi nauko-praktychnoi konferentsii, m. Kharkiv, 18-20 travnia 2021 r.: u 5 ch. / za red. Ye. Sokola*. Kharkiv: VITV NTU «KhPI». Ch. 5. P. 5. (in Ukrainian).

- Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. Vyp. 4. Pp. 222–226. (in Ukrainian).
14. Kokun O.M. (2012). *Psykhologichna struktura lid-erskykh yakosteï maibutnoho ofitsera* [Psychological structure of leadership qualities of the future officer]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. Vyp. 4 (29). Pp. 170–174. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19596298.pdf>. (in Ukrainian).
 15. Korolov V.V. (2001). *Pidkhody do profesiinoho vidbo-ru ofitseriv u Zbroinykh Sylakh krain NATO* [Approaches to professional selection of officers in NATO's Armed Forces]. *Perspektyvy XXI storichchia: Zbirnyk naukovykh prats. Tsentralnyi naukovodo-slidnyi instytut ozbroiennia ta viiskovoi tekhniki Zbroinykh Syl Ukrainy*. Vyp.8. K.: TsNI OVT ZS Ukrainy. Pp. 39–40. (in Ukrainian).
 16. Krupskiy O.P., Kiba K.S. *Vzaiemozviazok mizh emotsiinoiu kompetentnistiu ta liderstvom yak skladnykamy pedahohichnoi diialnosti* [The relationship between emotional competence and leadership as components of pedagogical activity]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSH_2012_36_37 (in Ukrainian).
 17. Lahodzynskiy V. (2019). *Teoretychnyi analiz poniat-tia «emotsiine liderstvo», yak odnoho iz vydiv liderstva* [Theoretical analysis of the concept of "emotional leadership" as one of the types of leader-ship]. *Aktualni problemy psykhologii: zb. nauk. pr. In-tu psykhologii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. №54. Pp. 55–56. (in Ukrainian).
 18. Lahodzinovskiy V. (2020). *Emotsiine liderstvo yak chynnyk efektyvnosti upravlinnia viiskovym pidrozdilom: analiz zarubizhnykh doslidzhen* [Emotional leadership as a factor in the effectiveness of military unit management: analysis of foreign research]. *Psychological Journal*. Vol. 6. Issue 11(43). Pp. 34–46. (in Ukrainian).
 19. Lahodzynskiy V.V. (2021). *Do problemy emotsiinoho intelektu v konteksti rozvytku emotsiinoho liderstva u viiskovosluzhbovtsiv* [To the problem of emotional intelligence in the context of developing emotional leadership in servicemen]. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. Volume 7, Issue 1 (45). Pp. 54–64. (in Ukrainian).
 20. Lebedyk L., Strelnikov V. (2021). *Formuvannia lid-erskykh yakosteï u maibutnikh ofitseriv Natsionalnoi hvardii Ukrainy* [Formation of leadership qualities in future officers of the National Guard of Ukraine]. *Te-oriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy*. № 3. Pp. 40–49. (in Ukrainian).
 21. Makovskiy O. (2002). *Formuvannia liderskykh yakosteï maibutnikh ofitseriv* [Formation of leadership qualities of future officers]: *avtoref. dys. kand. ped. nauk*. Khmelnytskyi. 18 p. (in Ukrainian).
 22. Matsevko T.M., Kutsyi O.A. (2013). *Doslidzhennia emotsiinoho intelektu pry formuvanni liderskykh yakosteï serzhantskoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy* [Investigation of emotional intelligence in the for- mation of leadership qualities of the sergeant com- position of the Armed Forces of Ukraine]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykhologii*. Vyp. 14. Ch. I. Pp. 211–219. (in Ukrainian).
 23. Nosenko E.L., Kovryha N.V. (2003). *Emotsiinyi intel-ekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii* [Emotional intelligence: conceptualization of the phe- nomenon, basic functions]: *monohrafiia*. K.: Vyshcha shkola. 126 p. (in Ukrainian).
 24. *Psykhologichne zabezpechennia rozvytku liderskykh yakosteï maibutnikh ofitseriv: Metodychyï posibnyk* [Psychological support for the development of lead- ership qualities of future officers: Methodical Guide] / N. Ahaiv, O. Kokun, I. Pishko ta in. (2014). Kyiv: Naukovo-doslidnyi tsentr humanitarnykh problem zbroinykh syl Ukrainy, Ministerstvo oborony Ukrainy. 289 p. (in Ukrainian).
 25. Rozhdestvenskiy A. (2020). *Liderstvo na poli boiu: doslidzhennia viskovoho liderstva v Ukraini* [Leader- ship on the battlefield: study of wax leadership in Ukraine] / A. Rozhdzhestvenskiy, L. Monzani. URL: [https://lvbs.com.ua/news/liderstvo-na-poli- boyudoslidzhennya-vrjskovogo-liderstva-v-ukrayini/](https://lvbs.com.ua/news/liderstvo-na-poli-boyudoslidzhennya-vrjskovogo-liderstva-v-ukrayini/) (in Ukrainian).
 26. Romanovskiy O., Ponomarov O., Syrosniatnykov A. (2001). *Problemy formuvannia osobystosti lidera* [Problems of formation of a leader's personality]. Kharkiv. 193 p. (in Ukrainian).
 27. Tkachuk P. (2010). *Liderstvo serzhanta ta ofitsera (psykhologichnyi aspekt)* [Sergeant and Officer Leadership (Psychological Aspect)]: *nav. posibnyk*. Lviv: Tutorial. 145 p. (in Ukrainian).
 28. Topchii O. (2011). *Problema vykhovannia liderskykh yakosteï kursantiv v zarubizhnykh viiskovykh vyshchykh navchalnykh zakladakh* [The problem of education of leadership qualities of cadets in foreign military higher education institutions]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohich- noho universytetu. Seriia «Pedahohika»*. № 5. Pp. 163–168. (in Ukrainian).
 29. Shpak M.M. (2018). *Psykhologichni osnovy rozvytku emotsiinoho intelektu molodshykh shkolariv* [Psycho- logical foundations for the development of emotional intelligence of younger students]: *dys. ... d-ra psykhol. nauk: 19.00.07*. Kyivskiy natsionalnyi uni- versytet imeni Tarasa Shevchenko. K. 560 p. (in Ukrainian).
 30. Averill J.R. (2000). Intelligence, Emotional and Crea- tivity. From Trichotomy to Trinity / J.R. Averill. Hand- book of Emotional Intelligence / Eds. R. Bar-On, J.D.A. Parker. Jossey-Bass. Pp. 277–298.
 31. Army Leader Development Strategy. (2013). *Department of the Army of United States*. URL: <https://www.hsdl.org/?abstract&did=739223>
 32. Baker W. (2012). Emotional intelligence and conflict resolution styles: Implications for United States Na- tional Guard leaders. Capella University. 322 p.

33. Barling J. et al. (2000). Transformational leadership and emotional intelligence: An exploratory study. *J. Barling, F. Slater, E.K. Kelloway. The Leadership and Organizational Development Journal*. V. 21, № 3. Pp. 157–161.
34. Bar-On R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*. V.18. Pp. 13–25.
35. Bradberry T. Emotional intelligence 2.0 / T. Bradberry, J. Greaves. San Diego: CA: TalentSmart, 2009. 245 p.
36. Goleman D. (1998). Working with Emotional Intelligence. New York: Bantam Books. 383 p. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/165111/%D0%9A%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BD_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80_12.pdf
37. Fraher A. Creating an emotionally intelligent warrior. URL: https://www.washingtonpost.com/national/on-leadership/creating-an-emotionally-intelligent-warrior/2011/11/09/gIQA5EOk6M_story.html/
38. Livingstone H. et al. (2002). Emotional Intelligence and Military Leadership. *H. Leventhal, M. Nadjiwon-Foster, S. Smithers. Report Prepared for the Canadian Forces Leadership Institute*. Ottawa: DND.
39. Mayer J. et al. (2008). Human abilities: Emotional Intelligence. *J. Mayer, R. Roberts, S. Barsade. Annual Review of Psychology*. V. 59. Pp. 507–536.
40. Mayer J.D. et al. (2001). Emotional intelligence as a standard intelligence. *J.D. Mayer, P. Salovey, D. R. Caruso, G. Sitarenios. Emotion*. № 1. Pp. 232–242.
41. Mayer J.D. et al. (1997). What is emotional intelligence? *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications / J.D. Mayer, Salovey P., Sluyter D. (Eds.)*. New York: Basic Books. Pp. 2–21.
42. Mayer J.D, Salovey P., Caruso, D.R. (2008). Emotional Intelligence – New Ability or Eclectic Traits? *American Psychologist*. № 6. Pp. 503–517.
43. McCrae R.R. (2000). Emotional intelligence from the perspective of the five-factor model of personality. *Handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace / Bar-On R., Parker J.D.A. (Eds.)*. San Francisco, CA: Jossey-Bass. Pp. 363–376.
44. McMichael R. (2017). I know thyself – emotional intelligence and Canadian armed forces leadership. Canadian Forces College. *JCSP*. 43. URL: www.cfc.forces.gc.ca/259/290/402/286/mcmichael.pdf.
45. Salovey P. et al. (2005). The science of emotional intelligence / P. Salovey, D. Grewal. *Current Directions in Psychological Science*. № 14. Pp. 281–285.
46. Salovey P. et al. (1990). Emotional intelligence / P. Salovey, J.D. Mayer. *Imagination, Cognition, and Personality*. V.9. Pp. 185–211.
- Salovey P. (1990). Emotional intelligence / P. Salovey, J. Mayer. *Imag. Cog. Pers.* №9. Pp. 185–211

Ярослав МОТЕНКО

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки, Національний
технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна

ORCID: 0000-0001-5983-2432
Email: motenkoyaroslav@gmail.com

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРНА ФАНТАСТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Анотація. На початку XXI ст. в російській федерації відбулося становлення неототалітарного режиму, спрямованого на підкорення пострадянського політичного та економічного простору. Однією з перспективних політичних технологій, за допомогою якої панівний у росії режим сподівався забезпечити собі лояльність власних громадян та російськомовного населення захоплених територій, стала футуристична пропаганда. Органи російської пропаганди звернулися до використання літературної фантастики як одного з найбільш популярних проявів масової культури. Використавши радянський досвід структурування авторського та читацького середовища за допомогою підконтрольних державі об'єднань та джерел фінансування, російським політтехнологам вдалося створити літературну спільноту, що виступила ретранслятором ідеології рашизму. Головним засобом її засвоєння є зосередження прихильників російської фантастики на конструюванні у власній свідомості образу бажаного майбутнього росії як євразійської наддержави. Наслідком таких ментальних вправ мало стати у читача формування імперської свідомості. Застосування сучасних інформаційних технологій дозволило державі-агресору практично безперешкодно пропагувати меседжі власної агресивної зовнішньополітичної доктрини через поширення творів російської фантастики. На початку 2000-х рр. російська масова література активно використовувала досвід радянської воєнної фантастики 1920-х–1930-х рр. Характерними ознаками цього сегменту російської масової культури стали реваншизм, ксенофобія, мілітаризм та мова ненависті. Ці твори розраховані на невибагливого читача, якого автори переконують у природності існування людини в умовах війни та безумовній перемозі росії в гіпотетичній Третій світовій війні. Відносини з Україною російські фантасти розглядають як сценарій гібридної або повномасштабної війни, яка не залишить українській державності шансів на існування.

Ключові слова: російсько-українська війна, футуристична пропаганда, м'яка сила, масова культура, неоімперіалізм, реваншизм, образ майбутнього.

Yaroslav MOTENKO

PhD in History, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and History of Science,
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

RUSSIAN LITERARY FICTION AS A TOOL OF INFORMATION WARFARE

Abstract. At the beginning of the 21st century, the Russian Federation developed a neo-totalitarian regime aimed at subjugating the post-Soviet political and economic space. Futuristic propaganda became one of the promising political technologies with the help of which the ruling regime in Russia hoped to gain the loyalty of its citizens and the Russian-speaking population of the occupied territories. Russian propaganda bodies turned to the use of literary fiction as one of the most popular forms of mass culture. Using the Soviet experience of organizing the author and reader environment with the help of state-controlled associations and financial sources, Russian political technologists managed to create a literary community that acted as a disseminator of the ideology of rashism. The main means of its absorption is the focus of supporters of Russian fiction on constructing in their minds an image of the desired future of Russia as a Eurasian superpower. The result of such mental activities was to form an imperial consciousness among the readers. The use of modern information technologies has allowed the aggressor state to promote the messages of its aggressive foreign policy doctrine almost unhindered by the dissemination of Russian fiction. In the early 2000s, Russian popular literature actively used the experience of Soviet military fiction of the 1920s and 1930s. Revanchism, xenophobia, militarism, and hate speech have characterized this segment of Russian mass culture. These works are intended for an unpretentious reader, whom the authors convince of the normalcy of human existence in wartime and of Russia's certain victory in a hypothetical World War III. Russian science fiction writers consider relations with Ukraine as a scenario of a hybrid or full-scale war that would leave no chance for Ukrainian statehood to exist.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, futuristic propaganda, soft power, mass culture, neo-imperialism, revanchism, image of the future.*

Постановка проблеми. Розв'язання росією протягом 2014–2022 рр. гібридної та повномасштабної війни проти України зумовило посилений інтерес науковців до проблеми маніпуляції масовою свідомістю суспільства в умовах збройного конфлікту. Активна підтримка населенням росії та проросійськими сепаратистськими рухами в Криму та Донбасі мілітаризації зовнішньополітичного курсу Кремля засвідчила ефективність методів антиукраїнської інформаційної війни, здійснюваної країною-агресором. Серед них недостатньо вивченим залишається використання масової літератури як інструменту інформаційно-психологічного впливу на суспільство.

Використання масової літератури в умовах індустріального та постіндустріального суспільств протягом ХХ - поч. ХХІ ст. для ретрансляції політичних ідей стало одним з інструментів інвазійного (прихованого) впливу з метою формування певних світоглядних установ у широкого загалу. Тиражування легкозасвоюваного тексту використовувалося як важливий метод маніпуляції соціальною поведінкою населення. На відміну від офіційного державного пропагандистського нарративу, масова література пропонувала суспільству політичну рекламу не нав'язливо. Особливо легко піддавалася навіюванню внаслідок особливостей вікової психіки молодь. Завдяки досягненням науково-технічного прогресу одним з найпопулярніших жанрів масової літератури стала літературна фантастика.

Аналіз наукових публікацій. Українська академічна спільнота переважно вивчала когнітивний вплив літературної фантастики в контексті літературознавчих та філологічних студій [2; 8; 14; 24; 25]. Дослідженню суспільно-виховного аспекту використання літературної фантастики в жанрі антиутопії як засобу попередження людства про негативні тенденції його розвитку присвячені праці Г. Сабат та К. Комісаренко [21; 15]. У науковій розвідці С. Хороб було розглянуто фантастичні романи-антиутопії Ю. Щербака «Час смертохристів: Міражі 2077 року» та «Час великої гри: фантоми 2079 року» як форму футуристичного прогнозу розвитку українсько-російських відносин у ХХІ ст. [27] Окремо слід виділити роботу Л. Остапової, де розглянуто можливе використання тексту антиутопії Джорджа Орвелла «1984» як джерела алюзій стосовно сучасної російської політичної реальності [18]. Окремі згадки про феномен українофобства російської фантастики початку ХХІ ст. можна знайти у роботі Н. Макшеевої, однак головну увагу авторка у своїй статті надала аналізу української літературної фантастики, написаної у жанрі альтернативної історії [16]. Таким чином, проблема використання літературної фантастики як інструменту агресивної інформаційної війни, спрямованої на підтримку збройної експансії певної держави або військово-політичного блоку держав у вітчизняній історіографії залишається недостатньо висвітленою.

Метою пропонованого дослідження є вивчення методів латентного інформаційно-психо-логічного впливу у російській пострадянській літературній фантастиці наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. Вибір предмета дослідження зумовлений необхідністю виявлення прихованої антиукраїнської пропаганди у нарративі масової культури в умовах російсько-української війни 2014–2025 рр.

Виклад основного матеріалу. Когнітивний аспект російсько-української війни 2014–2025 рр. як першої повномасштабної континентальної війни на Європейському континенті після 1945 р. закономірно привертає до себе дедалі більшої уваги дослідників. Постійна апеляція істеблішменту росії та України до власного історичного досвіду з метою обґрунтування своїх зовнішньополітичних завдань у поєднанні з затягістю та жорстокістю протистояння свідчать про його екзистенційний характер. Українська академічна спільнота виділяє як окрему проблему формування у значній кількості росіян імперської свідомості, що спонукає російську владу та соціум до відтворення та ретрансляції ідеології шовіністичного націоналізму [11; 12; 28.]. Одним із засобів встановлення патерналістського контролю держави над масовою свідомістю росіян стала політична технологія, що отримала узагальнену назву «моделювання образу майбутнього». Свідченням цього стала організація в російській федерації низки футуропропагандистських літературних проєктів. Так, наприклад, у 2014 р. Центром історичної експертизи та державного прогнозування Молодіжного відділення російського Історичного Товариства за участі російського університету дружби народів було запропоновано концепцію стратегічного розвитку «росія 2014–2045». Для широкого загалу її було видано у вигляді підручника для середньої школи, надрукованого у майбутньому (на титульному аркуші було зазначено, що книгу, нібито, видали у Москві у 2045 р.). Автори концепції спробували довести, що «русській мір» як національна ідея може бути реалізований за умови масової футуропрактики, тобто спільного усвідомлення його прихильниками обрисів бажаного колективного майбутнього. На думку авторів проєкту, проєкція на підставі якої росіяни мають вибудовувати загальнонаціональний образ майбутнього, повинна сприяти перетворенню їхньої країни на мілітаризовану державу, яка охопить своїми кордонами територію колишнього СРСР. Псевдопідручник «з майбутнього» роз'яснював читачеві, що росія у 2024 р. має перетворитися на станову монархію. Проголошувалася її месіанська роль: виховати людей, які будуть «формувати справедливі правила для інших» у планетарному масштабі. Концепція «росія 2014–2045» виправдовувала окупацію Кримського півострова 20 лютого-21 березня 2014 р., називаючи передачу Кримської області до складу УРСР у 1954 р. «історичною помилкою, зробленою М.С. Хрущовим» [29].

Пропаганда імперського майбутнього росії відбувалася також завдяки популяризації в мережі Інтернет онлайн-конкурсів цифрового живопису, які ретрансливали ідею відродження Радянського Союзу через перетворення росії на євразійську супердержаву, що володіє передовими аерокосмічними технологіями. Інтернет-спільноти «СРСР-2061» та «російське космічне товариство», використавши мотиви так званого «советпанку», «радянського кіберпанку» та «радянського дизельпанку» як засіб символічної комунікації, запропонували своїм глядачам бачення нашого світу в жанрі альтернативної історії, де СРСР не припинив своє існування у 1991 році. Члени спільнот вважали візуалізацію футуристичного образу неорадянської військово-космічної утопії одним із перспективних засобів виховання росіян для досягнення їхнього бажаного майбутнього. Деякі з цих зображень було використано як ілюстрації для творів сучасної російської літературної фантастики [17].

Із початком повномасштабного збройного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. головною метою футуристичної пропаганди країна-агресора стало формування мілітаристської свідомості у її громадян. У серпні 2024 р. Агентство стратегічних ініціатив оголосило всеросійський конкурс літературної наукової фантастики «росія-2050». Згідно з задумом ініціаторів цього проєкту його учасники мають запропонувати «можливі сценарії розвитку країни згідно з ключовими напрямками в наступні 25 років» [10]. Організатори конкурсу порекомендували його учасникам використовувати як джерело інформації щодо того, які «тренди та виклики будуть визначати майбутнє росії в найближчі 20-25 років», тематичні доповіді проєкту «Горизонт-2040», результати якого були опубліковані у 2023 р.

Формально, «Горизонт-2040» є збірником доповідей, автори яких пропонують футуристичні прогнози політичного та соціально-економічного розвитку росії у довгостроковій перспективі. Однак, серед доповідей, присвячених, на перший погляд, мирній тематиці (клімат, екологія, демографія, освоєння космосу) привертає увагу виступ головного ідеолога сучасного російського євразійства О. Дугіна «росія як суб'єкт» [13]. На думку О. Дугіна, наукова фантастика прогнозує технічний розвиток людства і конструює модель майбутніх суспільних відносин. Тому футуристичне прогнозування є необхідним у всіх сферах людської діяльності, зокрема й у геополітиці. Для О. Дугіна стратегічною метою російської федерації у XXI ст. є позбутися культурного спадку «колективного Заходу» і перетворитися на «суверенну цивілізацію». Початком цього процесу він вважає так звану «спеціальну військову операцію» проти України. Таким чином, російським поціновувачам фантастики пропонують вважати російсько-українську війну умовною точкою відліку майбутнього геополітичного успіху російської федерації. Інтерес до проведення конкурсів літературної фантастики виявило також керівництво провідними підприємствами російського військово-промислового комплексу. Так, наприклад, один з

найбільших виробників військової мікроелектроніки в росії АТ «Заслон» протягом 2022–2024 рр. організувало кілька таких конкурсів [20]. У 2024 р. Державна корпорація з атомної енергії «росатом», що є причетною до окупації російськими військами найбільшої у Європі Запорізької атомної електростанції оголосила про заснування Міжнародної літературної премії у галузі наукової фантастики «Історія Майбутнього». Організатори конкурсу звернулися до авторів із закликом «моделювати сценарії майбутнього» [7].

Важливе місце в арсеналі російської пропаганди, що має вигляд футуристичних прогнозів, посідає використання так званої патріотичної або воєнної фантастики. Джерела цього літературного жанру беруть свій початок у 1920-х – 1930-х рр., коли в СРСР набула популярності радянська військова фантастика. Цей різновид радянського агітпропу переконував читача, передусім юнацтво, у немінучості збройної конфронтації між капіталістичним Заходом та Радянським Союзом. У своїх творах автори запевняли у неодмінній перемозі збройних сил СРСР, завдяки використанню ними таємної надсучасної зброї [1; 9; 26]. Реалії Другої світової війни 1939–1945 рр. продемонстрували ілюзорність радянської військової футуропропаганди. Як наслідок цей літературний жанр зник майже на шістдесят років. Його відродження відбулося протягом 1990-х – початку 2000-х рр. у російській федерації. Російські письменники-фантасти змальовували світ недалекого майбутнього, у якому росія має помститися «колективному Заходу» за свою поразку у «холодній війні» 1947–1992 рр. На той час політичний імідж російської федерації як держави, що претендувала на роль спадкоємця імперії Романових та СРСР, істотно постраждав внаслідок невдалої провокації на російсько-українському кордоні в районі острова Тузла у 2003 р. та поразки проросійських сил в Україні під час Помаранчевої революції 2004–2005 рр. Реакційна частина російського політикуму прагнула реваншу. Виступ президента російської федерації на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки 10 лютого 2007 р. де-факто став декларацією планів росії відвоювати собі статус держави-світового лідера.

Міжнародна спільнота дізналася, що росія не збирається миритися з розширенням Північно-Атлантичного альянсу (НАТО) за рахунок країн, що були членами Організації Варшавського Договору (ОВД) [19]. Російсько-грузинська війна 1–16 серпня 2008 р. виявилася успішною апробацією Кремлем стратегії збройної експансії на пострадянському просторі. Одним з її головних результатів, окрім встановлення контролю над Південною Осетією та Абхазією, стала переконаність російського істеблішменту у нездатності світової громадськості швидко та ефективно реагувати на випадки порушення міжнародного права ядерною державою. Шовіністично налаштована частина російського суспільства отримала привід для мілітаристської ейфорії. Пропаганда війни як ефективного інструмента зовнішньої політики стала важливою складовою інформаційного простору ро-

сійської федерації. Тепер російська літературна фантастика привчала своїх поціновувачів до думки про прийнятність ідеї перетворення близького зарубіжжя на об'єкт збройної російської агресії. Особлива увага надавалася Україні, яка чинила спротив неоімперським планам росії. Україна виявилася однією з небагатьох держав, які відкрито виступили на захист державного суверенітету та територіальної цілісності Грузії у 2008 р.

Президент України В. Ющенко публічно засудив вторгнення російської армії до Грузії. Міністерство закордонних справ України виступило із закликом до росії вивести свої війська з грузинської території [3, с. 201]. Тому формування у масовій свідомості широкого загалу образу України як майбутнього театру бойових дій стало головним завданням російської воєнної фантастики зрештою початку 2000-х рр. Зазначимо, що цей специфічний жанр масової літератури, насправді лише частково був споріднений із науковою та соціальною фантастикою. Російська патріотична фантастика не змогла запропонувати читачеві ані інноваційних науково-технічних проєктів, ані глибокого філософського осмислення суспільно-політичних проблем. Відсутність оригінального задуму, як правило, компенсувалася значною кількістю батальних сцен, що часто шокували читача натуралістичним описом вбивств та катувань. Примітивний сюжет було побудовано за стандартною схемою, що неодмінно передбачала перемогу російських військовослужбовців, працівників спецслужб Кремля та їхніх агентів над ворогом, якого уособлювали військові Північноатлантичного альянсу та Збройних Сил України. Типовим прикладом подібної літератури є фантастичні романи, що вийшли друком протягом 2008–2012 рр.: Г. Боброва «Епоха мертвонароджених», Г. Савицького «Поле бою-Україна. Зламаний тризуб» та «Поле бою –Севастополь. Місто-герой проти НАТО», Ф. Березіна «Війна 2010. Український фронт», М. Белозерова «Український гамбіт. Війна 2015» [4–6; 22–23]. Названі твори концептуально суголосні, їхні автори заперечували можливість існування України як суб'єкта міжнародних відносин. Бачення майбутнього України читачеві пропонувалося виключно через призму імперських інтересів росії.

Висновки і пропозиції. Отже, ми приходимо до висновку, що на початку XXI ст. російська пропаганда у пошуку ефективних політичних технологій звернулася до використання так званої «м'якої сили», тобто маніпулятивного впливу на суспільство за допомогою продукції масової культури. Одним із напрямків подібного інформаційно-психологічного впливу стала ретрансляція агресивних політичних меседжів у творах літературної фантастики. За відносно короткий час органами російської пропаганди було створено досить розгалужену структуру, що використала радянський досвід організації поціновувачів фантастики (державні літературні конкурси з публічним обговоренням тенденцій розвитку цієї галузі літератури на зібраннях професійних авторів та письменників-аматорів) та досягнення інформа-

ційного суспільства (веб-ресурси і соціальні мережі). Для широкого загалу було запропоновано спокусливу ідею стати співтворцем амбіційного проєкту розвитку росії у довгостроковій перспективі як євразійської наддержави, що володіє унікальними технологіями. Однак інфільтрація творчого середовища ідеями російського реваншизму та неоімперіалізму перетворила поціновувачів російської літературної фантастики початку XXI ст. на технократично спрямовану мілітаризовану спільноту, орієнтовану на антигуманні моделі соціальної взаємодії. Російська фантастика переконувала читача у неминучості застосування силових методів для досягнення так званого суспільного прогресу. Футуристичні аналоги сучасних явищ суспільно-політичного та економічного життя у творах російських фантастів є ареною непримиримої конфронтації, де перемогу отримують власники перспективних воєнних технологій. Яскравим проявом подібних тенденцій стала так звана патріотична, або ж воєнна російська фантастика. Автори подібних творів вбачають своє завдання у формуванні в читачього загалу переконаності у значущості зовнішньополітичних інтересів російської федерації, неминучості масштабного збройного конфлікту з «колективним Заходом», готовності пожертвувати чужим, а іноді й своїм життям заради цінностей «русского міра». Особливе місце у російській фантастиці 2000-х рр. посідає «вирішення українського питання». Російські фантасти пропонують сценарії збройних конфліктів різного ступеню інтенсивності під час яких українську державність має бути ліквідовано. Таким чином, зважаючи на те, що літературна фантастика є одним із чинників, який посилено впливає на розвиток емоційного інтелекту молоді, оцінки перспективи майбутнього мирного співіснування України та росії виглядають вкрай песимістично.

1. Адамов Г. Б. Таємниця двох океанів: Науково-фантастичний роман. Київ: Молодь, 1957. 436 с.
2. Аністратенко А. В. Альтернативна історія як метажанр української і зарубіжної прози: компаративна генологія і поетика. Монографія. Чернівці: БДМУ, 2020. 548 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0009119.pdf
3. Артимишин П. І. Російсько-грузинська війна 2008 року: реакція українського політикуму. *Новітня доба*. 2022. Вип. 10. С. 198–212. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001401970>
4. Белозёров М. Ю. Украинский гамбит. Война 2015. Санкт-Петербург: Крылов, 2012. 352 с.
5. Березин Ф. Д. Война 2010. Украинский фронт. Москва: Яуза, Эксмо, 2014. 573 с.
6. Бобров Г. Л. Эпоха мертворожденных. Москва: Яуза, Эксмо, 2012. 412 с.
7. В России учреждена новая международная литературная премия в области научной фантастики «История Будущего» (12 марта 2024 г.). URL: <https://www.atomic-energy.ru/news/2024/12/03/151635>

8. Вірченко Т. І. Художній конфлікт в українській драматургії 1990-х –2010-х років: дискурс, еволюція, типологія: монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. 336 с. URL: <https://kmaestm.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/virchenko-t.-2012-hudozhnij-konflikt-v-ukrayinskij-dramaturgiyi-1990-2010-h.pdf>
9. Владко В. М. Аероторпеди повертають назад: Роман. Харків-Одеса: Дитвидав, 1934. 284 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vladko/Aerotorpedy_pov_ertaiut_nazad.pdf?
10. Всероссийский конкурс научной фантастики «Россия 2050» Агентства стратегических инициатив. *Агентство стратегических инициатив*. (1 августа 2024 г.). URL: <https://asi.ru/Russia2050/>
11. Грабовська І. Українська людина в часи катаклізмів: пошуки шляхів та методів дослідження проблеми. *Українознавчий альманах*. 2024. Вип. 35. С. 23–31. URL: <https://ukralmanac.knu.ua/index.php/ua/issue/view/sue/21/29>
12. Грабовський С. Міфологема «булгаковского Києва»: советський/ російський неототалітаризм у дії. *Українознавчий альманах*. 2024. Вип. 35. С. 41–42. URL: <https://ukralmanac.knu.ua/index.php/ua/issue/view/sue/21/29>
13. Дугин О. Г. Россия как субъект. Горизонт-2040. Белая книга. С. 406–425. *Агентство стратегических инициатив* (29 декабря 2023 г.). URL: <https://asi.ru/library/main/198226/>
14. Єгорова Ю. М. Фантастика в епоху постмодерну: еволюція жанру. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Випуск VI. С. 235–240. URL: <https://philology.bdpi.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/33.pdf>
15. Комісаренко К. Антропологічні аспекти фантастичної прози Олеса Бердника та Аркадія і Бориса Стругацьких. *Питання літературознавства*. 2010. Вип. 80. С. 101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PI_2010_80_17
16. Макшеева Н. Розвиток альтернативної історії в сучасному літературному процесі України. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. 2013. Вип. 21. С. 235–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2013_21_34
17. Мотенко Я., Шишкіна Є. Футуристичний цифровий зображувальний контент як засіб російської пропаганди на початку XXI ст. *Українознавчий альманах*. 2023. Вип. 33. С. 48–53. URL: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.33>
18. Остапова Л. Антиутопія як втілення фантастичного сюжету в реальне життя: Океанія – СРСР – росія (за романом Джорджа Орвелла «1984»). *Війна і література. Збірник праць Міжнародної наукової конференції. 27-28 квітня 2023 року. Черкаси*. 2023. С. 73–84. URL: <https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/05/Polishchuk.Viyna-i-literatura-z-pravkamy.pdf>
19. Президент России. Выступление Владимира Путина на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. *Официальные сетевые ресурсы Президента России. События*. (10 февраля 2007 г.) URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>
20. «Проект особого значения. Версия 2023». Лонг-лист конкурса от Литрес и «ЗАСЛОН». *Литрес*. (7 мая 2023 г.). URL: <https://www.litres.ru/collections/proekt-osobogo-znacheniya-long-list-konkursa-ot-litres-i-zaslou/>
21. Сабат Г. У лабіринтах утопії та антиутопії. Дрогобич: Коло, 2002. 160 с.
22. Савицкий Г. Поле боя – Севастополь. Городгерой против НАТО. Москва: Яуза; Эксмо, 2014. 316 с.
23. Савицкий Г. Поле боя – Украина: сломанный трезубец. Москва: Яуза, Эксмо, 2014. 317 с.
24. Стужук О. Художня фантастика: проблеми класифікації. *Філологічні семінари*. 2005. Вип. 8: Художня форма. С. 98–101.
25. Стужук О. Художня фантастика: спроба означення. *Філологічні семінари*. 2004. Вип. 7: Літературознавчі методології: практика і теорія. С. 212–216.
26. Трублаїні М. П. Глибинний шлях: науково-фантастичний роман. Київ: Видавничий дім «Кондор» авторська збірка, 2020. 332 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Trublaini_Mykola/Nlybunnyi_shliakh_vyd_2020.pdf?
27. Хороб С. Тіні майбутнього у тривожному світі, або бетризація суспільного та людського ладу (огляд антиутопічних романів Юрія Щербака). *Слово: Прикарпатський Вісник НТШ. Івано-Франківськ*. 2013. Вип. 2 (22). С. 473–477. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/zbirnyky/ntsh-2013-2.pdf>
28. Цюрюпа М., Кречетова В. Дворський О. Десять років російського вторгнення в Україну: еволюція «гібридної загрози» до масштабної війни «нового покоління». *Українознавчий альманах*. 2024. Вип. 35. С. 122–127. URL: <https://ukralmanac.knu.ua/index.php/ua/issue/view/sue/21/29>
29. Якименко Б. Учредительный съезд молодежного отделения РИО (Российского Исторического общества). *Livejournal*. (27 ноября 2014 г.) URL: <https://boris-yakemenko.livejournal.com/484965.html>

References

1. Adamov H.B. (1957). *Tajemnyca dvokh okeaniv: Naukovo-fantastychnyj roman* [The Mystery of Two Oceans: A Science Fiction Novel]. Kyiv: Molod. 436 p. (in Ukrainian).

2. Anistratenko A.V. (2020). *Al'ternatyvna istorija jak metažanr ukraïns'koi i zarubiznoi prozy: kompara-tyvna henolohija i poetyka. Monohrafija* [Alternative History as a Metagenre of Ukrainian and Foreign Prose: Comparative Genology and Poetics. *Monohrafija*]. Chernivtsi: BSMU. 548 p. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0009119.pdf (in Ukrainian).
3. Artyмышyn P. I (2022). *Rosijs'ko-hruzyns'ka vijna 2008 roku: reakcija ukraïns'koho politykumu*. [The 2008 Russo-Georgian War: Reaction of the Ukrainian Political Establishment]. *Novitnja doba*. 10. Pp. 198–212. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001401970> (in Ukrainian).
4. Belozërov M. Yu. (2012). *Ukrainskiy gambit. Voyna 2015* [Ukrainian Gambit. War 2015]. St Petersburg: Krylov. 352 p. (in Russian).
5. Berezyn F. D (2014) *Voyna 2010. Ukrainskiy front* [War 2010. The Ukrainian Front]. Moscow: Yauza, Eksmo. 573 p. (in Russian).
6. Bobrov H. L. (2012). *Epokha mertvorozhdennykh*. [The Era of the Stillborn]. Moscow: Yauza, Eksmo. 2012. 412 p. (in Russian).
7. *V Rossii uchrezhdena novaya mezhdunarodnaya literaturnaya premiya «Istoriya Budushchego»* (2024). [A new international literary award, «The History of the Future», has been established in Russia.]. March 12. <https://www.atomic-energy.ru/news/2024/12/03/151635> (in Russian).
8. Virchenko T.I. (2012). *Khudozhnii konflikt v ukrainskii dramaturhii 1990-kh –2010-kh rokiv: dyskurs, evoliutsiia, typolohiia*. [Artistic Conflict in Ukrainian Drama of the 1990s – 2010s: Discourse, Evolution, Typology]. Kryvyi Rih: Vydavnychiy dim. 336 p. URL: <https://kmaecm.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/virchenko-t.-2012-hudozhnij-konflikt-v-ukrayinskij-dramaturgyi-1990–2010-h.pdf> (in Ukrainian).
9. Vladko V. M. (1934). *Aerotorpedy povertaiut nazad* [Aerotorpedoes Turn Back]. 1934. Kharkiv-Odesa: Dytvydav. 284 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vladko/Aerotorpedy_pov_ertaiut_nazad.pdf (in Ukrainian).
10. *Vserossyiskiy konkurs nauchnoi fantastyky «Rossiya 2050» Ahentstva stratehicheskyykh nytyatyv (2024)* [All-Russian Science Fiction Contest «Russia 2050» by the Agency for Strategic Initiatives] *Informacionnij portal Ahentstva stratehicheskyykh nytyatyv*. August 1. URL: <https://asi.ru/Russia2050/> (in Ukrainian).
11. Grabovska I. (2024). *Ukrainska liudyna v chasy kataklizmiv: poshuky shliakhiv ta metodiv doslidzhennia problemy* [The Ukrainian Person in Times of Cataclysms: Searching for Ways and Methods to Study the Problem] *Ukrainoznavchii almanakh*. 35. Pp. 23–31. URL: <https://ukralmanac.knu.ua/index.php/ua/issue/view/issue/21/29> (in Ukrainian).
12. Grabovskiy S. (2024). *Mifolohema «bulhakovskoho Kyeva»: soviet'skiy/rosiiskiy neototalitaryzm u dii* [The Mythologeme of «Bulgakov's Kyiv»: Soviet/Russian Neototalitarianism in Action]. *Ukrainoznavchii almanakh*. 35. Pp. 41–42. URL: <https://ukralmanac.knu.ua/index.php/ua/issue/view/issue/21/29> (in Ukrainian).
13. Dugin O. H. (2023). *Rossyia kak sub"ekt. Horyzont-2040 Belaia kniga*. [Russia as a Subject. Horizon-2040. White Paper]. Pp. 406–425. *Informacionnij portal Ahentstva stratehicheskyykh nytyatyv*. December 29. URL: <https://asi.ru/library/main/198226/> (in Russian).
14. Yehorova Yu. M. (2015). *Fantastyka v epokhu post-modernu: evoliutsiia zhanru* [Science Fiction in the Postmodern Era: Evolution of the Genre]. *Naukovi zapysky BDPU*. VI. Pp. 235–240. URL: <https://philology.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/33.pdf> (in Ukrainian).
15. Komisarenko K. (2010). *Antropologichni aspekty fantastychnoi prozy Olesia Berdnyka ta Arkadiia i Borysa Struhatskykh* [Anthropological Aspects of the Science Fiction Prose of Oles Berdnyk and Arkady and Boris Strugatsky]. *Pytannia literaturoznavstva*. 80. Pp.101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PI_2010_80_17 (in Ukrainian).
16. Maksheieva N. (2013). *Rozvytyok alternatyvnoi istorii v suchasnomu literaturnomu protsesi Ukrainy* [The Development of Alternative History in the Contemporary Literary Process of Ukraine]. *Komparatyvni doslidzhennia slov'jans'kykh mov i literatur. Pam'jati akademika Leonida Bulakhovs'koho*. 21. Pp. 235–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2013_21_34 (in Ukrainian).
17. Motenko Ya., Shyshkina Ye. (2023). *Futurystychnyi tsyfrovyy zobrazhuvalnyi kontent iak zasib rosiiskoi propahandy na pochatku 21 st.* [Futuristic Digital Visual Content as a Tool of Russian Propaganda in the Early 21st Century]. *Ukrainoznavchii almanakh*. 33. Pp. 48–53. URL: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.33> (in Ukrainian).
18. Ostapova L. (2023). *Antyutopiia iak vtilennia fantastychnoho siuzhetu v realne zhyttia: Okeaniia – SRSR – rosii (za romanom Dzhordzha Orvella «1984»)* [Dystopia as the Embodiment of a Fantastic Plot in Real Life: Oceania – USSR – Russia (Based on George Orwell's Novel “1984”)]. *Viina i literatura*. Cherkasy. Pp. 73–84. URL: <https://philology.lnu.edu.ua/wp->

- content/uploads/2015/05/Polishchuk.Viyna-i-literatura-z-pravkamy.pdf (in Ukrainian).
19. Prezident Rossii. *Vystuplenie Vladimira Putina na Miunkhenskoj konferentsii po voprosam polytyky bezopasnosti* [Vladimir Putin's Speech at the Munich Conference on Security Policy]. (2007). *Oficial'nye setevye resursy Prezidenta Rossii. Sobytiya*. February 10. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (in Russian).
 20. «Proekt osoboho znacheniya. Versiya 2023» [Project of Special Importance. Version 2023]. *LitRes*. May 7. URL: <https://www.litres.ru/collections/proekt-osobogo-znacheniya-long-list-konkursa-ot-litres-i-zaslou/> (in Russian).
 21. Sabat H. (2002). *V labiryntakh utopii ta antyutopii* [In the Labyrinths of Utopia and Dystopia]. Drohobych: Kolo. 160 p. (in Ukrainian).
 22. Savytskyi H. (2014). *Pole boia – Sevastopol: Gorod-geroy protiv NATO* [Battlefield – Sevastopol: Hero City Against NATO]. Moscow: Yauza; Eksmo. 316 p. (in Russian).
 23. Savytskyi H. (2014) *Pole boya – Ukraina: Slomannyi trezubets* [Battlefield – Ukraine: The Broken Trident]. Moscow: Yauza, Eksmo. 317 p. (in Russian).
 24. Stuzhuk O. (2005). *Khudozhnia fantastyka: problemy klasyfikatsii* [Science Fiction: Problems of Classification]. *Filolohichni seminar*. 8: Khudozhnia forma. Pp. 98–101. (in Ukrainian).
 25. Stuzhuk O. (2004). *Khudozhnia fantastyka: sprobha oznachennia* [Artistic Fantasy: Attempt to Define]. *Filolohichni seminar*. 7: Literaturoznavchi metodolohii: praktyka i teoriya. Pp. 212–216. (in Ukrainian).
 26. Trublaini M.P. (2020). *Hlybynnyi shliakh: naukovofantastychnyi roman* [The Deep Path: A Science Fiction Novel]. Kyiv: Kondor. 332 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Trublaini_Mykola/Hlybynnyi_shliakh_vyd_2020.pd? (in Ukrainian).
 27. Khorob S. (2013). *Tini maibutnoho u tryvozhnomu sviti, abo betryzatsiia suspilnoho ta liudskoho ladu (ohliad antyutopiinykh romaniv Yurii Shcherbaka)* [Shadows of the Future in a Troubled World, or the Betritization of Social and Human Order (A Review of Dystopian Novels by Yurii Shcherbak)]. *Prykarpatskyi Visnyk NTSh*. 2(22). Pp. 473–477. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/zbirnyky/ntsh-2013-2.pdf> (in Ukrainian).
 28. Tsiuriupa, M., Krechetova, V. and Dvorskyi, O. (2024). *Desiat rokiv rosiiskoho vtorhnennia: evoliutsiia hibrydnoi zahrozy. Ukrainoznavchyi almanakh* [Ten Years of Russian Invasion of Ukraine: The Evolution of the «Hybrid Threat» into a Full-Scale «New Generation' War»]. *Ukrainoznavchii almanakh*. 35. Pp. 48–53. URL: <https://ukralmanac.knu.ua/index.php/ua/issue/view/wlsue/21/29> (in Ukrainian).
 29. Yakymenko B. (2014). *Uchreditel'nyi s'ezd molodezhnogo otdeleniia RIO* [Founding Congress of the Youth Branch of RHS (Russian Historical Society)]. *Livejournal*. 27 ноября. URL: <https://borisyakymenko.livejournal.com/484965.html> (in Russian).

Вікторія ПАЗДРІЙ

аспірантка Науково-дослідного інституту українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID: 0009-0003-5366-6789
E-mail: vikapazdrii@gmail.com

«ЯФЕТИЧНА» ЄВРОПЕЙСЬКІСТЬ ЯК ОСНОВА КУЛЬТУРНОЇ ГЕНЕЗИ УКРАЇНЦІВ У ДОРОбКУ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ШКОЛИ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз «яфетичної» європейськості як фундаментальної основи культурної генези українців у концепціях державницької школи історіографії. Автор обґрунтовує те, що розуміння виховного потенціалу української культури можливе лише у зв'язку з її історичними витоками, невід'ємними від європейської культурної спільноти. На основі класичного визначення Е. Б. Тайлора культура розглядається в публікації як складна система символічних форм, норм і практик, що формують ідентичність спільноти. Особливу увагу приділено аналізу ідеї «яфетичності» — історичної європейськості, яка постає не як біологічна чи расова, а як ціннісна й ментально-культурна спільність, що об'єднує народи Європи на основі античної спадщини, християнських засад і розвинених соціальних інституцій.

Доводиться, що у працях представників державницької школи української історіографії (В. Липинського, Д. Дорошенка, М. Чубатого, М. Кордуби, І. Крип'якевича, О. Шульгина, С. Шелухина та ін.) простежується послідовне обґрунтування історичної й ментальної європейськості українців. Державники наголошували на визначальній ролі державності, політичної еліти, правових традицій та інтеграції української історії до ширшого європейського простору, що протиставлялося народницькому звуженню нації до етносу і селянства. Зокрема, В. Липинський аргументував, що без держави нація лишається етнічним масивом, а формування політичної нації ґрунтується на спадковій еліті, державній ідеології та культурі хліборобської спільноти.

У працях О. Шульгина й Б. Крупницького доводиться етнокультурна спорідненість українців з європейськими народами та необхідність відмежування від «азійських» моделей державності. На підставі розгляду концепцій М. Чубатого, М. Кордуби, І. Джиджори, С. Шелухина та І. Крип'якевича автор узагальнює, що історики державницької школи визнавали багатокомпонентність української генези, відкритість до зовнішніх впливів і визначальну роль західноєвропейських (норманських, литовських, кельтських, візантійських) факторів у формуванні політичної, правової й культурної ідентичності українців. Окремо розглядається внесок кожного з істориків у розробку ідей про націєтворення, державницький підхід, розвиток національної еліти й історичну рецепцію європейських цінностей.

Ключові слова: новітня історія України, історія етнокультури, європейська спадщина, історіографічна традиція державництва, походження української культури, яфетичність.

Victoriia PAZDRII

PhD student at the Research Institute of Ukrainian Studies
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

“JAPHETHIAN” EUROPEANNESS AS THE BASIS OF THE CULTURAL GENESIS OF UKRAINIANS IN THE WORK OF THE STATE SCHOOL OF HISTORIOGRAPHY

Abstract. This article offers a comprehensive analysis of «Japhethian» Europeanness as a foundational concept in the cultural genesis of Ukrainians within the theoretical framework of the statehood school of Ukrainian historiography. The study argues that an adequate understanding of the formative and educational potential of Ukrainian culture is possible only by exploring its historical roots, which are intrinsically linked to the broader European cultural community. Drawing on E. B. Tylor's classical conception of culture as a complex whole encompassing symbolic forms, norms, and practices, the article pays particular attention to the notion of "Japhethicity". Here, this is understood not in biological or racial terms, but as a system of shared values and mental-cultural orientations that unite the peoples of Europe through a common classical heritage, Christian principles, and developed social institutions.

The analysis shows that leading representatives of the Ukrainian statehood school of historiography — including V. Lypynskii, D. Doroshenko, M. Chubatyi, M. Korduba, I. Krypyakevych, O. Shulhyn, S. Shelukhin, and others — consistently substantiated the historical and mental Europeanness of Ukrainians. These scholars emphasized the crucial role of statehood, national elites, legal traditions, and the integration of Ukrainian history into the wider European context. This perspective stands in marked contrast to the populist («narodnik») historiographical tradition, which tended to reduce nationhood to ethnicity and the peasantry while neglecting the significance of state-building. In particular, V. Lypynskii asserted that without a state, a nation remains merely an ethnic community and that political nationhood is achieved through the presence of a hereditary elite, a coherent state ideology, and an agrarian cultural foundation.

The works of O. Shulhyn and B. Krupnytskii underscore the ethno-cultural affinity of Ukrainians with other European peoples and advocate for the rejection of "Asiatic" models of statehood in favor of European political traditions. Drawing on the concepts developed by M. Chubatyi, M. Korduba, I. Dzhyzhzhora, S. Shelukhin, and I. Krypyakevych, the article concludes that the statehood school historians recognized the multicomponent nature of Ukrainian genesis, openness to external influences, and the decisive role of Western European (Norman, Lithuanian, Celtic, Byzantine) factors in shaping Ukraine's political, legal, and cultural identity. The individual contributions of these historians to the development of nation-building concepts, state-centered approaches, the formation of a national elite, and the appropriation of European values in Ukrainian historical discourse are also examined.

Keywords: *modern Ukrainian history, ethnocultural development, European legacy, historiographical tradition of statehood, origins of Ukrainian culture, Japhetism.*

Постановка проблеми. Розуміння виховного потенціалу української культури неможливе без студіювання її витоків, безпосередньо пов'язаних з історією європейської культурної спільноти. У найширшому розумінні культура ще наприкінці XIX ст. була визначена Е. Б. Тайлором як складне ціле, що включає в себе знання, віру, мистецтво, мораль, право, звичаї та будь-які інші здібності і звички, набуті людиною як членом суспільства [27, с. 7]. Культурну генезу нації, у відповідності до цього, доцільно характеризувати як процес історичного формування й соціального закріплення сукупності символічних форм, норм, практик і смислів, що забезпечують внутрішню ідентичність спільноти та її відмежування від «чужого».

Уявлення про європейців як єдину «яфетичну» групу народів, які є кровно, історично й, відповідно, культурно спорідненими, простежується в історичних джерелах різних епох. Зокрема, автор «Повісті временних літ», який іменує себе Нестором, «чорноризцем Феодосієвого монастиря Печерського», попередньо наголосує на спільному «яфетичному» походженні варягів і слов'ян: «*Яфетове бо коліно й це: варяги, свеї, нормани, готи, русь, англї, галичани, волохи, римляни, німці, корляги, венециї, фряги та інші. Вони сидять [одні коло одних] од заходу до півдня і сусідять з племенем Хамовим*» [18]. У першому томі шеститомника «Історія занепаду і падіння Римської імперії» («The History of the Decline and Fall of the Roman Empire») Е. Гіббон (1782) також умовно визначає європейську спільноту як «яфетичну»: «*Нащадки Яфета, які з часом розселилися по величезних просторах Європи, вирізнялися своєю мовою, манерами та зброєю. Вони утворили ранні племена Європи, які своїми завоюваннями та поселеннями поступово затьмарили більш давні народи світу*» [26].

У контексті історії культури яфетичність (історична європейськість) постає не як біологічна чи расова ознака, а радше як сформований комплекс ментально-культурних ознак, норм і цінностей, що

об'єднують народи Європи на основі спадкоємності античної (греко-римської) філософської, правової, політичної та мистецької традицій, а також світоглядних і етичних засад християнства, які знаходять своє відображення в усталених культурних практиках і функціонуванні соціальних інституцій. Глибинне усвідомлення виховного потенціалу української культури як історично європейської можливе лише за умови розуміння тих характерних ознак яфетичності, що проявлялися в етносвідомості праукраїнців і українців на всіх етапах історичної генези нації. Унікальним матеріалом для цього слугує науковий доробок державницької школи історіографії, у якому історична й ментальна європейськість українців доводиться історіософським аналізом, у т. ч. в контексті культурної генези. Тому дослідження праць істориків державницького напрямку актуальне для розуміння виховного потенціалу української культури й етноментальності українців у цілому.

Аналіз наукових публікацій. У радянські часи наукова творчість істориків державницької школи як «класово ворожих елементів» і особливо бачення ними культурної генези українців не досліджувалися об'єктивно з політичних причин.

За кордоном витоки державницьких історіософських концепцій ґрунтовно аналізувалися з 20-х рр. XX ст., як-от у монографії Д. Дорошенка «Огляд української історіографії», уперше виданій у Празі у 1923 р. [8]. У зазначеній праці, зокрема, була представлена тематична класифікація досліджень державницької школи історіографії за напрямками: концепційним (теоретико-перспективним), позитивістським, «сучасницьким» і «юридично-правовим».

І. Кривецький [12] розглядає державницьку течію історіографії в контексті «відродження національно-державної думки». Дослідник підкреслював, що «державники» пропонували нове, прагматичніше, бачення української історії у співставленні з романтизованими народниками. Вони підносили тлумачення генези українства й української культури на рівень,

вищий за конкретні етнографічні чи соціально-побутові процеси чи явища.

Погляди «державників» на генезу українства й української культури часто досліджувалися в порівнянні з поглядами народницької школи, як, зокрема, у напрацюваннях І. Гирича [3], Я. Дашкевича [5], Я. Ісаєвича [9] та ін. Ю. Лебедева [15] дослідила початковий етап розвитку української державницької історіографії (20–30-х рр. ХХ ст.). О. Ясь [25] ґрунтовно простудіював державницьку традицію в українській зарубіжній історичній науці у період 1945–1991 рр.

У контексті «яфетичного» (історично-європейського) дискурсу цікавою є праця К. Галушка «Консерватор на тлі доби. В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських "правих"» (2002) [1]. У монографії аналізується політична філософія засновника державницької школи історіографії в контексті європейських консервативних ідей початку ХХ ст.

У сучасній вітчизняній гуманітаристиці до цього часу бракує аналітичних праць, у яких комплексно висвітлювалися би спільні ідеологічні орієнтири та концептуальні підходи до осмислення генези українців (зокрема культурної) в доробку різних представників державницької школи історіографії. Саме це і зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є розкриття бачення українського культурного націєтворення (в «яфетичному» проєвропейському дискурсі) у працях представників державницької школи історіографії (1900–70-ті рр. ХХ ст.).

Основна частина. Провідні історіографи й історіософи України приділяли достатньо уваги питанням націєтворення. Основна заслуга в дослідженні націєтворчих проблем належить державницькій школі української історіографії, сформованій революційними подіями 1917–1921 рр., світовою кризою після Першої світової війни і краху спроб тогочасної української еліти відстояти власну державність.

Д. Дорошенко (1882–1951) відносить до державницької (або «державної», за його визначенням) школи історіографії науковців, які в центр своїх досліджень ставили державу. Їх можна умовно поділити на чотири групи: 1) істориків, які писали історію з теоретичної перспективи, тобто концепційну історію (В. Липинський, О. Шульгин (1889–1960), Б. Крупницький (1984–1956), С. Шелухин (1864–1938)); 2) тих, які займалися загальною історією, застосовуючи позитивістський метод (С. Томашівський (1875–1930), І. Крип'якевич (1886–1967), М. Кордуба (1876–1947), М. Чубатий (1889–1975), І. Джиджора (1880–1919) та ін.); 3) учених, які досліджували виключно сучасну їм історію (В. Кучабський (1895–1971)); 4) істориків-юристів, які займалися історією держави і права та взаєминами України з іншими державами (С. Дністрянський (1870–1935), Л. Окіншевич (1898–1980), В. Старосольський (1878–1942), А. Яковлів (1872–1955) та ін.) [8, с. 6].

Зважаючи на те, що яфетичний дискурс історичної генези українців не обмежується однією історичною епохою та не зводиться до історії держави і права, а також історичних взаємин українців з іншими

народами, зосередимося на концептуалістичних і позитивістських напрацюваннях теоретиків націєтворення державницької школи. Початок ґрунтовних досліджень націєтворення як феномену генези, відмінного від етногенезу, був покладений лідером історичних державників В. Липинським.

Як зазначає Д. Дорошенко, «...В. Липинський, окрім того, аргументував, що без держави немає нації, є лише народ в етнічному сенсі. Ця концепція державності відрізнялася від поглядів представників народницького напрямку української історіографії, що його репрезентували такі вчені, як Микола Костомаров (1817–1885), Володимир Антонович (1834–1908), Олександр Лазаревський (1834–1902) і Михайло Грушевський (1866–1934). Як відомо, в історичних концепціях цих істориків примат віддавався соціально-економічним, а не державно-політичним інтересам. В центрі їх уваги стояв народ, під яким вони головно розуміли селянські маси, рахуючи їх вирішальним чинником історії, на відміну від істориків-державників, які рушійним мотором історичного процесу вважали еліти» [8, с. 7–8]. Оскільки представники народницької школи історіографії ототожнювали народ із нацією, їхнє розуміння націєтворення нерідко зводилося до етногенезу. Державницька ж школа, яка більш повно прийняла сучасні їй напрацювання західноєвропейської історіографії, суттєво розширювала поняття історичної генези українців до контексту однієї з передових «яфетичних» націй. Тому саме напрацювання її представників можуть служити основним орієнтиром для сучасних дослідників питань національної генези.

Як пише дослідниця доробку В. Липинського С. Фіцик, засновник державницької школи історіографії був апологетом творення незалежної національної держави, де націю становлять усі громадяни різного етнічного походження. Ключова роль в націєтворенні відводиться національному консерватизму, який полягає у ставленні до сформованої і сталої державницької ідеології, виведеної зі старовинних народних традицій та звичаїв, зокрема з державного досвіду гетьмансько-козацьких часів, високої етичної культури хліборобської спільноти. Остання розглядається В. Липинським як рушійна сила подальшого національного відродження України [21, с. 191].

М. Гедін називає класократичну концепцію В'ячеслава Липинського «засобом українського державотворчого процесу», оскільки Липинський зосередився на пошуку оптимального для України суспільно-політичного устрою, який кардинально відрізнявся б як від польської анархічної шляхетської демократії, так і від московського східного деспотизму [2, с. 42]. Первинним в процесі націєтворення, з його точки зору, є формування національної аристократії (еліти), яку визначали переконання, а не походження по крові (сам В. Липинський був етнічним поляком (кресов'яком), а не українцем).

Націєтворення українців, за Липинським, має відбуватися на засадах патріотизму (*patria*), а не ідейного націоналізму (*natio*), причому з чітким усві-

домленням українцями їхньої протективної ролі у світі: «Що доки українство не візьме на себе ролі оборонця Землі, замість дотеперішньої своєї ролі оборонця Нації, то іншої долі в Польщі, як доля колишньої православної — вкінці наведеної на католицизм — екстериторіяльної секти, а в Росії долі іншої, як доля Пушкарів і Феофанів-Прокоповичів, збудувавши своїм екстериторіяльним українським націоналізмом Російську Імперію — нехай воно не жде» [16]. Героїчна боротьба українців проти загрози неорашизму, з нашої точки зору, може вважатися вимушеним взяттям на себе «ролі оборонця Землі», оскільки путінська експансія є загрозою для Європи й усього світу.

Інший представник державницької школи історіографії, О. Шульгин, у своїй праці «Державність чи Гайдамачина?» (1931) обґрунтовує прозахідний напрямок націєтворення українців кількома чинниками, серед яких:

- необхідність «заводити тісніші знайомства і співпрацю з можливо більшою кількістю чужинців, з ріжними націями і державами [24, с. 2]. Серед цих «чужинців» О. Шульгин насамперед називає яфетичних французів, англійців, румунів, поляків, чехів;

- протистояння революційному хаосу, який руйнує націю, т. зв. «новітній гайдамачині». В. Липинський позначав це явище терміном «хамова сила» [17], а С. Томашівський — «петлюрівщина» [20]. Причому О. Шульгин чітко розмежовував здобутки історичного гайдамацького руху (віддаючи шану, зокрема, героїчним подвигам М. Залізняка й І. Гонти) і «гайдамацькі кличі», які дестабілізували сучасне йому українське суспільство;

- потребу української нації в конструктивності, які несуть у собі західні моделі націєтворення (В. Липинський у своєму памфлеті «Хам і Яфет» (1928) акцентує увагу на британській, згадуючи «англійсько-го слугу державного» [17];

- побудову соборності України на засадах її самостійності, що було можливо лише в контексті західної патріотичної демократії;

- автономія і забезпечення національних інтересів українців в межах інших держав (у цьому питанні О. Шульгин є одним із небагатьох українських історіософів минулого століття, які розглядали націєтворення як глобальнішу категорію, аніж державотворення українців);

- конструктивне націєтворення через залучення національних меншин, інших етносів, які можуть увійти до складу української нації;

- протистояння штучній «пацифікації», у чому О. Шульгин є одноступенем сучасних українських учених, які з наукової точки зору опонують закликам будь-якого перемир'я з російським загарбником [24].

Б. Крупницький був переконаний, що саме невизнання європейськості українців світом чинило суттєві перешкоди націєтворенню: «Для нас, українців, трагедія полягає саме в тому, що в Європі призвичаїлися дивитися на Східню Європу як цілість і ідентифікувати її з Росією. Тим самим нас ніби при-

мушено поділяти долю росіян. Відмовлення Сходові європейськості означало, що й Україна переставала бути частиною Європи, що й Україна мала бути Азією або Євразією» (1956 р.) [14]. Крупницький визначав суспільство тогочасної Російської імперії породженням впливу на слов'ян історичної ментальності Сходу, але «не цивілізованих країн Азії (Індії, Китаю тощо), але азійських номадів» [14]. Відповідно, хоча наслідок східних впливів на українське націєтворення можна оцінювати по-різному, він однозначно поступався європейським цивілізаційним надбанням як ближчим до України і територіально, і ментально. Тому державницький західний підхід був однозначно конструктивнішим у питаннях українського націєтворення, аніж наблизений до азійського (стихийно-народний).

Б. Крупницький посилається у своїх міркуваннях на Ю. Дивнича (псевдонім Юрія Лавріненка (1905–1987)), який визначає Україну як особливий, неазійський, Схід: «Тим часом Схід — це ані Захід, ані Азія. Це окремий складник великого середземноморського європейського культурного круга, що веде свій початок від античного світу і стародавніх греків. У цьому крузі Схід окремий сектор поруч і найближче до Заходу. Схід має свої геополітичні і культурно-історичні спільні умови і свою спільну долю так само, як таку спільність має і багатонаціональний Захід. Не можна відірвати Україну від Сходу. Україна була, є і буде одним з основних складників Сходу» [7, с. 2]. Тобто можна зауважити, окрім «ординського, «хамічного» Сходу (номади) і «цивілізованого» (Індія, Китай) державницькі історіософи визнавали проєвропейський Схід, ближчий до Заходу. І якраз його вплив, разом із «яфетичністю» європейською, стимулював у різні історичні епохи українське націєтворення.

С. Шелухин був прибічником кельтської теорії української етногенези, яка вплинула й на тенденції вітчизняного націєтворення (що викладено, зокрема, у його праці «Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції» (1929). Шелухин ототожнював русинів з кельтським плем'ям рутенів, які у I ст. до н.е. проживали на півдні Галлії (сучасна територія Південної Франції). Ця теорія не була у свій час достатньо аргументована археологічно, аби увійти у «канон» міграційних теорій етногенези українців разом з норманською та азійською. Однак історіософські спостереження Шелухина щодо паралелей у націєтворенні українців і французів є цікавими з історіософської точки зору та цінними для дослідження історичної генези українців у «яфетичному» дискурсі.

Зокрема, дослідник відзначає: «Кельтська теорія походження Київської Русі з Римських Галій та Норіку переносить питання про феодализм на Україні з його боярами та кметами в область розвитку Західно-Європейського явища на Українському ґрунті, розуміється з особливостями, залежними од місцевих та національних одмін і взаємовідносин. Це відноситься до політичного та соціального

устрою Київської Русі, зерна якого ми знаходимо у кельтів у Галії. Русь прийшовши у Київ з Гальської Рутенії, принесла з собою все, що мала в своїх духовних надбаннях, в своїй психіці, практиці, історії, в своїх поняттях, взаєминах, світогляді» [23].

Відповідно, притаманність українцям рис кельтської історичної свідомості в числі інших чинників визначала подальший європейський, «яфетичний», дискурс їхньої історичної генези. В історичній науці, а отже, і в історіософії, під історичною свідомістю в загальному сенсі розуміється процес визрівання та самоусвідомлення суспільством своєї суті, свого «Я» [10].

І. Крип'якевич описує комплексну структуру українського світогляду як основної рушійної сили його націєтворення. Будучи «народом здобувців і завойовників», українці, на його думку, «своїй первісній енергії і творчій силі (...) нічим не відрізнялися від таких самих виступів гелленів, італіків чи інших» [13]. Дослідник аналізує формування українського історичного світогляду за окремими епохами. Так, наприклад, князівська доба включає в себе три етапи цього процесу:

1) проживання предків українців у власному середовищі, коли вони ще мало зустрічалися з сторонніми народами;

2) долучення до виру міжнародного життя і підпадання під його різнорідні впливи;

3) час, коли українці «перетравили ті чужі позички» і стали творцями власної окремої культури [13].

Як основні історичні архетипи українців у контексті середньовічного націєтворення І. Крип'якевич виділяє «войовника» і «господаря». Основні ж впливи на українську націю, на його думку, були трьохсторонніми: «з азійського орієнту, із скандинавської півночі та з візантійського півдня». Причому азійський, ординський, вплив науковець бачить лише як деструктивний («...агресивність Азії служила нашим предкам за оберегу, що зі сходом неможлива яка-небудь дружба і взаємини»), але, водночас із тим, нетривалий («Давні українці мали настільки вироблену власну культуру, що легко видобулися з-під орієнтальних впливів») [13].

Натомість, «яфетичний» варязький вплив розцінюється І. Крип'якевичем, якого традиційно відносять до прибічників норманської теорії етногенези, як націєтворчий: «Варяги внесли творчий фермент у життя України» [13]. Він також позитивно оцінює і візантійський вплив на процес формування української нації: «Наші предки, приймаючи добровільно християнство в грецькому обряді, самі створили пригоже поле для поширення візантійської культури. (...) Візантія мала рішальний вплив на піднесення духовної культури» [13].

Подальше активне націєтворення українців, за словами І. Крип'якевича, породжувало нові історичні типи: «Коли вже поняття батьківщини, рідної землі стало живе і тверде, в українському світогляді виступили ще виразніше дві відвічні риси — войовника і хлібороба. У боротьбі з степовими кочівниками, у виступах проти різних наїздників, скріпився

тип лицаря-войовника, зв'язаного з землею, що її обробляє і поширює» [13]. У князівську добу були сформовані і основні риси української національної еліти: 1) тісний зв'язок світогляду з землею, 2) військово-лицарські елементи, 3) хліборобські замилювання, 4) живе, радісне наставлення до життя.

У «міщансько-козацьку» добу «заможні і культурні верхи нашого міщанства», за переконанням І. Крип'якевича, «не відрізнялися нічим від патриціату інших націй»: на той час це були здебільшого поляки, литовці й німці. Отже, мова знову йде про «яфетичну елітарність», високу адаптованість української нації до тогочасної європейської спільноти. І. Крип'якевич також наводить переконливе обґрунтування того, що запорізьке козацтво цілком відповідало тим критеріям, які висувалися до європейських лицарських орденів, а отже, і в цьому спорідненість із Заходом була беззаперечною.

І. Крип'якевич, один із небагатьох історіософів, чітко окреслює формування типової для європейців історичної філософії індивідуалізму в українському контексті, описуючи це явище так: «У бойовій атмосфері цих сторіч зросло і вироблювалося не тільки громадянство, але й одиниця. Державні мужі, войовники, організатори, письменники, мистці — цілий ряд всяких талантів виявився у тих бурхливих часах. Зріст індивідуальності — це також вислід цього свободолюбивого життя, яким славилася тогочасна Україна, де одиниця не давала себе закувати в ніяке ярмо, а все прагнула волі» [13]. У підсумку, сформувалися такі риси української етноментальності, як 1) любов до батьківщини внаслідок зростання української свідомості; 2) любов до свободи й цінування рівності; 3) усвідомлення громадської дисципліни і державного авторитету; 4) консерватизм у «доброму і лихому» розумінні.

М. Чубатий поділяв уявлення про двокомпонентність генези нації, яка складається з етногенези й націєтворення: етнос у його розумінні являв собою свідому своєї єдності спільність мільйонів духовно зв'язаних людей (які впродовж століть спілкуються однією мовою, мають спільну релігію, мораль і бажання жити на тій самій території і обороняти її), а національність, за європейською традицією, ототожнювалася з державністю [4]. На думку М. Чубатого, слов'янська і варязька (норманська) теорії української етногенези, які закономірно витікають з «Повісті временних літ», подаються в літописі як рівнозначні, з однаково критичним для часів літописця підходом. А отже, недоцільно вважати одну з них історичною правдою, а другу — легендою. М. Чубатий вважав, наприклад, що Київська Русь була «державним твором, створеним антськими слов'янами» [22, с. 45], а процес консолідації руського, або українського, народу (націєтворення) каталізували декілька важливих історичних факторів:

- «накинений» Київській Русі у IX ст. протекторат хозарів і протистояння йому з боку князів Аскольда й Діра;

- напад північних «варягів» під проводом Олега та залучення до складу Русі великої кількості людей неслов'янського походження, іншого економічного й духовного рівня. М. Чубатий, як і сучасні представники ранньосередньовічної теорії етногенезу на чолі з Л. Залізняком, відстоював думку про імперську суть Київської Русі, яка розширювалася за рахунок колоніальних територій-анексів [22, с. 45], що було типовим і для західноєвропейських імперій;

- подальша консолідація північних територій-колоній, включаючи землі фінських племен на північному сході, за допомогою варязької військової сили;

- досить легка асиміляція варягів і слов'ян, що свідчить про їхню культурну близькість як європейських, «яфетичних», народів;

- швидке формування складної системи боярської аристократії за європейською моделлю тощо.

Уваги дослідників яфетичного (проєвропейського) дискурсу історичного націєтворення українців також заслуговують праці М. Чубатого з історії вітчизняного права, у яких він аргументує доцільність розглядати останню в інтеграції з історією правових систем Європи, як-от: «Державно-правне становище українських земель литовської держави під кінець XIV в.» (1926), «До історії адвокатури в Україні» (1934), «Українська історична наука (її розвиток та досягнення)» (1971) тощо.

Більшість названих представників державницької школи історіографії приділяли особливу увагу періоду Київської Русі як ключовому етапу визначення українцями основ їхнього націєтворення. Однак такий підхід не був єдиним. Так, М. Кордуба, поставивши собі за мету визначити переломний момент, «котрий спонукав населення теперішніх українських земель згуртуватися в окрему етнічну групу, котрий отже дав товчок до утворення окремої української нації», прийшов до висновку, що це «загорнення в XIV ст. південно-західних руських земель Литвою і перенесення живучого в цих землях населення у нові політичні, церковні і культурні умови» [11, с. 539]. Деякі терміни, які М. Кордуба висловив у цій публікації (наприклад, «українсько-білоруська нація»), є спірними, однак для дослідження культурної генези українців в яфетичному дискурсі є цінним його розуміння литовських впливів на українське націєтворення. Як основний чинник творення української нації історик виділяє «спільноруську культурну сферу», яка включає в себе мову, звичаї, релігію тощо.

І. Джиджора поділяв погляди сучасних йому науковців про спільність форм землеволодіння у германців, слов'ян та в українських землях, що переконливо свідчить про подібні закономірності їхнього націєтворення. Він також акцентував увагу на значимості для українського націєтворення польсько-литовської доби (як і М. Кордуба), критикуючи колег (зокрема О. Єфіменко) за надмірну зацикленість на «київському періоді». На думку І. Джиджори, за основний період українського націєтворення слід усе ж таки вважати Гетьманщину, а в основі цього процесу

лежала національно-економічна самобутність (або «державно-економічна»): «... через довше, ніж деінде, існування державно-економічної окремишності в масі могло сильніше вкорінитися почуття національно-культурної окремишності, так що могло переховуватися через пізніші беспросвітні часи вже до порогу XIX ст. і послужити зародком національного відродження. Ясно, що гетьманщина повинна бути центром нашої історії в XVII і XVIII ст.» [6, с. 119].

І. Джиджора детально зосередився на провідній ролі козацької старшини Гетьманщини як національної еліти (що, зокрема, відображено і в концепції «Яфетової Сили» В. Липинського). Як вважає Н. Місько, саме з аналізу цього аспекту націєтворення почалися державницькі дослідження І. Джиджорою генези української нації, адже історикам-народникам «елітарний підхід» у цілому властивий не був [19, с. 139]. Отже, можна підсумувати: розглядаючи різні аспекти націєтворення від Київської Русі до Гетьманщини, представники державницької школи української історіографії змогли довести, що європейські та історичні зв'язки з Європою були рушійними чинниками становлення сучасної української нації.

Висновки і пропозиції. Державницька школа в діаспорі активно розвивала історіософський концепт природної культурної європейськості українців, яка в нашому дослідженні аналізується як «яфетичність». Зокрема, ідеолог українського державництва В. Липинський заперечував народницьке зведення нації до етносу і вважав за необхідне творити політичну націю на засадах державності, спадкової еліти та ідейного патріотизму, а не революційного етнонаціоналізму. Він підкреслював важливість національного консерватизму, що спирається на традиції козацької державності й високу етичну культуру хліборобської спільноти, вбачаючи в цьому основу для відродження модерної української держави.

М. Чубатий трактував націєтворення українців як процес, споріднений із західноєвропейськими моделями, наголошував на ролі державності, багатоконтактності етногенезу, впливі різних європейських факторів (зокрема, норманських і литовських), а також інтегрував історію українського права в загальноєвропейський правовий контекст. О. Шульгин, у свою чергу, виразно окреслював прозахідний вектор розвитку, вказуючи на спорідненість українців із «яфетичними» європейськими народами — французами, англійцями, румунами, чехами, поляками — і наголошував на потребі відмежування від «новітньої гайдамаччини».

Б. Крупницький прямо пов'язував успіх українського націєтворення з визнанням української європейськості, вказуючи, що ототожнення України з росією як частиною «недомодерної» Азії було історичною пасткою. І. Джиджора послідовно підкреслював подібність соціально-економічних структур у германців, слов'ян і на українських землях, зосереджуючи увагу на аналогічності форм землеволодіння та закономірностях націєтворення.

С. Шелухин, розвиваючи кельтську теорію походження Київської Русі, виводив витoki української політичної культури з досвіду Галльської Рутенії. І. Крип'якевич, у межах норманської версії етногенезу, визнавав варязький і візантійський впливи конструктивними для становлення українського історичного світогляду, зокрема індивідуалізму та лицарсько-господарського ідеалу. М. Кордуба акцентував увагу на тому, що визначальний імпульс для формування окремої української нації пов'язаний не з автохтонною ізоляцією, а з інтеграцією українських земель до Великого князівства Литовського. Усі ці підходи об'єднувала ідея про історичну спорідненість України з Європою, що, на думку державників, і визначало специфіку української культури як «яфетичної».

У перспективі, дослідження «яфетичної» європейськості як основи етнокультурної генези українців можуть охопити широке коло історичних і міждисциплінарних наукових питань. Серед них: тлумачення витоків «яфетичної» європейськості у працях представників державницької школи історіографії (поглиблений аналіз); прояви культурної європейськості українців у різні епохи (окремо й у порівнянні з історичними наративами інших народів Європи, особливо Центральної і Східної); вплив ідей «яфетичної» європейськості на культурні й політичні події ХХ ст.; трансформації історичної європейськості українців у сучасних наукових інтерпретаціях тощо.

1. Галушко К. Консерватор на тлі доби. В. Липинський та суспільна думка європейських «правих». Київ: Темпора, 2002. 288 с.
2. Гедін М. Класократична концепція В'ячеслава Липинського як засіб українського державотворчого процесу. *Вісник КНЛУ. Серія: Історія, економіка, філософія*. 2017. Вип. 22. С. 42–61.
3. Гирич І. «Народництво» та «державництво» в українській історіографії: проблеми змістовного наповнення понять. *Молода нація*. 2000. № 4. С. 5–30.
4. Григорюк І. Погляди Миколи Чубатого на походження східнослов'янських народів. *Україна — Європа — Світ*. 2008. Вип. 1. С. 119–133.
5. Дашкевич Я. Михайло Грушевський: історик народницького чи державницького напрямку? *Україна. Наука і культура*. 1999. Вип. 30. С. 136–152.
6. Джиджора І. Матеріали московського «Архива Министерства Юстиции» до історії гетьманщини (1908). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dzhydzhora_Ivan/Materialy_moskovskoho_Arkhyva_Mynysterstva_Yustytysy_do_istorii_hetmanschyny.pdf
7. Дивнич Ю. Україна — Схід. *Українські вісті*. 1949. № 43. С. 2.
8. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Державна школа: історія, політологія, право. *Українознавство* (1996). URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Doroshenko_Dmytro/Ohliad_ukrainskoi_istoriohrafii.pdf
9. Ісаєвич Я. «Народницький» і «державницький» напрями української класичної історіографії в інтерпретації істориків кінця ХХ ст. *Історіографічна спадщина науки історії України: матеріали Всеукр. наук.-освітньої конф., м. Глухів, грудень 1996 р.* / Інститут історії НАН України, Глухівський державний педагогічний університет. Київ, Глухів, 1997. С. 5–6.
10. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища школа, 2002. 430 с.
11. Кордуба М. Найважливіший момент в історії України. *Літературно-науковий вісник*. 1930. № 6. С. 539–540.
12. Кривецький І. Відродження національно-державної думки в українській історіографії. *Літопис політики, письменства і мистецтва*. 1924. № 3.
13. Крип'якевич І. Український світогляд. *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* / ред. Я. Ісаєвич. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. С. 151–166.
14. Крупницький Б. Україна між Заходом і Сходом [1956 рік]. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/783-ukrainamizhzhakodomiskhodom1957.html>
15. Лебедева Ю. Державницький напрям української історіографії 1920–1930-х рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2007. 197 с.
16. Липинський В. З нагоди ювілею (Лист Вячеслава Липинського). До Видавничої Спільки і Редакції «Діла» у Львові (1928). URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Діло_\(газета\)/1928/10/3_нагоди_ювілею](https://uk.wikisource.org/wiki/Діло_(газета)/1928/10/3_нагоди_ювілею)
17. Липинський В. Хам і Яфет: з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. (1928). URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Хам_і_Яфет
18. Літопис руський (пер. Л. Махновця). URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit01.htm>
19. Місько Н.І. Джиджора як дослідник української історіографії: О. Єфименко та її творчість в оцінці дослідника. *Культура народів Причорномор'я. Вопросы духовной культуры — Исторические науки*, 2007. № 120. С. 142–148.
20. Томашівський С. Під колесами історії. Петлюра. Політичний некролог (1922). URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Під_колеса_історії/Петлюра_\(політичний_некролог\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Під_колеса_історії/Петлюра_(політичний_некролог))
21. Фіцик С. Погляди В'ячеслава Липинського про державу і право: дис. ... канд. ю. наук: 12.00.01. Львів, 2020. 228 с.
22. Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. Організація Оборони Чотирьох Свобід України (ООЧСУ) (1964). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Naukove_tovarystvo_im_eni_Shevchenka/Zapysky_Tom_178_Chubatyi_M_Kniazha_Rus-Ukraina_ta_vynyknennia_trokh_skhidnoslovianskykh_natsii.pdf

23. Шелухин С. Звідкіля походить Русь. Теорія походження Київської Русі з Франції. З географічною картою (1929). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shelukhyn_Serhii/Zvidkilia_pokhodyt_Rus_Teoriia_keltskoho_pokhodzhennia_Kyivskoi_Rusi_z_Frantsii.pdf?
24. Шульгин О. Державність чи Гайдамащина? (Збірник статей та документів) (1931). URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9644>
25. Ясь О. Державницька традиція в українській зарубіжній історичній науці 1945–1991 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2000. 296 с.
26. Gibbon E. The History of the Decline and Fall of the Roman Empire. Vol. 1. (1782). URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/731/pg731-images.html>
27. Tylor E. B. Primitive Culture. Vol. 1. New York : Dover Publications Inc., 2016. 512 p.
8. Doroshenko D. (1996). *Ohliad ukrains'koi istoriohrafii. Derzhavna shkola: istoriia, politolohiia, pravo*. [Review of Ukrainian historiography. State school: history, political science, law]. *Ukrainoznavstvo*. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Doroshenko_Dmytro/Ohliad_ukrainskoi_istoriohrafii.pdf (in Ukrainian).
9. Isaievych Y. (1997). «Narodnyts'kyj» i «derzhavnyts'kyj» napriamy ukrains'koi klasychnoi istoriohrafii v interpretatsii istorykiv kintsia XX st. [The «populist» and «state» directions of Ukrainian classical historiography in the interpretation of historians of the late XX century]. *Historiographical heritage of the science of history of Ukraine: materials of the All-Ukrainian scientific and educational conference, Hlukhiv, December 1996* / Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine, Hlukhiv State Pedagogical University. Kyiv, Hlukhiv. Pp. 5–6 (in Ukrainian).
10. Lytvyn V., et al. (Ed.). (2002). *Istorychna nauka: terminolohichnyj i poniatyjnyj dovidnyk: navchal'nyj posibnyk* [Historical science: terminological and conceptual reference guide : textbook]. Kyiv: High School. 430 p. (in Ukrainian).
11. Korduba M. (1930). *Najvazhnyshyj moment v istorii Ukrainy* [The most important moment in the history of Ukraine]. *Literary and scientific bulletin*, 6. Pp. 539–540 (in Ukrainian).
12. Krevets'kyj I. (1924). *Vidrodzhennia natsional'no-derzhavnoi dumky v ukrains'kij istoriohrafii* [Revival of national-state idea in Ukrainian historiography]. *A chronicle of politics, literature and art*, №3 (in Ukrainian).
13. Kryp'iakievych I. (2001). *Ukrains'kyj svitohliad* [Ukrainian Worldview]. *Ivan Krypyakevych in the family tradition, science, society* / edited by Y. Isayevych. Lviv : Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2001. Pp. 151–166 (in Ukrainian).
14. Krupnyts'kyj B. (1956). *Ukraina mizh Zakhodom i Skhodom* [Ukraine between West and East]. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/783-ukrainamizhzhakhodomiskhodom1957.html> (in Ukrainian).
15. Lebedieva Y. (2007). *Derzhavnyts'kyj napriam ukrains'koi istoriohrafii 1920–1930-kh rr.* [State Direction of Ukrainian Historiography in the 1920s and 1930s] : PhD thesis : 07.00.06. Kyiv. 197 p. (in Ukrainian).
16. Lypynskii V. (1928). *Z nahody iuvyleiu (Lyst Viacheslava Lypyns'koho). Do Vydavnychoi Spilky i Redaktsii «Dila» u L'vovi* [On the occasion of the anniversary (Letter from Vyacheslav Lypynskiy). To the Publishing Union and the Editorial Board of Dilo in Lviv]. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Діло_\(газета\)/1928/10/3_нагоди_ювілею](https://uk.wikisource.org/wiki/Діло_(газета)/1928/10/3_нагоди_ювілею) (in Ukrainian).
17. Lypynskii V. (1928). *Kham i Yafet: z pryvodu desiatykh rokovyn 16/29 kvitnia 1918 r.* [Ham and Japheth: on the occasion of the tenth anniversary of 16/29

References

1. Halushko K. (2002). *Konservator na tli doby. V. Lypyns'kyj ta suspil'na dumka ievropejs'kykh «pravyykh»* [A conservative against the backdrop of the age. V. Lypynskii and the public opinion of the European «right-wings»]. Kyiv: Tempora. 288 p. (in Ukrainian).
2. Hedin M. (2017). *Klasokratychna kontseptsiiia Viacheslava Lypyns'koho iak zasib ukrains'koho derzhavotvorchoho protsesu* [Vyacheslav Lypynskii's classical concept as a means of the Ukrainian state-building process]. *KNLU Bulletin. Series: History, Economics, Philosophy*, №22. Pp. 42–61 (in Ukrainian).
3. Hyrych I. (2000). «Narodnytstvo» ta «derzhavnytstvo» v ukrains'kij istoriohrafii: problemy zmistovnoho napovnennia poniat' [«Populism» and «Statehood» in Ukrainian historiography: problems of the conceptual content of concepts]. *Young nation*, 2000, №4. Pp. 5–30 (in Ukrainian).
4. Hryhoriuk I. (2008). *Pohliady Mykoly Chubatoho na pokhodzhennia skhidnoslov'ians'kykh narodiv* [Mykola Chubatyi's views on the origin of East Slavic peoples]. *Ukraine — Europe — World*, 1. Pp. 119–133 (in Ukrainian).
5. Dashkevych Y. (1999). *Mykhajlo Hrushevs'kyj: istoryk narodnyts'koho chy derzhavnyts'koho napriamu?* [Mykhailo Hrushevskii: a historian of populism or statehood?]. *Ukraine. Science and culture*, № 30. Pp. 136–152 (in Ukrainian).
6. Dzhydzhora I. (1908). *Materialy moskovs'koho «Arkhyva Mynysterstva Yustytsyy» do istorii het'manschyny* [Materials of the Moscow «Archives of the Ministry of Justice» on the history of the Hetmanate]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dzhydzhora_Ivan/Materialy_moskovskoho_Arkhyva_Mynysterstva_Yustytsyy_do_istorii_hetmanschyny.pdf (in Ukrainian).
7. Dyvnych, Y. (1949). *Ukraina — Skhid* [Ukraine — East]. *Ukrainian news*, 43, №2 (in Ukrainian).

- April 1918]. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Хам_і_Яфет (in Ukrainian).
18. *Litopys rus'kyj* [«The Rus' Chronicle»]. (L. Makhnovets, Trans.). URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit01.htm> (in Ukrainian).
 19. Mis'ko N. (2007). *I. Dzhydzhora iak doslidnyk ukrains'koi istoriohrafii: O. Yefymenko ta ii tvorchist' v otsynsi doslidnyka* [I. Dzhydzhora as a researcher of Ukrainian historiography: O. Efymenko and her work in the assessment of the researcher]. *Culture of the peoples of the Black Sea region. Questions of spiritual culture — Historical Sciences*, №120. Pp. 142–148 (in Ukrainian).
 20. Tomashivs'kyj S. (1922) *Pid kolesamy istorii. Petliura. Politychnyj nekrolog* [Under the wheels of history. Petliura. Political obituary] URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Під_колесами_історії/Петлюра_\(політичний_некролог\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Під_колесами_історії/Петлюра_(політичний_некролог)) (in Ukrainian).
 21. Fitsyk S. (2020). *Pohliady V'iacheslava Lypyns'koho pro derzhavu i pravo* [Vyacheslav Lypynskii's Views on the State and Law] : PhD thesis : 12.00.01. Lviv. 228 p. (in Ukrainian).
 22. Chubatii, M. (1964). *Kniazha Rus'-Ukraina ta vynyknennia tr'okh skhidnoslov'ians'kykh natsij. Orhanizatsiia Oborony Chotyrokh Svobid Ukrainy (OOChSU)*. [Princely Rus-Ukraine and the Emergence of Three East Slavic Nations. Organisation for the Defence of the Four Freedoms of Ukraine (ODFU)]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Naukove_tovarystvo_imeni_Shevchenka/Zapysky_Tom_178_Chubatyi_M_Kniazha_Rus-Ukraina_ta_vynyknennia_trokh_skhidnoslovianskykh_natsii.pdf? (in Ukrainian).
 23. Shelukhyn S. (1929). *Zvidkilia pokhodyt' Rus'. Teoriia pokhodzhennia Kyivs'koi Rusy z Frantsii. Z heohrafychnoiu kartoiu* [Where did Rus' come from? The theory of the origin of Kievan Rus from France. With a geographical map]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shelukhyn_Serhii/Zvidkilia_pokhodyt_Rus_Teoriia_keltskoho_pokhodzhennia_Kyivskoi_Rusi_z_Frantsii.pdf? (in Ukrainian).
 24. Shul'hyn O. (1931). *Derzhavnist' chy Hajdamachchyna? (Zbirnyk statej ta dokumentiv)* [Statehood or Haidamachchyna? (Collection of articles and documents)]. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9644> (in Ukrainian).
 25. Yas O. (2000). *Derzhavnyts'ka tradytsiia v ukrains'kij zarubizhnij istorychnij nauksi 1945–1991 rr.* [Statehood Tradition in Ukrainian Foreign Historical Science in 1945–1991] : PhD thesis : 07.00.06. Kyiv. 296 p. (in Ukrainian).
 26. Gibbon E. (1782). *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Vol. 1. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/731/pg731-images.html>.
 27. Tylor E. B. (2016). *Primitive Culture*. Vol. 1. New York: Dover Publications Inc. 512 p.

Людмила СОРОЧУК

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ORCID:0000-0003-0478-356X
Email: LVS1166@ukr.net

«ОЙ У ЛУЗИ ЧЕРВОНА КАЛИНА»: ВІД СТРИЛЕЦЬКОЇ ПІСНІ ДО СИМВОЛУ НЕПОБОРНІСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ МІЛІТАРНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У статті розглядається питання актуальності функціонування української культури, яка є показником етнічної й національної самобутності українців, а також є одним із чинників відродження і збереження національної пам'яті. Зауважимо, що основу наповненості національної пам'яті відіграють ментальність, національні традиції, культурні та духовні цінності українців. Звертається увага на збереження й функціонування культурних надбань українського народу, які формують соціокультурне середовище та ціннісні орієнтири громадян України і, що дуже важливо, є потужним фактором єдності української нації, особливо в період війни.

Обґрунтовується сутність і призначення української пісні «Ой у лузі червона калина» в контексті сучасних викликів мілітарної агресії з боку РФ. На прикладі генези стрілецької пісні «Ой у лузі червона калина», яка була символом непоборності й стійкості загону Січових Стрільців більш як сто років тому, показано особливості комунікативної природи пісенної композиції, що яскраво проявилась під час повномасштабного вторгнення РФ на територію незалежної України. Нині ця пісня стала маркером української ідентичності й «культурною зброєю» у боротьбі з російськими загарбниками. Розглядається особливість культурних практик і функціонування «Червоної калини» в соціокультурному просторі як символу героїзму та мужності українців в умовах російсько-української війни.

Звертається увага на позитивний вплив музичного твору, виконання його в різних умовах багатьма людьми, що позитивно впливає на комунікативну організацію людей із визначеними життєвими цінностями – воля, героїзм та боротьба за незалежність своєї держави. Зазначено, що культура, особливо пісенне мистецтво, стали вагомими інструментами під час протистояння гібридній війні між РФ та Україною, що відбувається не тільки мілітарно, але й на культурно-інформаційному рівні.

Підкреслюється роль пісні «Ой у лузі червона калина», яка має великий потенціал й рушійну силу в утвердженні України у світовому культурному просторі, адже слова «червоної калини» лунають в багатьох країнах світу і є потужним фактором консолідації українства, особливо в сучасних умовах війни.

Ключові слова: самобутність українців, культурна спадщина, пісня як зброя проти ворога, патріотичний дух, пісня як маркер українськості, консолідація української нації, соціокультурне середовище.

Liudmyla SOROCHUK

Ph.D. in Philology,
Senior Research Associate of the Research Institute of Ukrainian Studies,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

«OI U LUZI CHERVONA KALYNA»: FROM A RIFLEMEN SONG TO A SYMBOL OF THE INVINCIBILITY OF THE UKRAINIAN NATION DURING RUSSIAN MILITARY AGGRESSION

Abstract. The article considers the issue of the relevance of the functioning of Ukrainian culture, which is an indicator of the ethnic and national identity of Ukrainians and is also one of the factors of the revival and preservation of national memory. It should be noted that the basis of the fullness of national memory is developed by the mentality, national traditions, cultural and spiritual values of Ukrainians. Attention is paid to the preservation and functioning of the cultural heritage of the Ukrainian people, which shapes the socio-cultural environment and value orientations of Ukrainian citizens and, very importantly, is a powerful factor in the unity of the Ukrainian nation, especially during times of war.

The essence and purpose of the Ukrainian song "Oi u luzi chervona kalyna" (Oh, the Red Viburnum in the Meadow) is substantiated in the context of modern challenges of military aggression from the Russian Federation. Using

the example of the genesis of the riflemen's song "Oi u luzi chervona kalyna," which was a symbol of the invincibility and resilience of the Sich Riflemen more than a hundred years ago, the article shows the peculiarities of the communicative nature of the song composition, which was clearly manifested during the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of independent Ukraine. Today, this song has become a marker of Ukrainian identity and a "cultural weapon" in the fight against Russian invaders. The peculiarity of cultural practices and the functioning of "Chervona kalyna" in the socio-cultural space as a symbol of heroism and courage of Ukrainians in the conditions of the Russian-Ukrainian war is considered.

Attention is drawn to the positive impact of a musical work and its performance in different conditions by many people, which has a positive effect on the communicative organization of people with certain life values - will, heroism, and the struggle for the independence of their state. It is noted that culture, especially song, has become an important tool in the fight against the hybrid war between the Russian Federation and Ukraine, which is taking place not only militarily, but also at the cultural and informational level.

The role of the song "Oi u luzi chervona kalyna" is emphasized, which has great potential and is a driving force in establishing Ukraine in the world cultural space, because the words "red viburnum" are heard in many countries of the world and are a powerful factor in the consolidation of Ukrainian identity, especially in the current conditions of war.

Keywords: *Ukrainian identity, cultural heritage, song as a weapon against the enemy, patriotic spirit, song as a marker of Ukrainianness, consolidation of the Ukrainian nation, socio-cultural environment.*

Постановка проблеми. Сьогодні, коли українська нація виборює на полі бою свою незалежність, як ніколи зростає роль національної культури, адже культурна традиція сприяє активному відновленню історичної пам'яті, що формує національну ідентичність. Дослідження культурних надбань українців є актуальним і потрібним у пошуках шляхів забезпечення національних інтересів, адже для того, щоб продовжити свідомо будувати власну ідентичність, розвивати надалі нашу державу, потрібно знати своє історичне й культурне минуле. Українська культура, особливо її пісенна складова, для людей завжди відігравала вирішальну роль у збереженні мови, духовності, формування національної ідентичності й перспективи подальшого культурного розвитку.

Відомо, що пісенна культура – це багатогранне явище, за допомогою якого розкривається народний характер, естетичні смаки, моральні й духовні цінності, а також розширюються естетичні вподобання людей. Багато культурологів, музикознавців, фольклористів, етнопсихологів доводять, що пісенна культура має поліфункціональність, тобто виконує комунікативну, пізнавальну, світоглядну, виховну функції, впливаючи на формування національної свідомості та розвиток особистості. Пісенний арсенал українців багатий на унікальні зразки народних пісень, в яких відображаються не тільки визначні суспільно-історичні явища, народні традиції, а й емоційне сприйняття навколишнього світу та рефлексія над пережитими реальними подіями.

Актуальність вивчення зазначеної теми спричинена реакцією на виклики і вимоги сучасного світу, обставинами, що склалися з розпочатою російсько-українською війною й повномасштабним вторгненням РФ в Україну. Тому постала потреба нових досліджень у пошуках інноваційних тенденцій в галузі культури, особливо в пісенному мистецтві. Зокрема, уваги заслуговують пісенні композиції патріотичного спрямування, адже для українців патріотичні пісні, героїчний епос є втіленням національного піднесення й прагнення до свободи. Прикладом є унікальна українська пісня авторського походження, гімн Січових Стрільців «Ой у лузі червона калина». У 2022 році в перші

дні сучасної російсько-української війни ця пісня залучила з новою силою у виконанні Андрія Хливнюка, набула нової популярності, стала символом визвольної війни та маркером української ідентичності.

Пісню можна вважати вже народною, адже її співають понад 100 років мільйони людей. Вочевидь своїм змістовним наповненням цей музичний твір, як і багато інших пісенних зразків, народжених у період війни, піднімає бойовий дух нашим воїнам-захисникам, виконує мотиваційну функцію, згуртовуючи українських громадян, що так важливо й потрібно в наш час. Нагальним є питання актуальності дослідження героїчних пісень, пісень народжених у період російсько-української війни, починаючи з 2014 року. Ми будемо говорити про музичну композицію «Ой у лузі червона калина».

Аналіз досліджень та наукових публікацій.

Висвітленню ролі культурної складової у процесах державотворення в Україні присвятили свої наукові розвідки І. Огієнко [5], наголошуючи на ролі української пісні у життєдіяльності українців; І. Дзюба у праці «Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність? З криниці літ: тритомовик (2001) [2]; М. Жулинський «Нація. Культура. Література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури» (2010) [4]. Дослідження Л. Сорочук Л. [7; 8]; Л. Буряк [1] про соціокультурний та духовний часопростір українців, де неодноразово згадується феномен української пісні, теж заслуговують на увагу науковців.

До активної розробки питань, пов'язаних із аналізом сучасних пісенних композицій періоду російсько-української війни, долучилися дослідники багатьох наукових інституцій України. У цьому напрямі працюють науковці Навчально-наукового інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського та ін. Цікавими та ґрунтовними є наукові розвідки Ольги Харчишин, яка досліджує особливості функціонування українського пісенного фольклору й акцентує увагу на ролі та значенні фольклору в період війни.

Дослідниця зазначає: «Фольклор в час війни «вибухає» вагомистою функцій і сенсів: виступає захисною реакцією на травматичний досвід, формою єднання та ідентифікації «своїх», зброєю проти ворога. Передусім посилюється увага до традиційного пісенного фольклору, закоріненого в архаїчні пласти культури, як до вияву української ідентичності» [9, с. 48].

Основна частина. Актуальними питаннями сьогодення є дослідження процесів відродження та функціонування культурних надбань, завдяки яким формується духовно-естетичний досвід людини. Важливим є те, що на належному рівні має приділятися велика увага відновленню та примноженню традицій народної культури. Адже нові її форми, які виникають у сучасному культурному просторі, перш за все народжуються під впливом традиційних жанрів унаслідок переосмислення цінностей, реакції на виклики сьогодення та задоволення культурних потреб людей. Зауважимо, що здебільшого на процеси культуротворення в українському соціумі впливають як внутрішні, так і зовнішні загрози [8, с. 165]. Серед зовнішніх – глобалізація світу, інформаційна (гібридна війна) та мілітарна агресія РФ. Варто наголосити, що українська культура пережила утиски й цензуру тоталітарного режиму радянського періоду в історії України. З цього приводу М. Жулинський у науковому дослідженні «Нація. Культура. Література» зазначив: «Цінності й традиції національної культури збереглися в багатьох формах, хоча понесені втрати страшні і навіть сьогодні, за умов свободи національно-культурного відродження, відсутності цензури та прямого пресингу на митця, – можливостей для творчої самореалізації, для витребування інтелектуального потенціалу суспільства мізерно мало» [4, с. 127].

Переконливим є те, що українська пісенна культура як складова національної культури, є консолідуючим чинником розвитку українського суспільства й відіграє велику роль у забезпеченні культурних потреб, особливо в час боротьби українців проти російської збройної агресії. Тому українська культура, незважаючи на кризові явища, умови війни стає одним із визначальних чинників духовного та культурного згуртування українства як в Україні, так і поза її межами. Нова когорта культурних діячів, науковців, витворила особливий тип світобачення, культурні цінності, історичну правду, що несуть в собі інформацію й нові знання про Україну та українців у сучасному світі. Іван Дзюба зазначав, що нині історія дає Україні шанс самоздійснення, хоч і «надто складна комбінація сприятливих умов потрібна для його справдження, бо глобальна ситуація вносила і вноситиме свої істотні, часом геть несподівані, корективи і в перспективи розвитку національних культур, і в їхні «діалоги», а тому необхідне реальне освоєння всієї повноти культурної спадщини, перетворення її в актуальний чинник самоусвідомлення суспільства...» [2]. Говоримо про пісенну культуру, яка займає вагоме місце в сучасній культурі та життєдіяльності українців. Варто наголосити на тому, що у час війни культура сприяє дієвій терапії і гуртуванню травмованого мілітарною агресією українського суспільства.

Зазначимо, що завдяки активному поширенню в інформаційному просторі пісенних композицій про визвольну боротьбу українців минулих поколінь, активно почалося відновлення історичної пам'яті про українських героїв, що має великий вплив на формування національної свідомості та виховання патріотизму сучасної молоді. Свого часу видатний діяч української культури І. Огієнко писав: «У який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український. Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку багатой культури й яскравої талановитості. Візьmemo його пісню: її утворив народ такою, як ніхто з інших народів» [5, с. 5].

Вагоме місце в пісенній культурі українців належить пісням Українських Січових Стрільців, адже у цих піснях оспівуються історичні події українського народу, розкривається звитяга і мужність народних героїв, їхні подвиги та любов до рідної землі. Ці невеликі пісенні твори чітко й яскраво передають життєві ситуації та історичні моменти, які відбувалися в період національно-визвольної боротьби у військових формуваннях Українських Січових Стрільців. Народженню стрілецьких пісень сприяли реальні події, факти, імена героїв, випадки з життя вояків, що ставали темами поетичного оспівування, водночас передаючи усну історію нащадкам, «живі спогади про славне минуле стрілецтва, про бої, смерть та любов, про героїство й жертви, про веселі й сумні переживання товаришів по зброї» [6]. Пісні Українських Січових Стрільців є комплексним явищем, де поєднувалися різножанрові твори й поступово тексти фольклоризувалися й ставали народними піснями. Стрілецькі пісні відтворюють події історії національно-визвольних змагань українців початку ХХ ст. Українські Січові Стрільці – військова формація часів Української революції 1917–1921 рр. Січові Стрільці вважали себе духовними спадкоємцями кращих традицій українського війська, зокрема запорізького козацтва.

Цікавим є те, що стрілецькі пісні у своїх текстах вміщують багато символів, які відображають прагнення до волі й незалежності. Наприклад: *Калина–Україна, калину підійmemo – Україну визволимо*, тощо. Найвідомішою піснею того періоду є «Ой у лузі червона калина». Однією із кількох версій походження пісні є та, що перший варіант пісні написав Степан Чарнецький у 1912 році. Чарнецький у той час очолював Український театр «Руська бесіда», в якому працював ще і режисером. Текст пісні був створений для постановки п'єси «Сонце Руїни», але відбулася заміна пісні на іншу композицію. Проте Чарнецький продовжував працювати над пісенним твором й неодноразово наголошував, що це сильна пісня.

У 1914 році з'явився новий текст пісні, до якого додав кілька куплетів галицький військовий Григорій Трух. Дуже швидко слова пісні підхопили сотні вояків, її співали не тільки військові, а й прості люди. «Ой у лузі червона калина» набула широкого розголосу й стала народною, наснажуючи вірою в те, що об'єднавшись, українці відродять свою державу: «*А ми тую червону калину підійmemo, а ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо*». Зміст пісні, дійсно, піднімав на боротьбу:

«А ми тії московські кайдани розірвемо, А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо».

Від 24 лютого 2022 року з повномасштабною війною рф українська історично-патріотична пісенність актуалізувалася й набула особливої ваги та нових смислів. Нову хвилю популярності гімну Українських Січових Стрільців започаткував соліст гурту «Бумбокс» Андрій Хливнюк, який став на захист України, як і тисячі українських громадян. Він зі зброєю у руках заспівав «Ой у лузі червона калина» у центрі Києва, біля собору Софії Київської.

Стрелецькі пісні посіли вагоме місце в репертуарі багатьох співаків та музикантів. У різні часи пісню «Ой у лузі червона калина» виконували: етнографічний хор «Гомін» (Київ) (1990-і роки); вокальна група львівського театру-студії «Не журись!»; Національна заслужена капела бандуристів України імені Георгія Майбороди; Львівський муніципальний хор «Гомін»; гурт «Вертеп» (2010); Національний заслужений академічний український народний хор України імені Григорія Верьовки; Гурт «Гайдамаки» та Тоня Матвієнко; Народний ансамбль пісні та танцю «Смерічка» Палацу культури Моршина під керівництвом Романа Никифоріва; Гурт «7 Men Brass Band». Не можемо не згадати про відео української родини з м. Ірпінь у соціальних мережах, де славетну пісню виконав 4 річний хлопчик Леонард.

О. Кашперський, Д. Кашперська, досліджуючи «Червону калину» як маркер нових нарративотворчих трансформацій мистецької освіти, подають дані про надзвичайну популярність стрелецької пісні як в Україні, так і у багатьох інших країнах. «Музичний проєкт гурту Pink Floyd з композицією «Hey, Hey, Rise Up!» на підтримку України в російсько-українській війні, де було використано вокал Андрія Хливнюка з першим куплетом пісні «Ой у лузі червона калина», та створений також ремікс на цю пісню південноафриканським музикантом Девідом Скотом, відомим під псевдонімом The Kiffness, який на каналі автора переглянули вже більше 6,6 млн глядачів, можна вважати актом міжкультурної комунікації та крос-культурної взаємодії, коли інструментом дипломатичних відносин стає мистецтво» [3, с. 78].

Варто зазначити, що завдяки інтернет-комунікаціям відбувся швидкий інформаційний обмін та поширення «Червоної калини» у соціальних мережах TikTok, Instagram, YouTube. І це надало ще більшої популярності пісні в інформаційному просторі. Юр'єва К., Мартиненко І., Королевська Т., досліджуючи пісні війни та інструментарії шаленої популярності «Червоної калини», назвали основні ознаки феномена пісні. «Безумовно, тут відбулося точне «попадання» в актуальний соціальний запит на твори, що пробуджують оптимізм, прагнення до перемоги, єднання патріотичних сил, з-поміж іншого, навколо героїчного минулого українського народу. Нова версія виконання прозвучала «в потрібний час у потрібному місці», чим лише підсилила і так чималий спричинений нею суспільний резонанс» [10, с. 47].

Висновки. Отже, українська пісенна традиція займає вагоме місце в життєдіяльності українського

суспільства, забезпечуючи культурні потреби людей. Варто наголосити, що пісенна культура, особливо патріотичні пісні, виконують мотиваційну функцію, особливо в умовах війни, і є чинником згуртування українців. Сучасна російсько-українська війна спонукала до глибоких соціокультурних змін в Україні, які помітно впливають на умови, спосіб життя й характер мислення переважної більшості українських громадян, формуючи національну ідентичність й ціннісні орієнтири людини. Прикладом є стрелецька пісня «Ой у лузі червона калина», яка в перші дні збройного конфлікту з країною-агресором заповнила інформаційний простір, підтримуючи українське суспільство в такий важкий час. Ця пісня, без сумніву, стала прикладом духовного відродження української нації, рушійною силою, спонукаючи українців до боротьби за незалежність та територіальну цілісність. Тому пісенна композиція «Ой у лузі червона калина» після повномасштабного вторгнення російських окупантів в Україну 24 лютого 2022 року набула нових сенсів, стала фактично гімном спротиву ворогові. Вона піднімає рівень патріотизму та мотивує на Перемогу. Нині цю патріотичну пісню люди співають не тільки в Україні, а й в усьому світі, виявляючи в такий спосіб свою підтримку українцям під час війни. Цивілізований світ сприймає легендарну «Червону калину» як символ мужності та нескореності української нації.

1. Буряк Л. Соціокультурний та духовний часопростір національної пам'яті: проблема структурування. *Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Випуск 4.* Київ: ДП «НБЦ "Пріоритети"», 2012. С. 42–51. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/userupload/zbirnyk4.pdf>
2. Дзюба І. Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність? *З криниці літ: тритомовик.* Київ: Обереги: Гелікон, 2001. Т. II. С. 578–594.
3. Кашперський О., Кашперська Д. «Ой у лузі червона калина» як маркер нових нарративотворчих трансформацій мистецької освіти в умовах широкомасштабної агресії рф. *Освітологія*, № 11. 2022. С. 76–79. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44062/1/O_Kashperskiy_D_Kashperska_IMRGR.pdf
4. Жулинський М. Національна культура за умов формування нової суспільної солідарності в Україні. *Нація. Культура. Література: нац.-культ. міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури.* Київ: Наукова думка. 2010. 560 с.
5. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя народу. Київ: «Довіра», 1992. 270 с.
6. Пісні Січових Стрільців. Музика, що стала народною. URL: https://espreso.tv/article/2016/01/29/fenomen_pisen_ukrayinskogo_sichovogo_strilectva_vsi_tvory_narodzeni_lyshe_u_pershu_svitovu_viynu_vony_staly_narodnym_u_kozhen_vselyaye_optymizm_i_viru_v_peremogu
7. Сорочук Л.В. Ідея згуртування українців у піснях Січових Стрільців. *Збірник матеріалів Всеукраїн-*

- ської наукової конференції «Західноукраїнська народна республіка: відгомін століття» до 100-річчя утворення ЗУНР. Тернопіль, ТзОВ «Тернограф», 2018. С. 127–130.
8. Сорочук Людмила. Функціонування української етнокультурної традиції в умовах сучасних викликів і загроз. *Українознавчий альманах. Випуск 29*. Київ: «Міленіум», 2021. С. 164–170.
 9. Харчишин О. Український пісенний фольклор у часі війни (з 2014 р.): особливості функціонування. *Четвертий Міжнародний етномузикознавчий симпозиум «Актуальні питання східноєвропейської етномузикології»*. Дніпро, Україна, 7–10 лютого 2024 р. С. 48–49. URL: https://dk.dp.ua/wp-content/uploads/2024/02/Symposium_book-2024.pdf
 10. Юр'єва К., Мартиненко І., Королевська Т. Пісні війни: феномен «каліни». *Час мистецької освіти «Мистецька освіта в особистісному розвитку й професійній творчості»: зб. статей X Всеукраїнської наук. - практ. конф. / заг. ред. А. В. Соколова*. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. С. 44–52. URL: <https://dSPACE.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5a324632-7196-4173-bc21-5443f297c612/content>
- ### References
1. Buriak L. (2012). *Socio-cultural and spiritual chronotope of national memory: the problem of structure* [Socio-cultural and spiritual space-time of national memory: the problem of structuring]. *Natsional'na pam'iat': sotsiokul'turnyj ta dukhovnyj vymiry. Natsional'na ta istorychna pam'iat': Zb. nauk. prats'*. Vol. 4. Kyiv: DP «NVTs «Priorityety», Pp. 42–51. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/userupload/zbirnyk4.pdf> (in Ukrainian).
 2. Dzyuba I. (2001). *Chy usvidomlyuyemo natsional'nu kul'turu yak tsilnist'*? [Do we perceive national culture as a whole?]. *Z krynytsi lit: trytomovyk*. Kyiv: Oberehy: Helikon Vol. II. Pp. 578–594. (in Ukrainian).
 3. Kashpersky O., Kashperskaya D. (2022). «*Oy u luzi chervona kalyna*» yak marker novykh naratyvotvorchykh transformatsiy mystets'koyi osvity v umovakh shyrokomasshtabnoyi ahresiyi rf. [“Oh, the red viburnum in the meadow” as a marker of new narrative-forming transformations of art education in the conditions of large-scale aggression of the Russian Federation]. *Osvitohiia*. No. 11. Pp. 76–79. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44062/1/O_Kashperskyi_D_Kashperska_IMRGR.pdf (in Ukrainian).
 4. Zhulynsky M. (2010). *Natsional'na kul'tura za umovy formuvannia novoi suspil'noi solidarnosti v Ukraini* [National culture in the formation of a new social solidarity in Ukraine]. *Natsiia. Kul'tura. Literatura: nats.-kul't. mify ta idejno-estetychni poshuky ukrains'koi literatury*. Kyiv: Naukova dumka. 560 p. (in Ukrainian).
 5. Ohiyenko I. (1992). *Ukrayins'ka kul'tura: Korotka istoriya kul'turnoho zhyttya narodu* [A Short History of the Cultural Life of the People]. Kyiv: "Dovira". 270 p. (in Ukrainian).
 6. Songs of the Sich Riflemen. Music that became folk. URL: https://espresso.tv/article/2016/01/29/fenomen_pisen_ukrayinskogo_sichovogo_strilectva_vsi_tvory_narodzheni_lyshe_u_pershu_svitovu_viynu_vony_staly_narodnym_y_kozhen_vselyaye_optymizm_i_viru_v_peremogu (in Ukrainian).
 7. Sorochuk L.V. (2018). *Ideya zhurtuvannya ukrayintsiv u pisnyakh Sichovykh Stril'tsiv* [The idea of uniting Ukrainians in the songs of the Sich Riflemen]. *Collection of materials of the All-Ukrainian scientific conference “Western Ukrainian People’s Republic: Echoes of the Century” to the 100th anniversary of the formation of the Western Ukrainian People’s Republic*. Ternopil, LLC “Terno-graf”. Pp. 127–130. (in Ukrainian).
 8. Sorochuk Lyudmyla. (2021). *Funktsionuvannya ukrayins'koyi etnokul'turnoyi tradytsiyi v umovakh suchasnykh vyklykiv i zahroz* [Functioning of Ukrainian ethnocultural tradition in the conditions of modern challenges and threats]. *Ukrayinoznachyy al'manakh*. Issue 29. Kyiv: Millennium. Pp. 164–170. (in Ukrainian).
 9. Kharchyshyn O. (2024). *Ukrayins'kyy pisennyi fol'klor u chasi viyny (z 2014 r.): osoblyvosti funktsionuvannya* [Ukrainian song folklore during the war (since 2014): features of functioning]. *Fourth International Ethnomusicological Symposium “Current Issues of Eastern European Ethnomusicology”*. Dnipro, Ukraine, February 7–10. Pp. 48–49. URL: https://dk.dp.ua/wp-content/uploads/2024/02/Symposium_book-2024.pdf (In Ukrainian).
 10. Yuryeva K., Martynenko I., Korolevska T. (2022). *Pisni viyny: fenomen «kalyny»* [Songs of War: The Phenomenon of “Viburnum”]. *Time of Art Education “Art Education in Personal Development and Professional Creativity”*: Collection of Articles of the 10th All-Ukrainian Scientific - Practical Conference / General Editor A. V. Sokolova. Kharkiv: KhNPU named after G. S. Skovoroda. Pp. 44–52. URL: <https://dSPACE.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5a324632-7196-4173-bc21-5443f297c612/content> (in Ukrainian).

Юлія СТРЕБКОВА

кандидат філософських наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-9941-0330
Email: strebkova@i.ua

Ірина КРАВЧЕНКО

старший викладач,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-2582-44
Email: kpi.fsp.kia@gmail.com

ПРОЕКТИВНА МАЛЮНКОВА МЕТОДИКА «НАМАЛЮЙ ФІЛОСОФІЮ» У ДОСЛІДЖЕННІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ

Анотація. Розроблення методик для діагностики світоглядних позицій набуває особливої актуальності в умовах війни та надзвичайних ситуацій. Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної молоді своєю чергою актуалізує пошук нових форм філософських досліджень. Проведений нами огляд робіт із соціальної психології свідчить про популярність для досліджень ціннісно-смыслової сфери найменш формалізованих проєктивних методик – малюнкових.

У статті презентована проєктивна малюнка методика «Намалюй філософію». Методика була розроблена авторками у 2019 році у Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» для викладання філософських дисциплін. Ця методика застосовувалась нами на заняттях з навчальної дисципліни «Вступ до філософії» для ряду інженерних спеціальностей починаючи з 2020 року. Одночасно зі «Вступом до філософії» у КПІ ім. Ігоря Сікорського майбутніми фахівцями STEM галузей вивчалась дисципліна з блоку психологічних освітніх компонентів, тож ознайомлення студентства з різними проєктивними малюнковими методиками є корисним для навчального процесу загалом.

У статті описано особливості застосування цієї методики у навчальному процесі, як під час стаціонарного, так і дистанційного форматів навчання. Розглянуті можливості застосування методики у філософській практиці та філософському консультуванні. Зазначені відмінності у застосуванні методики для навчального процесу та філософському консультуванні.

У філософському консультуванні нами було зроблено акцент на рефлексивних практиках у царині аксіосфери. Запит на проєктивні малюнкові методики у студентства частково зумовлений ще й тим, що усвідомлення суспільного характеру людського буття відбувається у сучасній молодій людині не через тексти, а через візуальну інформацію Інтернету. Гра слів та смислів у межах, що звична для інтернет комунікації молоді, модернізує використання малюнкових методик у філософській практиці та створює комфортні умови для філософського консультування студентства.

Ключові слова: соціально-філософські дослідження, соціально-філософська діагностика, філософська практика, філософське консультування, малюнкові методики у філософії, візуалізація світогляду.

Julia STREBKOVA

Ph.D. in philosophy, Associate Professor,
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

Iryna KRAVCHENKO

Senior Lecturer
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

PROJECTIVE ILLUSTRATIVE METHOD "DRAW PHILOSOPHY" IN THE RESEARCH OF THE VALUE-SENSE SPHERE

Abstract. *The development of methods for diagnosing worldview positions becomes particularly relevant in war conditions and emergency situations. The transformation of value orientations of modern youth in turn actualizes the search for new forms of philosophical research. Our review of works on social psychology indicates the popularity of the least formalized projective methods for research in the value-semantic sphere - pictorial.*

The article presents the projective drawing technique "Draw Philosophy". The technique was developed by the authors in 2019 at the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" for teaching philosophical disciplines. This technique was used by us in classes on the academic discipline "Introduction to Philosophy" for a number of engineering specialties, starting from 2020. Simultaneously with "Introduction to Philosophy" at Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, future specialists in STEM fields study a discipline from the block of psychological educational components, so familiarizing students with various projective drawing techniques is useful for the educational process as a whole.

The article also describes the features of the application of this methodology in the educational process both during stationary and distance learning formats. The possibilities of applying the methodology in philosophical practice and philosophical counseling are considered. The differences in the application of the methodology for the educational process and philosophical counseling are noted.

In philosophical counseling, we have been focused on reflective practices in the field of the axiosphere. The demand for projective pictorial methods among students is also partly due to the fact that the awareness of the social nature of human existence occurs in modern young people not through texts, but through visual information on the Internet. The play of words and meanings in memes, which is common for online communication among young people, modernizes the use of pictorial methods in philosophical practice and creates comfortable conditions for philosophical counseling among students.

Keywords: *philosophical practice, socio-philosophical research, socio-philosophical diagnostics, drawing technique in philosophy, philosophical counseling, visualization of worldview.*

Постановка проблеми. Починаючи з середини ХХ століття проєктивні малюнкові методики стають свого роду трендом психодіагностики. Популярні малюнкові тести «Намалюй людину», «Автопортрет», «Дім – Дерево – Людина», «Неіснуюча тварина», «Людина під дощем», «Кінетичний малюнок сім'ї» та ін. широко застосовуються у психологічній практиці для дослідження внутрішнього світу дітей та дорослих. Психодіагностика зазвичай входить до навчального плану підготовки психологів та педагогів як обов'язковий освітній компонент. Своєю чергою малюнкові методики входять до програм підготовки фахівців різних соціогуманітарних напрямків і відповідного методичного забезпечення. Наприклад, до робочих зошитів В. Корнят і О. Цимбала та психодіагностичного збірника М. Лемак та В. Петрище. На нашу думку, це зумовлено низкою причин, серед яких орієнтація сучасного студентства і молодого покоління загалом на візуальну інформацію є визначальною. Відмітимо також проблеми, пов'язані із широким застосуванням штучного інтелекту (ШІ) для перекладу, генерування та перефразування текстів. Ряд авторів пов'язує інтеграцію ШІ у консультативну діяльність зі зміною парадигми у наданні психіатричної допомоги і пропонує розглядати можливості ШІ як інновації у вирішенні проблем психологів, які практикують традиційні підходи до консультування [10]. Разом з тим, повсюдне використання студентами генеративного ШІ фактично звело нанівець намагання викладачів оновити пул творчих текстових завдань для викладання філософських дисциплін. У поєднанні з відсутністю засобів автоматизованих перевірок на використання студентами ШІ це актуалізувало розробку малюнкових методик у викладанні філософських дисциплін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Психологічні графічно-малюнкові методики широко застосовуються у діагностично-корекційній роботі з дітьми: К. Шамлян, М. Кліманська та ін; психодіагностики у військовій психології: О. Кокун, О. Копаниця, Н. Лозінська, О. Малхазов, І. Пішко та ін.

Особливості використання проєктивних методик у психологічній практиці розглядали у своїх роботах: В. Івкін, Л. Карамушка, О. Ковальчук, О. Креденцер, В. Лагодзінська, К. Терещенко та ін.

С. Фрузе (Sandu Frunză), розробляючи загальні аспекти філософського консультування, наголошує на відкритості, яку повинен мати практикуючий філософ щодо різних видів консультування [12, с. 97].

Погоджуємось із І. Литвиненко, Д. Прасол та іншими, що малюнкові методики є найменш формалізованим видом проєктивних методик. Разом із тим, саме багатство сенсів робить їх придатними для філософського дослідження.

Для інтерпретації малюнків важливими є класичні роботи із семантики та семіотики: Ч. Пірса, Н. Лумана «Структура суспільства та семантика», К. Хінтікка з семантики можливих світів, дослідження світобачення колективних уявлень Е. Дюркгайма, семіотичних процесів Дж. Гофмаєра, голістичний підхід до семіосфери Ю. Лотмана та ін. Важливими також є праці наших сучасників В. Корнят, О. Цимбала та М. Махнія з розглядом інтерпретацій художніх форм у малюнкової психодіагностиці [5].

У педагогічній практиці КПІ ім. Ігоря Сікорського авторками застосовувались проєктивні малюнкові методики починаючи з 2011 року, зокрема для дослідження уявлень студентів про сучасну українську людину [7].

Опис та особливості застосування методики для навчального процесу. Студентам пропонується намалювати власне філософію – фактично візуалізувати своє уявлення про філософію. Оскільки знань, як правило, студенти про об'єкт візуалізації ще не мають, основною метою використання цієї методики у викладанні філософських дисциплін є зацікавлення, зосередження студентства на роботі та мотивація до вивчення філософії. Тож, вправа «Намалюй філософію» проводиться на першому занятті: можна як на лекції, так і на практичному (семінарському) занятті, після знайомства з викладачами, бально-рейтинговою системою оцінювання та принципами проведення пар, у якості переходу до першої теми «Сутність та предмет філософії».

Викладачка пояснює суть методики, уникаючи подробиць. На виконання завдання відводиться 5-20 хвилин у залежності від особливостей силабусу дисципліни. Підкреслюється, що за всі виконані роботи студенти будуть мати однаковий бал і майстерність виконання малюнку не оцінюватиметься. Кількість балів визначається силабусом дисципліни і бально-рейтинговою системою оцінювання, але як правило, це максимально можливий бал за одне заняття. Ми мали досвід у застосування цієї методики як у поточних та групових аудиторіях під час очного навчання, так і у дистанційній формі – у форматі відео-конференції. Час, відведений на малювання у форматі Zoom-конференції, має бути трохи менший, ніж в аудиторії. По завершенні малювання, бажаючи продемонструвати свої роботи надсилають їх у спільний чат для обговорення та інтерпретації. Ті, хто не бажають демонструвати свою роботу, відправляють фото малюнка викладачу/викладачці. Загалом, самі процедури проведення за дистанційної форми навчання трохи відрізняються, але принципи, алгоритм процедур і способи інтерпретації передбачають дотримання етичних норм, зокрема отримання згоди на показ малюнків та їх використання у подальшому.

Зауважимо, що застосування цієї методики у навчальному процесі потребує певної педагогічної майстерності, тож вимогою до професійної компетенції викладача(ки) є значний педагогічний досвід викладання філософії, бажана також фахова освіта з педагогіки вищої школи чи соціальної психології.

При застосуванні методики важливо дотримуватись балансу технологічності та творчості, особливо на етапі аналізу та інтерпретації малюнків. Після збору робіт у аудиторії, який можливий у декількох форматах, відбувається сортування малюнків з урахуванням кількості робіт та часу, що залишається на презентацію та обговорення. Особливості інтерпретації та детальність аналізу визначаються кількістю робіт та зацікавленістю аудиторії. Показ відібраних або всіх малюнків має на меті продемонструвати та роз'яснити функції філософії, специфіку людського буття, структуру та рівні світогляду. Хоча застосування методики продовжується у КПІ ім. Ігоря Сікорського, на момент написання статті нами було зібрано більше 500 малюнків (наразі оброблено 472), аналіз робіт та їх обговорення дає змогу пропонувати розширення застосування цієї методики поза навчаль-

ним процесом. Отже, метою дослідження є визначення особливостей застосування розробленої нами методики у філософській практиці та філософському консультуванні для з'ясування ціннісно-смыслових установок у інтерпретації малюнку.

Виклад основного матеріалу. Погоджуємось із М. Махнієм, що «зображення містить набагато більше інформації, ніж певна дискурсивна вербальна історія, однак для її розуміння необхідно володіти знаннями механізмів символізації, які сприяють створенню графічних образів та дозволяють провести адекватну інтерпретацію» [6].

Для уточнення своїх уявлень студентам пропонується підписати малюнок трьома словами. Співставляючи символи на зображенні із підписами та коментарями до малюнків і результатами обговорень, можна стверджувати, що для інтуїтивного способу аналізу викладачеві все ж потрібна фахова філософська освіта. Зокрема, знання класичних робіт із семантики та семіотики та сучасного стану знакової інтерпретації та візуалізації ціннісно-смыслові сфери.

Л. Шелестова виділяє критерії сформованості картини світу через якість уявлень про світ (когнітивний компонент); особливості емоційно-ціннісного ставлення до світу (емоційно-ціннісний компонент); характер взаємодії зі світом (діяльнісний компонент). Кожен із критеріїв авторка конкретизує у показниках методики «Картина світу» для молодших школярів [8, с. 226]. Ми ж намагались уникати будь-яких оцінок як у навчальному процесі, так і під час консультування.

Зважаючи на соціально детерміноване відношення людини до світу, найближчою до діагностики світогляду є соціальна діагностика через візуалізацію культурних цінностей. Адже культурні цінності у суспільному бутті створюються і зберігаються у вигляді скупності знаків, текстів у найширшому розумінні: в особливому комунікативному полі, що і становить світоглядну основу буття [3]. Інтерпретація світогляду є основою філософського консультування [9], [11], [12].

Варто наголосити, що сучасна людина перебуває у семантичному полі мережі Інтернет. На малюнках, що подавались у дистанційному форматі навчання, спостерігається збільшення стереотипних малюнків, скалькованих із зображень мережі. Зокрема, простого перемальовування зображень, виданих системою Google за пошуковим запитом «філософія»: мислитель, книга, пазли та знаки питання на фоні силуету голови, символи античності тощо. З одного боку це свідчить про певне відчуження людини від сприйняття реального світу: відчуття запаху, смаку, реальних кольорів, з іншого такий трансфер образів та символів полегшує сприйняття та візуалізацію абстрактних об'єктів.

Для навчального процесу в дистанційній формі ми не дозволяли студентам використовувати штучний інтелект, але допускали малювання з використанням графічних редакторів, для консультування та діагностики потрібен малюнок «від руки».

У філософському консультуванні варто з особливою увагою поставитись до вибору та відтворення усталених символів філософії. Хоча результатами дослідження студентських робіт буде присвячена

окрема стаття, наразі можна стверджувати, що символи науки значною мірою присутні у малюнках студентів STEM галузей (шестерні, лампочки, планетарна модель атома та ін.). Можна виділити також зображення природи, людини, символи культури, предметний світ, абстракції та знаки (нескінченність, стрічка Мебіуса, знаки питання, перспектива та ін.). У навчальному процесі ми схвалювали будь-який вибір зображення, навіть скалькованого з Інтернету, але відмічали оригінальні роботи. Також зазначали, що на майбутніх заняттях розглянемо проблеми інформаційного суспільства і ціннісно-сміслових трансформацій сучасності.

Для філософської практики, рекомендуємо філософське консультування проводити без доступу до Інтернету та відкласти смартфони з вимкненим звуком на час консультації. У разі присутності на малюнку шаблонних зображень під час обговорення у бесіді потрібно з'ясувати, чому саме це зображення асоціюється з філософією або чому воно запам'яталося?

Загалом, діють загальні правила індивідуальних, парних та групових консультацій. Зокрема створення спокійного комфортного середовища. Апробація проєктивних методик у філософському консультуванні протягом 2023-2025 років була мінімальною зі зрозумілих причин, пов'язаних із війною: загрози повітряних атак, проблеми з електропостачанням і транспортом та холодні аудиторії. Відмітимо також важливість оформлення кімнати, де проходять консультації, зокрема ми були змушені перенести консультації до іншої аудиторії після фарбування стін у ній у чорний колір. Тематичне оформлення аудиторії (у нашому випадку – плакати із соціальної роботи) також відволікали молодь від малювання та створювали певний дискомфорт.

Українська дослідниця Л. Шелестова описує методику дослідження картини світу молодших школярів: «Опитування проводимо в окремій кімнаті, в якій присутні лише дитина та інтерв'юер. Він не коментує висловлювання дітей і не намагається звести розмову до заздалегідь запланованого результату; з'ясовує такі запитання: «Як ти розумієш, що таке світ?», «Назви, із яких частин складається світ», «Де в світі є ти?»... Інтерв'юер фіксує, які сфери буття та об'єкти, що до них належать, називає дитина» [8, с. 227–228].

Алгоритм та процедури діагностики світогляду молоді за допомогою малюнкових методик мало чим відрізняються від описаної Л. Шелестовою, проте, ціннісно-сміслові ядра світогляду дорослої молодої людини- майбутнього науковця потребує філософського дослідження.

Варто звернути увагу, що в умовах інформаційної війни має місце вульгаризація та певна дискредитація філософії у релігійно-містичній духовності. Зберігаються і у сучасному маркетингу банальності на кшталт «філософії меблів» чи «світу дверей». Та все ж, уявлення про філософію як теоретичну форму осягнення взаємодії людини та світу збереглося у дорослого населення України, зокрема у людей із вищою освітою. Відповідно ціннісна компонен-

та світогляду буде відображена у загальних роздумах про філософію та візуалізована у малюнку. Разом із тим, філософська рефлексія передбачає високий рівень узагальнення та абстракції, інтерпретація символів та знаків малюнку виходить за межі психоаналізу.

Згідно з класифікаціями Л. Франкла, Л. Бурлачука та Д. Прасола «Намалюй філософію» належить до експресивної групи, але також може бути віднесена до конститутивних, інтерпретативних та/чи конструктивних проєктивних методик [4].

Філософія нерозривно пов'язана зі світоглядом. На основі цього зв'язку й відбувається інтерпретація ціннісно-сміслової сфери. Зокрема, під час вивчення філософії при інтерпретації малюнка демонструвалися індуктивний та дедуктивний шляхи пізнання відповідно до основних розділів філософії. Під час філософських консультацій ціннісно-сміслова інтерпретація малюнка відбувається у руслі фундаментальних положень аксіологічної думки. Окрім інтерпретації малюнка важливі також інші методи діагностики, як то: спостереження та опитування через бесіду. Для початку потрібно проаналізувати світовідчуття людини. Важливо відмітити, чи використовував досліджуваний кольори при малюванні, чи розрізняє відтінки і загалом який має зір, чи слухав він при цьому музику в навушниках, наскільки хід виконання малюнка залежав від сторонніх звуків та присутності інших людей, на що відволікався, тощо.

У теорії навіть на рівні світовідчуття вибудова системи цінностей є складним соціально детермінованим процесом. У цьому зв'язку цікавим є концепт «умвельт» (umwelt з німецької) Джона Ділі (John Deely) [1, с. 9]. Даний концепт А. Карась перекладає українською як «видосвіт», що цікавий «додатковою конотацією в семантиці концептів “бачення”, “зору”, “виду» [1, с. 4]. Концепт «умвельт» Umwelt As “Meaningful World” Or “Realm Of Meaning” умвельт як «змислоючий світ» або «царство смислу». Загалом же візуалізований ціннісний простір людини ми розглядали на рівнях світосприйняття, світобачення, світорозуміння та світогляду у їх класичному трактуванні.

Висновки. Описана методика відповідала цілям викладання філософських дисциплін, зокрема сприяла формуванню абстрактного мислення, здатності генерувати нові ідеї (креативність), зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства. Розробка методики «Намалюй філософію» була викликана практичною потребою вдосконалення навчального процесу в умовах війни та надзвичайних ситуацій. Проте, модифікації методики можуть застосовуватись як частина філософської практики, зокрема для аналізу світоглядних позицій та діагностування ціннісно-сміслової сфери у філософському консультуванні.

1. Ділі Джон. Інненвельт та умвельт (eng). / передмова Анатолій Карась. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2019. Випуск 21. С. 3–16.

2. Корняк В.С., Цимбала О.М. Робочий зошит для практичних занять з курсу «Основи психодіагностики та психокорекції» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». Львів, 2016. 103 с.
 3. Культурні цінності / В.Л. Скуратівський. *Енциклопедія Сучасної України*/ редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-51489>.
 4. Литвиненко І.С., Прасол Д.В. Проективні малюнкові методики: Методичний посібник. Миколаїв: Вид-во «Арнекс», 2015. 160 с.
 5. Махній М.М. Малюнка психодіагностика: від художніх форм до діалогу. Чернігів: «Десна Поліграф», 2025. 240 с.
 6. Махній М.М. Психологічні графічно-малюнкові методики у діагностично-корекційній роботі з дітьми. Чернігів: «Десна Поліграф», 2022. 216 с.
 7. Стребкова Юлія. Дослідження уявлень студентства про сучасну українську людину (гендерні аспекти). *Українознавчий альманах*. Випуск 21. К.: «Міленіум+», 2017. С. 92–98.
 8. Шелестова Л.В. Методи дослідження індивідуальних особливостей молодших школярів. *Посвіт, м. Конін, Польща – м. Ужгород, Україна – м. Перемишль, Польща – м. Херсон, Україна*. 2023. С. 225–239.
 9. Lahav R. and Tillmans M. (1995). A Conceptual Framework for Philosophical Counselling: Worldview Interpretation. *Essays on Philosophical Counselling*. University Press of America. Pp. 3-25. (in English).
 10. Ofem Usani Joseph, Anake Pauline Mbua, Abuo Cyril Bisong, Ukatu James Omaji, Etta Eugene Onor. Artificial intelligence application in counselling practices. A multigroup analysis of acceptance and awareness using gender and professional rank. *Frontiers in Digital Health*. 2025. Volume 6 - 2024. URL: <https://doi.org/10.3389/fdgth.2024.1414178>.
 11. Raabe Peter. *Philosophical Counseling: Theory and Practice*. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/318044128_Philosophical_Counseling_Theory_and_Practice
 12. Sandu Frunză. Philosophical counseling - a useful tool for our daily life. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. 2022. Vol. 21, issue 61 (Spring2022). Pp. 97–114.
- References**
1. Dili J. (2019). *Innenswelt ta Umwelt (eng)* [Inner World and Environment (eng)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofski nauky*, (21). Pp. 3–16. (in Ukrainian).
 2. Korniat V.S., & Tsymbala O.M. (2016). *Robochyi zoshyt dlia praktychnykh zaniat z kursu «Osnovy psykhhodiahnostyky ta psykhhokorektsii» dlia studentiv spetsialnosti «Sotsialna pedahohika»* [Workbook for practical classes on the course "Fundamentals of Psychodiagnosics and Psychocorrection" for students of the specialty "Social Pedagogy"]. Lviv. (in Ukrainian).
 3. Skurativskiy V.L. (2016). *Kulturi tsinnosti* [Cultural values]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-51489> (in Ukrainian).
 4. Lytvynenko I.S. & Prasol D.V. (2015). *Proektyvni maliunkovi metodyky: Metodychnyi posibnyk* [Projective drawing techniques: Methodological guide]. Mykolaiv: «Arnesk». 160 p. (in Ukrainian).
 5. Makhniy M.M. (2025). *Maliunkova psykhhodiahnostyky: vid khudozhnikh form do dialohu* [Drawing psychodiagnosics: From artistic forms to dialogue]. Desna Polihraf. 240 p. (in Ukrainian).
 6. Makhniy M.M. (2022). *Psykhhologichni hrafichno-maliunkovi metodyky u diahnostychno-korektsiini roboti z ditmy* [Psychological graphic and drawing methods in diagnostic and correctional work with children]. Desna Polihraf. 216 p. (in Ukrainian).
 7. Strebkova J. (2017). *Doslidzhennia uivlen studentstva pro suchasnu ukrainsku liudynu (henderni aspekty)* [Research of students' perceptions about modern Ukrainian person (gender aspects)]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 21. K.: «Milenium+» . Pp 92–98. (in Ukrainian).
 8. Shelestova L.V. (2023). *Metody doslidzhennia indyvidualnykh osoblyvostei molodshykh shkolariv* [Methods of studying individual characteristics of primary school students]. *Posvit. Konin, Poland – Uzhhorod, Ukraine – Przemyśl, Poland – Kherson, Ukraine*. Pp. 225–239. (in Ukrainian).
 9. Lahav R. & Tillmans M. (1995). A Conceptual Framework for Philosophical Counselling: Worldview Interpretation [Essays on Philosophical Counselling]. *University Press of America*. Pp. 3–25. (in English).
 10. Ofem Usani Joseph, Anake Pauline Mbua, Abuo Cyril Bisong, Ukatu James Omaji, Etta Eugene Onor. (2025). Artificial intelligence application in counselling practices. A multigroup analysis of acceptance and awareness using gender and professional rank. *Frontiers in Digital Health*. Volume 6, 2024. URL: <https://doi.org/10.3389/fdgth.2024.1414178>
 11. Raabe Peter. (2021). *Philosophical Counseling: Theory and Practice*. URL: https://www.researchgate.net/publication/318044128_Philosophical_Counseling_Theory_and_Practice
 12. Sandu Frunză. (2022). Philosophical counseling – a useful tool for our daily life. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. Vol. 21, issue 61 (Spring2022). Pp. 97–114.

Тетяна ЦИМБАЛ

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти,
Криворізький національний університет, Кривий Ріг, Україна

ORCID: 0000-0001-8077-3238

E-mail: ttsymbal07@gmail.com

ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ПУБЛІЦИСТИЦІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Анотація. У статті представлено результати дослідження візії Симона Петлюри щодо завдань військової літератури в часи Української революції. Вихідною точкою студіювання стали погляди письменників, літературознавців, політиків на проблему розвитку літератури під час війни та присвяченої подіям війни, літератури військових і для військових. Увагу зосереджено на ролі Симона Петлюри як культурного діяча, просвітника, організатора акцій культурної дипломатії УНР, а також автора багатьох ґрунтовних публіцистичних творів. Проаналізовано доктрину української військової літератури, що викладається у статтях «Уваги про завдання українського театру» та «Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі». З'ясовано, що С. Петлюра виходить з аналізу засадничих питань взаємовідносин держави та війська в контексті їхнього значення для визвольної боротьби. Відзначається впевненість Голови Директорії в необхідності прищеплення громадянам ідеї антипартиїності армії та непорушності пріоритету держави.

Підкреслюється особлива роль творчості воєнних письменників у часи становлення нації та боротьби за незалежність, коли, за С. Петлюрою, завдання літераторів полягає не тільки в інформаційній праці, а й у створенні особливої атмосфери сторожкості щодо війни, аби мати можливість належним чином підготуватися до протистояння агресору. Наголошується на важливості методичної, просвітницької та виховної праці письменників, що повинна спрямовуватись на популяризацію воєнного знання, у тому числі шляхом запровадження до освітніх програм мінімуму воєнно-наукових дисциплін. Це дозволить виховувати у молоді мужність, завзяття, хоробрість, почуття національної честі та самоповаги. З іншого боку, зауважується надмірна романтизація війни як найбільш творчого чинника в житті народів, що фіксується у творах С. Петлюри.

Звертається увага на необхідність подальшого вивчення спадщини Симона Петлюри з метою використання найбільш плідних в умовах сучасної російсько-української війни ідей.

Ключові слова: воєнні письменники, завдання літераторів, література для військових і література військових, російська агресія.

Tetiana TSYMBAL

PhD hab. (Philosophy), Professor

Professor of the Department of Vocational and Socio-Humanitarian Education
Kryvyi Rih National University

DOCTRINE OF UKRAINIAN MILITARY LITERATURE IN THE PUBLICISTRY OF SYMON PETLIURA

Abstract. The article presents the results of a study of Symon Petliura's vision of the tasks of military literature during the Ukrainian Revolution. The starting point of the study was the views of writers, literary critics, and politicians on the problem of the development of literature during the war, and dedicated to the events of the war, literature by and for the combatants. The author emphasizes the role of Symon Petliura as a cultural figure, educator, organizer of cultural diplomacy of the Ukrainian People's Republic, and author of many substantial journalistic works. The main attention is paid to the doctrine of Ukrainian military literature, which is presented in the articles "Considerations on the Tasks of the Ukrainian Theater" and "Further Problems of Military Construction in Ukrainian Military Literature." It is found that, when creating this doctrine, S. Petliura proceeded from the analysis of the fundamental issues of the relationship between the state and the army in the context of their importance for the liberation struggle. The author notes the confidence of the Head of the Directorate in the need to instill in citizens the idea of the army's non-party, the inviolability of the state's priority.

The author emphasizes the special role of military writers' work during the formation of the nation and the struggle for independence, when, according to S. Petliura, the task of writers is not only to inform, but also to create a

special atmosphere of wariness in order to be able to properly prepare for confrontation with the aggressor. The article emphasizes the importance of methodological, educational, and upbringing work of writers, which should be aimed at popularizing military knowledge, including by introducing a minimum of military science disciplines into educational programs. This will help to foster courage, perseverance, bravery, a sense of national honor, and self-respect in young people. On the other hand, the author notes the excessive romanticization of war as the most creative factor in the life of nations, which is recorded in the works of S. Petliura.

The author emphasizes the need for further study of the diverse heritage of Symon Petliura in order to use certain ideas that can be fruitful in the context of the current Russian-Ukrainian war.

Keywords: military writers, tasks of writers, literature for the military and literature of the military, russian aggression.

Справжній письменник-артист мусить бути арфою, на якій вирає ураган ... боротьби, що ... являється головним мотором загальнолюдського поступу і заслоною, крізь яку вже продираються всевладно світлі проміння нового життя.
Симон Петлюра

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, що триває вже більше одинадцяти років, актуалізує широкий спектр соціально-політичних, філософсько-антропологічних та інших гуманітарних проблем, серед яких вважаємо необхідним дослідити можливості використання у сучасному контексті української літературно-публіцистичної спадщини, що, на нашу думку, може бути надійним підґрунтям розробки та втілення у соціальну практику нової культурної політики української держави.

Серед видатних українців, чий доробок відкриває можливості для більш глибокого розуміння перспектив та конкретних кроків реалізації таких завдань, вважаємо доречним виділити постать Симона Петлюри, що був не лише визначним державним та військовим діячем, а й активним публіцистом, літературним критиком та есеїстом. Його науково-літературна творчість є важливим джерелом розробки ідей і бачення майбутнього України, зокрема в контексті військової та культурної політики.

Аналіз існуючих джерел та літератури. Вихідною точкою нашої розвідки є праці самого Симона Петлюри [6; 7], а також науковців, що досліджують період Української революції і у цьому контексті вивчають військово-політичну та культурну діяльність С. Петлюри, звертаючись і до його публіцистичних праць, адже саме в них містяться ідеї щодо державотворення, армії, культури, нації. Існує цілий пласт досліджень, присвячених життю та діяльності Симона Петлюри, які формують так зване «петлюрознавство». Серед таких робіт можна назвати праці С. Литвина, який досліджував постать Петлюри у національно-визвольній боротьбі українського народу та аналізував його соціально-політичні погляди та ідеї, висловлені в публіцистиці [3]; Т. Пересунько, яка дослідила культурну дипломатію Симона Петлюри [5]; В. Попика, відомого історика та бібліографа, який досліджував мемуари та спомини про діяльність С. Петлюри, що містять і аналіз його творчості [11], а також біографічні дослідження Б. Дорошенка-Товмацького [1], Н. Миронюка [4], В. Савченка [12], В. Сергійчука [13; 14] та інших. Важливим джерелом вивчення спадщини Петлюри є матеріали «Петлю-

рівських читань» та наукових конференцій, присвячених його постаті [9; 10; 15].

Серед усього літературного спадку С. Петлюри найменш дослідженими є роботи, присвячені ролі літератури та письменництва у часи історичних зламів, революцій та війн, що беззаперечно є актуальними для нашої Батьківщини сьогодні. Адже під час війни повинна відбуватися не тільки мобілізація воїнів-захисників, але й мобілізація усього соціуму, мобілізація науки і культури.

Метою представленої статті є вивчення змісту та особливостей доктрини української військової літератури у публіцистиці Симона Петлюри, а також визначення евристичного та культуротворчого потенціалу його спадку в умовах російської агресії проти України.

Основна частина. Зауважимо, що тема «література і війна» досліджувалась переважно західними гуманітаріями, письменниками і політиками [2; 8]. Однак сьогодні, переживаючи агресивну війну росії проти України, ми чітко усвідомлюємо значення друкованого слова для національної згуртованості та взаємопорозуміння, для моральної підтримки і витривалості.

Видатні політики і письменники минулого, що пережили Першу і Другу світові війни, підкреслювали особливе значення книжок під час війни, називаючи їх, а також видавців і письменників, головними ресурсами військової справи. «Люди помирають, – писав Т. Рузвельт, – а книжки живуть вічно. ... Ніхто й ніщо не забере у світу книжки, що втілюють вічну боротьбу людини проти будь-якої тиранії. Ми розуміємо, що на цій війні книжки – це зброя» [8, с. 149]. Тежа цієї думки президента США : «Книжки – це зброя на війні ідей» була обрана девізом Американської ради книжки під час війни.

Роль книжок у просуванні ідей є незаперечною. Так, наприклад, книга А. Гітлера «Майн кампф» відіграла провідну роль у розповсюдженні ідей та реалізації задумів націонал-соціалістів. Мала суттєве значення увага до книговидання до і після Першої світової війни, а саме: у Німеччині у 1910 р. було надруковано більше 31 тис. видань, а в Британії – 11 тис., у США – 13,5 тис. Тобто видавнича справа Німеччини була майже втричі більшою за британську, а звідси і потужний вплив на думки і настрої громадян [8].

Дійсно, під час війн та революцій книжки перетворюються на зброю. Невипадково очільники тоталітарних держав піклувались про бібліотеки, намагались поповнювати фонди «правильними» книжками. Особливо вітали розвиток поезії, що розпалювала

патріотичний ентузіазм, підтримувала пафос служіння. Причому книжки відігравали і відіграють важливу роль не тільки безпосередньо під час революцій і війн, не тільки на фронті, але й в таборах військово-полонених, і в тилу, де люди, позбавлені звичних розваг, шукають у книжках розраду і заспокоєння. Тому публічні бібліотеки стали найпопулярнішими місцями дозвілля під час світових війн ХХ ст., коли, всупереч нестачі паперу, затримки поставок, почалась так звана «золота епоха книгодрукування». Керівники держав докладали шалені зусилля, щоб забезпечувати солдат книжками.

Питання справжнього значення книги на війні дуже широке, тому зосередимось на вивченні завдань військової літератури, спираючись на публіцистичний спадок С. Петлюри.

Зауважимо, що Симона Петлюру ми знаємо як військового та політичного діяча, Голову Директорії, Головного Отамана військ і флоту УНР. Однак до початку своєї політичної кар'єри він був відомим літературним критиком і театральним рецензентом. Крім того, він брав участь у театральних постановках, любив співати, грати на скрипці та диригувати. Саме Петлюра став ініціатором одного з найвідоміших проєктів культурної дипломатії першої половини ХХ ст., відрядивши до Європи Українську республіканську капелу, що познайомила широкі кола європейців з українською пісню. Капела гастролювала більше двох років і дала більше 200 концертів у найкращих залах. За допомогою мистецтва Петлюра хотів продемонструвати силу та самобутність української культури, всупереч московській брехні про «єдиний народ», здобути військову підтримку західних політиків та отримати міжнародне визнання. Капелу радісно приймали у Європейських залах, та найтепліше зустрічали «Щедрика», у тому числі у Сполучених Штатах.

Серед багатьох видів культуротворчої діяльності Симона Петлюри чільне місце займає публіцистика, зокрема низка статей, присвячених театру і літературі. Одна з них – стаття «Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі» (відома також як «Завдання української військової літератури») надрукована в українському воєнно-науковому журналі «Табір» у 1923 році [6]. Назва журналу означає не тільки життя в еміграції, але й стародавню форму тактичної оборони наших пращурів, коли вони, оточені звідусіль, відбивали наступ більших сил ворога, даючи їм гідну відсіч.

Праця складається зі вступу, тринадцяти розділів та післямови. Автор розглядає питання державно-військового порядку та фахово-військові. Однак перш за все, С. Петлюра аналізує засадничі питання взаємовідносин держави і війська в контексті їхнього значення для визвольної боротьби. Саме воєнний дух, вважає автор, є головною передумовою існування нації, а тому питання збройної боротьби повинно бути поставлене у центр усіх державних справ. Глибоко розкриваючи сутність війни, С. Петлюра підкреслює, у тому числі, її соціально-політичний характер. Виходячи з цього, окреслює програму розвитку війсь-

ково-теоретичної та історичної літератури для теоретичної і практичної праці вояків над собою.

«Табір, – підкреслює С. Петлюра, – або ширше беручи, українська військова думка, ставлячи перед собою відповідальні завдання..., не може обертатися в колі виключно військово-фахових справ... Її інтереси значно ширші, значно глибші» [6, с. 277]. Адже на армію впливають чвари між політичними партіями держави та окремими особами, наділеними владою, які намагаються зробити військо знаряддям реалізації своїх егоїстичних цілей. Прикладами з історії, за Петлюрою, можуть бути Велика Римська Імперія, що занепадала у тому числі і через боротьбу військових та заколотників, або Перська держава, яка втратила велич через намагання честолюбців захопити владу з використанням військових. У нашій державі теж були періоди боротьби між українськими князями або претендентами на гетьманську булаву.

Саме тому, підкреслює Петлюра, необхідно прищеплювати «громадянству ідею антипартійності армії й непорушності пріоритету державності» [6, с. 279]. Для цього необхідно використовувати різноманітні заходи, серед яких важливу роль повинна відігравати різноманітна за стилями, жанрами, формами література.

Власне літературні твори, написані під час війни, можна розділити на кілька видів, кожен з яких має певні особливості і функції, а саме: література для військових, література для тилу і література, написана військовими.

Підкреслюючи значення творчості військових письменників у буремні часи боротьби за незалежність, у часи становлення нації, Петлюра наголошує на тому, що їхнє завдання полягає «не тільки в широкій інформаційній праці», але й у широкому охопленні оборонних програм, які будуть виконуватися вже в мирні часи, адже «військові письменники повинні створити біля цієї справи атмосферу напруженої сторожкості і чинної акції... Ця пропаганда поставить необхідні завдання і перед урядовими чинниками, над розв'язанням яких повинні вони працювати за мирних часів, щоб вислідами праці можна було покористуватись під час війни» [6, с. 285]. Актуальність цієї думки є надто болючою для періоду з початку російської окупації українських земель у 2014 р. до повномасштабного вторгнення. Звичайно, покладатися у цій справі виключно на літературно-наукову працю було б утопією, однак питання, чи зробили все можливе українські гуманітарії для привернення уваги очільників держави до питання підготовки до широкомасштабної війни, немає однозначної відповіді.

Крім того, Симон Петлюра наголошує і на важливості різноманітної методичної праці письменників, що повинні нагромаджувати, систематизувати директивно-інформаційний матеріал для використання «практичними діячами на полі популяризації певних завдань, які служать інтересам оборони і втягають в коло цих інтересів широкі круги людності на ґрунті заінтересування справами оборони» [6, с. 287]. До таких завдань автор відносить фізичне виховання населення, участь у Пласті та інших товариствах, популяризацію воєнного знання за допомогою органі-

зації публічних лекцій та видання відповідної літератури, запровадження до загальних освітніх програм хоча б мінімуму воєнно-наукових дисциплін, улаштування військових свят, утворення місцевих громадських комітетів, що дбали би про потреби розташованої в даній місцевості військової частини, упорядкування та піклування про місця пам'яті, та найважливіше – виховання мужності, завзяття, хоробрості, почуття національної честі та самоповаги [6, с. 287]. Саме ці завдання повинні знайти серед військових письменників своїх авторитетів і бути висвітленими у монографіях, підручниках, статтях у популярних журналах. Створивши такого роду літературу, військові письменники «піднесуть рівень заінтересованості нею громадянства», позаяк «у цій галузі ми майже нічого не маємо» [6, с. 288]. Тож Петлюра закликає військових письменників, науковців, дослідників до активної плідної праці, з метою подолання спекулятивних гасел на кшталт «перекуєм мечі на орала» або перевернути християнських гасел, у вектор усвідомлення необхідності боротьби за свободу і незалежність держави і нації. Критикуючи популярне серед молоді нібито мирне гасло «війна проти війни», що насправді є суттю завойовницького комунізму, Петлюра закликає створити й розповсюдити «науковомотивовані оцінки війни, як найбільш творчого в житті народів чинника, що за його допомогою організуються нації в держави, досягають тривалої суверенності, ...переходять через іспити, на яких випробовують свою життєздатність та силу опору проти зовнішньої небезпеки» [6, с. 289].

На нашу думку, С. Петлюра надто романтизує війну, наголошуючи, що саме вона є джерелом найвищих людських цінностей – лицарства, солідарності, бурхливої творчості, – надійним виховним, педагогічним знаряддям, що дозволяє консолідувати суспільство, «підпорядкуватися єдиній волі для досягнення великих цілей» [6, с. 289]. Адже війна – це ще й шалені втрати, у першу чергу, людські, це негативний вплив на генетику нації, адже гинуть у більшості найкращі, найсміливіші. Тим не менше, на прикладі останніх років ми спостерігаємо, що, лише війна стимулювала так звані «російськомовні» українців говорити рідною мовою, пробудивши інтерес до української культури та історії.

У той же час Петлюра вважає, що дослідницька праця українських військових письменників може привести до усвідомлення більшістю громадян, що війна не є «арифметичною задачею з певними величинами», над якою працює командування, а завданням політичної природи, яке через об'єктивні причини повинен вирішувати народ не тільки «у площині технічно-бойових засобів, ...а мобілізуючи геній нації і всі матеріальні засоби її, ...щоб вийти переможцем їх конфлікту» [6, с. 290]. Наводячи приклади націй, що прославилися своїми війнами і організували могутні держави, автор вважає необхідним для України віднайти симбіоз суто військових та морально-політичних аспектів, що під силу національному вождеві, який викликає довіру в душах громадян, зуміє змінити їхній погляд на військо у мирні часи, оточуючи його опікою і створюючи такі умови служби за

мирних часів, що давали б гарантію на успішне виконання військових завдань під час війни, та впевненість у належному вшануванні за перемогу.

Остання думка є болючою для України, адже з 1991 року, з дня здобуття незалежності, держава не піклувалась належним чином про свою армію. І сто років тому, і навіть сьогодні серед українців немає однакості у поглядах на окреслене питання, а тому надто актуально звучать слова Петлюри: «Завданням військового письменства у цій справі буде вилущити здорові зерна протилежних напрямків і скристалізувати, очистивши від непотрібного намулу те, що можна вважати за доцільне й нормативне та що відповідає і духові, і традиціям нації, й інтересам оборони, і, врешті, військовому досвіду» [6, с. 291]. А отже, військова література повинна представити широкі студії, з метою усвідомлення найширшими колами громадян ціну безвідповідальних політичних кроків, що значно послаблюють обороноздатність країни. Натомість сукупність творчої праці у векторі об'єднання інтересів «Держава – Нація – Військо» породить «воєнний дух нації» чутливий до зовнішніх небезпек. На підтримку своїх розмислів С. Петлюра наводить слова Ле Бона: «Народ, якби він не був озброєний, є тільки розпорошеною, нездібною до опору чередою» [6, с. 295].

Враховуючи те, що сучасні війни передбачають участь не лише кадрових військових, а й мобілізованих, беззаперечною є необхідність формування «воєнного духу» як запоруки перемоги. С. Петлюра підкреслює, що воєнно-технічні знання мобілізованого можна відновити коротким курсом, але психологічні передумови повинні бути сформованими і готовими у будь-який момент актуалізуватися. Саме у формуванні відповідного психологічного налаштування полягає завдання військової літератури, що підтримує цей дух у цивільному житті, адже, якщо «воєнний дух» зникне, народу більше не буде чого втрачати. При цьому така творчість є не тільки необхідною для народу, але й корисною для самих авторів, надаючи їм моральне задоволення від невтомної праці для досягнення великої мети. Звісно, праця літераторів важка, але, на думку С. Петлюри, вона передбачає можливість запозичення «літературного капіталу інших військових культур» для використання в українському національному контексті як у формі засвоєння певних цінностей, так і шляхом перекладу найкращих творів світової воєнної науки та літератури українською мовою. Створення власних оригінальних текстів буде тим самим збагаченням, урізноманітним та більш цікавим [6, с. 295].

Насамперед Симон Петлюра приділяє увагу створенню літератури для військових, наголошуючи на обов'язковій фаховості воєнних письменників, однак твори для широкого громадського вжитку можуть бути написані і не військовими. Ці типи літератури відрізняються широтою і глибиною охоплених проблем, однак обидва потребують відповідальності і повноти знань, адже на їхній основі буде формуватися світогляд та набуватимуться знання, що мають сенсожиттєве значення. Працювати у цьому напрямку можуть «і учений теоретик з освітою академії Ге-

нерального Штабу, і вмілий популяризатор, і технічний фахівець..., і перекладач – кожний знайде своє місце в тій величезній праці», яку повинна реалізувати наша воєнна література. Ідеалом цієї літератури є надання кожному «пересічному військовому ... всього, чим би він зміг задовільнити жагу воєнного знання, що потрібно йому для опанування мистецтва – бути вояком-бійцем» [6, с. 296]. Звичайно такий стан літератури неможна досягнути швидко, але треба йти до нього інтенсивно і програмовано.

З метою успішного розвитку воєнної літератури, С. Петлюра визначає дев'ять основних тематичних напрямків, а саме: найдоцільніша організація збройних сил держави, система управління військом, принципи та методи військового навчання, завдання і програма культурно-освітньої праці у війську, оцінка статутів і законів українського війська, обґрунтування питомої ваги окремих родів військ, організація навчання та виховання командного складу, єдність воєнної термінології, наявність популярної воєнної літератури [6, с. 297].

Підкреслюючи необхідність створення сприятливих умов для праці літераторів, автор наголошує на обов'язковій систематизації та диференціації їхньої праці за тематичними напрямками. Важливим є і складання реєстру найцінніших іншомовних творів і консультаційна робота з перекладачами, аби запобігти перекладу літератури другого-третього ряду. Якісна воєнна література допоможе військовим узагальнити свої практичні знання, перетворити їх на певну систему, на особливий військовий світогляд. З іншого боку, підкреслює Петлюра, воєнна доктрина створюється не тільки теоретичними працями, кабінетними вченнями, а проходять «хрещення в боях». Тому вивчення військового досвіду, встановлення гармонії між практикою та теорією відіграє вагому роль і визначається у тому числі письменниками-військовими. Особлива вага останніх у виконанні ними патріотичного обов'язку відчувається в перехідні часи, коли вирішується доля державності та реальної незалежності. Саме такі часи ми переживаємо сьогодні, коли патріотизм реалізується не гаслами і артефактами, а реальними діями і вчинками, і маркується не тільки і не стільки вишиванками, скільки пікселем.

Узагальнюючи роздуми про завдання української воєнної літератури, Петлюра звертає увагу читачів на необхідність приділити спеціальну увагу «останній Великій Війні» – Першій світовій (на той час), ознайомившись із літературою, що з'явилась упродовж 1914-1918 років. Це допоможе збагнути її «тайну» та, зробивши певні узагальнення і висновки, переоцінивши цінності, «заглянути в невідоме обличчя майбутніх воєнних конфліктів» [6, с. 298]. Автор наголошує, що у його статті подається лише загальний напрям, в якому повинна рухатися творча праця українських воєнних письменників. Насправді завдання набагато ширші. Однак спочатку треба вирішити окреслені, а потім поглиблювати їх.

Таким чином, як найактуальніше звучать сьогодні слова легендарного українця про окупацію нашої Батьківщини «давнім історичним ворогом», про втягнення українців до чужої армії, про витравлення у них

суто національних почуттів і прищеплення отруйної інформації про авангардну роль «червоної» (російської) армії. Саме ці фактори дозволяють стверджувати, що «потреба існування і творчої праці вільного українського слова взагалі, а військового зокрема, набирає особливої ваги: воно повинно зберегти традиції воєнної боротьби за державність, повинно створити і виплекати в тяжкі перехідні часи великі животворчі цінності й передати їх для вжитку своєму народові в нових його змаганнях вибороти і охоронити власну Державу» [6, с. 302]. А заклик Голови Директорії, проголошений більше ста років тому: «З УНР борються всі вороги української державності під проводом Комінтерну. Подай руку Урядові УНР і будь готовий до чину!» - і сьогодні набуває нової значимості.

Висновки. Публіцистична творчість Симона Петлюри є актуальною в умовах сучасної російсько-української війни. Ідеї, що містяться в його творах, можна ефективно використовувати для роботи в умовах розбудови і ствердження української держави, в українському війську, в освітньому просторі. Здійснена розвідка дозволяє усвідомити широкий спектр культурних та наукових інтересів С. Петлюри, ґрунтовність його соціально-політичних знань, високий рівень культури та духовності. Тому беззаперечною є необхідність подальшого вивчення різнобічної спадщини Симона Петлюри у полідисциплінарному гуманітарному дискурсі.

1. Дорошенко-Товмацький Б. Симон Петлюра. Життя і діяльність. Київ: Просвіта, 2005. 607 с.
2. Кеппс Р. Як писати про війну. Київ: Смолоскип, 2022. 160 с.
3. Литвин С. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917-1926). Історіографічний та джерелознавчий аспекти: дис... д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ: НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2000. 448 с.
4. Миронюк Н. Симон Петлюра – редактор, журналіст, публіцист. Чернівці: Букрек, 2009. 436 с.
5. Пересунько Т. Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «руського мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2019. 312 с.
6. Петлюра С. «Табір» (Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі). *Статті*. Київ: Дніпро, 1993. С. 276–303.
7. Петлюра С. Уваги про завдання українського театру. *Статті*. Київ: Дніпро, 1993. С. 45–54.
8. Петтіґрі Е. Книга на війні. Бібліотеки й читачі воєнного часу. Київ: Лабораторія, 2024. 448 с.
9. Полтавська Петлюріана – 8: матеріали дев'ятих Петлюрівських читань. Полтава: Дивосвіт, 2019. Число 8. 164 с.
10. Полтавська Петлюріана – 9: матеріали десятих Петлюрівських читань. Полтава, Харків: ТОВ «Майдан», 2024. Число 9. 148 с.
11. Попик В.І. Біографіка: феномен культури і науки, інформаційний ресурс суспільства. Київ: НБУВ, 2021. 528 с.

12. Савченко В. Симон Петлюра. Харків: Фоліо, 2015. 126 с.
13. Сергійчук В. Симон Петлюра. Київ: Україна, 2004. 448 с.
14. Сергійчук В. Симон Петлюра – творець армії і держави. Вишгород: Сергійчук М.І., 2018. 143 с.
15. Симон Петлюра: міфи і реальність: матеріали наук. читань, присвячені 130-річчю від дня народження Симона Васильовича Петлюри, (28 квітня 2009 р.). Фастів: Фастівський державний краєзнавчий музей, 2012. 152 с.

References

1. Doroshenko-Tovmats'kyj B. (2005). *Symon Petliura. Zhyttia i diial'nist'* [Symon Petliura. Life and Activities]. Kyiv: Prosvita. 607 p. (in Ukrainian).
2. Kepps R. (2022). *Yak pysaty pro viinu* [How to write about war]. Kyiv: Smoloskyp. 160 p. (in Ukrainian).
3. Lytvyn S. (2000). *Symon Petliura u natsional'no-vyzvol'nij borot'bi ukrains'koho narodu (1917-1926). Istoriohrafichnyj ta dzhereloznavchij aspekty* [Symon Petliura in the National Liberation Struggle of the Ukrainian People (1917–1926). Historiographical and Source Aspects]: dys... d-ra ist. nauk: 07.00.06. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ukrains'koi arkeohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevs'koho. 448 p. (in Ukrainian).
4. Myroniuk N. (2009). *Symon Petliura – redaktor, zhurnalist, publitsyst* [Symon Petliura – editor, journalist, publicist]. Chernivtsi: Bukrek. 436 p. (in Ukrainian).
5. Peresun'ko T. (2019). *Kul'turna dyplomatiia Symona Petliury: «Schedryk» proty «russkoho myra». Misiia Kapely Oleksandra Koshytsia (1919–1924)* [Symon Petliura's Cultural Diplomacy: "Shchedryk" vs. the "Russian World". The Mission of the Alexander Koshits Chapel (1919–1924)]. Kyiv: Vydavnychij dim «ArtEK». 312 p. (in Ukrainian).
6. Petliura S. (1993). *«Tabor» (Cherhovi problemy vijs'kovoho budivnytstva v ukrains'kij vijs'kovij literaturi)* ["Tabor" (New problems of military construction in Ukrainian military literature)]. *Statti*. Kyiv: Dnipro. Pp. 276–303. (in Ukrainian).
7. Petliura S. (1993). *Uvahy pro zavdannia ukrains'koho teatru* [Notes on the tasks of Ukrainian theater.]. *Statti*. Kyiv: Dnipro. Pp. 45–54. (in Ukrainian).
8. Pettigri E. (2024). *Knyha na vijni. Biblioteky j chytachi voiennoho chasu* [Books at War. Libraries and Readers in Wartime]. Kyiv: Laboratoriia. 448 p. (in Ukrainian).
9. *Poltavs'ka Petliuriana – 8: materialy dev'iatykh Petliurivs'kykh chytan'* [Poltava Petliuriana – 8: materials of the ninth Petliurist readings]. (2019). Poltava: Dyvosvit. Chyslo 8. 164 p. (in Ukrainian).
10. *Poltavs'ka Petliuriana – 9: materialy desiatykh Petliurivs'kykh chytan'* [Poltava Petliuriana – 9: materials from the tenth Petliurist readings]. (2024). Poltava, Kharkiv: TOV «Majdan». Chyslo 9. 148 p. (in Ukrainian).
11. Popyk V. (2021). *Biohrafika : fenomen kul'tury i nauky, informatsijnyj resurs suspil'stva*. [Biography: a phenomenon of culture and science, an information resource of society]. Kyiv: NBUV. 528 p. (in Ukrainian).
12. Savchenko V. (2015). *Symon Petliura* [Symon Petliura]. Kharkiv: Folio. 126 p. (in Ukrainian).
13. Serhijchuk V. (2004). *Symon Petliura* [Symon Petliura]. Kyiv: Ukraina. 448 p. (in Ukrainian).
14. Serhijchuk V. (2018). *Symon Petliura – tvorets' armii i derzhavy* [Symon Petliura is the creator of the army and the state]. Vyshhorod : Serhijchuk M. 143 p. (in Ukrainian).
15. *Symon Petliura: mify i real'nist' : materialy nauk. chytan', prysviacheni 130-ricchciu vid dnia narodzhennia Symona Vasylyovycha Petliury, (28 kvitnia 2009 r.)* [Symon Petliura: myths and reality: materials of scientific readings dedicated to the 130th anniversary of the birth of Symon Vasilyevich Petliura, (April 28, 2009)]. (2012). Fastiv: Fastivs'kyj derzh. kraieznavchij muzej. 152 p. (in Ukrainian).

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу етнології та історії України
Науково-дослідний інститут українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-6463-0920
Email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Ольга ШАКУРОВА

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу етнології та історії України
Науково-дослідний інститут українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-9842-2997
Email: ethohist@ukr.net

**АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ
ВИШИВАНКИ ДЛЯ СПРОСТУВАННЯ РОСІЙСЬКИХ МІФІВ І ФЕЙКІВ**

Анотація. У статті проведено системний аналіз етнокультурного потенціалу української вишиванки для спростування російських міфів і фейків. Розкрито сутність понять «український етнокультурний потенціал», «українська вишиванка», «російсько-українська війна», «спростування російських міфів і фейків», «освітньо-виховний процес». Встановлено, що сучасна російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 р. й триває наразі, є не пересічним військовим конфліктом, а екзистенційною війною ідентичностей – української європейсько-демократичної національної ідентичності з російською євразійсько-авторитарною імперською ідентичністю. Виявлено, що для ліквідації Української держави окупанти використовують різні чинники, серед яких – актуалізують російські міфи, фейки та фальсифікують історію України задля знищення історичної пам'яті українців. З'ясовано, що для протидії російській інформаційній інвазії треба всебічно посилювати й поширювати у суспільстві українську національну ідентичність як сукупність світоглядних ідей, поглядів, концепцій й уявлень стосовно засадничих інтересів української нації та пропагувати в Україні й світі українську вишиванку, як символ спротиву російській агресії. Виявлено, що під час здійснення освітньо-виховного процесу є потреба обов'язково знайомити здобувачів освіти з історією, символікою й регіональними особливостями вишиванки, розповідати про її розвиток від традиційного одягу селян до етнокультурного коду України, українців і світового українства та символу утвердження українськості у світі. Доведено, що українська вишита сорочка поєднує у собі як багатомістові народні традиції й звичаї українців так і сучасну енергетику й символізм єднання українського люду по всьому світу та консолідує українську політичну націю в ім'я перемоги над російськими загарбниками. Запропоновано ввести факультативний курс «Українська вишиванка – етнокультурний код України й українців» в освітньо-виховний процес.

Ключові слова: Україна, українці, українська історія, український етнокультурний простір, українська вишита сорочка, російсько-українська війна.

Yurii FIGHURNYI

Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,
Senior Research Fellow at the Department of Ethnology and History of Ukraine
Research Institute of Ukrainian Studies
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Oliha SHAKUROVA

Candidate of Historical Sciences,
Senior Research Fellow at the Department of Ethnology and History of Ukraine
Research Institute of Ukrainian Studies,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ACTUALIZATION OF THE ETHNOCULTURAL POTENTIAL OF UKRAINIAN EMBROIDERED SHIRT TO REFUTE RUSSIAN MYTHS AND FAKES

Abstract. The article conducts a systematic analysis of the ethnocultural potential of Ukrainian embroidered shirt in refuting Russian myths and fakes. The essence of the concepts of “Ukrainian ethnocultural potential,” “Ukrainian embroidered shirt,” “Russian-Ukrainian war,” “refutation of Russian myths and fakes”, “educational process” is revealed. It has been established that the modern Russian-Ukrainian war, which began in 2014 and continues to this day, is not an ordinary military conflict but an existential war of identities - Ukrainian European-democratic national identity with Russian Eurasian-authoritarian imperial identity. It was revealed that to eliminate the Ukrainian state, the occupiers use various factors, including actualizing Russian myths, fakes, and falsifying the history of Ukraine in order to destroy the historical memory of Ukrainians. It was found that in order to counteract the Russian information invasion, it is necessary to comprehensively strengthen and spread Ukrainian national identity in society as a set of worldview ideas, views, concepts, and ideas regarding the fundamental interests of the Ukrainian nation and to promote Ukrainian embroidered shirt in Ukraine and the world as a symbol of resistance to Russian aggression. It was found that during the educational process there is a need to familiarize students with the history, symbolism and regional features of the Ukrainian embroidered shirt, to talk about its development from traditional peasant clothing to the ethnocultural code of Ukraine, Ukrainians and world Ukrainianism; and to talk about it as a symbol of the affirmation of Ukrainianness in the world. It has been proven that the Ukrainian embroidered shirt combines both centuries-old folk traditions and customs of Ukrainians and modern energy and symbolism of the unity of the Ukrainian people around the world and consolidates the Ukrainian political nation in the name of victory over the Russian invaders. It is proposed to introduce an optional course, “Ukrainian embroidered shirt – the ethnocultural code of Ukraine and Ukrainians” into the educational process.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, Ukrainian history, Ukrainian ethnocultural space, Ukrainian embroidered shirt, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, яка почалася у лютому 2014 р. із загарбанням Російською Федерацією (далі – РФ) Автономної Республіки Крим й подальшим її поглинанням, спочатку характеризувалася як військовий конфлікт малої інтенсивності бойових дій. Проте, з 24 лютого 2022 р. розпочалася її повномасштабна фаза, із залученням величезних армій, мільйонами біженців й сотнями тисяч вбитих та поранених. Злочинна агресія російських окупаційних військ є екзистенційним випробуванням на життєспроможність для України й українців, оскільки рашисти намагаються остаточно вирішити так зване «українське питання» – повністю знищити Українську державу й українську політичну націю як на полі бою, так і в культурній площині та в інформаційно-гуманітарній сфері. Тому українським науковцям треба якісно й кількісно посилити дослідження, спрямовані на вивчення, осмислення та пропагування історії, мови, культури, традицій, багатовікових культурно-мистецьких здобутків України, зокрема, й актуалізувати етнокультурний потенціал української вишитої сорочки (вишиванки) для спростування російських антиукраїнських міфів і фейків для згуртування громадян Української держави, з метою пришвидшення остаточної перемоги над країною-агресором.

Аналіз наукових публікацій. З відновленням сучасної української державності осмислення багатовікового етнокультурного розвитку України й українців цікавило багатьох науковців.

Дослідники (Л. Булгакова-Ситник, А. Варивончик, О. Васянович, О. Вільшанська, С. Долеско, А. Заволокіна, Р. Захарчук-Чугай, Л. Іваневич, Т. Кара-Васильєва, О. Косміна, В. Костюкова, Т. Огаренко, Ю. Павленко, О. Рижко,

Н. Хома, Л. Цимбала, А. Чорноморець, О. Шевченко, В. Шухевич та ін.) здійснюють всебічне вивчення української вишивки не лише як одного з видів народної творчості, а, передусім, як своєрідний мистецький феномен, у якому яскраво відобразилася багатвікова етнокультура українців.

У свою чергу, вчені (А. Богущ, В. Вітюк, В. Гончарук, В. Гудзь, Ж. Денисюк, М. Железняк, О. Іщенко, Г. Карась, Г. Лемко, М. Олійник, І. Паласевич, С. Романюк, І. Стамбол, І. Червінська, Т. Яковишина, та ін.) системно аналізують особливості й закономірності утвердження в українському суспільстві української сорочки-вишиванки, як етнонаціонального коду української політичної нації та символу єднання українців по всьому світу.

Попри значну кількість досліджень, осягнення феноменальної сутності української вишиванки залишається актуальним, тому й потребує подальшого комплексного українознавчого осмислення.

Мета статті. У дослідженні буде здійснено системний аналіз етнокультурного потенціалу української вишиванки для спростування російських антиукраїнських міфів і фейків задля об'єднання громадян Української держави у боротьбі з рашистами.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше сорочка-вишиванка охарактеризована не лише як один із видів традиційного одягу українців, а, насамперед, як важливий чинник національної ідентичності, унікальний етнонаціональний код української політичної нації й символ спротиву російській агресії.

Основна частина. Розпочинаючи осягнення заявленої проблематики, спочатку визначимо сутність понять, що будуть активно нами задіюватися. По-перше, «український етнокультурний потенціал» – синергетичне поєднання базових етновизначальних

складових, пов'язаних зі спільним походженням українського етносу, використанням ним рідної мови, олюдненням власної етнічної території, побутуванням традиційної української етнокультури, утвердженням християнської віри, існуванням у них особливого менталітету й психотипу тощо, які прямо й опосередковано сприяють творенню українського етнокультурного простору (унікального комплексу матеріальної й духовної культури українського народу на певних теренах), який протягом досить тривалого часу надає можливості для цивілізаційного розвитку українців.

По-друге, «українська вишиванка» – українська вишита сорочка, традиційний натільний одяг українців (жінок і чоловіків), яка прикрашена різноманітною (багатокольоровою й своєрідно орнаментованою) вишивкою. Вона не є унікальною, оскільки вбрання такого типу побутує у білорусів, болгар, поляків, росіян, румунів, словаків, чехів та ін. народів, але лише в українців, вишиванка здолала шлях від повсякденного й святкового одягу до символу національної ідентичності, який уособлює патріотизм, духовність, звитягу та стійкість. Тому, українська вишиванка стала етнокультурним кодом українців в Україні та за її межами.

По-третє, «російсько-українська війна» – цивілізаційне протистояння між автократією та демократією, між євразійською російською неоімперією та європейською Українською державою. Ця війна не є класичною, вона постійно змінюється й розширює сфери свого впливу. Її перша фаза (20.02.2014–23.02.2022 рр.) відзначалася гібридністю, прихованістю, великим залученням проксі сил й інформаційних технологій. Друга фаза (24.02.2022 р. і по цей день) характеризується комплексністю, екстенсивністю, інтенсивністю та агресивністю – рашисти задля досягнення свого стратегічного завдання – ліквідації Української держави й української політичної нації, проводять в Україні геноцидну політику, безжально знищуючи людей, критичну інфраструктуру, економіку, міста, села, викрадаючи дітей та загалом роблячи все, що тільки можливо, щоб примусити українців капітулювати.

По-четверте, «спростування російських міфів і фейків» – для цілковитої перемоги над Україною й українцями та остаточним знищенням Української держави й української політичної нації, РФ використовує окрім мілітарних, економічних, дипломатичних, фінансових ресурсів й інформаційно-гуманітарну складову, спрямовану на розкол країни, розмивання національної ідентичності та свідомості українців, їх світоглядну дезорієнтацію, продукуючи для цього маніпулятивні міфи й фейки та фальсифікуючи тим самими історію України. Тому вченим-українознавцям треба створити цілісну систему контрнарративів, яка включатиме як структурні компоненти, насамперед, науковий, освітньо-педагогічний, виховний тощо, так і їх функціонально-практичне спрямування й впровадження та постійний моніторинг виконання й успішності.

По-п'яте, «освітньо-виховний процес» – структурована й організована навчальним закладом (дитсадком, школою, інститутом, університетом тощо) діяльність, спрямована на передачу, засвоєння та розвиток знань, навичок, компетентностей, а також на формування всебічно розвиненої особистості. Цей процес включає в себе навчальні заняття, самостійну роботу, контроль знань й виховні заходи та є базовим елементом освіти, який сприяє формуванню особистості громадянина та забезпечує фахове здобуття відповідної освіти.

Російсько-українська війна, яка ведеться країною-агресором супроти України й українців, здійснюється нею не лише традиційними збройними засобами, але й із залученням модерних інноваційних технологій, у тому числі й інформаційних чинників, спрямованих на знищення Української держави та її політичної нації. Одним із головних напрямків в деструктивній діяльності РФ є потужна інформаційно-пропагандистська кампанія по дискредитації України й українців, зокрема, підготовані й оприлюднені кремлівськими ідеологами-провокаторами різноманітні вигадки, інсинуації, фейки та фальсифікації історії України (зокрема, міфи про «братерські російський й український народи», Переяславську угоду як «віковічний добровільний акт» воз'єднання України з Росією, «Новоросію» як споконвічні російські землі, створення України В. Леніном, Україну як невід'ємну частину «руського мира», неканонічність Православної церкви України тощо), завдяки яким рашисти намагаються легітимізувати та виправдати свої загарбницькі цілі.

Тому перед такою екзистенційною загрозою ліквідації української державності, значно підсиленою непрофесійною діяльністю влади й внутрішніми корупційними скандалами, українці змушені симетрично й асиметрично відповісти на виклики, що постали перед ними під час російсько-української війни. Для активного спростування російських міфів і фейків треба системно залучати фахові напрацювання національної гуманітаристики та дієво використовувати багатоміжові надбання традиційної української етнокультури.

Український народ має потужний етнокультурний потенціал, який нерозривно поєднує в собі український етнокультурний комплекс й український етнокультурний простір. Найважливішими складовими цього комплексу є споконвічні етнічні території. Саме на них за більш як півтора тисячоліття сформувалася й розвивалася своєрідна етнічна спільнота – українці, які мають спільне походження, використовують у повсякденному вжитку свою рідну мову, створюють повсякчас самобутню традиційну культуру (матеріальну і духовну), розвивають самосвідомість, оберігають і передають із покоління в покоління етнічну пам'ять (насамперед, вона фіксується в усній народній творчості – піснях, думках, легендах, переказах, пареміях тощо), мають самоназву, власну ментальність, психотип і стереотипи поведінки та наповнюють християнську релігію українським змістом і колоритом. Разом із

тим ми хочемо відзначити, що всі перераховані вище компоненти не є сталими і стабільними. Протягом багатовікового функціонування українського етносу як самобутнього і самодостатнього етнічного організму вони постійно розвиваються (контактуючи безпосередньо і опосередковано з відповідними етнокультурними складовими сусідніх етнічних спільнот), вдосконалюються чи, врешті-решт, занепадають в залежності від тих чи інших історичних обставин. Незважаючи на ці позитивні й негативні тенденції, взаємопов'язаність і цілісність цих базових етнокультурних компонентів дають можливість зберігати і передавати наступним поколінням українців все те, що було створено, розвинуто і збережено їхніми предками. Засвоєння, збереження і розвиток всіх цих надзвичайно важливих цілісних етнокультурних надбань, уявлень, знань, звичаїв і традицій допомагає українському народу не лише оберігати багатовікову власну етнокультурну спадщину, а й формувати, розвивати та поширювати свій етнокультурний простір, використовуючи для цього всі існуючі можливості, у тому числі і наявність Української держави та української політичної нації [11, с. 101].

Тетяна Кара-Васильєва й Алла Чорноморець наголошують, що у 90-х рр. ХХ ст. в українському суспільстві розпочалося зростання етнічної свідомості народу, посилюється його інтерес до власної історії та культури, до усвідомлення необхідності збереження традиційного народного мистецтва як генофонду його духовності, втрата якого загрожує самому існуванню етносу. Тому звернення до життєдайних джерел народного мистецтва, до збереження та оновлення всіх його видів – це усвідомлення свого родо-воду й духовних традицій відродження культури українців [7, с. 5].

Одним із найчарівніших етнокультурних скарбів українців є українська вишиванка, яка здолала шлях від традиційного селянського одягу до своєрідного маркера етнічної й національної ідентичностей, а під час російсько-української війни є своєрідним символом спротиву української політичної нації рашистській агресії.

Оксана Косміна переконана, що одяг є одним із найбільш рухомих видів національної культури й попри свою динамічність (легке сприйняття зовнішніх впливів), він всебічно акумулює ретроспективну етнокультурну інформацію, тобто стає культурним кодом колективного творчого досвіду народу, його уявлень, нормативних критеріїв, стандартів поведінки, естетичних смаків, міжетнічних контактів та взаємовпливів [10, с. 169].

Українська вишита сорочка поєднала у собі утилітарний предмет повсякденного вжитку – натільний одяг із сакральним оберегом – вишивкою.

На думку Тетяни Кара-Васильєвої й Алевтини Заволокіної, у давнину вишивка в одязі мала охоронне, оберегове значення й тому розміщувалася на грудях, біля коміра, на подолі, рукавах, проте, з плином часу – це магічне значення шитва було забуто й вишивка стала виконувати лише роль художнього декоративного оформлення одягу [6, с. 6].

Також дослідниці зазначають, що виникнення і поширення вишивки сягає глибин тисячоліть, про що свідчать стародавні історики, розповідають численні археологічні знахідки, про її давність дають уявлення мозаїки і фрески соборів, де святі зображені в багато оздобленому вбранні. Особливий інтерес становлять мініатюри рукописних книг літописів, на яких можна побачити одяг усіх тогочасних верств населення – від селян, ремісників до представників феодальної верхівки, прикрашений вишивкою [6, с. 5].

Раїса Захарчук-Чугай стверджує, що історією визначена особлива роль вишивки в духовному житті людини, створенні естетичного середовища у повсякденній праці, відпочинку, святкуванні; вишитий одяг, рушники, скатертини, завіси тощо, які прикрашають інтер'єр житлових і ритуальних споруд, супроводжують свята, обряди, несуть в собі не тільки матеріально-практичну, а й духовно-естетичну функції, тому, з давніх-давен і до сьогодні вишивка виступає як естетично-емоційне, духовне самовираження народу, його морального етикету, як утвердження краси земного життя [5, с. 8].

На її думку, вишивка зберігала у своїй іконографії давні архаїчні магічні мотиви, вона майже нічого не втрачала зі своїх надбань, нагромаджувала культурне багатство, зрештою, колективний досвід відобразив складною мовою вишивального мистецтва народний світогляд [5, с. 7].

Т. Кара-Васильєва й А. Чорноморець наголошують, що у кожному регіоні у вишивках складалася своя, відшліфована сторіччями, єдність орнаменту, засобів його вираження та колірна гама, цим самим утворивши якісну й кількісну палітру різноманітних орнаментальних мотивів і композицій [7, с. 56].

Врешті-решт, поєднання сакральньо-декоративної вишивки й традиційного одягу створило самобутнє етнокультурне явище – жіночу й чоловічу народну вишиту сорочку – українську вишиванку.

Т. Кара-Васильєва й А. Чорноморець відзначають, що в ансамблі святкового вбрання головна увага приділялася пишно орнаментованій сорочці, оскільки здавна, як відомо, переважну частину посагу нареченої становили вишиті вироби, насамперед, сорочки, тому, працелюбність нареченої визначалася за кількістю й довершеністю вишитих нею сорочок, котрих у посагу було більше сотні [7, с. 53].

Довгий час українська вишиванка була важливою складовою традиційного народного одягу (меншою мірою повсякденного, більшою – святкового). Проте з початком українського національного відродження (приблизно з середини ХІХ ст.) вона поступово починає набирати рис етнонаціонального маркера українців. Цей перехід, а точніше українське етнотворення, державотворення, націотворення й етнокультуротворення, розтягнувся майже на більш ніж півтора століття й досягнув кульмінації з початком повномасштабної фази російсько-української війни. Треба віддати належне світочам українознавства: Тарасу Шевченку, Пантелеймону Кулішу, Володимирі Антоновичу, Борису Грінченку, Іванові Франку,

Олені Пчілці, Лесі Українці, Володимирові Винниченку, Івану Липі, Івану Стешенку та іншим провідним діячам української культури, які особистим прикладом носіння вишиванки поступово перетворили її з гарного, але сільського одягу, у вишуканий дрес-код політичного українця, українця-державника, який поєднав минуле і сучасність, чарівність естетики й національно-патріотичний світогляд.

Л. Залізняк переконаний, що сучасна російсько-українська війна – це не пересічний збройний конфлікт між сусідніми державами за володіння спірними територіями, за контроль над ресурсами, за геополітичний і геостратегічний вплив на континенті тощо, якими були більшість воєн в історії людства, це – цивілізаційна війна [4, с. 4].

У свою чергу таке цивілізаційне протистояння є багатовимірним. Одним із таких його вимірів є, на нашу думку, екзистенційна війна ідентичностей – української європейсько-демократичної національної ідентичності з російською євразійсько-авторитарною імперською ідентичністю.

Українська національна ідентичність – цілісна сукупність світоглядних ідей, поглядів, концепцій й уявлень стосовно засадничих інтересів української нації та пошуку дієвих засобів і шляхів їх забезпечення. Її розвиток є довготривалим і болючим процесом усвідомлення українським народом своєї належності до європейської цивілізації та української політичної нації шляхом усамостійнення-одержавлення, позбавлення колоніального комплексу меншовартості (малоросійства) й остаточного знищення рудиментів тоталітарної доби. Її сутність полягає у складному переплетінні вроджених і набутих рис, міфологізованих уявлень і реальних образів, а основною є усвідомлений, раціональний вибір українського громадянина, який базується на історичній пам'яті, національній свідомості, політичній волі й культурі, громадянстві й громадянській національно-патріотичній позиції [12, с. 143].

Під час кровопролитної й жахливої російсько-української війни є нагальна потреба у науковому осмисленні та значному посиленні української національної ідентичності у середовищі громадян Української держави.

Надзвичайно вагомими ці питання стають у доленосні для українців часи випробувань та викликів, коли нація намагається відстояти свою окремішність і самобутність та припинити будь-які агресивні зазіхання з боку інших держав [13, с. 5].

Одним із візуальних наративів-мотиваторів Української національної революції початку XXI ст., яка розпочалася 21 листопада 2013 р. й триває тепер, бо не досягла поставленої головної визначальної мети – повної руйнації кланово-олігархічної системи в Україні та входження країни до євроатлантичних структур, був малюнок із зображенням маленької блакитної краплини й великого синього океану з символічним надписом: «Я – крапля. Ми – океан!».

Такою краплею у 2006 р. став вчинок студентки Чернівецького національного університету імені

Юрія Федьковича Лесі Воронюк одягнути вишиту українську сорочку, але не як сценічний костюм чи музейний експонат, а як живу частку етнокультури українців, як видимий код української нації. Лесин заклик до однокласників-студентів та викладачів одягнути вишиванки того дня став початком всеукраїнського, а згодом і міжнародного свята. Спочатку перший спонтанний флешмоб об'єднав лише кілька десятків студентів, але згодом його ідея виявилася настільки сильною, що швидко поширилася Україною та світом й матеріалізувалася у Всесвітній День вишиванки, який наразі відзначають у понад 60-ти країнах світу [2].

Із цього приводу Ж. Денисюк наголошує: «Вишиванка на символічному рівні в інформаційному просторі якраз і репрезентує цінності національного універсуму, який нині набирає актуальності й знаходить явний відгук у суспільстві, слугуючи моральним і духовним опертям у складний та кризовий час, втілюючи при цьому певну аксіоматичну екзистенційну вісь. Це, своєю чергою, формує україноцентричний наратив, на протигагу проросійській пропаганді, що виступає інструментом гібридної війни» [1, с. 24].

Так українська вишиванка перетворилася зі звичайного традиційного вбрання українців у важливу складову української національної ідентичності й патріотичної звитяги, символ згуртованого спротиву рашистській агресії, який, своєю чергою, стимулював українську владу й громадянське суспільство об'єднувати свої зусилля задля симетричної й асиметричної відповіді на ті виклики, що постали перед ними під час російсько-української війни.

Саме тому, 01 січня 2023 р. набрав чинності Закон України № 2834-ІХ «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» підписаний Президентом України Володимиром Зеленським 13 грудня 2022 р. Закон визначив мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері [3].

Вперше на законодавчому рівні України визначено сутність поняття «українська національна ідентичність». Це – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями [3].

Українська вишиванка у своєму розвитку пройшла тернистий шлях від традиційного одягу українців з елементами ритуально-магічних обрядів до символічного коду української політичної нації й продовжує активно вдосконалюватися та розвиватися.

Ми погоджуємося з думкою Людмили Сорочук, яка вважає, що потрібно на належному рівні приділяти велику увагу відновленню та примноженню традицій народної культури, адже її нові форми й сенси виникають, передусім, під впливом традиційних практик, напрацювань, переосмислення цінностей, реакції на виклики сьогодення та задоволення культурних потреб [8, с. 165].

Українська традиційна вишита сорочка стала саме таким непересічним надбанням культури українців. Тому на міжнародному рівні визнано її культурну значущість і включено з українською вишивкою у 2018 році було внесено до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО [9].

Ідеологи рашизму й провайдери «руського мира» намагаються переконати як так званий «глибинний російський народ», так і звичайних українців, що ми – єдиний братній народ, який роз'єднали злі воріженьки, тому нам треба знову возз'єднатися як у вікопомному 1654 р. й у 1922 р. Проте, для українців це шлях не розвитку, а нищення. Тому події 1917–1921 рр., три Голодомори, 1991 р. й сучасна російсько-українська війна – це не випадковості, це законності!

Ворог прагне зліквідувати Українську державу й українську політичну націю як військовополітичними засобами, так і культурно-інформаційними. Недаремно наочними символами рашизму й рашистів стали георгіївська стрічка й так звана «зет-символіка», а не косоворотка, балалайка, щі тощо. У свою чергу, шаровари, бандура, борщ та інші етнокультурні надбання українців не зуміли стати концентрованим уособленням української національної ідентичності, а лише етнічної, у той час як українська вишита сорочка стала символом несприйняття російської агресії й чинником активної підтримки справедливої боротьби української політичної нації в Україні та за її межами. Так сталося тому, що вишиванка – самобутнє явище культурної totoжності українців, традиційний одяг, який не лише уособлює у собі минуле, сакральну магію, архетипи, символізм й мистецьке самовираження, а також представляє суперечливу сучасність, з її інноваціями, викликами, глобалізацією, російсько-українською війною, національною ідентичністю, патріотизмом тощо.

Тому для посилення національно-патріотичного виховання, яке є вагомим консолідаційним фактором у боротьбі з ворогом, під час проведення освітньо-виховного процесу, організованого навчальним закладом, наприклад: дитячим садком, школою, ліцеєм, гімназією, профтехучилищем, коледжем, інститутом, академією, університетом тощо, потрібно обов'язково знайомити отримувачів знань із історією, символікою й регіональними особливостями вишиванки, розповідати про її розвиток, а саме, шлях від традиційного одягу селян до етнокультурного коду України, українців і світового українства та символу утвердження українства й українськості у світі. Це всебічне знання допоможе сформувати культурну

компетентність здобувачів освіти та значно посилити національно-патріотичну компоненту їх освітньої підготовки. Таке системне й комплексне задіяння української вишиванки в освітньо-виховному процесі, допоможе не лише зберегти багатовіковий український етнокультурний потенціал засобами освіти й виховання, розкрити лінгвокультурний символізм етнічної та національної спадщини, показати вагомим місце вишитої сорочки українців у культурній скарбниці людства, а й суттєво масштабувати національну консолідацію громадян Української держави й світового українства задля перемоги над рашистами й рашизмом.

Висновки і пропозиції. Таким чином, здійснивши системний аналіз етнокультурного потенціалу української традиційної вишитої сорочки для спростування російських антиукраїнських міфів і фейків задля об'єднання громадян Української держави у боротьбі з рашистами, ми прийшли до наступних висновків: По-перше, сучасна російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 р. й триває зараз, є не пересічним військовим конфліктом, а екзистенційною війною ідентичностей – української європейсько-демократичної національної ідентичності з російською євразійсько-авторитарною імперською ідентичністю. По-друге, для реалізації цих злочинних задумів рашисти використовують різні чинники, серед яких – актуалізують російські міфи, фейки та фальсифікують історію України задля знищення історичної пам'яті українців. По-третє, для протидії рашистській інформаційній інвазії треба всебічно посилювати й поширювати у суспільстві українську національну ідентичність як сукупність світоглядних ідей, поглядів, концепцій й уявлень стосовно засадничих інтересів української нації та пропагувати в Україні й світі українську вишиванку як дієвий символ спротиву рашистській агресії. По-четверте, Закон України № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» буде сприяти громадянам Української держави щодо їх усвідомлення належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, зокрема, й українською вишиванкою, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, передусім, українською мовою і народними традиціями. По-п'яте, під час здійснення освітньо-виховного процесу є потреба обов'язково знайомити здобувачів освіти з історією, символікою й регіональними особливостями вишиванки, розповідати про її розвиток від традиційного одягу селян до етнокультурного коду України, українців і світового українства та символу утвердження українськості у світі.

По-шосте, знаково, що українська вишита сорочка поєднує у собі як багатовікові народні традиції й звичаї українців, так і сучасну енергетику й символізм єднання українського люду по всьому світу та консолідує українську політичну націю в ім'я перемоги над російськими загарбниками. По-сьоме, пропонуємо ввести факультативний курс «Українська ви-

шиванка – етнокультурний код України й українців» в освітньо-виховний процес.

- Денисюк Ж.З. Вишиванка як об'єкт україноцентричного нарративу та національно-культурної ідентичності в інформаційному просторі. *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. пр.* 2022. Вип. 41. С. 21–28.
- День вишиванки 2025 в Україні – історія походження свята та як його святкують. URL: <https://folkmart.ua/blog-den-vyshyvanky-v-ukraini>
- Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
- Залізник Л.Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витoki й суть російсько-української війни 2014 р. Київ: Шлях, 2014. 168 с.
- Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР. Київ: Наукова думка, 1988. 192 с.
- Кара-Васильєва Т.В., Заволокіна А.О. Українська народна вишивка. Київ: Либідь, 1996. 96 с.
- Кара-Васильєва Т., Чорноморець А. Українська вишивка. Київ: Либідь, 2002. 160 с.
- Сорочук Л. В. Функціонування української етнокультурної традиції в умовах сучасних викликів і загроз. *Українознавчий альманах*. Випуск 29. Київ: «Міленіум», 2021. С. 164–170.
- Українська вишиванка: історія, символіка та її особливості. URL: <https://folkmart.ua/blog-ukrainska-vyshyvanka-istoriia-symvolika-ta-yii-osoblyvosti>
- Українська етнологія. За редакцією В. Борисенко. Київ: Либідь, 2007. 400 с.
- Фігурний Ю. Консолідація українства як відповідь на виклики постколоніальної доби: етнокультурні та націєтворчі аспекти. *Українознавчий альманах*. Випуск 21. Київ: «Міленіум», 2017. С. 99–104.
- Фігурний Ю. Українська національна ідентичність. *Козацькі збройні виступи 20–30-х рр. XVII ст. як дієвий чинник українського етнодержавонацієтворення в українознавчому вимірі. Монографія та вибрані українознавчі праці*. Київ, 2012. С.143.
- Шакурова О. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.). Київ, 2017. 272 с.
- <https://folkmart.ua/blog-den-vyshyvanky-v-ukraini> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 № 2834-IX «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti»* [Law of Ukraine dated 13.12.2022 No. 2834-IX "On the basic principles of state policy in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity."]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (in Ukrainian).
- Zalizniak L.L. (2014). *Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom. Pro vytoky y sut rosiisko-ukrainskoi viiny 2014 r.* [Ukraine between East and West. On the origins and essence of the Russian-Ukrainian war of 2014]. Kyiv: Shliakh. 168 p. (in Ukrainian).
- Zakharchuk-Chuhai R.V. (1988). *Ukrainska narodna vyshyvka. Zakhidni oblasti URSR* [Ukrainian folk embroidery. Western regions of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Naukova dumka. 192 p. (in Ukrainian).
- Kara-Vasylieva T.V., Zavolokina A.O. (1996). *Ukrainska narodna vyshyvka* [Ukrainian folk embroidery]. Kyiv: Lybid. 96 p. (in Ukrainian).
- Kara-Vasylieva T., Chornomorets A. (2002). *Ukrainska vyshyvka* [Ukrainian embroidery]. Kyiv: Lybid. 160 p. (in Ukrainian).
- Sorochuk L.V. (2021). *Funktsionuvannia ukrainskoi etnokulturnoi tradytsii v umovakh suchasnykh vyklykiv i zahroz* [The functioning of Ukrainian ethnocultural tradition in the face of modern challenges and threats]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 29. Kyiv: «Milenium». Pp. 164–170. (in Ukrainian).
- Ukrainska vyshyvanka: istoriia, symvolika ta yii osoblyvosti. (n.d.)* [Ukrainian embroidery: history, symbolism and its features]. URL: <https://folkmart.ua/blog-ukrainska-vyshyvanka-istoriia-symvolika-ta-yii-osoblyvosti> (in Ukrainian).
- Borysenko V. Edited by. (2007). *Ukrainska etnologiiia* [Ukrainian ethnology]. Za redaktsiieu V. Borysenko. Kyiv: Lybid. 400 p. (in Ukrainian).
- Fihurnyi Yu. (2017). *Konsolidatsiia ukrainstva yak vidpovid na vyklyky postkolonialnoi doby: etnokulturni ta natsiietvorchi aspekty* [Consolidation of Ukrainian identity as a response to the challenges of the postcolonial era: ethnocultural and nation-building aspects]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 21. Kyiv: «Milenium». Pp. 99–104. (in Ukrainian).
- Fihurnyi Yu. (2012). *Ukrainska natsionalna identychnist* [Ukrainian national identity]. *Kozatski zbroini vystupy 20–30-kh rr. KhVII st. yak diievyi chynnyk ukrainskoho etnoderzhavonatsiietvorennia v ukrainoznavchomu vymiri. Monohrafiia ta vybrani ukrainoznavchi pratsi*. Kyiv. P.143. (in Ukrainian).
- Shakurova O. (2017). *Osnovni kontseptsii etnogenezu ukrainskoho narodu: vitchyzniana istoriografiia (kinets XIX – pochatok XXI st.)* [The main concepts of the ethnogenesis of the Ukrainian people: domestic historiography (late 19th - early 21st centuries)]. Kyiv. 272 p. (in Ukrainian).

References

- Denysiuk Zh.Z. (2022). *Vyshyvanka yak obiekt ukrainotsentrychnoho naratyvu ta natsionalno-kulturnoi identychnosti v informatsiinomu prostori* [Embroidery as an object of a Ukrainian-centric narrative and national-cultural identity in the information space]. *Mystetstvoznachchi zapysky: zb. nauk. pr.* Vyp. 41. Pp. 21–28. (in Ukrainian).
- Den vyshyvanky 2025 v Ukraini – istoriia pokhodzhennia sviata ta yak yoho sviatkuiut* [Vyshyvanka Day 2025 in Ukraine – the history of the holiday's origin and how it is celebrated]. URL:

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.20>
УДК 340.004:323

Леонід ЧУПРІЙ

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Європейського університету,
професор кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін
Державного податкового університету, м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-4965-2750
Email: chupriy2006@ukr.net

Катерина НАСТОЯЦА

доктор соціологічних наук,
завідувачка відділу геополітики та філософії
Науково-дослідного інституту українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-2338-9448
Email: kvitka2155@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ГАЛУЗІ, ЗОКРЕМА КІНОІНДУСТРІЇ, В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У статті розглядаються особливості розвитку вітчизняної культурної галузі, зокрема кіноіндустрії, в умовах повномасштабної російської агресії. Вказується, що культура є основою національної ідентичності кожного народу, а руйнування таких об'єктів, як музеї, історичні споруди, пам'ятники та мистецькі твори, завдає значної шкоди українському суспільству. Зазначається, що підтримка культури є одним із ключових напрямів збереження самобутності та унікальності національної держави. Саме національна культура сьогодні відіграє важливу роль у консолідації та інтеграції суспільства. Підкреслюється, що особливо важливо підтримувати культуру в умовах сучасної повномасштабної війни, складовими якої є інформаційні війни та війни пам'яті, коли Російська Федерація намагається привласнити нашу історію і дискредитувати, чи знищити нашу культуру, заявляючи, що ніякої української нації та української культури не існує, що українська держава – це псевдодержавне утворення. Вказується, що основні тренди, які спостерігаються у вітчизняній культурній сфері в умовах війни – це українізація, дерусифікація і деколонізація. Підкреслюється, що в умовах війни потрібно здійснювати підтримку вітчизняних культурних індустрій, української книги, українського кіно, які б правдиво відображали боротьбу українців із російським агресором. Вказується, що в умовах війни актуалізувався інтерес міжнародної спільноти до українського кіно, зокрема, до української кінодокументалістики, яка вийшла на світовий рівень. Акцентовується увага на тому, що в умовах війни дуже важливим є створення єдиного українського гуманітарного простору як системи взаємоузгоджених та взаємодоповнюючих знаково-символічних комплексів, в яких синтезовані етос, світобачення, ціннісні орієнтири українського народу та інших етнічних спільнот України.

Ключові слова: культура, культурна політика, війна, ідентичність, українізація, дерусифікація, деколонізація.

Leonid CHUPRII

Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines
European University
Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Social Disciplines
State Tax University, Kyiv

Kateryna NASTOIASHCHA

Head of the Department of Geopolitics and Philosophy,
Research Institute of Ukrainian Studies,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE DOMESTIC CULTURAL INDUSTRY, IN PARTICULAR THE FILM INDUSTRY, IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE RUSSIAN AGGRESSION

Abstract. The article examines the features of the development of the domestic cultural industry, in particular the film industry, in the conditions of full-scale Russian aggression. It is indicated that culture is the basis of the national identity of each people, and the destruction of such objects as museums, historical buildings, monuments, and works of art causes significant harm to Ukrainian society. It is noted that supporting culture is one of the key areas of preserving the identity and uniqueness of the national state. It is national culture that today plays an important role in the consolidation and integration of society. It is emphasized that it is especially important to support culture in the conditions of a modern full-scale war, the components of which are information wars and wars of memory, when the Russian Federation is trying to appropriate our history and discredit or destroy our culture, declaring that there is no Ukrainian nation and Ukrainian culture and that the Ukrainian state is a pseudo-state entity. It is indicated that the main trends observed in the domestic cultural sphere in the conditions of war are Ukrainization, de-Russification and decolonization. It is emphasized that in the conditions of war it is necessary to support domestic cultural industries, Ukrainian books, Ukrainian cinema, which would truthfully reflect the struggle of Ukrainians against the Russian aggressor. It is indicated that in the conditions of war the interest of the international community in Ukrainian cinema, in particular in Ukrainian documentary film, which has reached the world level, has become actualized. Attention is focused on the fact that in the conditions of war it is very important to create a single Ukrainian humanitarian space as a system of mutually agreed and mutually complementary sign-symbolic complexes, in which the ethos, worldview, value orientations of the Ukrainian people and other ethnic communities of Ukraine are synthesized.

Keywords: culture, cultural policy, war, identity, Ukrainization, de-Russification, decolonization

Постановка проблеми. Україна переживає трагічні часи у своєму розвитку, вже понад три роки триває повномасштабна агресія Російської Федерації. Ця війна принесла і приносить значні страждання українському народові. На даний час під тимчасовою окупацією Росії перебуває близько 20% територій України. Окуповані міста залишаються без електро-, газо- та водопостачання. Зруйновано повністю понад 60 тисяч цивільних об'єктів. Із них 48 тисяч – це житлова забудова [10]. Росія активно знищує мирне населення нашої країни, постійно здійснюється бомбардування та удари дронами та ракетами по мирних українських містах та селах. За даними Моніторингової місії ООН МВС, з 24.02.2022 від дій окупантів загинуло щонайменше 12 910 цивільних осіб, у тому числі 682 дітей [1]. І це тільки орієнтовні дані, тому що кожен день приносить факти про нові злочини російських загарбників. Остаточні цифри будуть названі тільки після повного звільнення тимчасово окупованих українських територій. Значних руйнувань зазнали і об'єкти культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане лише на фізичну вартість об'єктів, але й через їх проблематика вивчалася цілим рядом вітчизняних дослідників культурну цінність. Гаазька конвенція 1954 року, до яких. У сфері формування і реалізації вітчизняної культури Україна приєдналась у 2020 році, зобов'язує рної політики, спрямованої на розвиток та популяризацію країни утримуватися від учинення ворожого акту культури та підтримку культурних індустрій, слід згадавати проти культурних цінностей під час збройного конфлікту. За інформацією реєстрів вітчизняної національної спадщини, Україна сьогодні охороняє 15,5 тис. об'єктів культурної спадщини, з них біля 14,3 тис. – місцевого [3].

Мета статті: здійснити аналіз особливостей розвитку вітчизняної культурної галузі, зокрема кіноіндустрії, в умовах повномасштабної російської агресії.

Виклад основного матеріалу. Із початком повномасштабного вторгнення культурна сфера

України зазнала найбільших втрат за весь період незалежності. Культура є основою національної ідентичності кожного народу, а руйнування таких об'єктів, як музеї, історичні споруди, пам'ятники та мистецькі твори, завдає значної шкоди українському суспільству. Із втратою кожного елементу культурної спадщини зникає частина історії та пам'яті українського народу. Відомий дослідник К. Леві-Строс відзначав, що XXI століття буде століттям культури та гуманітарних пріоритетів, або його взагалі не буде [6].

Інтенсивні бойові дії на сході та півдні країни, а також постійні ракетні атаки на всю територію України змусили більшість культурних установ повністю призупинити свою діяльність, або значно скоротити її обсяг.

Як наслідок, біля 12 млн мешканців шести областей України (Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Харківська, Херсонська області) втратили доступ до культурних послуг, ще 13 млн людей з 7 областей обмежені в їх отриманні. Втрати національної культурної спадщини складно оцінити з огляду

Міністерство культури та інформаційної політики України постійно фіксує пошкодження культурних об'єктів внаслідок російської агресії. Так, станом на початок 2025 року було пошкоджено 1624 об'єкти культурної інфраструктури, з яких близько третини (591 об'єкт) – зруйновані. Загалом пошкоджено чи

зруйновано 610 бібліотек, 769 клубних закладів, 93 музеї та галереї, 30 театрів і філармоній, 122 заклади мистецької освіти [14].

За даними Міністерства культури та інформаційної політики прямі збитки, завдані інфраструктурі у сфері культури, релігії та туризму, становлять \$2,2 млрд і це не остаточна цифра [3].

Проте й в умовах війни держава продовжує підтримувати культуру, оскільки це є одним із ключових напрямів збереження самобутності та унікальності національної держави. Саме національна культура сьогодні відіграє важливу роль у консолідації та інтеграції суспільства. Відомий український дослідник В. Липинський відзначав: «Традиція лежить в основі культури, культура лежить в основі нації» [7, с. 68]. Дослідник С. Римаренко акцентує увагу на тому, що ключовим чинником національної консолідації є національна культура як духовно інтегруюча сила, що сприяє духовному пробудженню та згуртованості нації [9, с. 401]. Культура сьогодні є одним із ключових чинників самоідентифікації нації та окремої особистості. Тільки усвідомлюючи свою приналежність до української культури, ми будемо активно розбудувати свою власну державу. Дуже важливо підтримувати і розвивати власну національну культуру, оскільки без неї держава припиняє своє існування. Особливо це актуально в умовах сучасної повномасштабної війни, складовими якої є інформаційні війни та війни пам'яті, коли Російська Федерація намагається привласнити нашу історію та дискредитувати, чи знищити нашу культуру, заявляючи, що ніякої української нації не існувало, що українська держава – це псевдодержавне утворення, що ми лише частина «великого російського народу», про що нещодавно публічно заявив кремлівський диктатор у своєму виступі.

В умовах посилення сучасних загроз та викликів ми максимально повинні захищати національну культуру, зберігати і популяризувати історико-культурну спадщину, підтримувати українську мову як державну. У цьому контексті варто згадати слова прем'єр-міністра Великої Британії В. Черчіля, якому запропонували значно скоротити витрати на культуру в умовах війни з нацистською Німеччиною. Черчіль на це відповів: «Ми насамперед воюємо за нашу національну культуру».

Якщо говорити про основні тренди, які спостерігаються у вітчизняній культурній сфері в умовах війни, то це українізація, дерусифікація і деколонізація [12, с. 36]. Українізація характеризується підвищенням інтересу серед українського населення до української мови, української книги, українського кіно. Оскільки Росія здійснила напад на Україну під гаслом «захисту російськомовного населення», то все менше українців хочуть розмовляти російською мовою. За всі роки незалежності не було таких темпів українізації на сході та півдні країни, які розпочалися після російської агресії. Після початку російської агресії активно поширилися процеси дерусифікації, бойкоту всього російського – товарів, мови, книги, фільмів

тощо. Так Українська кіноакадемія закликала бойкотувати російські фільми. Європейська кіноакадемія приєдналася до ініціативи Української кіноакадемії і заявила, що виключає російські фільми із Європейської кінопремії.

Поліпшується й законодавство у даній галузі. Верховна Рада України проголосувала за заборону російської видавничої продукції та музики. Так, законопроект №7273-д «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора» передбачає заборону публічного виконання фонограм авторів і виконавців – громадян Росії, підтримку національного музичного продукту, збільшення частки української мови в радіоефірі, стимулювання трансляції україномовних дитячих та освітніх телепрограм [2].

Держкомтелерадіо постійно моніторить видавничу сферу та онлайн-книгарні, щоб зафіксувати продаж видавничої продукції антиукраїнського змісту в Україні. Як повідомили в Держкомі, за результатами моніторингу виявили та внесли до «Переліку книжкових видань, зміст яких спрямований на ліквідацію незалежності України, пропаганду насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини» близько 40 пропагандистських видань антиукраїнського змісту. Також виявили понад 180 випадків розповсюдження видань із ознаками кримінальних правопорушень через сервіси Google Books і Google Play [12, с. 38].

Держкомтелерадіо ініціював застосування санкцій до 23 російських компаній і надіслав низці інтернет-книгарень попередження про можливе покарання за поширення антиукраїнських видань [5].

У рамках дерусифікації та деколонізації здійснюється перейменування назв вулиць та площ українських міст та сіл. Київ став лідером за кількістю перейменованих у ході дерусифікації топонімів за 2023 рік.

Про це свідчать результати програми «Прозорі міста» від Transparency International Ukraine. У п'ятірку за кількістю перейменованих топонімів увійшли: Київ (316), Краматорськ (278), Вінниця (277), Кременчук (195), Суми (188). У п'яти містах – Миколаїв, Херсон, Черкаси, Чернівці, Коломия – продовжуються консультації із громадянським суспільством щодо перейменування ще 205 топонімів. Загалом протягом 2022-2024 років перейменовували 3225 топонімів у 42 міських радах із 50 досліджуваних [4].

Якщо аналізувати рівень державної підтримки культурної галузі в умовах війни, то вона дещо скоротилася. Були ліквідовані деякі важливі державні структури у сфері культури, зокрема Державна служба охорони культурної спадщини України, яка була ліквідована 12 січня 2022 року, Державна інспекція культурної спадщини України ліквідована 12 січня 2022 року. На жаль, зменшуються видатки на культуру. Якщо переглянути річний бюджет на 2024 рік, то видатки та культуру й інформаційну політику станов-

лять 9 млрд гривень, або 0,28% від усіх видатків бюджету (3 трильйони 75 мільярдів). На культуру разом з інформаційною політикою, спортом і т.д. витрачено 0,27% видатків державного бюджету. У цілому державні видатки на культуру скорочені в 4 рази порівняно з довоєнними роками.

Звичайно, можна зрозуміти, що в умовах війни потрібно насамперед підтримувати Збройні Сили України, але не менш важливою є також і підтримка вітчизняних культурних індустрій, української книги, українського кіно, які б правдиво відображали боротьбу українців із російським агресором. Згадаймо наші прекрасні українські фільми «Кіборги», «Черкаси», «Чорний ворон», «Крути» тощо. В умовах війни кількість випущених українських фільмів скоротилася, хоч Росія продовжує активно працювати на інформаційному фронті. Так, зокрема, були зняті та показуються за кордоном пропагандистські фільми про Маріуполь та Бучу, де російські війська зображуються як визволителі, а їхні злочинства замовчуються.

Проте війна також актуалізувала інтерес міжнародної спільноти до українських авторів, до українського кіно. За словами виконавчого директора Української кіноакадемії та генерального директора Одеського міжнародного кінофестивалю Анни Мачух, війна відкрила ще більше шляхів для України у світ та Європу, зокрема для кіно. Сьогодні українські фільми та проекти можна побачити на кожній міжнародній платформі. Більшість фестивалів формують спеціальні програми з українськими фільмами. За словами А. Мачух, деякі кінофестивалі, як-от у Варшаві та Карлових Варах, Каннський фестиваль, сприяють пошуку нових спонсорів для українських кінематографів. Вона також зазначила: «Ми впевнені в тому, що кіно заграє абсолютно новими барвами. І це буде ще більш потужний контент, аніж є зараз» [11].

А. Мачух підкреслила, що українська документалістика на сьогодні є однією з найпотужніших не тільки в Європі, а й у світі. Навіть у жахливих умовах війни українські документалісти продовжують збирати матеріали на передовій [11].

Звичайно, кількість знятих фільмів в умовах війни значно скоротилося, але кінорежисери не сидять без роботи й активно шукають фінансування на міжнародних платформах. І це їм вдається, оскільки інтерес до України сьогодні підвищений. Відомо, що геніальні роботи часто народжуються в складні часи. Відтак після нашої перемоги буде бум кінотовиробництва, в Україну почнуть масово їхати іноземні продакшени для зйомок проектів.

Слід зазначити, що кризові ситуації досить часто сприяють створенню чогось нового. Так після поразки Німеччини у Першій світовій війні виник німецький експресіонізм, після Другої світової зародився італійський неореалізм (Росселліні, Вісконті). Згадаймо також індійську нову хвилю, що виникла після звільнення Індії від колоніального гніту.

Як позитив слід відзначити, що й в умовах війни кінофестивалі продовжують свою роботу. Так в межах Одеського кінофестивалю пройшов показ

спеціальної програми кращих європейських фільмів, серед яких й українські. Глядачі побачили покази 40 фільмів. Зокрема, глядачі побачили документальний фільм «Маріуполіс 2» загиблого литовського режисера Мантаса Квадеравічюса, стрічку, яка здобула один із головних призів Каннського кінофестивалю. Нагадаємо, наприкінці березня 2022 року 45-річного Мантаса, який перебував у Маріуполі й працював над документальним фільмом, взяли у полон і вбили російські окупанти. Стрічку закінчила його наречена Ганна Білоброва. Також слід згадати, що українська документальна стрічка «20 днів у Маріуполі» отримала найпрестижнішу нагороду у кінематографічному світі – Оскар [8].

У межах 14-го Одеського міжнародного кінофестивалю відбулася низка спеціальних показів. Зокрема, в блоці «Хроніки війни» було представлено чотири документальні стрічки: «Воїни» (реж. Влад Левківський, 2023); «Без права на дубль» (реж. Андрій Мозговий, 2023 (Україна)); «Міста та їхні герої» (реж. Ольга Гібелінда, Андрій Литвиненко, 2023 (Україна)), «Область Героїв» (реж. Артур Лерман, 2023 (Україна)) [8].

Відтак навіть в умовах війни українська культура, зокрема, українське кіно продовжують розвиватися.

Проте для активізації культурної політики, яка буде сприяти формуванню національної ідентичності, що дуже важливо в умовах війни, ми повинні вирішити ряд суспільно значимих внутрішньо- і зовнішньополітичних завдань, насамперед:

- формування української політичної нації на основі спільних політичних, моральних та духовних цінностей громадян України;
- створення єдиного українського гуманітарного простору як системи взаємоузгоджених та взаємодоповнюючих знаково-символічних комплексів, в яких синтезовані етос, світобачення, ціннісні орієнтири українського народу та інших етнічних спільнот України;
- формування іміджу України на міжнародній арені як країни з давніми самобутніми культурними традиціями.

Культура є провідним чинником зміцнення загальнонаціональної ідентичності. Якщо національна культура не продукує спільні для нації цінності, символи, смисли, то нація поступово асимілюється чи фрагментується на розрізнені, а то й ворожі суспільні групи [13]. Для подолання даного розшарування потрібно формувати єдиний цілісний гуманітарний простір, що стане запорукою ціннісно-світоглядної єдності українського народу і створить належні передумови для формування української політичної нації [12].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, слід зазначити, що з початком повномасштабного вторгнення культурна сфера України зазнала найбільших втрат за весь період незалежності. Культура є основою національної ідентичності кожного народу, а руйнування таких об'єктів, як музеї, історичні споруди, пам'ятники та мистецькі твори, завдає значної шкоди українському суспільству. Із втратою кожного

елементу культурної спадщини зникає частина історії та пам'яті українського народу. Проте й в умовах війни українські культурні індустрії продовжують розвиватися. Для посилення ефективності культурної політики потрібно сприяти створенню єдиного українського гуманітарного простору як системи взаємоузгоджених та взаємодоповнюючих знаково-символічних комплексів, в яких синтезовані етос, світобачення, ціннісні орієнтири українського народу та інших етнічних спільнот України.

- В ООН назвали кількість загиблих людей в Україні внаслідок війни. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/comunity/4770934-v-oon-nazvaly-kilkist-zahyblykh-luidei-v-ukraini-vnaslidok-viiny>
- Верховна Рада заборонила російську музику та російські книжки. URL: <https://detector.media/infospace/article/200280/2022-06-19-verkhovna-rada-zaboronyla-rosiysku-muzyku-ta-rosiyski-knyzhky/>
- Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України від початку повномасштабного вторгнення. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf
- Київ лідирує за кількістю перейменованих топонімів в Україні. URL: <https://internetua.com/kiyiv-lidiruye-za-kilkistua-pereimenovanih-toponimiv-v-ukrayini>
- Кількість виданих в Україні російськомовних книжок зменшилася майже на 60%. *Моніторинг роботи Держкомтелерадіо за друге півріччя 2022 року*. URL: <https://detector.media/infospace/article/206338/2022-12-26-kilkist-vydanykh-v-ukraini-rosiyskomovnykh-knyzhok-zmenshylasya-mayzhe-na-60-monitoryng-roboty-derzhkomteleraudio-za-druge-pivrichchya-2022-roku/>
- Леві-Стросс К. Шлях масок. К: Академкнига, 2000. 399 с.
- Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. К.: Київ-Філадельфія, 1995. 470 с.
- Найкращі європейські фільми 2022 року покажуть на Одеському кінофестивалі. URL: <https://vogue.ua/article/culture/kino/krashchi-yevropeyski-filmi-2022-roku-pokazhut-na-odeskomu-kinofestivali-52949.html>
- Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / За ред. Ю. І. Римаренка. К.: Довіра, 1999. 559 с.
- Руйнування під час війни. URL: <https://mig.cohttps://ua.korrespondent.net/articles/4617583-okupanty-khochut-zavalatyty-nas-vidkhodamy-sche-y-nazhytysia-na-nykh>
- Українська кіноіндустрія під час війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/3507611-ukrainska-kinoindustryia-pid-cas-vijni.html>
- Чупрій Л.В., Настояща К.В., Марутян Р.Р. Аналітичний звіт комплексного соціологічного дослідження зміни культурних практик населення України під час війни. *Монографія*. К.: Міленіум, 2023. 226 с.
- Чупрій Л.В., Гай-Нижник П.П. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 101. С. 474–481. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_101_128
- 1624 об'єкти культурної спадщини постраждали через російську агресію. URL: <https://censor.net/ua/n3440710>

References

- V OON nazvaly kilnist zahyblykh liudei v Ukraini vnaslidok viiny* [The UN has named the number of people killed in Ukraine as a result of the war]. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/comunity/4770934-v-oon-nazvaly-kilkist-zahyblykh-luidei-v-ukraini-vnaslidok-viiny> (in Ukrainian).
- Verkhovna Rada zaboronyla rosiysku muzyku ta rosiyski knyzhky* [The Verkhovna Rada banned Russian music and Russian books]. URL: <https://detector.media/infospace/article/200280/2022-06-19-verkhovna-rada-zaboronyla-rosiysku-muzyku-ta-rosiyski-knyzhky/> (in Ukrainian).
- Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvani vnaslidok viiskovoi ahresii rosi proty Ukrainy vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia* [Report on direct damage to infrastructure from destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine since the start of the full-scale invasion]. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf (in Ukrainian).
- Kyiv lidyruie za kilnistiu pereimenovanykh toponimiv v Ukraini* [Kyiv leads in the number of renamed toponyms in Ukraine]. URL: <https://internetua.com/kiyiv-lidiruye-za-kilkistua-pereimenovanih-toponimiv-v-ukrayini> (in Ukrainian).
- Kilkist vydanykh v Ukraini rosiyskomovnykh knyzhok zmenshylasya maizhe na 60%* [The number of Russian-language books published in Ukraine decreased by almost 60%]. *Monitorynh roboty Derzhkomteleraudio za druhe pivrichchia 2022 roku*. URL: <https://detector.media/infospace/article/206338/2022-12-26-kilkist-vydanykh-v-ukraini-rosiyskomovnykh-knyzhok-zmenshylasya-mayzhe-na-60> (in Ukrainian).
- Levi-Stross K. (2000). *Shliakh masok* [The path of masks]. K: Akademknyha. 399 p. (in Ukrainian).
- Lypynskyi V. (1995). *Lysty do brativ-khliborobiv. Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu* [Letters to the brother farmers. On the idea and organization of Ukrainian monarchism]. K.: Kyiv-Filadelfia. 470 p. (in Ukrainian).
- Naikrashchi yevropeyski filmy 2022 roku pokazhut na Odeskomu kinofestyvali* [The best European films of 2022 will be shown at the Odessa Film Festival].

- URL: <https://vogue.ua/article/culture/kino/krashchi-yevropeyski-filmi-2022-roku-pokazhut-na-odeskomu-kinofestivali-52949.html> (in Ukrainian).
9. *Natsionalno-derzhavne budivnytstvo: Kontseptualni pidkhody, suchasna naukova literatura* [Nation-state building: Conceptual approaches, modern scientific literature]. Za red. Yu. I. Rymarenka (1999). K.: Dovira. 559 p. (in Ukrainian).
 10. *Ruinuvannia pid chas viiny* [Destruction during war]. URL: <https://mig.cohttps://ua.korrespondent.net/articles/4617583-okupanty-khochut-zavalyty-nas-vidkhodamy-sche-y-nazhytysia-na-nykh> (in Ukrainian).
 11. *Ukrainska kinoindustriia pid chas viiny* [Ukrainian film industry during the war]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3507611-ukrainska-kinoindustriia-pid-cas-vijni.html> (in Ukrainian).
 12. Chuprii L.V., Nastoiashcha K.V., Marutian R.R. (2023). *Analitichnyi zvit kompleksnoho sotsiologichnoho doslidzhennia zminy kulturnykh praktyk naselennia Ukrainy pid chas viiny* [Analytical report of a comprehensive sociological study of changes in cultural practices of the population of Ukraine during the war]. *Monohrafiia*. K.: Milenium, 226 p. (in Ukrainian).
 13. Hai-Nyzhnyk P.P., Chuprii L.V. (2015). *Formuvannia zahalnonatsionalnoi identychnosti ukraintsiv v konteksti suchasnykh vyklykiv* [Formation of a national identity of Ukrainians in the context of modern challenges]. *Hileia: naukovyi visnyk*. Vyp. 101. Pp. 474–481. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_101_128 (in Ukrainian).
 14. 1624 obiekty kulturnoi spadshchyny postrazhdaly cherez rosiisku ahresiiu [1624 cultural heritage sites destroyed by Russian aggression]. URL: <https://censor.net/ua/n3440710> (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.21>
УДК: 271.2-055.2(477)"14/16"

Тетяна ШАМСУТДИНОВА-ЛЕБЕДЮК

кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, Україна

ORCID: 0000-0001-9288-7005
Email: ta.sha@ukr.net

Тетяна БРАЗДЕЦЬКА

вчитель-методист,
заступник директора Дубровицького ліцею
Дубровицької міської ради, м. Дубровиця, Україна

ORCID: 0009-0001-4328-9014
Email: 12345tatyana@ukr.net

КУЛЬТУРА БЛАГОЧЕСТЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ПРАВОСЛАВНЕ ШАНУВАННЯ ЮЛІАНІЇ ТА АНАСТАСІЇ ГОЛЬШАНСЬКИХ

Анотація. Стаття присвячена аналізу феномена православного благочестя на українських землях крізь призму вшанування Юліанії та Анастасії Гольшанських у контексті православної традиції та духовного жіночого служіння.

Юліанія та Анастасія Гольшанські – дві видатні представниці князівського роду, які залишили глибокий слід в історії України як духовні, культурні та моральні орієнтири свого часу. Їхнє життя стало прикладом втілення ідеалів віри, благочестя, милосердя та відданості релігійним і національним цінностям.

Юліанія Гольшанська (Уліянія, Іулянія) належала до впливового роду Гольшанських, який відігравав важливу роль у політичному та культурному житті Великого князівства Литовського. Її життя припало на період інтенсивного формування православної духовності та зміцнення зв'язків між церквою і правлячими родами. Донька Юрія (Георгія) Гольшанського, відомого благодійника Києво-Печерської лаври, Уліанія вирізнялася високим рівнем релігійної посвяти, а також узвичаєним для свого стану благочинним життям. Згідно джерел, княжна померла близько шістнадцяти років і була похована у Києво-Печерському монастирі. Її мощі, знайдені нетлінними, стали джерелом численних чудес і об'єктом вшанування серед вірян, а її образ перетворився на символ дівочої святості й духовної сили. Її канонізація, чудеса, пов'язані з мощами, та вшанування на рівні церкви підкреслюють її духовне значення в українській традиції. Свята Юліанія Гольшанська вважається покровителькою волинської землі, день пам'яті якої відзначається 6 липня (19 липня).

Серед представників останнього покоління Гольшанських особливе місце належить княжні й благодійниці – Анастасії, котра лишила після себе значний слід у вітчизняній культурі. Меценатка й ігуменя, що ініціювала створення Пересопницького Євангелія – першого перекладу Євангелія староукраїнською мовою. Її життя – приклад ролі шляхетної жінки в релігійному, культурному та освітньому просторі XVI століття. Вона стала символом єдності української культури й віри, залишивши по собі безцінну спадщину, яка має національне та історичне значення. Її спадщина нагадує про важливість благодійності та культурної єдності, які залишаються актуальними й сьогодні.

Ключові слова: православне благочестя, жіноче служіння, благодійність, канонізація, культ святих, нетлінні мощі, меценатство, Пересопницьке Євангеліє.

Tetiana SHAMSUTDINOVA-LEBEDYUK

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Professor at the Department of Philosophy,
Rivne State University of the Humanities

Tetiana BRAZDETSKA

Teacher-Methodologist,
Deputy Principal of Dubrovysia Lyceum
under the Dubrovysia City Council

THE CULTURE OF PIETY IN THE UKRAINIAN LANDS: THE ORTHODOX VENERATION OF JULIANIA AND ANASTASIA HOLSHANSKI/ HOLSZAŃSKI

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the phenomenon of Orthodox piety in the Ukrainian lands through the lens of the veneration of Juliana and Anastasia Holshanski / Holszański in the context of the Orthodox tradition and female spiritual service.*

Juliana and Anastasia Holshanski / Holszański were two outstanding representatives of a princely lineage who left a profound mark on the history of Ukraine as spiritual, cultural, and moral exemplars of their time. Their lives became a model of faith, piety, mercy, and devotion to religious and national values.

Juliana Holshanska / Holszańska (also known as Ulyania or Iuliana) belonged to the influential Holshanski / Holszański family, which played a significant role in the political and cultural life of the Grand Duchy of Lithuania. Her lifetime coincided with a period of intense formation of Orthodox spirituality and strengthening of ties between the Church and ruling dynasties. The daughter of Yurii (George) Holshansky, a renowned benefactor of the Kyiv-Pechersk Lavra, Ulyania was distinguished by her deep religious dedication and a virtuous life befitting her noble status. According to historical sources, the princess died at approximately sixteen years of age and was buried in the Kyiv-Pechersk Monastery. Her relics, discovered incorrupt, became the source of numerous miracles and a focus of veneration among the faithful, with her image turning into a symbol of maidenly sanctity and spiritual strength. Her canonization, the miracles associated with her relics, and her recognition by the Church underscore her spiritual importance in Ukrainian tradition. Saint Juliana Holshanska / Holszańska is considered the patroness of the Volhynian land, and her feast day is commemorated on July 6 (July 19, new style).

Among the last generation of the Holshanski / Holszański family, a special place belongs to Princess Anastasia—philanthropist and cultural patron—who left a significant legacy in Ukrainian culture. A benefactress and abbess, she initiated the creation of the Peresopnytsia Gospel, the first translation of the Gospels into Old Ukrainian. Her life exemplifies the role of a noblewoman in the religious, cultural, and educational landscape of the 16th century. She became a symbol of unity between Ukrainian culture and faith, leaving behind a priceless heritage of national and historical significance. Her legacy reminds us of the enduring importance of charity and cultural unity.

Keywords: *Orthodox piety, female service, charity, canonization, cult of saints, incorrupt relics, patronage, Peresopnytsia Gospel.*

Постановка проблеми. Упродовж століть культура благочестя посідала вагоме місце в духовному та суспільному житті українського народу. Її формування відбувалося під впливом православної традиції, яка в умовах історичних викликів ставала джерелом моральної сили, національного самоусвідомлення та духовного спротиву. Одним із найвиразніших проявів цієї культури є шанування історичних постатей, носіїв ідеалів віри, смирення, аскези та жертвовного служіння, що дозволяє краще зрозуміти минуле, осмислити уроки історії та знайти натхнення для адекватного сприйняття та відповіді на сучасні виклики.

Волинська земля подарувала нам постаті, які залишили глибокий слід в історії та духовній культурі не лише Великого князівства Литовського, але в історії сучасної України. Серед них особливе місце займають свята Юліанія та Анастасія Гольшанські, які стали символами жіночого духовного подвигу. Дослідження їхнього шанування дає змогу простежити витоки та особливості локальної святості, яка сформувалася на перетині візантійських традицій і місцевих українських релігійно-культурних практик.

Однак, попри їхню вагому роль у релігійному житті, постаті цих княгинь залишаються маловідомими для широкого загалу, а їхній внесок у духовну спадщину потребує глибшого вивчення та осмислення.

Історія святої Юліанії та Анастасії Гольшанських є важливою частиною релігійної та культурної спадщини не лише православної церкви, але й духовної культури українського народу.

Аналіз наукових публікацій. Про життя і діяльність святої Юліанії та Анастасії Гольшанських не написано окремих досліджень. Ряд вчених намагалися донести нам по крихтах інформацію про цих видатних українок. Серед них Дублянський А. «Українські святі», Олександр Кривоший «Княгиня Анастасія Гольшанська-Заславська», Яковенко Н. «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII ст.», Людмила Шахматова «Дубровиця-Пересопниця: роль княгині Анастасії-Парасковії Гольшанської-Дубровицької у створенні "Пересопницького Євангелія"», Середа С. «Видатні жінки української історії: біографічні нариси на тлі історичних подій», Бруйка О. «Князі Гольшанські – епоха в історії Дубровиці», Попенко В. «Літописні князі нашого краю».

Метою дослідження є всебічний аналіз феномена православного благочестя на українських землях крізь призму вшанування Юліанії та Анастасії Гольшанських у контексті православної традиції та духовного жіночого служіння.

Для досягнення цієї мети необхідно виокремити наступні завдання:

- з'ясувати місце та роль постатей Юліанії й Анастасії Гольшанських у формуванні ідеалу православного благочестя на українських землях;
- визначити особливості вшанування Юліанії й Анастасії Гольшанських у межах православної традиції;
- оцінити культурний та духовний вплив княгинь Гольшанських на розвиток релігійного життя у Великому князівстві Литовському та сучасній Україні.

Основна частина. Рід князів Гольшанських, був древнім і знатним литовським родом, дуже близьким до правлячої династії Гедиміновичів. Вони належали до так званих «княжат головних» як і інші «княжата головні» (Острозькі, Чарторийські, Четвертинські, Сангушки тощо) і наділялися правами та привілеями: а) правом законодавства, тобто оголошення власних розпоряджень, надання жалуваних грамот своїм підданим, надання їм земель під окресленими умовами служби, встановлення незалежних від держави податків, повинностей, пільг тощо; б) правом суду над підданими, до смертної кари включно [1, с. 53]. За ними була закріплена участь у великокнязівській раді не за особисті заслуги чи внаслідок перебування на певних державних посадах, а лише «з обычаю стародавнього й старожитного дому свого» [1, с. 53]. До особливих прав Гольшанських, як і інших «княжат головних», належало те, що їхні збройні загони виступали не у складі загального повітового ополчення, а під гербом князя.

Між 1398 роком та 1401 роком Гольшанські надійно осіли в Дубровиці, після того як князь Вітовт передав Дубровицю у володіння князю Івану (Міндовгу) Гольшанському.

Рід Гольшанських-Дубровицьких не стояв обабіч політичних подій краю. Проте, серед князів крім державних діячів були й представники духовенства. Наприклад, Юрій Олександрович Гольшанський був Київським єпископом, його брат – Павло Олександрович – єпископ Віленський (1536-1555 рр.). Останній в 1504-1507рр. навчався філософії у Краківському університеті. Як свідчать джерела, добре знав сучасну йому літературу, тримав власну бібліотеку [1, с. 55].

Вже згадані Гольшанські-Дубровицькі окрім того, що були безпосередньо задіяні в політичному житті держави (Литовсько-Руської) залишили відчутний слід у культурній спадщині не лише краю, а й у культурі українського народу.

Гольшанські в цілому були православним родом і зберегли вірність православній культурі до кінця. Це один із небагатьох родів, що не окатолилися і стояв на обороні православних традицій.

Серед жінок роду Гольшанських хочемо відзначити канонізовану до лику Святих Юліанію (Уліанію) Гольшанську та представницю останнього покоління Гольшанських – княжну Анастасію, яка сприяла перекладу Євангелія старо-українською мовою, що отримало назву – «Пересопницьке Євангеліє».

Іуліанія Гольшанська (Уліанія, Юліанія) належала до впливового роду Гольшанських, який відігравав важливу роль у політичному та культурному житті Великого князівства Литовського. Її життя припало на період інтенсивного формування православної духовності та зміцнення зв'язків між церквою і правлячими родами. Точних біографічних даних про княгиню небагато, що залишає простір для досліджень і різних інтерпретацій.

Документальної дати народження дівки немає. Дослідники її життя окреслюють періодами між 1500-

1520 рр. чи 1525-1540 рр. Батько – Юрій (Георгій) Гольшанський (Ольшанський) із Дубровиці, був одним із благодійників Києво-Печерської лаври і відомим воєвником проти татар.

За час свого земного життя молода дівчина жила у смиренні, любові та доброті, що стало прикладом для оточуючих. Завдяки своїй вірі та наполегливості у духовному вдосконаленні дівчина досягла вершини християнського ідеалу, поєднавши благочестиве життя із самозреченням і безмежною відданістю Богу. Православна традиція приписує святій Юліанії чесноти, які відповідають її віку, статі й званню: «життя наповнене великими і богоугодними справами, серед яких особливо виділялися добродійність, християнська любов і благодетельність, ціломудреність і послух рідним, благопривітність до нижчих за себе. За все це вона удостоїлась небесної слави через нетління свого тіла та дару творіння чудес» [13, с. 378].

Княжна Юліанія померла в шістнадцять років і була похована в Києво-Печерському монастирі біля соборної церкви. Дослідники датують смерть Уліані 1540 роком, проте канонізована вона була не відразу, а значно пізніше. Лише на початку XVII століття, в час, коли архімандритом Києво-Печерської лаври був Єлисей Плетенецький, були знайдені нетлінні мощі юної дівки. До труни була прикріплена срібна дощечка з гербом князів Гольшанських і текстом: «Іуліанія, княжна Ольшанская, дочь князя Георгія Ольшанського, преставившаяся девою, в лето от рождения 16-ою» [14, с. 14]. Після відкриття домовини було виявлено тіло дівчини, яке збереглося у доброму стані й зовні нагадувало стан сну. Вона була вбрана в коштовний одяг; на пальцях знаходилися золоті персні з дорогоцінним камінням, а на голові – дівочий вінець, інкрустований смарагдами. Однак, при спробі доторкнутися до вбрання, воно почало розсипатися через давність. Діву переодягли у новий одяг, після чого домовину перенесли до церкви. Згодом, за легендою, Юліанія явилася уві сні митрополиту Київському Петру Могилі, дорікаючи йому за неповагу до її мощів. За наказом митрополита мощі Юліанії були перенесені до Великої Печерської церкви та поставлені поруч зі святими мощами першого митрополита Київського – Михаїла [11]. Митрополит Петро, одягнувши святительські одяги та зібравши Освячений Собор, здійснив святкове богослужіння з подякою Господу, Пресвятій Богородиці та преподобним отцям Києво-Печерським за чудесне знайдення чесних мощів праведної дівки. Самі мощі були покладені в нову раку з написом: «По волі Творця неба і землі живе в усі віки Уліанія, помічниця і велика в Небі заступниця. Тут мощі – ліки від всіх страждань. Райські поселення собою прикрашаєш, Юліанія, як квітка чудова». З того часу багато прочан стало приходити до них, і там почали відбуватися дива і зцілення [11]. Діва Юліанія була канонізована.

Чудеса мощей святої Юліанії були вперше описані в книзі «Сказаніє іли повість о обретеніи

честних мощей... св. Іуліани (Ольшанської)» видання Лаврської друкарні 1705 р. та написаний, можливо, святителем Дмитрієм Ростовським [12].

Київський письменник XVII ст. Кальнофойський Афанасій, теж вказує на чудеса мощей святої: «Якось до монастиря прийшов невідомий чоловік і, вдавши віруючого, попросив відчинити раку з мощами святої Юліанії, щоб начебто їм поклонитися. Коли ж його прохання було задоволено, лицемірно кланявся і довго прикладався до них. Але потім, виходячи з храму і переступивши церковний поріг, впав на землю і з неймовірним криком помер у страшних муках. З дозволу архімандрита, нещасного обшукали та за пазухою знайшли перстень – як виявилось, з руки святої Юліанії. На той час до храму зайшов благочестивий княжич Варфоломій та упізнав покійника. То був соцініанин, протестант – з тих, що зневажають християнську віру в святі мощі. Святотатця й грішника наказали поховати за межами монастиря. Це було перше диво, коли всі – і ченці Печерські, і миряни – увірували в святість праведної Юліанії» [11].

Мощі Юліанії сильно постраждали від вогню під час пожежі 1718 року. Рештки їх були покладені в раку і поставлені в Антонієвих печерах, а у 1730 році мощі перенесли до Ближніх печер, де вони перебувають і дотепер. У печерах були поховані лише дві жінки-святі: свята діва Юліанія та свята Єфросинія Полоцька. Однак, у 1910 році мощі преподобної Єфросинії були урочисто перенесені в Полоцьк, у заснований нею монастир, де вони покояться в даний час.

Свята Юліанія Гольшанська вважається покровителькою волинської землі, день пам'яті якої відзначається 6 липня (19 липня) (в пам'ять знайдення святих мощей). Цей день є храмовим святом міста Дубровиці на Рівненщині. 21 вересня 2005 року на території храму Різдва Пресвятої Богородиці було відкрито та освячено пам'ятник свягій Юліанії Гольшанській.

Діва Юліанія відома сьогодні як благочестива княгиня, яка сприяла розвитку православної церкви. Вона увійшла до релігійної традиції як символ смиренності, благочестя і підтримки православ'я. Про неї збереглося багато переказів і легенд, які підкреслюють її моральні чесноти, а також її роль у захисті православної віри. Її постать є прикладом збереження релігійної ідентичності в умовах політичних викликів. Серед представників останнього покоління Гольшанських особливе місце належить княжні й благодійниці – Анастасії, котра лишила після себе значний слід у вітчизняній культурі.

Анастасія Юріївна Заславська (Жеславська), до шлюбу Гольшанська, народилася приблизно 1508-1510 року. Після 1525 року (повноліття дівчат, за Литовським Статутом 1529 року, наставало з 15 років) Анастасію видали заміж за князя Кузьму Івановича Жеславського (Заславського). Резиденцією князів Заславських було місто Жеслав (Заслав). У шлюбі народилося двоє дітей – син Януш Іван Заславський, спадкоємець князівських володінь, та донька Анна,

яка вийшла заміж за князя Івана Федоровича Чорторійського, чим було укріплено давній союз двох православних династій. Родовий маєток цієї гілки роду князів Чорторійських знаходився у Клевані неподалік містечка Пересопниця [5, с. 54].

Роди князів Гольшанських і Чорторійських здавна були пов'язані тісними родинними стосунками. Справа в тому, що бабуся кн. Анастасії, по батьковій лінії, Анна Михайлівна, походила з роду православних волинських князів Чорторійських [2], які активно підтримували освіту та активно сприяли тому, аби православні монастирі виступали центрами духовної культури Волині.

Родинне життя Анастасії Юріївни, очевидно, складалося вдало. Вона управляла родинним господарством, виховувала дітей, підтримувала чоловіка, піклувалася про добробут родини та збереження її духовної спадщини.

Після смерті чоловіка у 1556 році княгиня прийняла чернецтво з іменем Прасковія та стала ігуменею жіночого Свято-Троїцького монастиря в Заславі. Вона не лише виконувала чернечі обов'язки, а й активно сприяла розвитку духовної культури, використовуючи свій авторитет і статки для реалізації масштабного книжного проєкту в пам'ять про «милого друга» (чоловіка). В означені часи подібні дії розглядалися як доволі традиційне для шляхецького загалу «прагнення жінки-удови віддати шану прижиттєвим чеснотам покійного» [16, с. 21]. Практика придбання богослужбових книг для подальшої передачі їх до церков і монастирів в пам'ять про померлих родичів була досить розповсюдженою на українських землях, і найближче оточення княгині Заславської Гольшанської, очевидно, всіляко сприяло її ініціативі та старанням. Всупереч релігійним канонам, Анастасія як ігуменя, благословила переклад Євангелія староукраїнською мовою, зрозумілою людям, проте якою не могло вестися богослужіння. У монастирі у селі Двірець, що належав до заславських володінь «серпня 15 дня 1556 року, за волею і коштом кн. Анастасії Заславської-Гольшанської почало творитися Євангеліє, пізніше відоме як Пересопницьке [1]. Щодо безпосередньої причетності до цього шедеву української культури княжни Анастасії існує пряме документальне підтвердження, яке знаходиться у післямові до Пересопницького Євангелія: «...Євангелія ся писана накладом благовірної і христоклюбовної княгині жінки Кузьми Івановича Заславського Параскеви, іначе Анастасії Юріївни, уродженої княжни Гольшанської, ...частково при Пересопницькому Різдва-Богородничному монастирі, а частково в дівочому монастирі Заславському...» [7].

До роботи були залучені архімандрит Григорій з Пересопницького монастиря та писар Михайло Василевич із Санюка. Своєрідним керівником проєкту, як сказано в післяслові до Євангелія, написаному Михайлом Василевичем, був архімандрит Григорій. Він був достатньо високоосвіченою людиною свого часу. Володів кількома мовами – сучасною йому українською, слов'янською, польською, чеською,

латиною і, можливо, навіть грецькою та німецькою [16, с. 411]. Після завершення першої частини рукопису (Євангеліє від Матвія) робота продовжилася в монастирі Пресвятої Богородиці в Пересопниці – маєтку зятя Анастасії, князя Чорторийського. Робота тривала п'ять років і завершилася 29 серпня 1561 року. Можливо, княгиня не встигла побачити завершене Євангеліє, бо померла того ж року. Однак вона залишила світові і багатьом прийдешнім поколінням українців безцінний скарб – розкішну рукописну книгу, писану пізнім уставом на пергаменті розміром 380 x 240 мм., вагою 9 кг. 300 гр. Євангеліє княгині Гольшанської-Заславської складалося з чотирьох частин загальним обсягом 964 пергаментних сторінок. Рукопис був багато орнаментований і прикрашений високохудожніми кольоровими заставками та мініатюрами. За красою і багатством оформлення Пересопницьке Євангеліє не мало, і досі не має рівних серед українських рукописів. Своєю одухотвореністю рукопис нагадував світовий витвір, зрозумілий і близький сучасникам. Пересопницьке Євангеліє стало символом духовного і культурного самоствердження українців. Саме на «Пересопницькому Євангелії» присягають вірності народові Президенти незалежної України.

Анастасія Гольшанська, представниця знатного литовсько-руського роду, залишила вагомий слід в історії України як княгиня та благодійниця. Вона є яскравим прикладом ролі жінки в історії України, яка зуміла поєднати впливову політичну позицію з гуманістичними та духовними ідеалами. Анастасія Гольшанська виступила меценаткою, яка зуміла об'єднати глибоку духовність, любов до рідної мови, родинні традиції й філантропічну діяльність. Її життя – приклад ролі шляхетної жінки в релігійному, культурному та освітньому просторі XVI століття. Вона стала символом єдності української культури й віри, залишивши по собі безцінну спадщину, яка має національне та історичне значення. Її спадщина нагадує про важливість благодійності та культурної єдності, які залишаються актуальними й сьогодні.

2005 року в місті Дубровиця Рівненської області встановлено пам'ятник княгині Анастасії Заславській, а також є вулиця Улянії та Анастасії Гольшанських.

Висновки. Юліанія та Анастасія Гольшанські – дві видатні представниці князівського роду, які залишили глибокий слід в історії України як духовні, культурні та моральні орієнтири свого часу. Їхнє життя стало прикладом втілення ідеалів віри, благочестя, милосердя та відданості релігійним і національним цінностям.

Юліанія Гольшанська, яка була канонізована православною церквою, увійшла до історії як символ християнської доброчесності, смирення та духовної сили. Її шанування та чудеса, пов'язані з її мощами, зміцнили авторитет православ'я у Великому князівстві Литовському та сприяли укріпленню духовної ідентичності українського народу.

Анастасія Гольшанська, як княгиня, благодійниця та ініціаторка створення Пересопницького Євангелія, продемонструвала активну участь жінки у культурному, релігійному та освітньому розвитку суспільства. Її підтримка перекладу святого писма староукраїнською мовою стала важливою віхою в історії української писемності та культури, а сама книга – національною святинєю, що символізує державність і духовність України.

Приклад Юліанії та Анастасії Гольшанських залишається актуальним і сьогодні, надихаючи на збереження культурної пам'яті, християнських чеснот та національної гідності.

У сучасних умовах національного та духовного відродження інтерес до власної сакральної спадщини набуває особливого значення. Зрештою, історична справедливість повинна утвердитись на українських землях. Адже ідея справедливості має особливе значення в житті українців [Див. про це детальніше: 3; 4]. Розкриття феномена благочестя на прикладі шанування Гольшанських святих є також внеском у процес деколонізації історичної пам'яті, виведення наукового дискурсу з-під впливу московського церковного домінування, що тривалий час маргіналізувало місцеві українські святині та духовні постаті.

1. Бруйка О. Князі Гольшанські – епоха в історії Дубровиці. *Дубровиці – 1000 років. Зб. матеріалів науково-краєзнавчої конференції (16–17 вересня 2005 р.)*. Рівне: Перспектива, 2005. С. 51–56.
2. Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. 78 с. URL: <http://pl.rodovid.org/wk/Osoba:289245>
3. Грабовська Ірина. Ідеї справедливості у філософії Григорія Сковороди в контексті західної філософської традиції трактування поняття справедливості (до 300-річчя філософа). *Українознавство*. №2(83). 2022. С. 26–32.
4. Грабовська Ірина. Дотримання принципу справедливості як чинник згуртування українців під час війни з російським агресором. *Матеріали II міжнар. н-п. конф. «Perspectives of contemporary science: theory and practice»*. 2024/4/1. Львів. С. 850–854. URL: <https://sci-conf.com.ua/ii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-perspectives-of-contemporary-science-theory-and-practice-1-3-04-2024-lviv-ukrayina-arhiv/>
5. Клімчук Л. Княгиня Анастасія Гольшанська-Заславська. URL: <https://dubrvivnik.blogspot.com/2019/12/xvi-xvii.html>
6. Кривоший О. Княгиня Анастасія Гольшанська-Заславська. *Українки в історії*. Київ, 2004. 198 с.
7. Кривоший О. Євангеліє княгині Заславської. Сценарій повсякденного життя елітної жінки в культурному просторі України середини XVI-го століття. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kryvoshyi_Oleksandr/Yevanhelie_kniahyni_Zaslavskoi
8. Пашук І. Сучасне відродження «Пересопницького Євангелія». *Минуле і сучасне Волині та Полісся*.

- Розвиток бібліотечної справи в країні. Науковий збірник.* Луцьк, 2005. С. 31–32.
9. Попенко В. Літописні князі нашого краю. До 1000-ліття Дубровиці. Рівне: Вид-во Зень О., 2024. 232 с.
 10. Процюк А. Княгиня меценатка: Анастасія Заславська. URL: <https://media.zagorij.foundation/speczproyekty/knyagynya-meczenatka-anastasiya-zaslavska/>
 11. Свята праведна діва Юліанія, княжна Ольшанська. *Київське православ'я. Міжнародний науковий проект «Православного Духовного Центру апостола Івана Богослова».* URL: <http://kyivpravosl.info/2013/07/18/svyata-pravedna-diva-yulianiya-knyazhna-olshanska/>
 12. Храм святої Юліанії. URL: <https://zymne.org.ua/khram-sv-yulianii>
 13. Цинкаловський О. Дубровиця. *Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник: від найдавніших часів до 1914 року.* Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 1984. Т. 1: А – К. С. 378.
 14. Шахматова Л. Небесна заступниця Поліського краю. Свята діва Юліанія (князівна Гольшанська). *Дубровиці – 1000 років. Зб. матеріалів науково-краєзнавчої конференції (16–17 вересня 2005 р.).* Рівне: Перспектива, 2005. С. 14–18.
 15. Юрій Іванович Гольшанський. URL: <http://pl.rodovid.org/wk/Osoba:289245>.
 16. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини ст. XVII. Волинь і Центральна Україна. вид. 2-ге перегл. і випр. Київ: Критика, 2008. 470 с.
- References**
1. Bruiaka O. (2005). *Kniazzi Holshanski – epokha v istorii Dubrovytsi. Dubrovytsi – 1000 rokiv. Zbirnyk materialiv naukovo-kraieznavchoi konferentsii (16–17 veresnia 2005 r.)* [The Holshansky Princes – An Era in the History of Dubrovytsia. Dubrovytsia – 1000 Years. Collection of Papers of the Scientific and Local History Conference]. Rivne: Perspektyva. Pp. 51–56. (in Ukrainian).
 2. Voitovych L.V. (2006). *Kniazha doba na Rusi: portrety elity* [The Princely Era in Rus': Portraits of the Elite]. Bila Tserkva. URL: <http://pl.rodovid.org/wk/Osoba:289245> (in Ukrainian).
 3. Grabovs'ka Iry'na. (2022). *Ideyi spravedly'vosti u filosofiyi Gry'goriya Skovorody` v konteksti zaxidnoyi filosofskoyi trady'ciyi traktuvannya ponyattya spravedly'vosti (do 300-richchya filosofa)* [Ideas of justice in the philosophy of Hryhoriy Skovoroda in the context of the Western philosophical tradition of interpreting the concept of justice (to the 300th anniversary of the philosopher)]. *Ukrayinoznavstvo.* #2(83). Pp. 26–32. (in Ukrainian).
 4. Grabovs'ka Iry'na. (2024). *Dotry'mannya pry'ncy'pu spravedly'vosti yak chy'nniy'k zgurtuvannya ukrayinciv pid chas vijny' z rosij's'ky'm agresorom* [Adherence to the principle of justice as a factor in uniting Ukrainians during the war with the Russian aggressor]. *Materialy` II mizhnar. n-p. konf.«Rerspectives of contemporary science: theory and practice».* 04/1. L`viv. Pp. 850–854. URL: <https://sci-conf.com.ua/ii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-perspectives-of-contemporary-science-theory-and-practice-1-3-04-2024-lviv-ukrayina-arhiv/> (in Ukrainian).
 5. Klimchuk, L. *Kniahynia Anastasiia Holshanska-Zaslavska* [Princess Anastasiia Holshanska-Zaslavska]. URL: <https://dubrvisnik.blogspot.com/2019/12/xvi-xvii.html> (in Ukrainian).
 6. Kryvoshyi O. (2004). *Kniahynia Anastasiia Holshanska-Zaslavska. Ukrainsky v istorii* [Princess Anastasiia Holshanska-Zaslavska. Ukrainian Women in History]. Kyiv. 198 p. (in Ukrainian).
 7. Kryvoshyi O. *Yevanheliie kniahyni Zaslavskoi. Stsenarii povsiakdennoho zhyttia elitnoi zhinky v kulturnomu prostori Ukrainy seredyny XVI-ho stolittia* [The Gospel of Princess Zaslavska. Everyday Life Scenarios of an Elite Woman in the Cultural Space of Mid-16th Century Ukraine]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kryvoshyi_Oleksandr/Yevanheliie_kniahyni_Zaslavskoi (in Ukrainian).
 8. Pashchuk I. (2005). *Suchasne vidrozhennia "Peresopnytskoho Yevanheliia". Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Rozvytok bibliotечноi spravy v kraini. Nauk. zbirnyk* [The Modern Revival of the "Peresopnytsia Gospel". The Past and Present of Volyn and Polissia. Development of Library Science in the Region. Scientific Collection]. Lutsk. Pp. 31–32. (in Ukrainian).
 9. Popenko V. (2024). *Litopysni kniazzi nashoho kraiu. Do 1000-littia Dubrovytsi* [Chronicle Princes of Our Land. On the 1000th Anniversary of Dubrovytsia]. Rivne: Zen O. Publishing House. 232 p. (in Ukrainian).
 10. Protsiuk A. *Kniahynia-meczenatka: Anastasiia Zaslavska* [Princess and Patroness: Anastasiia Zaslavska]. URL: <https://media.zagorij.foundation/speczproyekty/knyagynya-meczenatka-anastasiya-zaslavska/> (in Ukrainian).
 11. *Sviata pravedna diva Yulianiia, kniazhna Olshanska* [Saint Righteous Virgin Yulianiia, Princess of Olshany]. *Kyivske pravoslav'ia. Mizhnarodnyi naukovyi projekt "Pravoslavnoho Dukhovnoho Tsentru Apostola Ivana Bohoslova"*. URL: <http://kyivpravosl.info/2013/07/18/svyata-pravedna-diva-yulianiya-knyazhna-olshanska/> (in Ukrainian).
 12. *Khram sviatoi Yulianii* [Church of Saint Yulianiia]. URL: <https://zymne.org.ua/khram-sv-yulianii> (in Ukrainian).
 13. Tsyntsalovskiy O. (1984). *Dubrovytsia. Stara Volyn i Volynske Polissia. Kraieznavchyi slovnyk: vid naidavnishykh chasiv do 1914 roku. T. 1: A – K* [Dubrovytsia. Old Volyn and the Volyn Polissia. A Local History Dictionary: From Ancient Times to 1914. Vol. 1: A–K]. Winnipeg: Society "Volyn". P. 378. (in Ukrainian).

14. Shakhmatova L. (2005). *Nebesna zastupnytsia Poliskoho kraiu. Sviata diva Yulianiia (kniazivna Holshanska)* [Heavenly Patroness of the Polissia Region. Saint Virgin Yulianiia (Princess Holshanska)]. *Dubrovyski – 1000 rokiv. Zbirnyk materialiv naukovokraieznavchoi konferentsii (16–17 veresnia 2005 r.)*. Rivne: Perspektyva. Pp. 14–18. (in Ukrainian).
15. *Yurii Ivanovych Holshanskyi* [Yurii Ivanovych Holshansky]. URL: <http://pl.rodovid.org/wk/Osoba:289245> (in Ukrainian).
16. Yakovenko N. (2008). *The Ukrainian Nobility from the End of the 14th to the Middle of the 17th Century: Volhynia and Central Ukraine* [Ukrayinska shliakhta z kintsia XIV do seredyny st. XVII Volyn i Tsentralna Ukrayina]. 2nd ed., revised and corrected. Kyiv: Krytyka. 470 p. (in Ukrainian).

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.22>
УДК 303 (477)

Тетяна ТАЛКО

кандидат філос. н., доцент кафедри філософії,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

ORCID iD: 0000-0001-5173-9540
Email: talkotm@ukr.net

ГЕОПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

(Рецензія на монографію «Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія» / Грабовська І., Грабовський С., Додонов Р., Кагамлик С., Марутян Р., Настояща К., Турпак Н., Чупрій Л. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, Видавництво «Міленіум», 2024. 344 с.)

Анотація: У представленій рецензії на монографічне дослідження колективу авторів, які присвятили свої роздуми інтерпретації феномена геополітичної суб'єктності України в контексті глобальних викликів, розглянуто основні аспекти дослідницької програми, запровадженої авторами. Зокрема, докладно проінтерпретовано концептуально-методологічні підходи, запропоновані Іриною і Сергієм Грабовськими. Слушною є позиція науковців, які вважають, що доказово визначена методологічна основа дослідження і адекватно застосована методологія є підґрунтям для успіху будь-якого наукового дослідження. Також важливим є те, що науковці запропонували дослідження філософсько-світоглядної основи суб'єктивізації: від цивілізаційної до антропологічної складової цього процесу. Це дозволило створити цілісну картину розгорнення процесу формування геополітичної суб'єктності України від його витоків до сучасного стану.

Науковці, які опрацювали запропоновану у монографії тематику, виявили здатність до вирішення складної наукової проблеми і окреслення перспектив подальшого її опрацювання у плані з'ясування викликів і перспектив успішного формування геополітичної суб'єктності України, існування держави як активного діяча у просторі світової геополітики. Авторами розроблено теорію про трансформацію латентної суб'єктності України в актуальну. Також ґрунтовно проаналізовано зовнішні і внутрішні чинники, які заважають сучасній Україні досягти позиції сильного геополітичного гравця. Цікавою і глибоко продуманою виглядає ідея науковців про відродження концепту «Міжмор'я» і його важливість у контексті подолання російської експансії.

У монографії проаналізовано аксіологічну складову процесу суб'єктивізації української спільноти, а також приділено серйозну увагу релігійним аспектам життя української спільноти і впливу діяльності ПЦУ та УГКЦ на формування геополітичної суб'єктності України, особливо в умовах повномасштабної війни проти України. Видається, що було би доречним проаналізувати вплив неорелігійних рухів, що існують на теренах сучасної України, на досліджувані процеси і ті виклики та проблеми, які вони провокують.

Ключові слова: геополітика, латентна суб'єктність, реальна суб'єктність, глобалізація, деколонізація, імперський дискурс, агресія, війна, теорія міжмор'я, свобода, незалежність, справедливість.

Tatiana TALKO

Ph.D., Associate Professor of the Department of Philosophy,
Faculty of Social Sciences and International Relations, Oles
Honchar Dnipro National University

UKRAINE'S GEOPOLITICAL SUBJECTIVITY AS INTERPRETED BY UKRAINIAN SCHOLARS

(Review of the monograph "Ukraine's Geopolitical Subjectivity in the Context of Global Challenges: A Monograph / Grabovska I., Hrabovskyi S., Dodonov R., Kahamlyk S., Marutian R., Nastoishcha K.,

Turpak N., Chuprii L. Kyiv: Research Institute of Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Millennium Publishing House, 2024. 344 p.)

Abstract. In the presented review of the monographic study by the team of authors, who devoted their thoughts to the interpretation of the phenomenon of Ukraine's geopolitical subjectivity in the context of global challenges, the main aspects of the research programme introduced by the authors are considered. In particular, the conceptual and methodological approaches proposed by Iryna Grabovska and Serhii Hrabovskyi are interpreted in detail. The position of scholars who believe that an evidence-based methodological basis of research and adequately applied methodology are the basis for the success of any scientific research is reasonable. It is also important that scholars have proposed a study of the philosophical and ideological basis of subjectivation: from the civilisational to the anthropological component of this process. This made it possible to create a holistic picture of the unfolding process of the formation of Ukraine's geopolitical subjectivity from its origins to the present day. The researchers who studied the topic proposed in the monograph have demonstrated the ability to solve a complex scientific problem and outline the prospects for its further development in terms of clarifying the challenges and prospects for the further formation of Ukraine's geopolitical subjectivity, the existence of the state as an active actor in the space of world geopolitics. The authors have developed a theory on the transformation of Ukraine's latent subjectivity into an actual one. They also thoroughly analyse the external and internal factors that prevent modern Ukraine from becoming a strong geopolitical player.

Keywords: geopolitics, latent subjectivity, real subjectivity, globalisation, decolonisation, imperial discourse, aggression, war, intermarium theory, freedom, independence, justice.

Актуальність проблематики монографічного дослідження, проведеного колективом авторів – співробітників Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, обумовлена реаліями нашого сьогодення. Катерина Настояща, Ірина Грабовська, Світлана Кагамлик, Леонід Чупрій, Надія Турпак, Роман Додонов, а також запрошені науковці Сергій Грабовський і Рена Марутян не тільки дослідили вплив буремних подій історичного минулого українського народу, формування української політичної спільноти, боротьбу часів набуття Україною незалежності, Революції Гідності, трагедії гібридної війни і повномасштабного вторгнення росії на терени нашої країни з позицій становлення реальної геополітичної суб'єктності, але й створили узагальнюючу картину стану і перспектив подальшого розвитку геополітичної суб'єктності України у глобалізованому світі [1].

Також у плані розуміння актуальності представленої роботи слухним видається зауваження одного зі співавторів монографії Л. Чупрія стосовно відсутності у сучасній науковій гуманітаристиці обґрунтованого дослідження внутрішніх і зовнішніх факторів, які є бар'єрами для зміцнення геополітичної суб'єктності України в умовах таких загрозливих викликів, як міжнародний тероризм, поширення технологій масового ураження, постійних конфліктів у країнах «осі нестабільності», транснаціональної злочинності, корупції тощо [1, с. 9].

Звернення до історії виникнення теоретичного осмислення феномена геополітичної суб'єктності спонукає до висновку, що предмет дослідження колективу авторів представленої монографії безпосередньо пов'язаний з теоретичним опрацюванням поняття «геополітика», яке, як відомо, було введено у науковий обіг шведським ученим Рудольфом Чепленом у 1916 р. Розвиток напрямку досліджень, безпосередньо заснованих на опрацюванні сутності цього поняття і самого феномена геополітичної суб'єктності,

спонукає нині науковців розглядати геополітику у розрізі актуальної ситуації довкола України. Стосовно геополітичної суб'єктності будь-якої країни дослідники дійшли спільної думки про те, що перш за все цей феномен виражає здатність держави бути активним і самостійним гравцем на міжнародній політичній арені, захищаючи і впроваджуючи власні інтереси і, використовуючи ресурси глобалізованого світу, реалізувати свої проекти, а також мати незалежність у прийнятті власних рішень та отримувати підтримку з боку партнерів у здійсненні цих рішень. Останнє є особливо актуальним для України в умовах війни [Див., напр.: 3; 4; 5; 8; 10; 13; 17].

Суттєвим теоретико-методологічним внеском у розвиток зазначеної проблематики став доробок Сергія та Ірини Грабовських. Щоб виявити особливості формування геополітичної суб'єктності України, вітчизняним науковцям потрібно було сформулювати виважений і цікавий концептуально-методологічний підхід до вирішення поставленої проблеми, що й знайшло відображення у першому розділі монографії [1]. Вони розкрили філософські підстави осмислення проблеми суб'єктності України, продемонстрували, яким чином на процес суб'єктивації впливали і впливають такі явища, як глобалізація та деколонізація. На особливу увагу заслуговує доведення аналітиками того факту, що Україна пройшла довгий шлях від латентної до реальної суб'єктності. Розглядаючи процес історичного становлення геополітичної суб'єктності України від початкових етапів і до сьогодення науковці наочно продемонстрували, яким чином латентна геополітична суб'єктність України перетворилась на актуальну. Очевидно, що цей висновок базується на ряді попередніх досліджень вказаних авторів [2; 3; 4; 5; 7; 15; 16; 17].

Визначаючи мету дослідження загалом і розділу, створеного у співавторстві з С. Грабовським, Ірина Грабовська акцентувала увагу на необхідності теоретико-методологічного обґрунтування вирішення про-

блеми, і, зокрема, зауважила, що Україна дуже часто, особливо з боку росії і путіна, розглядалася як об'єкт, а не суб'єкт геополітики. При цьому науковиця переконана, що Україна як феномен ніколи не втрачала своєї суб'єктності. Дослідниця підкреслює, що є суб'єктність цивілізаційна, геополітична, мілітарна, культурна тощо. Наголошено, що геополітична суб'єктність – це сильна держава, яка виступає потужним дієвим гравцем на геополітичній шахівниці. І. Грабовська зауважила, що вона не згодна з думкою Віталія Портникова стосовно того, що сьогодні тільки держави з ядерним статусом можуть претендувати на статус суб'єктів у геополітичних процесах [1; 8].

Думку про те, що «Україна довгий час була об'єктом геополітичних ігор», висловлює і Л. Чупрій, який вказує на відсутність стратегічного мислення і корумпованість вітчизняної політичної еліти, через що «ми довгий час втрачали свою геополітичну суб'єктність» [1, с. 9]. Дослідник зауважує, що «лише внаслідок двох революцій і агресії Російської Федерації європейська та євроатлантична орієнтації були прописані в Конституції України і Стратегії національної безпеки» [1, с. 9].

Глибоке зацікавлення викликають роздуми пана Сергія Грабовського про виключне значення громадянського подвигу кожного пересічного українця і українки, які не полишили своєї батьківщини у годину найстрашніших випробувань. Сергій Ігорович пише: «Зрештою, все впирається в індивідуальну позицію громадян країни, які прагнуть бачити свою країну незалежною, самостійною, сильним дієвцем на геополітичному просторі. Тоді вони працюють на цю ідею, створюючи насамперед сильну економіку та конкурентоздатну наукову базу для зростання суб'єктності країни. Держава у цьому випадку виступає як засіб досягнення вказаної мети. Традиційно у науковому дискурсі суб'єктність країни пов'язують з її «силою»» [1, с. 15].

У процесі осмислення складної і актуальної проблеми геополітичної суб'єктності України виділились питання, спроби вирішення яких визначили основні напрямки сучасних вітчизняних гуманітарних досліджень у цій сфері. Зокрема, до питань, на які досить ґрунтовно дано відповідь на сторінках рецензованого монографічного дослідження, відносимо наступні: Як історичні чинники впливали на формування української геополітичної суб'єктності? Яким чином на визначення геополітичної ролі України впливає процес формування української ідентичності? Як латентна суб'єктність України перетворилася на актуальну? Які зовнішні чинники є найбільш впливовими у плані формування геополітичної суб'єктності України? Чи здатна Україна послідовно виступати суб'єктом власного геополітичного проєкту? Що являє собою цей проєкт і чи не є він лише результатом впливу чужих стратегій? Як може Україна зміцнити свою геополітичну суб'єктність в умовах глобалізації? Як уявляють місце України у світовій політиці наші громадяни і яке місце країні відводять наші друзі і вороги? Які внутрішні реформи сприятимуть подальшому формуван-

ню геополітичної суб'єктності і адекватним відповідям на виклики, що постають перед країною? Представлений перелік питань не вичерпує весь спектр різних проблем і актуальних завдань, які вирішують автори монографії, але є безумовним свідченням важливості і глибини заангажованості у проблему її авторів.

Варто підкреслити, що аналіз основних інтелектуальних та ідеологічних підходів до вирішення окреслених питань свідчить, що науковці ще не досягли консенсусу щодо розв'язання більшості з поставлених проблем. Є позитивним вже те, що єдність поглядів існує стосовно розуміння і визначення основного поняття – геополітичної суб'єктності. У сучасному науковому дискурсі усталилося розуміння геополітичної суб'єктності країни як міри її впливовості на розгортання та розвиток світових (глобальних) та регіональних процесів, її здатність до самостояння як дієвця міжнародної політики [1, с. 40].

Серед вітчизняних науковців є одностайність і у плані визнання негативного впливу колоніального минулого, а також російського і радянського імперських дискурсів на характер існування української спільноти після набуття країною незалежності. Науковці пишуть, що деформуючи суб'єктність України, колоніальний досвід ще й досі тяжіє над нашим сьогоденням і, зокрема, відображається у свідомості тих українців, які налаштовані на колаборацію з агресором.

До основних аспектів геополітичної суб'єктності України, які виділили автори монографічного дослідження, відноситься і викликає особливу цікавість дослідження історичного контексту, латентної та актуальної суб'єктності, різних типів суб'єктності, вплив реорієнтації на процес формування української суб'єктності, концепт «міжмор'я» тощо.

Підкреслюючи той факт, що Україна є перехрестям різних цивілізацій і культур, дослідники зауважили, що це сприяло формуванню унікального типу свідомості і специфічної суб'єктності, невід'ємними рисами якої є прагнення до свободи, незалежності, самостійності і справедливості, але при тому сильним є елемент конфліктності.

Важливим є спостереження пані Грабовської стосовно того, які зміни відбуваються в масовій свідомості українців стосовно служби жінок у ЗСУ і їхньої участі у воєнних діях [1; 12; 16]. Науковиця пише: «Якщо до відкритої агресії росії проти України абсолютна більшість співрозмовників/співрозмовниць різних вікових категорій була проти загальної мобілізації для жінок, то після двох з половиною років війни думка змінилась. До того ж абсолютна більшість українських громадян тепер висловлюються позитивно щодо жінок військовослужбовиць як своїх захисниць («...наші дівчата – героїні! Вони прикривають усіх нас сьогодні, навіть ціною власного життя! Велика подяка їм!») – така думка є одностайною, люди підтримують тих жінок, які вступили в Сили оборони України для захисту Батьківщини). Отже, вже сьогодні українське суспільство зазнало серйозних змін, попри постійні нарікання, що українська економіка повільно переходить на воєнні рейки, можна сказати, що на воєнні рейки

перейшла масова свідомість більшості українського соціуму, і він вже ніколи не буде таким, як до цієї війни» [1, с. 21].

Абсолютно погоджуюсь із твердженням про важливість визначення пантеону героїв і видатних особистостей, «які формують особистісну ціннісну настанову української людини та впливають на її ідентичність» [1, с. 30]. Цю ідею у монографічному дослідженні розвиває Р. Додонов [Див. також: 6].

Акцентуючи увагу на чинниках формування та посилення суб'єктності, дослідники проаналізували зовнішні чинники, як то: геополітичне положення, міжнародна підтримка, що суттєво посилилась під час війни тощо, та внутрішні, а саме: формування та постійне посилення мілітарної, національної та соціальної стійкості країни, що призвело до глибокої поваги з боку партнерів до України як суверенної держави, яка здатна у протистоянні такому сильному агресорові, як росія, відстояти свою незалежність. Серед внутрішніх чинників особливої уваги вимагає такий фактор як громадянська активність, що набула суттєвого втілення у волонтерській діяльності багатьох тисяч українців [1, с. 9; 12].

У монографії досліджено різні рівні суб'єктності. Йдеться про слабку, середню і сильну суб'єктність. Навряд чи хтось беззастережно буде стверджувати, що наша країна нині демонструє сильну суб'єктність, але країна у надскладних і трагічних обставинах війни з рашизмом демонструє свою інституційну спроможність як держава. Йдеться про здатність відповідних державних інституцій захищати як народну, так і приватну власність, про спроби з боку влади залучати інвестиції для здійснення життєво важливих для подальшого існування країни проєктів, врешті, українська держава під час цієї війни проводить зважену і послідовну зовнішньо-політичну лінію.

Цікавою і обґрунтованою є розвідка Л. Чупрія стосовно піднесення Сходу як провідної тенденції розвитку сучасного світу та головних мега трендів його трансформацій – глобалізації, модернізації, індивідуалізації, віртуалізації, гібридизації [1, с. 9]. Автор виділяє такі негативні тенденції у розвиткові світової культури, як відчуження, атомізація, синглізація тощо. Проводячи аналіз атрибутивних характеристик культурної гібридизації, науковець стверджує, що «сама вона є визначальним фактором виникнення нових ціннісних орієнтирів і різноманітних форм культурних процесів» [1, с. 9]. Підкреслюється, що одним із глобальних трендів сучасного світу є віртуалізація, яка породила такі явища, як технологізація, роботизація, кіберкультура, кібербулінг, кліпове мислення, ідеологія трансгуманізму тощо. Дослідник слушно зауважує: «Основний вектор впливу віртуалізації – це зміна традиційних, матричних практик, породження їх нових форм, акцент на технологізації, знищенні кордонів приватного й публічного, прискоренні зв'язку, економії часу, технічній алгоритмізації взаємодії, а також на можливості маніпуляцій, створенні штучних ідентичностей» [1, с. 9]. Л. Чупрій виділяє два вектори у «просторі глобальних трендів» –

ціннісно-культурний (габітуальний) та організаційно-просторовий (алгоритмічний). Науковець вважає, що мобільність як сутність сучасного життя, впливає на поширення таких глобальних практик як детериторіалізація, дифузія ідентичностей, поширення громадянської ідентичності, створення термінальних спільностей, гіперрозвиток туристичної галузі, пожевлення академічної мобільності тощо [1, с. 9].

Розглядаючи геополітичні аспекти проблеми суб'єктності України в умовах глобальних викликів науковці Р. Додонов, К. Настояща та Л. Чупрій проаналізували ключові концептуальні підходи до дослідження системи міжнародних відносин, розкривши переваги і недоліки провідних концептів минулого та сьогодення. Зокрема, у тексті авторами глибоко проаналізовано еволюцію ліберально-ідеалістичної дослідницької традиції, починаючи від античності і до сьогодення, розкрито сутність теорії «батька класичного реалізму» Г. Моргентау та підстави для критики його концепту, критично переосмислено доробок Р. Арона, проаналізовано нову наукову концепцію – неореалізм, яка була сформульована К. Волтцем; виявлено недоліки та переваги конструктивізму як однієї з провідних шкіл міжнародних відносин і сутність теорії одного з фундаторів цього напрямку Дж. Раггі; увага приділена і транснаціоналізму, а також концепції капіталістичної системи; неолібералізму, постмодернізму [1, с. 103–111].

Свого часу Юрій Липа у роботі «Геополітичні орієнтири нової України» писав про важливість руху українських мас до моря, і що цей рух російський імперський уряд намагався зупинити [9, с. 67]. І знову ми спостерігаємо спроби російської імперії витіснити українців із чорноморських берегів. Ідея повернення чорноморських берегів – це напрямна «тисячолітньої експансії України», яка актуалізована у плані звільнення Криму та остаточного витіснення росії з Чорного моря.

У плані продовження роздумів про важливість інших напрямних розвитку геополітики цікавою і глибоко продуманою виглядає ідея науковців про відродження концепту «Міжмор'я» та його важливості в контексті подолання російської експансії. Аналітики підкреслюють: «Реалізація проєкту «Міжмор'я» матиме значні геополітичні, економічні та соціокультурні переваги. Сильні і незалежні Польща, Литва, Україна, інші країни регіону могли б створити регіональний союз, який базуватиметься на кращих зразках історичної спадщини європейської Київської Русі, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. В сучасному геополітичному становищі це могло би стати надзвичайно цінною ініціативою. Міцний альянс незалежних держав Центральної і Східної Європи став би адекватною відповіддю на експансію агресивної євразійської імперії, що є небезпечною для всіх країн Європи, але особливо для України, бо російські геополітики заперечують існування незалежної Української держави, акцентуючи увагу на тому, що її виникнення було випадковим» [1, с. 186–187].

Дослідники виділили зовнішні і внутрішні чинники, які заважають посиленню геополітичної ваги України в умовах глобалізації. Серйозне обґрунтування і вказані цифри у цій розвідці викликають не тільки зацікавленість, але й переконливо доводять правоту науковців. Серед зовнішніх чинників наголошено на повномасштабній агресії росії; трансформації світової політичної системи; перерозподілі впливу світових політичних гравців (США, Євросоюзу, Китаю, Росії); зростанні ролі регіональних центрів; недостатньому рівневі розвитку сучасних технологій, у тому числі й інформаційних; недостатній інформаційній присутності України у світі; слабкості міжнародного авторитету України. Зокрема, вказано на недостатній рівень її підтримки з боку країн Глобального Півдня; недостатній мережі зарубіжних дипломатичних представництв, особливо в країнах Глобального Півдня. До внутрішніх чинників віднесено: слабкість і непослідовність реформ, зокрема судової та реформи прокуратури; декларативність рівності громадян перед законом; слабкість інноваційної діяльності, особливо в економічній сфері; «сировинна спрямованість української економіки, залежність від експорту; незавершеність процесів приватизації; значне зростання зовнішніх боргів; високий рівень олігархізації країни; недостатній рівень розвитку української політичної нації, національної самосвідомості; наявність певних регіональних відмінностей, що посилюють відцентрові тенденції; несформованість української національної ідеї, відсутність потужних україноцентричних міфів» [1, с. 114–116].

Останнім часом дослідники приділяли особливу увагу виявленню аксіологічних засад утвердження геополітичної суб'єктності України; інформаційній стійкості українського суспільства в умовах сучасних викликів та загроз; висвітленню релігійної складової геополітичної суб'єктності України [Див., напр.: 13].

Аналітики зазначають, що сьогодні, «внаслідок героїчного протистояння української нації рашистському агресорові, статус України як дієвця історії докорінно змінюється. Вона зараз справді перетворилась на морального, і не тільки, лідера вільного світу, ставши захисником автентичних європейських цінностей, які сучасний Захід, особливо Західна Європа, значною мірою розгубили» [1, с. 40].

Важливим є розгляд питання про релігійну складову геополітичної суб'єктності України. Науковці слушно підкреслюють важливість розбудови ПЦУ і УГК Церкви, зауважують необхідність посилення протидії впливу пропаганди рпц на свідомість православних в Україні. На нашу думку, є очевидним, що посилення постсекулярних тенденцій в українському соціумі [14; 15] і прояви релігійного фундаменталізму є вагомими чинниками впливу на ментальність наших співгромадян і життя української спільноти в цілому [11]. Відтак, їх вплив на формування геополітичної суб'єктності України є безсумнівним, а, отже, ці аспекти потребують поглибленої уваги з боку дослідників.

У **висновках** зазначаю, що представлена колективом авторів (Катериною Настоящою, Іриною Грабов-

ською, Сергієм Грабовським, Світланою Кагамлик, Леонідом Чупрієм, Надією Турпак, Реною Марутян, Романом Додоновим) монографія є завершеним, цікавим дослідженням, яке, безумовно, стане суттєвим внеском у розробку складної теоретичної проблеми геополітичної суб'єктності України в контексті глобальних викликів, а також рецензована робота має практичну значимість. Глибина опрацювання проблеми і вагомість висновків свідчать про необхідність ознайомлення з цим науковим здобутком як фахівців-науковців, так і широкого загалу читачів на теренах України та за її межами.

1. Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія / Грабовська І., Грабовський С., Додонов Р., Кагамлик С., Марутян Р., Настояща К., Турпак Н., Чупрій Л. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, Видавництво «Міленіум». 2024. 344 с.
2. Грабовська Ірина. Філософські витоки та сенс путінізму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. С.14–18.
3. Грабовська І., Грабовський С. До філософських підстав осмислення проблеми суб'єктності України. Концепція Олександра Кульчицького *Українознавство*. 2023. №3. С. 143–158.
4. Грабовська І., Грабовський С. Латентна геополітична суб'єктність України як реальність та наукова проблема. *Українознавство*. № 1(90) (2024). С.194–203.
5. Грабовська Ірина, Грабовський Сергій. Геополітична суб'єктність України – одна з найактуальніших проблем сучасного українського соціогуманітарного дискурсу. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.)*. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С.120–123.
6. Додонов Р. Національний пантеон героїв як складова історико-культурної спадщини України. *Українознавство*. 2024. № 1(90). С. 74–88.
7. Ірина Грабовська. Вирівнювання можливостей для жінок та чоловіків versus криза маскулітності (українська специфіка). *Соціологічні студії*. № 2(21), 2022. С. 6–13.
8. Ірина Грабовська. Геополітична суб'єктність України як реальність і наукова проблема. 5 лютого 2025 р. *Всеукраїнська газета «День»*. URL: <https://day.kyiv.ua/profile/iryna-grabovska>
9. Липа Юрій. Геополітичні орієнтири нової України. *Збірник наукових праць / Редактор-упорядник Олег Однороженко*. К.: Вид-во Марка Мельника. 2023. 256 с.
10. Національне уявне як чинник соціальної інтеграції: Монографія. К.: Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, 2025. 398 с.
11. Талько Тетяна. Фундаменталістські настрої у неорелігійних громадах як загроза національній

- безпеці України в умовах війни. *Українознавчий альманах*. №35. К.: «Міленіум». 2024. С. 101–114.
12. Товмаш Дмитро, Грабовська Ірина, Кагамлик Світлана. Волонтерство жіноцтва як ефективна складова боротьби з російським агресором (соціофілософський та філософсько-світоглядний аналіз). *Українознавчий альманах*. №32, 2023. С. 43–50.
 13. Турпак Н. Геополітична свідомість українців як екзистенційний феномен. *Українознавчий альманах*. № 34, 2024. С. 93–100.
 14. Iryna Grabovska, Tetiana Vlasova, Tetiana Talko. New religions as the postsecular epiphenomenon of globalization in the contemporary Ukrainian society. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*. Vol 76, No 1 (2020); 6 pages 2020-02-24.
 15. Iryna Grabovska, Tatiana Talko, Svitlana Kahamlyk. The phenomenon of Falun Gong in the context of development of anti-totalitarian tendencies in religious culture of Ukrainians. *Philosophy, Economics and Law Review*. №2(2), 2022. Pp. 25–36.
 16. Iryna Grabovska, Tetiana Vlasova, Kateryna Nastoiashcha, Dmytro Tovmash. Modern Ukrainian Women in the Army: realities and prospects. *AD ALTA. JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH*. #14/02/2024. Pp.119–123.
 17. Grabovska I. SOME ASPECTS OF THE ASSESSMENT OF THE SPECIFICITY OF PUBLIC ATTITUDES IN WARRING UKRAINE: A SUBJECTIVE VIEW. *The 65th International scientific and practical conference «Innovation – Science – Society» (February 22-23, 2024) Primedia E-launch LLC, USA, Chicago*. 2024. Pp. 12–16.
- References**
1. *Geopolitychna sub'yektnist' Ukrayiny` v konteksti global'ny`x vy`kly`kiv: monografiya* (2024) [Ukraine's geopolitical subjectivity in the context of global challenges: monograph] / Grabovs`ka I., Grabovs`ky`j S., Dodonov R., Kagamlyk S., Marutyan R., Nastoyashha K., Turpak N., Chuprij L. Ky`yiv: NDI ukrayinoznavstva KNU imeni Tarasa Shevchenka, Vy`davny`czstvo «Milenium». 344 p. (in Ukrainian).
 2. Grabovs`ka I. (2016). *Filosofski vytoky ta sens putinizmu* [Philosophical origins and meaning of Putinism]. *Visnyk KNUTSh. Seriya «Ukrainoznavstvo»*. №1. Pp. 14–18 (in Ukrainian).
 3. Grabovska I., Hrabovskyi S. (2023). *Do filosofskykh pidstav osmyslennia problemy subiektnosti Ukrainy. Kontseptsiiia Oleksandra Kulchytskoho* [To the philosophical foundations of understanding the problem of subjectivity of Ukraine. Concept by Oleksandr Kulchytskyi]. *Ukrainoznavstvo*. №3. Pp. 143–158. (in Ukrainian).
 4. Grabovska I., Hrabovskyi S. (2024). *Latentna heopolitychna subiektnist Ukrainy yak realnist ta naukova problema* [Latent geopolitical subjectivity of Ukraine as a reality and a scientific problem]. *Ukrainoznavstvo*. № 1(90) Pp.194–203. (in Ukrainian).
 5. Iryna Grabovska, Serhii Hrabovskyi. (2024). *Geopolitychna sub'yektnist' Ukrayiny` – odna z najaktual'nishy`x problem suchasnogo ukrayins`kogo sociogumanitarnogo dy`skursu* [Ukraine's geopolitical subjectivity is one of the most pressing issues in contemporary Ukrainian socio-humanitarian discourse]. *Ukrainian studies reflections on contemporary socio-cultural processes: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 190th anniversary of the founding of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, 24 October 2024)*. Kyiv: Research Institute of Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv. Pp. 120–123. (in Ukrainian).
 6. Dodonov R. (2024). *Natsionalnyi panteon heroiv yak skladova istoryko-kulturnoi spadshchyny Ukrainy* [National pantheon of heroes as a part of the historical and cultural heritage of Ukraine]. *Ukrainoznavstvo*. № 1(90). Pp. 74–88. (in Ukrainian).
 7. Iryna Grabovska. (2022). *Vy`rivnyuvannya mozhly`vostej dlya zhinok ta cholovikiv versus kry`za maskulinnosti (ukrayins`ka specy`fika)* [Equal opportunities for women and men versus the crisis of masculinity (Ukrainian specifics)]. *Sociologichni studiyi*. # 2(21). Pp. 6–13. (in Ukrainian).
 8. Iryna Grabovska. (5 lyutogo 2025). *Geopolitychna sub'yektnist' Ukrayiny` yak real'nist' i naukova problema* [Ukraine's geopolitical subjectivity as a reality and scientific problem.] *Vseukrayins`ka gazeta «Den`»*. URL: <https://day.kyiv.ua/profile/iryna-hrabovska> (in Ukrainian).
 9. Ly`pa Yuriy. (2023). *Geopolitychni oriyenty`ry` novoyi Ukrayiny`* [Geopolitical landmarks of the new Ukraine]. *Zbirny`k naukovy`x prac` /Redaktor-uporyadny`k Oleg Odnorozhenko*. K.: Vy`d-vo Marka Mel`ny`ka. 256 p. (in Ukrainian).
 10. *Nacional`ne uyavne yak chy`nny`k social`noyi integraciyi: Monografiya*. (2025) [The national imaginary as a factor of social integration: Monograph]. K.: In-t filosofiyi im. G.S. Skovorody` NANU. 398 p. (in Ukrainian).
 11. Tal`ko Tetyana. (2024). *Fundamentalists`ki nastroyi u neoreligijny`x gromadax yak zagroza nacional`nij bezpechi Ukrayiny` v umovax vijny`* [Fundamentalist sentiments in neo-religious communities as a threat to Ukraine's national security in wartime]. *Ukrainoznavchy`j al`manax*. #35. K.: «Milenium». Pp. 101–114. (in Ukrainian).
 12. Tovmash Dmytro, Grabovska Iryna, Kahamlyk Svitlana. (2023). *Volonterstvo zhinotstva yak efektyvna skladova borot`by z rosijs`kym ahresorom* [Women's volunteerism as an effective component of the fight against the Russian aggressor]. *Ukrainoznavchy`j al`manax*. #32. K.: Milenium. Pp. 43–49. (in Ukrainian).
 13. Turpak N. (2024). *Geopolitychna svidomist' ukrayinciv yak ekzy`stencijny`j fenomen* [The geopolitical consciousness of Ukrainians as an existential phenomenon]. *Ukrainoznavchy`j al`manax*. # 34. Pp. 93–100. (in Ukrainian).
 14. Iryna Grabovska, Tetiana Vlasova, Tetiana Talko. New religions as the postsecular epiphenomenon of

- globalization in the contemporary Ukrainian society. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*. Vol 76, No 1 (2020); 6 pages 2020-02-24.
15. Iryna Grabovska, Tatiana Talko, Svitlana Kahamlyk. The phenomenon of Falun Gong in the context of development of anti-totalitarian tendencies in religious culture of Ukrainians. *Philosophy, Economics and Law Review*. №2(2), 2022. Pp. 25–36.
16. Iryna Grabovska, Tetiana Vlasova, Kateryna Nastoiashcha, Dmytro Tovmash. (2024). Modern Ukrainian Women in the Army: realities and prospects. *AD ALTA. JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH*. #14/02. Pp.119–123.
17. Grabovska I. (2024). SOME ASPECTS OF THE ASSESSMENT OF THE SPECIFICITY OF PUBLIC ATTITUDES IN WARRING UKRAINE: A SUBJECTIVE VIEW. *The 65th International scientific and practical conference «Innovation – Science – Society» (February 22-23, 2024) Primedia E-launch LLC, USA, Chicago*. Pp. 12–16.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.23>
УДК 303 (477)

Дмитро ТОВМАШ

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-4576-0703

Email: tovmash@knu.ua

Ірина ГУЛЕЙКОВА

кандидат педагогічних наук, завідувач науково-дослідного відділу з історії книги та друкарства Х–
XXI ст., Музей книги і друкарства України, доцент кафедри дизайну, Український гуманітарний інсти-
тут, м. Буча, Україна

ORCID: 0009-0007-0201-7534

E-mail: ls201@ukr.net

ШЛЯХИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБАГАЧЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО АРСЕНАЛУ УКРАЇНОЗНАВСТВА

(Рецензія на монографію «Національне уявне як чинник соціальної інтеграції: Монографія. К.: Ін-
ститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2025. 398 с.)

Анотація. Монографія «Національне уявне як чинник соціальної інтеграції» містить цілий ряд теоретичних ідей і концептів, здатних стати в пригоді фахівцям із українознавства в осмисленні їхньої проблематики. Навіть тоді, коли ці концепти, на перший погляд, безпосередньо не пов'язані з соціальною реальністю сучасної України, існує «простір перспективи розвитку» для їхнього застосування. Адже у глобалізованому світі все взаємопов'язане не тільки зовнішніми сполуками, а й іманентними трендами, вимогами трансформаційних змін. У цьому контексті дослідження національного уявного набувають великого значення. Такі дослідження дозволяють вивчити і провести концептуалізацію впливів колективних уявлень, припущень, очікувань і звичаїв на становлення та розвиток політичних ідеологій, крім того, проаналізувати виникнення і трансформації національної ідентичності. Разом із тим на тлі поглиблення як у світі, так і в Україні соціального розшарування, регіоналізації та пожевлення міграційних і переселенських процесів внаслідок як зовнішніх, так і внутрішніх причин особливе значення набуває сприяння відновленню порушених соціальних зв'язків. Таким чином національне уявне постає таким фактором, який – в усіх своїх вимірах і нюансах – впливає на розробку, легітимацію і реалізацію відповідних програм і стратегій розвитку.

Частина монографії містить детальні огляди теорій і практик соціальної інтеграції в сучасному світі, трансформації національного уявного в умовах переходу до глобальної доби, інтегративного потенціалу т.зв. «світських релігій». Інша частина книги більше націлена не на перспективу, а на сьогоднішній день та певною мірою на прояснення минулого. Тут ідеться про реальне й уявне в національній свідомості і про використання соціально-історичної міфології тоталітарними системами для інтеграції національних спільнот навколо проєктів зовнішньої агресії та світового і регіонального панування.

Загалом монографія є професійною колективною працею та здатна збагатити методологічний арсенал українознавства.

Ключові слова: українознавчі студії, національне уявне, соціальна інтеграція, глобалізований світ, тоталітарна міфологія.

Dmytro TOVMASH

Ph.D. in philosophical sciences, Associate Professor, Associate Professor Department of Philosophy of the Humanities, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Iryna HULEIKOVA

PhD of Science in Pedagogy,
Head of the Research Department of the History of Book and Printing of the X-XXI Century,
Museum of Book and Printing of Ukraine (Kyiv),
Associated Professor at the Design Department,
Ukrainian Institute of Arts and Sciences, Bucha, Ukraine

WAYS AND PROSPECTS OF ENRICHING THE METHODOLOGICAL ARSENAL OF UKRAINIAN STUDIES

(Review of the monograph "National Imaginary as a Factor of Social Integration: Monograph. Kyiv: G.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine, 2025. 398 p.)

Abstract. The monograph "The National Imaginary as a Factor of Social Integration" contains a number of theoretical ideas and concepts that can be useful to specialists in Ukrainian studies in understanding their issues. Even when these concepts, at first glance, are not directly related to the social reality of modern Ukraine, there is a "space of development prospects" for their application. After all, in a globalized world, everything is interconnected not only by external connections, but also by immanent trends, the demands of transformational change. In this context, research into the national imaginary takes on great importance. Such studies allow us to study and conceptualize the influences of collective perceptions, assumptions, expectations, and customs on the formation and development of political ideologies, as well as to analyze the emergence and transformation of national identity. At the same time, against the backdrop of deepening social stratification, regionalization, and intensification of migration and resettlement processes both in the world and in Ukraine due to both external and internal reasons, promoting the restoration of broken social ties becomes of particular importance. Thus, the national imaginary appears as a factor that – in all its dimensions and nuances – influences the development, legitimization and implementation of relevant development programs and strategies.

Part of the monograph contains detailed reviews of theories and practices of social integration in the modern world, the transformation of the national imaginary in the context of the transition to the global era, the integrative potential of the so-called "secular religions". The other part of the book is more focused not on the future, but on the present and, to a certain extent, on clarifying the past. This is about the real and the imaginary in national consciousness and the use of socio-historical mythology by totalitarian systems to integrate national communities around projects of external aggression and global and regional domination.

Overall, the monograph is a professional collective work and is capable of enriching the methodological arsenal of Ukrainian studies.

Keywords: Ukrainian studies, national imaginary, social integration, globalized world, totalitarian mythology.

Зазвичай до царини українознавства відносять тексти, безпосередньо присвячені українським минушині чи сьогоденню, щонайбільше – аналізу ймовірних сценаріїв розвитку Української держави та української нації. У цьому смисловому просторі наразі напрацьований більш-менш усталений понятійно-категоріальний апарат, сформовані школи, окреслені гіпотези та концепції тощо. Теоретичний арсенал українознавства сьогодні чималий. Але при цьому, перебуваючи в розвитку, воно не може замикатися у собі, воно повинно абсорбувати й імплементувати найостанніші досягнення світової філософської та соціологічної думки, випробовувати та приймати (або не приймати) розроблені у західному, і далеко не тільки західному, а й у колишньому «третьому» світі ефективні понятійні конструкції, прагнути до збагачення свого методологічного арсеналу. Такі спроби вже робилися і робляться [1; 3; 5; 7; 9]. Утім, для когось, можливо, цей підхід буде виходом за межі українознавчих студій, а для когось, певен, потрібним і вчасним (власне, піонерським) дослідницьким дискурсом.

Монографія «Національне уявне як чинник соціальної інтеграції» [6], створена у відділі філософських проблем етносу та нації Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, у своїй переважній частині побудована саме так. Актуальність такого дослідження, на думку його авторів, полягає передусім у тому, що «дослідження національного уявного дозволяє концептуалізувати і дослідити вплив колективних уявлень, припущень й очікувань і звичаїв на

становлення та розвиток політичних ідеологій, проаналізувати виникнення і трансформації національної ідентичності тощо» [6, с. 9]. З іншого боку, на тлі поглиблення як у світі, так і в Україні соціального розшарування, регіоналізації та пошарування міграційних і переселенських процесів особливого значення набуває сприяння соціальній (ре)інтеграції та відновленню порушених соціальних зв'язків. Відтак національне уявне постає таким чинником, який впливає на розробку, легітимацію і реалізацію відповідних програм і стратегій розвитку.

У цій рецензії на меті ставиться не переказ усього змісту монографії, її інтелектуальних сюжетів (це неможливо та непотрібно), а виокремлення і зосередження на найголовнішому, найперспективнішому для подальших досліджень і найдискусійнішому, як на погляд рецензента.

Перший розділ монографії «Інтеграція суспільства та соціальна інтеграція: теорії і практики» написав завідувач відділу філософських проблем етносу та нації Володимир Фадєєв. Увага автора зосереджена на цілому блокові концептуальних питань, які він позначив так: «Метафори у пізнанні: деякі методологічні зауваження» – «Інтегроване суспільство або суспільство як окрема царина реальності» – «Форми інтеграції: навколо структурного функціоналізму» – «У напрямі емерджентності: теорія структурації та морфогенетичний підхід» – «Мережі, асамбляжі та соціальна інтеграція». Цей розділ є справжнім компендіумом уявлень про соціальну інтеграцію, починаючи з праць класиків соціальної теорії (Е. Дюркгайм, Ф. Тьоніс, Т. Парсонс

та ін.) і закінчуючи новітніми соціально-теоретичними розробками (Е. Гідденс, М. Арчер, Б. Латур та ін.). Становлення і розвиток соціальних дисциплін упродовж останніх двох століть ґрунтувалося на використанні образів, що сьогодні прийнято називати метафоричними, зазначає В. Фадєєв, тоді як самі соціальні теоретики ці образи здебільшого сприймали як відображення дійсного стану речей, їх не вважали лише засобами концептуалізації. «...Соціальні дисципліни та соціальна практика завжди перебували у відносинах взаємообміну концептами, тому не дивно, що явний чи прихований вплив соціальних теорій відчувався впродовж всієї доби національного будівництва у країнах Заходу та згодом і поза їхніми межами» [6, с. 17]. Самі дослідники не стояли осторонь вирішення наявних соціальних питань, а часто виступали як заангажовані інтелектуали, що застосовували свої методи аналізу для винайдення шляхів розв'язання суспільних проблем. «Своєю чергою, для політичних лідерів соціально-теоретичні новації ставали ґрунтом для удосконалення власних політичних програм, реалізація яких виявлялися своєрідною апробацією відповідних теоретичних тверджень» [6, с. 18]. На думку В. Фадєєва, зараз розвиток соціальних дисциплін розглядається як процес винайдення, використання, критичного перегляду та заміни базових метафор, пов'язаних із соціо-історичним контекстом. «Визначальною особливістю модерної доби стало поступове конституювання понять «суспільство», «нація», «державна» передусім на основі просторової метафори регіону – ареалу, навколо якого розташовані взаємопов'язані об'єкти, що відмежовані від інших регіонів кордонами» [6, с. 92]. Образ національної держави як немовби індивідуального суб'єкта, що діє на міжнародній арені та вступає у взаємини з подібними суб'єктами-державами, стверджує автор, посилював завдяки субстанціалізації та персоніфікації потугу тодішніх концептів-метафор. «...Метафора регіону відіграє принципову роль у концептуалізації національних держав, репрезентуючи останні як певні матеріальні, просторово визначені кордонами цілісності – носії колективного суверенітету» [6, с. 92]. Надалі виник єдиний глобальний порядок, уособлений наднаціональними інституціями та міжнародними організаціями. На противагу суспільству-регіону глобалізація заснована на метафорах мережі, потоків та плинних середовищ, що перебувають у постійному русі під впливом численних чинників, серед яких, мабуть, найвпливовішим стало поширення інноваційних технологій у сфері інформаційних комунікацій та транспорту. Це уможливило виникнення мережі транслокальних комунікацій, що сьогодні охоплюють усю планету. Уявлення про суспільство як усеохоплювальне ціле, здатне самостійно забезпечувати власне відтворення, відійшли у минуле, поступаючись поглядам, що наголошують на вже планетарній взаємозалежності та підпорядкованості локальностей глобальним функціональним зв'язкам, а міжнародний правовий порядок підважив цілісність

і суверенність національних правових зразків. Чи так це насправді? Судити читачам.

Наступний розділ – «Реальне та уявне в національній свідомості» – написаний доктором філософських наук Миколою Кисельовим й охоплює неабиякий масив філософських концепцій, від Античності до Постмодерну. Власне, цим оглядом концепцій розділ передусім і цікавий. У тексті здійснене уточнення семантики термінів уява, уявне, уявлення, які є компонентами єдиного герменевтичного кола. «Уявлення є продуктом уяви, формою розуміння певного знання, що спирається на попередній досвід» [6, с. 133]. Після з'ясування цього засадничого питання предметом авторської уваги стає специфіка трактування термінів уява й уявлення в часи Постмодерну, коли поширення набуває термін симулякр (фр. псевдоріч, пуста форма). «Симулякр не має онтологічного статусу, але іноді він стає у свідомості нашого сучасника реальнішим, ніж сама реальність» [6, с. 134]. Такі представники постмодерної філософії, як Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, Ж. Батай стверджують, що симулякр являє собою поширену форму «нереальної реальності», призначення якої – компенсувати відсутність реальності справжньої. Адже сучасна людина відірвана від традиційних стійких структур, мешкає у штучному оточенні, яке видається справжнім і реальнішим за саму реальність. Тобто уявлення стає елементом семантичної гри (Й. Хойзинга), а симулякром може бути все. Загалом світ людини (природний і соціальний) є її (людини) уявленням, а отже феноменальним. При цьому уявлення не є дзеркальним відображенням чогось, не є його образом. Воно є «неперервною, незумовленою творчістю» (К. Косторіадіс). Звідси виникає потреба в «дешифруванні» текстів, подій і явищ (Ж. Деріда), в інтерпретації, герменевтичному аналізі (екзегетиці), що має поєднати знання і розуміння. Навіть фундаментальні наукові теорії не можуть сприйматися чимось завершеним та абсолютно об'єктивним (Ж. Бодрійяр, К. Поппер, М. Фуко). «Головним критерієм наукового знання стає вже не об'єктивність, а принципова можливість спростування будь-якого наукового твердження» [6, с. 138]. Далі в розділі робиться порівняльний аналіз уявлення у сферах природознавства та соціогуманітаристики, адже і там, і там навіть наукові реалії є продуктом уявлення.

Після загальнотеоретичної частини М. Кисельов переходить до аргументації важливості історичних уявлень в сучасних реаліях національної самоідентифікації та консолідації. У цій сфері, відзначає він, «феномен уявлення є ще більш складнішим і полісемантичним, аніж у природознавстві» [6, с. 141–142]. Автор розділу наголошує, що «нині в семантичному колі «етнос-нація-політична нація» створився складний і суперечливий клубок проблем» [6, с. 142]. З одного боку, в доволі фахових джерелах зустрічається міркування, що світ, в якому головними гравцями є нації, йде в минуле. Нація кваліфікується як виключно політичний феномен, а «етноцентризм» як атавізм, що шкодить сучасній політкоректності. Загалом нація

тракується як авітальне, штучне утворення. З іншого боку, «стверджується, що нації будуть завжди, попри активні процеси модернізації та глобалізації: «"деетнізація людства" неможлива» [6, с. 143].

При цьому, «хоча феномен націєтворення є процесом, а не чимось усталеним, важко погодитись із поширеними міркуваннями, що Україна належить до «недосформованих ідентичностей», – вважає М. Кисельов, – і що їй властиве «запізніле націєтворення». Навпаки, тут може йти мова про численні й системні спроби його деформації, які продовжуються до сьогодні» [6, с. 146]. Чи можна з цим погодитися? Очевидно, має йтися про певні репери: якщо порівнювати з англійцями чи голландцями – так, запізнеле, проте якщо порівнювати з населенням Ботсвани чи навіть Македонії – ні.

У розділі згадана констатація С. Кримського, що за катастрофічністю українська історія нагадує долю біблійних народів. «Уявлення про екстремальні події в історичному минулому проявляють себе у «хитанні між хворобливою манією самоприниження та параноєю самозакоханості» (Ю. Липа). В українській національній самосвідомості дійсно є те й інше. Особливо вражає своєю драматичністю перше. Згадаймо лише Миколу Шлемкевича з його працею «Загублена українська людина»» [6, с. 149]. Автор розділу наголошує, що на противагу песимістичним міркуванням доречно згадати працю В. Січинського «Чужинці про Україну», де задокументовано позитивні враження про Україну «чужинців». Утім, виникає закономірне запитання: чому творця концепції «творчого націоналізму» Шлемкевича, одного з небагатьох українських мислителів, що прагнули реалістично осмислити шляхи та перспективи розвитку України після майбутнього відновлення її незалежності, ба більше: осмислити передумови («Перший ранок у незнаній столиці» й ін.), автор розділу зараховує до песимістів? Можливо, тому, що більшість творів Шлемкевича досі в Україні не надрукована і не введена в чинний дискурс? Утім, ось свідчення не «хворобливої манії самоприниження», а раціоналізму доктора філософії Шлемкевича: «Є ще й у нас самих внутрішній ворог нашого нормального розвитку. Це страх перед розумною організацією, що завсіди вимагає суворої дисципліни, ладу, а кожну людину ставить на своє місце. Таким ворогом нашого росту угору є бунтарські завороти з дороги, що раді б бачити нас завсіди в первіснім хаосі, а не в ясній і розумній формі. ...Для нас проповідь ірраціоналізму, моральної безкарности, розгону для розгону і чину для чину, байдуже чи розумні вони і доцільні, – для нас усе то велика небезпека і прикривка нехиті до розумних форм, що вимагають твердого зусилля і дисципліни» [4, с. 9]. А що стосується українських реалій і тверезого погляду на них, то це наразі представлене в українознавстві [2].

Отже, підсумовує М. Кисельов, уявлення є явищем універсальним і необхідним як підхід до реального, об'єктивного. Це є властивим як природознавству, так і соціогуманітарії. В соціальних науках

взаємодія уявного і реального є найскладнішою, бо тут найбільш виявляє себе «свавільність людського чинника» (К. Поппер).

У розділі «Інтегративний потенціал світських релігій та його межі» О. Кисельов розглядає питання про концепти світської, громадянської та політичної релігії. Використання цих термінів і відповідних концептів відчутно більше притаманне американській, аніж європейській загалом і українській зокрема дослідницькій практиці. Тим цікавішим для читачів монографії може стати знайомство з роллю цих концептів для осмислення тих чи інших суспільних процесів [Див. також: 1; 8].

Отже: автор розділу спершу спиняється на недоліках різних підходів до визначення релігії, серед яких есенціалізм, функціоналізм і родова подібність. І при цьому «коли ми говоримо про релігію, ми не маємо чіткого критерію що є релігією, а що нею не є» [6, с. 158]. На його думку, світські релігії жодним чином не відрізняються від «традиційних релігій» (буддизму, християнства чи синто), оскільки виконують ті самі соціальні та психологічні функції (функціоналізм) або мають набір характерних рис, які ми зазвичай приписуємо релігії (родова подібність). Більше того: «коли соціологи чи психологи трактують футбол чи рок-концерт як релігії, то йдеться не про метафори, а про подібність чи навіть ідентичність соціальних і психологічних функцій між ними та традиційними релігійними зібраннями» [6, с. 160]. У розділі описана концепція «нерелігійних релігій» італійського дослідника Е. Джентіле, який поділяє їх на два основні типи: громадянські релігії та політичні релігії. Основна відмінність між ними полягає у тому, як вони ставляться до традиційних релігій та як вирішують питання співвідношення між авторитетом і свободою, індивідом і державою. «Політичні релігії нетерпимі до індивідуальних свобод і претендують на ексклюзивність. Натомість громадянські релігії надають індивідові право не дотримуватися їхніх ціннісних і моральних приписів» [6, с. 164]. Вони існують паралельно з традиційними релігіями, не намагаючись їх замінити. Політичні релігії, навпаки, претендують на монополію в контролі над усіма аспектами життя людини. Аналіз марксизму як релігії здійснював ще Н. Бердяєв, який відзначав, що марксизм зайняв місце традиційних релігій у свідомості частини інтелігенції. Згодом, пише О. Кисельов, праці Леніна набули статусу священного писання, а комуністична партія стала «релігійною атеїстичною сектою», де філософські дискусії відбувалися під знаком ортодоксії та ересі. Радянська ідеологія, з одного боку була антирелігійною, а з іншого – виконувала релігійні функції.

Наразі Р. Белла стверджує, що громадянська релігія США включає набір символів, ритуалів та вірувань, які надають сакрального сенсу ключовим історичним подіям й особистостям, як-от Американська революція, Конституція США, перші президенти та батьки-засновники, особливо Джордж Вашингтон. Громадянська релігія США інтегрує національні свята, такі як День подяки та День незалежності, у що-

денне життя громадян, перетворюючи їх на ритуали, що зміцнюють національну єдність. У США власне релігія і політика тісно переплетені, створюючи своєрідний національний культ, що не залежить від конкретної релігійної традиції, але включає елементи, які спонукають громадян відчувати національну ідентичність і спільність. Щоправда, в українського читача одразу виникає запитання, а як це корелюється з реальним американським життям, особливо з масовими погромами та нищенням американських символів у 2020 році, а потім із багатьма наслідками виборів 2024 року?

Цікавим видається окреслення досліджень західними науковцями тоталітарних ідеологій і практик як різновидів політичної релігії. Є у розділі й огляд та аналіз сучасних концепцій громадянської релігії України. Проте нерозкритим залишається місце в цій картині ісламу, який завжди є не просто «класичною» релігією (другою за чисельністю), а й релігією політичною, більш чи менш радикальною, в цілому ряді випадків основою тоталітаризму.

Наступні два розділи монографії пов'язані з проблемами переходу до глобальності. У розділі «Національне уявне модерної доби та перехід до глобальності» В. Фадеев розглянув актуальні підходи до концептуалізації соціального і національного уявних та їхню роль у процесі становлення у модерну добу національної держави як домінуючої суспільно-політичної форми. Автор наголошує, що в різні часи «філософи, науковці та політичні діячі намагалися окреслити ціннісно-сміслові горизонти своєї доби, що мало відобразити способи сприйняття і осмислення світових подій і процесів та нормативні настанови, покликані обґрунтувати та/чи виправдати наміри і дії сучасників. У європейській гуманітарній традиції ці міркування набували вигляду опису духу часу (нім. *Zeitgeist*) (Гете, Гегель, Ясперс та ін.) або *народного духу* (нім. *Volkgeist*) (Монтеск'є, Гердер, Шлегель та ін.) [...]. Сьогодні своєрідним аналогом цих понять виступає концепт *соціального уявного*» [6, с. 202]. Соціальне уявне розуміють як свого роду загальне ціннісно-смісловне тло, на якому оприявнюються й оформлюються різні ідеологічні конструкції, або як репертуар, завдяки якому індивіди уявляють та осмислюють себе і навколишній світ. «В умовах становлення Модерного порядку соціальне уявне набуває нову якість і стає національним уявним» [6, с. 202]. Серед наявних концепцій соціального уявного особливої уваги, на думку В. Фадеева, заслуговують розвідки К. Касторіадіса, Ч. Тейлора, Б. Джессопа та ін. «Дослідження соціального уявного модерної доби безпосереднім чином торкається питання національного фрейму в осмисленні історичних і сучасних суспільно-політичних реалій» [6, с. 225]. Таким чином, «модерне соціальне уявне сприяє формуванню національної спільноти – народу, який ототожнює свою долю з певною державою та її інституціями. Національна єдність досягається завдяки уніфікації (політичній, економічній, культурній), що втілює в життя певну ідеологічну форму, масово індоктриновану та покладену в основу спільного

національного буття. При цьому національна ідеологія багато чого запозичує у домінуючій у попередні часи релігійної форми, перетворюючись таким чином на специфічну світську релігію, адже вона так само вдається до ідеалізації нації та сакралізації держави, вимагаючи від громадян відданості й навіть самопожертви» [6, с. 228].

По мірі виникнення і зміцнення наднаціональних інституцій, які поступово перебирають на себе функції і повноваження національних урядів, почали змінюватися погляди на роль і значення національної держави. «Неодмінною умовою окреслених процесів стало формування світового ринку, що після розпаду соціалістичного табору набув глобального поширення. Цінності споживання поступово відтіснили старі ідеологічні доктрини, переформатовуючи соціальне уявне за новим зразком. Тепер в центрі уваги опинилися питання переважно економічного ґатунку (економічне зростання, глобальні потоки товарів, трудова міграція, глобальні ланцюги творення вартості тощо)» [6, с. 233]. Глобальне уявне, просякнуте потоками образів, метафор, зображень, символів тощо, створює відчуття із «стислою» світу, пропонуючи спільні орієнтири для людей із різних куточків світу. Воно позначається на макроструктурах (над)національних об'єднань та на суб'єктивних поглядах й уподобаннях, сприяючи творенню нових ідентичностей, альтернативних локальним чи національним.

Утім, незрозуміло, чому формування світового ринку пов'язується з розпадом т.зв. «соціалістичного табору». Власне, «табір» припинив існування невдовзі після смерті Сталіна, наприкінці 1950-х, коли Албанія та Китай пішли своїми шляхами. Інші соціалістичні держави, включно з СРСР, включилися у світовий ринок у 1960-х, а особливо у 1970-х. Сам же світовий ринок сформувався у XIX столітті, а «перша глобальність» постала ще до Першої світової війни, тобто наприкінці XIX – на початку XX століття. Дж. М. Кейнс писав: «Мешканець Лондона міг замовити по телефону, попиваючи ранковий чай у ліжку, товари з усього світу у такій кількості, яку він вважав за потрібне, і спокійно чекати на їхню швидку доставку до свого порогу» [10]. То була реальна глобальність – спершу телеграф, який давав змогу з Лондона розмовляти наживо з Токіо, потім радіо («іскрове»), потім транскордонна телефонія, залізниця через континенти та швидкісні пароплави, відтак – вільний рух кваліфікованої робочої сили, міжнародні соціально-політичні організації, національна, а вслід за тим і водночас із тим – і всесвітня література. Потім цей ринок розпався (відновившись значною мірою після Другої світової війни), а глобальність зазнала кризи, не в останню чергу внаслідок постання тоталітарних держав з їхньою міфологією винятковості.

А разом із тим Енн Епплбом не випадково якраз після російського вторгнення у 2014 році до України зазначила, що замало включення у глобальні «потоки», тому «тільки люди, які відчувають якусь прихильність до свого суспільства – люди, які шанують свою

національну мову, літературу та історію, люди, які співають національних пісень і відтворюють національні легенди – будуть працювати від імені цього суспільства» [10].

А у розділі «Трансформація національного уявного за умов глобалізації» Ганна Носова задається питанням, чому і коли починається теоретизація уявного. Осмислення уявного, соціального та національного уявного – наслідок переосмислення модерну, постмодерну та глобалізації. Чому саме в цей період виникає та продовжується теоретизація цього терміну? Причина, на думку авторки, у втраті прийнятих підстав соціального, насамперед раціональних підстав, тож уявне виникає через неспроможність пояснити соціальне раціональним чи функціональним чином. Завершення модерну, пише Носова, породжує питання, що, власне, є реальністю і чи можливий взагалі її теоретичний опис. На тлі цього «виникають різноманітні постмодерні спроби переосмислення соціального – від заперечення, твердження про зникнення соціального загалом до його порятунку через радикальне переосмислення» [6, с. 249]. У новому теоретичному образі соціального життя первинної «ідеї суспільства» вже немає, соціальна матерія утворюється переплетінням повсякденних практик, а її відображення конструюється заново кожного разу. За таких умов і проблематизується уявне спільності, яке стає об'єктом теоретизування.

Зрозуміло, в Оксфорді та Гарварді справді запанував постмодерн. А як у Детройті чи пригородах Лондону? Не кажучи про Йоганнесбург і Манілу. Можна залишити завдання побудови національної держави у минулому, але для Індії та Китаю – а це сумарно близько трьох мільярдів людей – таке завдання актуальне і нині, і в найближчому майбутньому. А щонайменше половина Росії за цілим комплексом ознак живе в домодерному світі. Якщо наука описує уявне, до того ж «унікальне», і не цікавиться «узагальненою» реальністю, то чи є вона після цього наукою? Втім, розділ Г. Носової детально описує погляди провідних західних науковців на національну проблематику та соціальне уявне в умовах глобалізації та того, що вважається постмодерном, а це цікаво навіть само по собі.

Останній шостий розділ монографії, написаний Сергієм Грабовським, зветься «Тоталітарна суспільно-історична міфологія у контексті проблем національної і соціальної інтеграції». Він звернений безпосередньо до тих викликів, перед якими опинилася українська інтелектуальна спільнота у зв'язку з «холодною» та «гарячою» війною, здійснюваною Російською Федерацією. Його підрозділи мають такі назви: «Авторитаризм, тоталітаризм і російська реальність» – «Останній советський міф»: відродження та звеличення» – «Блокадна міфологема. «Блокада Ленінграда», яка насправді тривала два тижні» – «Міфологема «Булгаковського Києва»: советський/російський неототалітаризм у дії». Вже з цих формулювань випливає, що автор застосовує (втім, він це декларує спеціально) підхід до проблем філософії історії, розроблений А. Дж. Тойнбі та С. Гантінго-

ном, коли концептуальні розробки «занурені» в конкретно-історичний матеріал, який сприймається як об'єктивна реальність, а не словесна гра. Автор розділу вважає, що в сучасному світі існують дуже специфічні уявлені спільноти. «Скажімо, т.зв. «палестинський народ» виник в уяві керівництва КГБ, потім був штучно створений чималими зусиллями спецслужб СРСР і деяких арабських держав [...], «придністровський народ» виник в уяві секретаріату ЦК КПСР і того ж таки КГБ, «народ Донбасу» був виплеканий спільними зусиллями ФСБ і РПЦ, до створення «народу Криму» доклав, крім усіх інших, чимало зусиль й уяви знаний советський філософ Валерій Сагатовський. А «русский мир» – хіба це не уявлена та відповідним чином сформована спільнота, але не in vivo, а in vitro?» [6, с. 299].

На думку С. Грабовського, у випадках такого ґатунку йдеться про «вироджений варіант» національних спільнот або ж їхню «перетворену форму», за М. Мамардашвілі. «Головне, що тут вимальовується – існування квазінаціональних спільнот, які мають риси й уявлених, й ідеологічних, і побудованих на ґрунті «заліза та крові», й обов'язково – потужної міфології. А разом із тим виникають під тоталітарним тиском також і такі квазінаціональні спільноти, як арійська та романська раси чи советський народ, цілком реальні, а водночас чимось ефемерні, розгнуті на основі певних ідеологічних проєктів, які зати́м перетворилися на соціально-міфологічні системи. Соціальна інтеграція в параметрах тоталітарних міфологічних комплексів виникає як вияв «найвищої справедливості», як «підсумок усієї попередньої історії» – «Ein Volk, ein Reich, ein Führer», «Народ и партия едины», «Путін – Росія!» тощо» [6, с. 300].

Головним теоретичним концептом, розробленим С. Грабовським у своєму розділі, є концепт тоталітарної соціально-історичної та соціально-політичної міфології як одного з головних чинників тоталітарної системи. А те, що проблема ця вельми актуальна, засвідчує хоча б наполегливе уникання понять «тоталітаризм» і «тоталітарна міфологія» багатьма українськими дослідниками, які ставлять поряд в ряд «авторитаріїв» Орбана і Путіна, в тому числі авторитетним у західній аудиторії Миколою Рябчуком [11]. А це істотно заважає розуміти небезпечні тренди сучасного світу.

Основою, на якій будується нинішня практика рашизму, є міфологема «Великої Перемоги», складові якої описані та проаналізовані у статті. Можна погодитися з її автором, що «дослідження цієї міфології, її засадничих рис, її ролі у консолідації й устійненні тоталітарних етнонаціональних спільнот видається важливим завданням філософії історії» [6, с. 301]. А от щодо висновку, що «тоталітаризм як такий можна ліквідувати, тільки знищивши тоталітарну державу. Не країну, а державу, але останнє не тотожно самій по собі державній владі, йдеться про всі інституції, як офіційні, так і напівофіційні, як «згори», так і «знизу» («державо-суспільство»), а також про значущі символи та соціально-міфологічні системи»

[6, с. 384], то тут можлива, більше того, потрібна дискусія.

Загалом монографія справляє позитивне враження і є професійною колективною працею. Її чи не найбільшим недоліком – як, утім, абсолютної більшості наукових видань – є відсутність літературного редагування, що виглядає зрозумілим у ситуації хронічного недофінансування НАНУ, проте не сприяє легкості засвоєння наведеного матеріалу читацькою аудиторією.

1. Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія / Грабовська Ірина, Грабовський Сергій та інш. К.: КНУТШ, Вид-во «Міленіум», 2024. 344 с.
2. Грабовська І. Пошуки шляхів та методів протистояння путінізму: українські реалії. *Українознавчий альманах*. Випуск 26, 2020. С. 45–51.
3. Грабовська Ірина. Чи зможе Україна перемогти Росію у війні майбутнього? *Українознавчий альманах*. Випуск 28. 2021. С. 133–135.
4. Микола Шлемкевич. Перший ранок у незнаній столиці. *Листи до приятелів*. Рік XV, ч. 171–172–173, книжки 7–8–9, 1967. New York. С. 1–9.
5. Мостяєв О., Грабовська І. Цивілізації, Європа, українство: історико-типологічний підхід / передм. І. Грабовської. К.: Міленіум, 2018. 324 с.
6. Національне уявне як чинник соціальної інтеграції: Монографія. К.: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2025. 398 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1NQLPRjHAQm_Ufv3RqrOt341US8vYZQJc/view
7. Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді: монографія. 2-ге вид., доповн. Київ: Міленіум, 2019. 416 с.
8. Талько Тетяна. Неорелігії в Україні та проблеми міжконфесійної комунікації в контексті освітньо-виховного процесу. *Versus*, №1, 2016. С. 72–76.
9. Anne Elizabeth Applebaum. Nationalism Is Exactly What Ukraine Needs. Democracy fails when citizens don't believe their country is worth fighting for. URL: <https://www.anneapplebaum.com/2014/05/12/nationalism-is-exactly-what-ukraine-needs>
10. John Maynard Keynes. Global Man, Circa 1913. What was the heyday of the globalized economy of the early 20th century like? URL: <https://www.theglobalist.com/global-man-circa-1913/>
11. Mykola Riabchuk Saying 'no' to dictatorship: a Ukrainian perspective. URL: <https://platformraam.nl/artikelen/2831-saying-no-to-dictatorship>

References

1. *Neopolitychna sub'yektnist' Ukrayiny v konteksti hlobal'nykh vyklykiv: monohrafiya* [Geopolitical

subjectivity of Ukraine in the context of global challenges: monograph] /

- Hrabovs'ka Iryna, Hrabovs'kyi Serhiy ta insh. (2024). K.: KНUTSH, Vyd-vo «Milenium». 344 p. (in Ukrainian).
2. Hrabovs'ka I. (2020). *Poshuky shlyakhiv ta metodiv protystoyannya putinizmovi: ukrayins'ki realiyi* [Search for ways and methods of opposing Putinism: Ukrainian realities] *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Vypusk 26. Pp. 45–51. (in Ukrainian).
3. Hrabovs'ka Iryna. (2021). *Chy zmozhe Ukrayina peremohty Rosiyu u viyni maybutn'oho?* [Will Ukraine be able to defeat Russia in the war of the future?]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Vypusk 28. Pp. 133–135. (in Ukrainian).
4. Mykola Shlemkevych. (1967). *Pershyy ranok u neznanii stolitsi* [The first morning in an unknown capital]. *Lysty do pryateliv*. Rik XV, ch. 171–172–173, knyzhky 7–8–9. New York. Pp. 1–9. (in Ukrainian).
5. Mostyayev O., Grabovska I. (2018). *Tsyvilizatsiyi, Yevropa, ukrayinstvo: istoryko-typolohichnyy pidkhid* [Civilizations, Europe, Ukrainians: a historical and typological approach] / peredm. I. Hrabovs'koyi. K.: Milenium. 324 p. (in Ukrainian).
6. *Natsional'ne uyavne yak chynnyk sotsial'noyi intehratsiyi: Monohrafiya* [National imaginary as a factor of social integration: Monograph.]. (2025). K.: Instytut filosofiyi imeni H.S. Skovorody NAN Ukrayiny. 398 p. URL: https://drive.google.com/file/d/1NQLPRjHAQm_Ufv3RqrOt341US8vYZQJc/view (in Ukrainian).
7. *Suchasne ukrayinstvo: tsyvilizatsiyini vyklyky ta vidpovidi: monohrafiya* [Modern Ukrainians: civilizational challenges and answers: monograph]. (2019). 2-he vyd., dopovn. Kyiv: Milenium. 416 p. (in Ukrainian).
8. Tal'ko Tetyana. (2016). *Neoreligiyi v Ukrayini ta problemy mizhkonfesijnoyi komunikaciyi v konteksti osvith'o-vy'xovnogo procesu* [Neoreligions in Ukraine and problems of interfaith communication in the context of the educational process]. *Versus*. №1. Pp. 72–76. (in Ukrainian).
9. Anne Elizabeth Applebaum. Nationalism Is Exactly What Ukraine Needs. Democracy fails when citizens don't believe their country is worth fighting for. URL: <https://www.anneapplebaum.com/2014/05/12/nationalism-is-exactly-what-ukraine-needs>
10. John Maynard Keynes. Global Man, Circa 1913. What was the heyday of the globalized economy of the early 20th century like? URL: <https://www.theglobalist.com/global-man-circa-1913/>
11. Mykola Riabchuk Saying 'no' to dictatorship: a Ukrainian perspective. URL: <https://platformraam.nl/artikelen/2831-saying-no-to-dictatorship>

Наукове видання

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 36

Друкується за авторською редакцією

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Передрук статей та розміщення їх в Інтернеті може бути здійснено тільки з дозволу автора та відповідального редактора Українознавчого альманаху.

Підписано до друку 14.07.2025 р. Формат 60×84½. Папір офсетний.
Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 26,2. Обл.-вид. арк. 25,6. Замовлення № 21
Наклад 100 прим.

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Видавництво «МІЛЕНІУМ»

м. Київ, вул. Фрунзе, 60
Тел.: +38 (067) 849-34-60
+38 (044) 222-50-84

E-mail: milenium_ofis @ukr.net